

Kristian Nymark

Kampen om trykkefriheten Karl Johan og den norske presse 1814-1844

1815, Decbr. 8de.

Iste Hæfte No. 45 — 48.

Trykkefriheds-Action.

Den i Rationalbladet No. 29 — 32 anmeldte Action incamineredes ved Christiania Byting den 9de November. Bladet veddliver efterhaanden at meddele Actstykkerne i denne Sag, hvorved det troer at fyldestgjøre Publicums Ønsker, idet det følger en offentlig, og saavidt man har kunnet erfare, almindelig bifaldt Opfordring *).

Stævning:

Ifølge Aggershuus Stiftes Skrivelse til mig af 2den Novbr. sidstleden, grundet paa Regjeringens 2det Departements Skrivelse til bemeldte Stift af samme Dato, indstævnes herved Hr. Boghandler Hielm, som Redacteur af det Norske Rationalblad, til, istedetfor Forfatteren af det i bemeldte Rationalblads No. 17—20 fra Pag. 74 til 80 indrykkede Stykke, at møde mig eller Fuldmægtig i Christiania Bytingsret, Torsdagen den 9de November forsis kommende, for der og da at svare paa de Spørgsmaal, som maatte fremsættes for ham i Anledning

Kristian Nymark

**Kampen om trykkefriheten
Karl Johan og den norske presse 1814-1844**

En doktoravhandling innen
Kulturstudier

© 2020 Kristian Nymark
Fakultet for humaniora, idretts- og utdanningsvitenskap
Universitetet i Sørøst-Norge
Bø, 2020

Doktoravhandlinger ved Universitetet i Sørøst-Norge nr. 78

ISSN: 2535-5244 (trykt)

ISSN: 2535-5252 (online)

ISBN: 978-82-7206-573-6 (trykt)

ISBN: 978-82-7206-574-3 (online)

Denne publikasjonen er lisensiert med en Creative Commons lisens. Du kan kopiere, distribuere og spre verket i hvilket som helst format eller medium. Du må oppgi korrekt lenke

til lisensen, og indikere om endringer er blitt gjort. Se fullstendige lisensbetingelser på <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/deed.no>

Trykk: Universitetet i Sørøst-Norge

Forord

De siste fire og et halvt årene har jeg hatt glede av å være ansatt som stipendiat i politisk kultur og universitetslektor ved Høgskolen i Telemark, Høgskolen i Sørøst-Norge og Universitetet i Sørøst-Norge. Det foreliggende avhandlingsarbeidet hadde ikke kommet på plass uten den hjelpen og støtten jeg har mottatt fra flere hold.

Først og fremst må jeg takke min hovedveileder Kai Østberg for hans interesse, engasjement og høye kunnskapsnivå. Kais skarpe blikk og oppmuntrende tilbakemeldinger har bidratt til fremdriften og min egen tro på prosjektet. Biveileder Morten Nordhagen Ottosen har, med sine store kunnskaper om europeisk politisk historie på første halvdel av 1800-tallet, særlig hjulpet meg med å løfte blikket opp fra den skandinaviske halvøy.

Gjennom faggruppen i historie i Bø har jeg vært en del av et lite, men svært solid faglig miljø til daglig. De har også gitt meg ansvar og vist meg tillit, og dermed har jeg fått muligheten til å bygge opp en verdifull undervisningserfaring. Jens Johan Hyvik har vært faggruppelider for det meste av min periode som stipendiat, og sammen med instituttleder Annett Arntzen har han sørget for at undervisningspliktene mine ikke har gått på bekostning av avhandlingsarbeidet.

Underveis i prosessen har jeg mottatt kritikk, kommentarer og råd fra en rekke hold. En særlig takk rettes til Knut Dørum og Nils Ivar Agøy som stilte opp som opponenter på henholdsvis midtveisseminar og sluttseminar, samt til Jan Thomas Kobberrød som også leste hele manuskriptet i forbindelse med sistnevnte arrangement. Deres grundige lesning og konstruktive tilbakemeldinger har vært til stor hjelp. I tillegg har jeg ved flere anledninger fått legge frem manus og holdt innlegg for forskergruppen for politisk kultur ved USN. Takk til alle deltagerne på forskergruppemøtene for faglig fellesskap og nyttige kommentarer.

Jeg har også vært så heldig at jeg har fått være en del av UiO:Norden-prosjektet «Offentlighet og ytringsfrihet i Norden, 1815-1900». Gjennom en serie konferanser, seminarer og workshoper har jeg fått muligheten til å legge frem min forskning for en nordisk historikeroffentlighet. En stor takk rettes til prosjektlederne Ruth Hemstad og Dag Michalsen for kyndig lederskap, tett oppfølging og for å gi meg plass i prosjektets avslutningsantologi. Takk også til de øvrige prosjektdeltagerne, særlig for de utallige gode inspillene på mine innlegg.

En historiker er prisgitt de kildene som er tilgjengelige. De hjelpsomme arkivarene og forskningsbibliotekarene ved særlig Riksarkivet, Bernadotteska arkivet og Nasjonalbibliotekets avdeling for privatarkiv må derfor takkes for faglig veiledning og fremhenting av kilder.

Stipendiatene ved USN er godt stilt. Vi blir tildelt generøse driftsmidler og vi får god administrativ oppfølging, særlig gjennom utvalget for doktorgraden i kulturstudier. Universitetsbiblioteket i Bø skal også ha takk for alltid rask oppfølging og en evne til å spore opp obskure referanser.

Til slutt fortjener min kone Marte takk for all hennes tålmodighet med en pendlende historiker med hjernen plassert i fjern fortid. Ikke minst er jeg takknemlig for at hun ble med på å bryte opp fra hovedstaden og flytte til et lite småbruk i Midt-Telemark de siste to årene av stipendiatperioden min.

Bø i Telemark, mai 2020

Kristian Nymark

Sammendrag

I paragraf 100 i Grunnloven av 1814 ble det fastslått at «Trykkefrihed bør finde Sted». Til tross for at den nye trykkefriheten hadde flere begrensninger, fikk trykte ytringer et sterkt vern i Norge sammenlignet med store deler av Europa på samme tid. Det gjorde at en kritisk og politisk presse kunne etablere seg for første gang i Norge.

Ikke alle var like begeistret for den nye friheten. Fremst blant skeptikerne var Karl Johan, den nye kongen i Sverige og Norge. Da han etter hvert så hva den kritiske pressen bruke friheten til, ble han rasende på grunn av skribentenes frekkhet, forbitret fordi opposisjonen gjorde hans politiske mål vanskeligere å nå, og alvorlig bekymret for den destabiliserende effekten en del av ytringene kunne ha. Noe måtte gjøres.

Avhandlingen dreier seg om den politikken kongen og regjeringen førte på trykkefrihetsfeltet mellom 1814 og 1844 i Norge. Den viser at kongens trykkefrihetspolitikk i Norge i kortere perioder var vellykket og svært effektiv, men at den slo feil på et overordnet plan. Denne manglende suksessen, kombinert med den utbredte troen på trykkefrihetens store nytte, bidro til gradvis bedre vilkår for pressen. Blant de viktigste årsakene til den mislykkede politikken var motstanden fra den regjeringen kongen selv hadde utnevnt, til tross for at også regjeringen til tider gikk inn for å sanksjonere blader. I tillegg opponerte Stortinget, Høyesterett og pressen selv mot kongens linje.

Videre viser avhandlingen at tidens offentlighet var sosialt regulert. Reaksjonene mot bladene som brøt med rådende normer over tid, kunne være så betydelige at behovet for inngripen fra myndighetene ble mindre. Dette må med i vurderingen når man vil forstå hvorfor Karl Johan inntok en mer og mer passiv holdning til opposisjonsbladene i løpet av sin regjeringstid. Med andre ord bevegde offentligheten i perioden seg mot å bli mer selvregulerende.

Abstract

Paragraph 100 of the Norwegian Constitution of 1814 determined that «There shall be freedom of print». Despite numerous limitations to this new freedom, expressions in print were strongly protected compared to other European states at the same time. Consequently, a critical and political press was established for the first time in Norway.

This newfound freedom was not embraced by everyone. The foremost sceptic was Charles John, the new king of Sweden and Norway. When he witnessed how the press used its freedom, he was furious because of the impertinence of the writers, indignant because the opposition made his political targets harder to reach, and seriously worried by the destabilizing effect some of the utterances might have. Something had to be done.

This doctoral thesis is about how the king and his cabinet politically handled the freedom of the press question between 1814 and 1844 in Norway. The thesis shows that the king's policies in Norway were successful and very effective in shorter periods of time, but that it ultimately failed on a general level. In combination with the spreading belief in the great advantages of the freedom of the press, the king's failure led to gradually better terms for the newspapers and periodicals. Among the most important reasons for the king's lack of success were the opposition from the cabinet he himself had appointed, even though the ministers also at certain times supported censorship. In addition, the Parliament, the Supreme Court and the press itself raised objections to the sanctions from the king.

Furthermore, the thesis shows that the public sphere was regulated socially. The reactions against newspapers and journals that departed from the prevailing norms could be so harsh that the need for governmental meddling lessened. This needs to be taken into account when trying to understand why Charles John's attitude towards the oppositional press became more and more passive in the course of his reign. In other words, the public sphere became more self-regulating during this period.

Innholdsfortegnelse

Forord	I
Sammendrag	III
Abstract	V
Innholdsfortegnelse	VII
1 Innledning	1
1.1 Problemstillinger	2
1.1.1 Avgrensning	5
1.2 Avhandlingens disposisjon	7
1.3 Kilder og metode.....	9
1.3.1 Protokollene etter konge, regjering og departement	11
1.4 Tidligere forskning.....	13
1.4.1 Nyere forskning på offentlighet og ytringsfrihet	17
1.4.2 Portomoderasjon	21
1.4.3 Embetsmannsstatens politiske kultur	23
1.4.4 De besværlige opposisjonsbladene	24
2 Sensur, ytringsfrihet og politisk kultur	29
2.1 Omstridte begreper.....	29
2.1.1 Sensur og ytringsfrihet	30
2.2 «Den nye sensurteorien»	31
2.2.1 Tre perspektiver på makt og sensur	33
2.2.2 Svakheter ved den nye sensurteorien og veien videre	39
2.3 Politisk kultur	43
2.3.1 Problemet politisk kultur.....	46
2.3.2 Ytringskultur og politisk kultur.....	48
2.4 Avslutning	50
3 Ytringskultur i et land uten tradisjon for opposisjonelle ytringer	51
3.1 Liberale og konservative embetsmenn.....	52
3.2 Embetsstandens politisk-moralske normsystem	58
3.2.1 Den tosidige arven fra eneveldet og opplysningstiden	61
3.3 Den offentlige samtalens formål	67
3.3.1 Strengt konsensuskrav.....	72
3.4 Et ideal om uavhengighet.....	75

3.4.1	Hvilket folk?	78
3.4.2	Motstand mot partier og agitasjon	84
3.4.3	Redaktøren som innsamler	88
3.4.4	Saksfokus og anonymitet	91
3.5	Avslutning	97
4	Den utøvende makt og trykkefriheten	98
4.1	En autoritær sønn av revolusjonen	99
4.1.1	Utenrikspolitikk og unionens stilling	101
4.1.2	Risikabel rettslig forfølgelse	109
4.2	En sammensatt regjering med uklar myndighet	111
4.3	Rapportering og overvåkning	117
4.4	Gaver og bestikkelser	119
4.5	Avslutning	124
5	Karl Johans kamp mot trykkefrihetsparagrafen	126
5.1	Trykkefrihetsjuss før og etter 1814	127
5.1.1	Arven fra eneveldet	128
5.2	Tre fortolkninger av paragraf 100s relasjon til lovverket	132
5.2.1	Den konservative fortolkningen	134
5.2.2	Den venstreliberale fortolkningen	135
5.2.3	Den pragmatiske løsningen	139
5.3	Karl Johans forsøk på å stramme inn trykkefrihetslovene	143
5.3.1	En høydramatisk sommer	147
5.3.2	Avslag og etterspill	149
5.4	Avslutning	151
6	Forbrytelse og forfølgelse	153
6.1	Trykkefrihet og sensur i rettshistorisk og historisk perspektiv	154
6.2	Et spørsmål om ære	156
6.3	De første provokasjonene 1815–1821	158
6.3.1	Økende antisvenske holdninger	163
6.3.2	Nye fremstøt under Stortinget i 1821	171
6.3.3	Omtale av den russiske tsaren	178
6.3.4	<i>Nationalbladet</i> i retten	183
6.3.5	Reaksjoner i <i>Drammens Tidende</i>	188

6.4	17. mai-spørsmålet 1824–1829	194
6.5	Bondepolitikken 1830–1837	200
6.5.1	Fornærmelser av fremmede makter	208
6.6	Sammenligning med Sverige	210
6.6.1	Liberalisering og avspenning rundt 1840.....	215
6.7	Avslutning	218
7	Sensur gjennom postvesenet	220
7.1	Portomoderasjon før og etter 1814.....	222
7.2	Forbeholdet «indtil videre»	226
7.3	Portomoderasjon som forhåndssensur	235
7.4	Portomoderasjonen i møtet med intensivert opposisjon i pressen	241
7.5	Bondeproblemet	251
7.6	Kampen for en ny portolov på Stortinget og i pressen	259
7.7	Portomoderasjonen – «de facto en Indragnings-Ret»?	269
7.8	Avslutning	273
8	Konklusjon: Sensur på vikende front.....	275
8.1	Pressens betydning i det politiske liv	276
8.2	Stabilitet, motstand og selvregulering.....	280
8.3	Kriterier for sensur	283
8.4	Mindre statlig innblanding, friere vilkår for ytringer?	284
8.5	Ytringsfrihet og sensur i et historisk perspektiv	286
	Litteratur og kilder	289
	Utrykte kilder	289
	Trykte kilder og kildesamlinger	289
	Aviser og tidsskrifter.....	292
	Rettskilder	292
	Litteratur.....	292

1 Innledning

Denne avhandlingens mål er å undersøke hvordan konge- og regjeringsmakten under Karl Johans regjeringstid prøvde å skaffe seg innflytelse over, kontrollere og eventuelt hindre opposisjonelle ytringer i offentligheten.¹ Samtidig skal den se på hvordan dette ble påvirket av tidens politiske kultur.² Med andre ord gir avhandlingen et svar på hvordan presse og tidsskrifter ble forsøkt kontrollert for å fremme den utøvende statsmakts interesser mellom 1814 og 1844, og hva slags strukturer som var med på å styre disse handlingene.

Selv på Europas nordligste utpost, i bondelandet Norge, langt vekk fra de franske salongene og de engelske kaffehusene, hadde opplysningstidens idéer fått fotfeste. I 1814 fikk Norge en grunnlov som var bygget på frihetstankene som hadde oppstått og blitt videreutviklet i Europa og Amerika i løpet av de 200 forutgående årene. Et flertall av de 112 representantene under Riksforsamlingen på Eidsvoll stilte seg bak en grunnlov som bygget på folkesuverenitetsprinsippet og maktfordeling, som la til rette for en utstrakt stemmerett, og som ikke minst ga borgerne trykkefrihet. Med Grunnloven av 1814 fikk Norge en av Europas mest liberale forfatninger.

I Grunnlovens paragraf 100 ble det fastslått at «Trykkefrihed bør finde Sted». Som i dag var ikke denne friheten grenseløs. En rekke ytringer var forbudte. Det var blant annet ulovlig å sette på trykk innhold som var blasfemisk, ærekrenkende eller hånet kongen. Fordi Stortinget verken hadde midler og tid til å lage en ny norsk lov i sin helhet i løpet av de første tiårene etter 1814, måtte lovverket fra dansketiden nødvendigvis bestå.

¹ Jeg definerer offentligheten som den sosiale sfære der et publikum møtes for å samtale om felles anliggender. Samtalen forstås vidt, som ytringer i alle slags former, medierte eller ikke-medierte, og felles anliggender kan være hva som helst som publikummet er opptatt av. Det norske ordet offentlighet stammer fra det tyske «Öffentlichkeit», der roten «öffen» betyr åpen. Offentligheten er altså kjennetegnet av at den er åpen i den forstand at de diskursive handlingene som finner sted der er tilgjengelige for alle, forutsatt at de forstår språket og har det nødvendige økonomiske og tidsmessige overskudd. Når jeg omtaler offentligheten som noe singulært, er det fordi jeg avgrenser den til det norske språkområdet og politiske, kulturelle og sosiale fellesskapet. Denne ene sfæren kan inneholde et ubegrenset mangfold av kulturer, deltagere, samtaler og meninger. Ofte vil offentligheten domineres av én type kultur, men det er ikke dermed sagt at representanter for en motkultur opererer innenfor en annen offentlighet. Begges ytringer vil presenteres i samme sosiale sfære, såfremt ytringene er fremsatt åpent. Jeg bruker ikke offentligheten som en betegnelse på deltagerne i offentligheten eller publikum, da det fort kan skape en begrepsmessig forvirring. I den engelskspråklige verden skiller de mellom offentligheten som et sosialt konstruert rom («the public sphere»), offentligheten som publikum («the public») og offentlighet som åpenhet («publicity»). Å skille slik gjør at kategoriene ikke glir helt inn i hverandre, slik de kan ha en tendens til på norsk.

² Politisk kultur blir her forstått som de normer, symboler, vurderinger, holdninger og praksiser som har innvirkning på politisk handling, styring og legitimitet.

Dette var et sett lover tilpasset et system med streng kontroll av offentligheten. Derfor var det en betydelig diskrepans mellom hva Grunnloven potensielt kunne tillate av ytringer og hva det eksisterende lovverket hjemlet.

Til tross for den nye trykkefrihetens begrensninger fikk trykte ytringer et sterkt vern i Norge sammenlignet med store deler av Europa på samme tid. Det gjorde at en kritisk og politisk presse kunne etablere seg for første gang. De nye avisene og tidsskriftene hyllet trykkefriheten som den fremste av de borgerlige friheter, og de brukte den gjerne til å opponere mot kongens og regjeringens politikk og mot embetsmennenes dominans. Vi kaller dem derfor *opposisjonsblader*. Det var i disse bladenes mangfoldige tekster den nye trykkefrihetens grenser skulle bli utfordret og testet ut for første gang.

Men ikke alle omfavnet den nye friheten. Midt blant de høylytte, patosfylte hyllestene av den frie offentlige meningsbrytingen og dens store nytteverdi, fantes det enkelte som murret. Fremst blant skeptikerne var Karl Johan, den nye kronprinsen til Norge og Sverige, som fryktet for hva en såpass liberal trykkefrihetsparagraf kunne føre til. Da han etter hvert så hva opposisjonspressen brukte friheten til, ble han rasende på grunn av skribentenes frekkhet, forbitret fordi opposisjonen gjorde hans egne politiske mål vanskeligere å nå, og alvorlig bekymret for den destabiliserende effekten en del av ytringene kunne ha. Noe måtte gjøres.

1.1 Problemstillinger

Avhandlingens overordnede tematikk kan konkretiseres i følgende todelte problemstilling: På hvilke måter forsøkte Karl Johan og den norske regjeringen å påvirke den norske offentligheten og dens innhold, og hvordan virket dette i samspill med tidens politiske kultur? Den reiser imidlertid også en del underproblemstillinger som er minst like viktige. Det vil gi lite mening å studere *hvordan* den utøvende makt søkte å sensurere visse ytringer, uten samtidig å stille spørsmålet om *hvorfor* de agerte som de gjorde. Dette er et enkelt spørsmål som krever et sammensatt svar.

Både kongen og regjeringen forsøkte til ulike tider å skaffe seg innflytelse over pressen, men de var ikke alltid samstemte. De hadde ulike hensyn å ta, og ofte kunne de ha motstridende interesser eller prioriteringer. Hva søkte konge og regjering å oppnå med sine forsøk på å sensurere offentligheten? Arbeidet regjeringen ut fra egne motiver eller var den kongemaktens forlengede hånd i Norge? Hvor mye rom for uenighet var det innad i den utøvende makt? Endret håndteringen av pressen seg over tid? Hva slags følger

fikk disse sensurhandlingene for bladene som ble rammet og for den offentlige samtalen? Min hypotese kan oppsummeres i følgende setninger: Kongens trykkefrihetspolitikk i Norge var i kortere perioder vellykket og svært effektiv, men den feilet på et overordnet plan. Det bidro til at pressen fikk gradvis bedre vilkår. Blant de viktigste årsakene til den mislykkede politikken, var motstanden fra den regjeringen kongen selv hadde utnevnt, til tross for at også regjeringen til tider gikk inn for å sanksjonere blader. På trykkefrihetsfeltet var det med andre ord ikke bare Stortinget, Høyesterett og pressen selv som opponerte mot kongens linje.

Styresmaktens prioriteringer og handlingsmønstre kan ikke bare forstås ut fra et ønske om å sikre og forbedre egen maktposisjon. De ble også påvirket av øvrige, mer strukturelle forhold. En større samfunnsanalyse må også til for å kontekstualisere og forbedre å forstå kongens og regjeringens handlingsrammer på den ene siden og opposisjonspressens på den annen. Her kommer begrepene politisk kultur og ytringskultur inn. På hvilke måter påvirket tidens politiske kultur kongens og regjeringens holdninger til og handlinger mot ytringer i offentligheten? Hvordan endret dette seg over tid? For å fullføre analysen skal vi også se på hva slags sosiale normer, holdninger og praksiser som regulerte oppførsel i offentligheten, og på hvilke måter denne ytringskulturen virket i samspill med myndighetenes sensur. På den måten kan man få svar på hvorfor noen blader ble forsøkt stanset, mens andre fikk gå fri. Min hypotese er at tidens offentlighet var strengt sosialt regulert, og at reaksjonene mot bladene som brøt med de rådende normene over tid, kunne være så betydelige at behovet for inngripen fra myndighetene ble mindre. Dette må med i vurderingen når man vil forstå hvorfor Karl Johan inntok en mer og mer passiv holdning til opposisjonsbladene i løpet av sin regjeringstid. Med andre ord beveget offentligheten i perioden seg mot å bli mer selvregulerende.

Ifølge de to skisserte hypotesene ble offentlighetens vilkår gradvis mer liberale i takt med at kongens fremstøt mot pressen slo feil, samtidig som pressen ble gradvis mer effektivt kontrollert av seg selv. Det kan ved første øyekast se ut som disse hypotesene står i motsetning til hverandre. Men som avhandlingen vil vise, er det ingen automatikk i at lavere grad av statlig innblanding i offentligheten fører til et større mangfold i deltagere og meninger. Dersom ytringskulturen er dominert av en gruppe med hegemoni, kan rommet for akseptable ytringer fremstå lite for de marginaliserte gruppene.

Vilkårene for offentlig debatt og hvordan de påvirket den politiske kulturen var ulike hos de nye unionspartnerne Norge og Sverige. Et komparativt blikk på utviklingen i de to landene vil ligge som et bakteppe i avhandlingen, i første rekke for å supplere analysen av situasjonen i Norge. Hvordan gikk Karl Johan frem i Sverige sammenlignet med i Norge, og hva var årsakene til de ulike resultatene han oppnådde i sine to riker?

Det er flere grunner til å studere kongens og regjeringens handlinger mot opposisjonelle blader i årene etter 1814. Som nevnt hadde denne sensuren tidvis betydelig effekt. Sett bort fra de som benyttet seg av trykkefriheten og deltok i den offentlige debatten, og Stortinget som fastsatte lovene som regulerte offentligheten, var kongen og regjeringen de aktørene som hadde størst mulighet til å forme offentlighetens innhold. Det kunne de gjøre fordi Grunnloven la opp til en vid kongemakt, i alle fall sett med dagens øyne. Å undersøke kongens og regjeringens sensurforsøk, gir dermed i seg selv en betydelig innsikt i hva slags sanksjoner de som beveget seg i trykkefrihetens grenseland kunne vente seg. Når vi så kombinerer det ved å studere samspillet mellom sensuren og ytringskulturen, vil det kunne gi innsikter som tar oss noen viktige skritt nærmere et svar på noen større, mer overordnede spørsmål: Hvordan var vilkårene for offentlige ytringer i denne perioden i Norge? Hvor gikk offentlighetens grenser? Hvorfor var noen typer av ytringer akseptable, mens andre var uønskede? Vi vil med andre ord komme nærmere en forståelse av ytringsfrihetens grenseland og sensurens gråsoner i de første tiårene av trykkefrihetens æra i Norge.

Dette er ikke spørsmål som bare bør oppta pressehistorikere. Alle som studerer offentlige ytringer i denne tidsperioden, uavhengig av sjanger, kan ha nytte av en innsikt i hvor grensene gikk for hva det var mulig å si eller skrive, og hvordan det kan ha hatt innvirkning på utformingen av ytringene de prøver å forstå. I tillegg er dette spørsmål som fortsatt er svært aktuelle.

Å spore Karl Johans bestrebelser for å påvirke den norske offentligheten gir også innblikk i sentrale deler av politikken og den politiske kulturen i Norges første viktige år som selvstendig stat. Dette kan virke selvsagt, men som historiografidelen vil vise, har ofte pressen og politikken blitt behandlet som to adskilte enheter i norsk historieskrivning. Jeg tar i denne studien utgangspunkt i at politiske diskurser i offentligheten og de formelle politiske institusjonene virket i tett samspill. Det gjorde også Karl Johans-tidens aktører. I denne brytningstiden mellom enevelde og folkestyre ble utøvelsen av trykkefriheten sett på som en minst like betydningsfull politisk rettighet som stemmeretten. Tidens aktører

tenkte at dersom et tilstrekkelig antall borgere gjorde offentlig bruk av sin fornuft, kunne befolkningens opplysningsnivå heves. Og dersom dette nivået ble tilstrekkelig høyt, kunne og burde folkets vilje rettlede statsstyrelsen. Tilgang til offentligheten ga en mulighet til å delta i det politiske liv som en medborger.

1.1.1 Avgrensning

Avhandlingen er avgrenset til tidsperioden fra 1814 til 1844, årene da Karl Johan var norsk kronprins og konge. Karl Johans regjeringstid er interessant fordi han var den av kongene i unionstiden som i størst grad gikk inn for å endre Norges konstitusjonelle og rettslige orden. I tillegg til at dette var Norges formative år som stat og nasjon, var det også trykkefrihetens første år. Kampen om trykkefrihetens grenser var mer intens og tilspisset under Karl Johans regjeringstid enn noen annen gang i Norges historie, muligens med unntak av under andre verdenskrig. Rundt 1840 endret også svært mange av offentlighetens strukturer seg. Betydelige endringer i lovverk, utvikling av infrastruktur og bedret økonomi gjorde at pressens forutsetninger ble annerledes. På samme tid ble deler av de sosiale og kulturelle normene og idealene for pressen forandret. Dette bidrar til at det gir mening å se på Karl Johans-tiden som en distinkt periode i norsk offentlighets- og pressehistorie.

Denne studien ser kun på sanksjoner rettet mot trykt materiale. En viktig grunn til at muntlige uttrykksformer som teaterforestillinger eller offentlige taler ikke er undersøkt, er ganske enkelt at trykkefriheten ikke omfattet dem. Trykkefrihet betydde retten til å sette ytringer på trykk, og må ikke forveksles med det videre begrepet ytringsfrihet.³ Siden muntlige ytringer var en annen rettslig kategori, regulert av helt andre lover, ville det blitt for omfattende å inkludere dem i denne studien. I tillegg var engasjementet og den politiske innsatsen kongen og regjeringen la ned for å få kontroll over trykte ytringer langt større enn for noen annen uttrykksform. Trykte ytringer var en større trussel på grunn av mulighetene for å mangfoldiggjøre materialet og distribuere det over store avstander.

³ Her skjedde det en rettslig utvikling på 1900-tallet. I 2004 ble ordlyden i Grunnlovens paragraf 100 endret fra å gjelde «Trykkefrihed» til å gjelde «Ytringsfrihet». Den rådende fortolkningen av paragrafen var imidlertid også før endringen at trykkefrihetsbegrepet innebefattet muntlige ytringer. Slik var det ikke på 1800-tallet.

Kongens og regjeringens innsats for å kontrollere og sensurere offentligheten ble i all hovedsak rettet mot en bestemt type trykt materiale: opposisjonsblader. Disse bladene stilte seg ikke bare ofte kritiske til kongens og regjeringens politikk, de var også de mest villige til å teste ut trykkefrihetens grenser, med all den risikoen det innebar. De aller fleste av tidens øvrige blader, som enten var rene nyhets- og annonseaviser eller tidsskrifter av mer vitenskapelig eller finkulturell art, ble sett på som harmløse eller til og med nyttige av styresmaktene.⁴ Nær sagt alle de utpreget politiske, meningsbærende bladene før *Den Constitutionelle* startet i 1836 var opposisjonelle eller hevdet at de var det. Annet trykt materiale, som pamfletter og bøker, ble ikke møtt med de samme reaksjonene som opposisjonsbladene. At opposisjonsbladene sto i en særstilling, kan ha sammenheng med flere forhold. Viktigste var naturlig nok det kontroversielle og kritiske innholdet. Flere av opposisjonsbladene hadde også en svært liberal publiseringspraksis, der de åpnet opp for at det aller meste av innsendte tekster skulle få komme på trykk anonymt og gratis.⁵ Det senket terskelen for ytterliggående røster som ville bli hørt, og det bidro til en noe råere tone. Redaktørene og utgiverne sto frem med fullt navn, og de kunne derfor sanksjoneres. Det gjorde som oftest ikke pamflettforfattere, og de kunne derfor være umulige å forfølge. En del bøker kunne også ha kontroversielt innhold, men de ser ut til å ha blitt oppfattet som mindre truende av styresmaktene. En mulig årsak kan være at bøkene var mer kostnadskrevende å fremstille og utgi enn bladene. Det kan ha gjort at en del forfattere modererte seg noe, ettersom den økonomiske risikoen ble større. Men viktigere var det nok at prisen på bøker var høy, og dermed var det potensielle publikummet lite. Av disse grunnene er det sensuren av opposisjonsblader som er denne studiens hovedobjekt.

⁴ Jeg bruker gjennomgående samlebetegnelsen *blader* om periodiske skrifter som tidligere har blitt plassert i en av de to kategoriene *aviser* eller *tidsskrifter*. Det er fordi det er vanskelig å trekke opp en klar, meningsfylt skillelinje mellom de to. Da Tom Arbo Høeg ved Universitetsbiblioteket i Oslo utarbeidet en bibliografi over norske aviser, var den avgjørende faktoren for å bli definert som en avis «bibliotekets tidligere praksis» (Høeg 1973: 5). På 1700-tallet skilte dansk-norsk lovgivning mellom *kommenterende* tidsskrifter og *refererende* aviser (Krefting, Nøding og Ringvej 2014: 45–46). Det skillet ser ut til å ha blitt videreført i bibliografien når det gjelder periodika fra 1700-tallet, men det reflekteres ikke i klassifiseringen av 1800-tallsblader. Det er heller ikke så rart, med tanke på at mange av bladene etter 1814 inneholdt en blanding av referater og kommentarer. På grunn av dette har eksempel at *Den lille Trondhjemske Tilskuere* blir definert som tidsskrift, *Det Norske Nationalblad* som avis, og *Nationalbladets* direkte etterfølger *Den Norske Nationalven* som tidsskrift. Det er vanskelig å se noen gode grunner til å plassere disse bladene i ulike kategorier. Om de helst burde kalles aviser eller tidsskrifter, er vanskelig å avgjøre. De var ikke aviser som vi kjenner dem i dag, ettersom de i liten grad inneholdt rene nyhetsartikler, men de var heller ikke tidsskrifter i dagens forstand, da utgivelsesfrekvensen kunne være opp til tre-fire ganger i uken. Jeg har derfor valgt å omtale dem med det bredere begrepet *blader*.

⁵ Dette vil bli diskutert i kapittel tre.

Opposisjonspressen ropte høyt og brukte virkemidler som ble oppfattet som grenseoverskridende. Den fikk derfor mye oppmerksomhet. Det er imidlertid ikke dermed sagt at opposisjonsbladene var tekstene som ble mest lest i samtiden. Andre blader, særlig nyhetsaviser som *Den Norske Rigstidende* og *Morgenbladet* (som riktignok etter hvert også ble et opposisjonsblad) kom ut hyppigere, hadde flere lesere og utgjorde følgelig en større del av det offentligheten. Enkelte bøker kunne bli folkelesning på en måte som flertallet av de dyre opposisjonsbladene aldri ble. Det er med andre ord viktig å være klar over at den oppmerksomheten som vies til opposisjonsbladene i denne avhandlingen ikke nødvendigvis reflekterer Karl Johans-tidens offentlighet sett under ett.

Det må også bemerkes at den trykte offentligheten i seg selv var liten på denne tiden. Leserne var få; de som faktisk var aktive skribenter, var ennå færre. Selv om bladene kunne være innbringende, var det få som livnærte seg utelukkende av skrivevirksomhet eller utgivelse av blader. Journalister i dagens forstand fantes knapt. Abonentlister fra denne tiden er mangelvare, men noen tall kan illustrere utbredelsen av bladene. *Morgenbladet* hadde et opplag på omtrent 1400 midt på 1830-tallet, da det var landets største blad.⁶ På samme tid hadde det største opposisjonsbladet *Statsborgeren* mellom 450 og 600 abonnenter.⁷ Til sammenligning hadde *Aftonbladet*, det største liberale opposisjonsbladet i Sverige, et opplag på omtrent 5000 i 1837.⁸ Samtidig var det antagelig slik at bladene ble lest av flere enn kjøperen. Bladene, som ofte ble bundet sammen som bøker, ble delt på, lest høyt fra og diskutert. På den måten kunne innholdet i bladene nå et betydelig antall.

1.2 Avhandlingens disposisjon

De ovenstående problemstillingene vil bli besvart gjennom seks kapitler, samt innledning og konklusjon. Spørsmålene knyttet til sensuren fra kongen og regjeringen vil i hovedsak besvares i kapittel fire, fem, seks og syv, mens spørsmålene om politisk kultur og ytringskultur vil for det meste besvares i kapittel tre og fire. Som nevnt er imidlertid disse problemstillingene så sammenvevd at begge temaene vil dukke opp i alle kapitlene.

⁶ Eide 2010: 220.

⁷ Munthe 1907: 101.

⁸ Waller 2001: 55; Kihlberg 1968: 56.

I kapittel to vil det teoretiske rammeverket for avhandlingen gjennomgås. Her vil begrunnelsen bli gitt for grepet med å studere både den statlige sensuren og trekk ved den politiske kulturen. Utgangspunktet er en samling teoretiske betraktninger som kan kalles *den nye sensurteorien*, som blant annet tar til orde for at begrepet sensur må forstås langt videre enn det ofte gjør i dagligtale og har blitt gjort i tidligere forskning. I kapittelet rettes både kritikk mot en del av teoriens sentrale punkter, men samtidig er konklusjonen at en del av innsiktene derfra er vanskelig å komme utenom. I stedet for å utvide sensurbegrepet til det ugjenkjennelige og altomfattende, slik den nye sensurteorien kan ha en tendens til, argumenterer jeg for at begrepet politisk kultur kan brukes.

I kapittel tre diskuteres en del sosiale og kulturelle strukturer som var med på å forme innholdet i offentligheten. På grunn av deres hegemoniske stilling i samfunnet og deres status som landets styringselite, var det særlig embetsmennene som definerte spillereglene for den offentlige debatten. Deltagere som brøt med eller forsøkte å reforhandle de rådende normene, idealene og praksisene risikerte å bli fordømt eller forsøkt ekskludert fra offentligheten. Denne sosiale sanksjoneringen virket i samspill med myndighetenes håndtering av pressen på flere plan. Blader som allerede hadde gjort seg upopulære gjennom normoverskridelser, var lettere å sanksjonere. Sosial marginalisering av redaktører og forfattere kunne gjøre behovet mindre for inngripen. Strengt konsensus- og saklighetsidealer gjorde en del av bladene mer harmløse for myndighetene enn de kunne vært.

Kapittel fire gir et overblikk over en del overordnede faktorer som var med på å forme hvordan kongen og regjeringen forholdt seg til trykkefriheten og opposisjonspressen. Først gir kapittelet en beskrivelse av Karl Johans personlighet og hans erfaringshorisont. Karl Johan var til tider en følelsesstyrt person, og siden Grunnloven, sett med dagens øyne, la opp til en betydelig personlig kongemakt, kunne kongens lune få innvirkning på trykkefrihetspolitikken. Viktigere som overordnede årsaker til styresmaktens håndtering av trykkefriheten og opposisjonspressen var imidlertid politiske forhold innenriks, utenriks og mellom de to unionspartnerne. Kongens handlingsrom ble betydelig begrenset av dette. I dette kapittelet vil det også bli diskutert noen andre ikke-formaliserte måter å kontrollere pressen på, som overvåkning og bruken av gaver og bestikkelser.

I de to neste kapitlene er det trykkefrihetsjussen som er tema. Kapittel fire starter med å gi et overblikk over det komplekse lovverket og striden om fortolkningen av det.

Deretter diskuteres Karl Johans forsøk på å stramme inn disse lovene, en innsats som ble møtt med motstand fra Stortinget og Høyesterett. Kapittel fem består av en gjennomgang av trykkefrihetssakene som ble reist i perioden av kongen og regjeringen, og en diskusjon av hvorfor det ble stadig færre av dem. Begge kapitlene viser hvor tett trykkefrihetsspørsmålet var knyttet opp til de skiftende politiske omstendighetene, både innenriks og utenriks.

Kapittel syv tar for seg det mest kontroversielle og effektive maktmidlet som ble brukt mot pressen: Portomoderasjon. Dette var en ordning som egentlig skulle bedre de økonomiske forutsetningene for aviser og tidsskrifter, men som for en tid utviklet seg til å bli et vilkårlig maktmiddel for kongen og regjeringen. Flere av statsrådene strittet imidlertid ofte mot ønsket om å bruke ordningen til sensurformål.

I kapittel åtte trekkes trådene sammen, og avhandlingens hovedfunn presenteres i en mer kortfattet form. Der vil også vekselvirkningen og samspillet mellom sensuren og den politiske kulturen diskuteres mer overordnet.

1.3 Kilder og metode

I årene etter 1814 ble det benyttet en rekke virkemidler for å få bukt med uromomenter i offentligheten. Det bærer også mitt kildetilfang preg av. Sporene etter sensurhandlingene er spredt i departements- og regjeringsarkivene, i kongens inn- og utgående korrespondanse, i Stortingets forhandlinger, i domstolenes rettsprotokoller, i dagbok- og brevmateriale etter sentrale personer og i bladene selv. Dette store, uensartede kildematerialet står i klar kontrast til sporene etter Danmark-Norges institusjonaliserte forhåndhåndssensur, der universitetets og politiets sensurarbeid er ordnet i samlede arkivserier. Det fantes naturlig nok langt færre tilfeller av sensur etter 1814 enn under enevoldstiden, men de er altså vanskeligere og mer tidkrevende å finne frem til. Enkelte deler av dette materialet er sett på tidligere, men det er aldri satt inn i en større sammenheng.

Det viktigste kildematerialet er dokumenter fra den utøvende makt. Dette materialet kan plasseres i to kategorier. Den første er dokumenter fra den formelle saksbehandlingen hos den norske regjeringen. Den andre er stattholdernes og førsteministerenes rapporter og brev til Karl Johan og hans svar tilbake. Førstnevnte ble regnet som norske statsdokumenter og finnes derfor i det norske Riksarkivet. De vil

omtales i mer detalj under. Sistnevnte ble sett på som privat korrespondanse mellom kongen og hans fortrolige i regjeringen, selv om de naturligvis inneholdt mye viktig informasjon om norske saker, deriblant instruksjoner til regjeringsmedlemmene. Siden de ikke ble regnet som statsdokumenter, er disse oppbevart i kongens privatarkiv i det Bernadotteska arkivet på Stockholms slott og i regjeringsmedlemmenes respektive privatarkiver. Deler av dette materialet er også trykt.

Enkelte kilder fra de øvrige statsmaktene har også vært nødvendig å se på, særlig når det gjelder trykkefrihetsjussen. Det var i flere omganger kamper om lovene som var med på å regulere offentligheten. I Stortingets forhandlinger, som var et referat som ble gitt ut i trykt form i etterkant av parlamentssesjonen, finner man både hvordan Stortinget behandlet kongelige lovforslag som ville innskrenke trykkefriheten, og hvordan det behandlet lovforslag som ville gjøre det enklere og tryggere å drive aviser og tidsskrifter. Protokoller fra domstolene, særlig Høyesterett, har også tidvis blitt benyttet for å belyse hva slags rettslige konsekvenser som møtte bladene som ble tiltalt for brudd på trykkefriheten.

Tidens aviser og tidsskrifter er også en viktig kilde, særlig opposisjonsbladene *Det Norske Nationalblad* (1815–1821), *Drammens Tidende* (1816–1833), *Patrouillen* (1824–1831), *Folkevennen* (1828–1830) og *Statsborgeren* (1831–1837), samt det mer moderate *Morgenbladet* (1819–), som alle opplevde å bli sanksjonert av myndighetene. Både redaksjonsmedlemmene og leserne av disse bladene var svært opptatt av vilkårene for offentlige ytringer. Det ga flere utslag i innholdet. I bladene kunne man finne en rekke refleksjoner om trykkefriheten, alt fra avanserte teoretiske utlegninger til lekmannsbetraktninger. Deres skarpe reaksjoner på å bli sensurert, ble også satt på trykk. Disse tekstene kan fortelle mye om tidens ytringskultur. Enkelte av bladene som ble utsatt for trykkefrihetssaker, ga også grundig omtale av rettsprosessene mot dem selv. En del av dommene ble også offentliggjort i det offisielle organet *Den Norske Rigstidende*. Dette har gjort at behovet for å gå til de håndskrevne domsprotokollene har blitt mindre.

En siste gruppe kilder er dagbøker og brev som kommenterte innholdet i opposisjonsbladene og den utøvende makts politikk mot pressen. Disse ytringene var private, og derfor kunne de som ytret seg tillatte seg mer ufiltrerte og ærligere betraktninger. Et slikt eksempel er arméminister Peter Motzfelts dagbok, der han ved flere anledninger stilte seg kritisk til kongens politikk på en måte han neppe kunne gjort i

statsrådssammenheng. Man får gjennom det private brev- og dagboks materialet en innsikt i tidens ytringskultur som de offentlige ytringene ikke kan gi alene.

1.3.1 Protokollene etter konge, regjering og departement

En sak, for eksempel en søknad om såkalt portomoderasjon, ble i mange tilfeller først behandlet av departementet den hørte under. Departementet skrev deretter en instilling til den samlede regjeringen, som deretter enten fattet et vedtak selv i form av en høyeste resolusjon eller, som oftere var tilfellet, skrev en innstilling til kongen. På bakgrunn av den, fattet kongen en kongelig resolusjon. Kongen hadde all makt til å se helt bort fra regjeringens innstilling, på samme måte som regjeringen kunne overstyre departementet.

De ulike instillingene og resolusjonene er samlet i egne protokollserier som refererer til hverandre. I enkelte saker har det vært nødvendig å se på protokollene for departementet, regjeringsinnstillingene og de kongelige resolusjonene for å få et komplett bilde av saksgangen og de ulike prioriteringene og standpunktene til statsrådene og kongen. Disse seriene med håndskrevne protokoller er svært omfangsrike, og fordi det er så tidkrevende å følge saksgangen gjennom hele den utøvende makt, har protokollene vært svært lite benyttet av tidligere historikere. Det er gjerne de knappe kongelige resolusjonene som har blitt brukt som kilde. Der får man vite hva det endelige vedtaket ble, men de inneholder kun en brøkdel av de betraktningene som lå bak et fattet vedtak. De sier heller ingenting om det hadde vært noen uenighet eller ble lagt frem motstidende synspunkter i saksbehandlingen. Som en følge av at protokollene etter regjeringen og departementene har vært lite brukt som kilder, vet vi lite om kompetansestriden mellom kongen og regjeringsmedlemmene i denne perioden. En slik tilnærming som jeg har benyttet meg av, der man studerer hele saksgangen, vil antagelig kunne generere interessante funn også på andre saksfelt som den utøvende makt var ansvarlig for.

I tillegg har det vært nødvendig å supplere med stattholdernes eller førsteministerens rapporter og Karl Johans svarbrev, ettersom disse blant annet inneholder mer personlige betraktninger. Ikke minst inneholder brevene fra Karl Johan en del antydninger om hvilke saker som hadde høyest prioritet og hvordan regjeringen burde gå frem i enkelte saker.

De to viktigste departementsprotokollene har vært de etter Finansdepartementet, som behandlet søknader om portomoderasjon, og Justisdepartementet

(Politidepartementet fra 1814 til 1818), som ikke hadde en formalisert rolle som overvåker av offentligheten, men som ofte fikk ansvaret for å vurdere om tiltale burde tas ut mot et blad.

Departementsprotokollene er svært omfattende. Bare i årene mellom 1818 og 1831 ble det fylt ut 74 protokoller for Justisdepartementet.⁹ Hver av disse består av flere hundre håndskrevne sider. Dette materialet er derfor for omfattende til å leses perm til perm; man er avhengig av at de har et velfungerende register. Det har Finansdepartementets protokoller, men ikke Justisdepartementets. Derfor har tilnærmingen i kapitlene om portomoderasjon og om trykkefrihetssakene blitt ulik.

I registeret til Finansdepartementets protokoller er portomoderasjonssøknadene sortert under kategorier som «Postvæsen», «Postsager» og «Portomoderation». Ettersom det har vært mulig å finne frem til behandlingen av alle søknadene systematisk, kan jeg si noe definitivt om omfanget av bruken av ordningen mot opposisjonspressen.

På grunn av mangelen på register har tilnærmingen jeg bruker i kapitlet om portomoderasjonen ikke vært mulig i kapittel seks. Løsningen har vært å lete flere steder. For det første har jeg brukt registeret til hovedprotokollen til statsrådsavdelingen i Stockholm.¹⁰ Der har jeg sett på alle sakene som er sortert under kategorier som forbrytelser, justisvesen, justisdepartementet og lignende. Svakheten med denne tilnærmingen er at jeg kun får sett på saker som kom opp på et samlet regjeringnivå, altså ett hakk opp i hierarkiet fra departementet og ett hakk under kongen, som ofte tok den endelige avgjørelsen. Noen saker fulgte linjen fra departement til samlet regjering og til slutt til kongen og en kongelig resolusjon, mens andre saker ble avgjort av regjeringen selv gjennom en såkalt høyeste resolusjon. Verken de kongelige resolusjonene eller de høyeste resolusjonene har noe godt register, så vidt jeg har kunnet se. Denne tilnærmingen har noen problemer, ettersom de høyeste resolusjonene ikke har dukket opp. Jeg har oppdaget et par feil av denne typen under kildestudiene, og muligens er det flere.¹¹ Særlig gjelder det årene fra 1815 til 1821, da rapporteringen og systematikken i protokollene ikke var like innarbeidet, samtidig som politi- og justisdepartementene forholdt seg mer

⁹ Jf. RA/S-1034/A. Justisdepartementet, Sekretariatet A. Referatprotokoller.

¹⁰ RA/S-1003/C/Ca. Statsrådsavdelingen i Stockholm. Det norske Statsraads Journal- og Hovedprotokollregister.

¹¹ Regjeringens vedtak om å straffeforfølge *Statsborgeren* i 1834 dukket ikke opp i min gjennomgang. Den saken kjente jeg til fra før av, og gjennom annen litteratur fant jeg den kongelige resolusjonen som fulgte opp regjeringens innstilling. Heller ikke Politidepartementets aksjoner mot *Nationalbladet* i dets første par år eller Justisdepartementets tiltaler mot *Drammens Tidende* har dukket opp. De har jeg funnet gjennom lesning av bladene og annen litteratur.

aktive mot pressen enn senere. For å dekke disse årene har jeg hovedsakelig brukt bladene selv som kilde, særlig *Det Norske Nationalblad*, ettersom de rapporterte svært aktivt om både politiets etterforskning og utfallet av trykkefrihetssaker i rettssystemet. Jeg har også supplert med de nylig transkriberte protokollene for Høyesterett, men siden ikke alle sakene ble anket hele veien opp, er heller ikke disse tilstrekkelige.¹² Rapportene og brevvekslingene mellom sentrale regjeringsmedlemmer, hovedsakelig stattholderne, og kongen har vært den viktigste kilden for å avdekke de vurderingene som ble gjort. I tillegg har jeg hatt nytte av å få lese to hittil upubliserte manus av Bård Tuseth og Åsmund Forfang, begge om trykkefrihetsjussen etter 1814, som har ledet meg til et par saker i den første perioden som jeg ikke kjente til.

1.4 Tidligere forskning

Denne avhandlingen skal forsøke å fylle et hull i den eksisterende forskningen på Karl Johans-tidens politikk og politiske kultur i Norge. Overordnet er dette et stort forskningsfelt, og det er gjort så mange tilgrensende studier til mitt studieobjekt at langt fra alle kan nevnes her. Men til tross for at perioden har vært gjenstand for betydelige mengder forskning, finnes det fortsatt kunnskapshull og rom for nytolkninger. Hvordan har tidligere forskning forstått trykkefrihetssituasjonen og opposisjonsbladenes vilkår på de første tiårene av 1800-tallet?

Det første historieverket som diskuterte Grunnlovens paragraf 100 og hva den førte til, var skrevet av en aktør som i aller høyeste grad må regnes som part i saken. I *Norges Konstitutions Historie* fra 1843 tok Henrik Wergeland et kraftfullt oppgjør med trykkefrihetsparagrafen og Christian Adolph Diriks, mannen han ga den tvilsomme æren av å ha gitt paragrafen dens endelige form:

I disse vaklende, betingende Sætninger mellem de smukt klingende Begyndelses- og Slutningstirader er det synligt at hans fine detaljerende Hoved har befundet sig i Forlegenhed mellem dets egen Mangel paa Interesse for en reel Pressefrihed og Forsamlingens Overflod deraf.¹³

Wergeland fortsatte deretter å beklage seg over paragrafens vage formuleringer og uklare innhold. Dette, i kombinasjon med at det ikke var gjort noen avklaringer om forholdet til den forhattede trykkefrihetsforordningen av 1799, førte ifølge Wergeland til at

¹² Se *Høyesterett, offentlighet og ytringsfrihet – de hemmelige voteringsprotokollene*.

¹³ Wergeland 1843: 124.

nordmennene i trykkefrihetssaker var overlatt «mere til Domstolenes tilfældige Anskuelse end til en utvetydig Bestemmelse i deres Grundlov.»¹⁴ Trykkefrihetsparagrafen var «et slet konstrueret Bindingsverks Udskud til vort Frihedstempel», «en blomsterdækt Kurv med levende Slinger i».¹⁵

Wergeland tok hardt i, men han var inne på noe helt sentralt: Grunnlovens paragraf 100 var tvetydig. Det var langt fra åpenbart hvordan den skulle forstås, hvilket bidro til at utøvelse av trykkefriheten lenge var forbundet med risiko. Dette preget debatter blant jurister og pressefolk i Wergelands samtid, og det har preget historikernes fortolkninger siden. Wergeland unnlot imidlertid å nevne Karl Johans rolle i undertrykkelsen av opposisjonsbladene. Kongekritikken ble langt sjeldnere etter at Karl Johan tildelte Wergeland embetet som riksarkivar i 1840.

Heller ikke historikerne i overgangen fra 1800- til 1900-tallet var særlig interessert kongens rolle i å forme offentligheten. Det skyldtes at de generelt var lite interesserte i trykkefrihetens vilkår. Det er ikke spesielt overraskende at konservative Yngvar Nielsen, en lojal tilhenger av huset Bernadotte og den norsk-svenske unionen, for det meste så bort fra de mer repressive aspektene ved Karl Johans styre. Men også venstremannen Ernst Sars interesserte seg lite for offentligheten og pressen. I *Norges politiske historie 1815–1885* ble trykkefrihetens vilkår ikke diskutert overhodet. *Nationalbladet*, *Patrouillen* og *Statsborgeren* ble omtalt som stortingsopposisjonens presseorganer, men aksjonene mot dem nevnes ikke.¹⁶

At Sars ikke anså sensuren som verdt å omtale, har sammenheng med hans vurdering av opposisjonsbladenes politiske program, innhold og form. Særlig *Statsborgeren* ble omtalt negativt av Sars, som reagerte på bladets utlevering av embetsmenn. Ifølge Sars bar det hele preg av å være et angiveri med «en yderlig smaalig eller smudsig Karakter», og «‘Statsborgeren’ gjorde sig til Organ for Klassehad, Misundelse, personlig Forfølgelsesaand».¹⁷ De skarpe frontene og uforsonlige skillelinjene mellom bønder og embetsmenn som *Statsborgeren* tok til orde for, var umulige å godta for Sars, hvis historieskriving nettopp skulle legitimere den brede alliansen og interessefellesskapet mellom både folk og elite, by og bygd, som partiet

¹⁴ Wergeland 1843: 124.

¹⁵ Wergeland 1843: 125.

¹⁶ Sars 1904: 48–50, 74–75, 205–207. Det samme gjelder Sars' bind i *Norges historie fremstillet for det norske folk*, som bygget på den tidligere utgitte politiske historien, se Sars 1913.

¹⁷ Sars 1904: 205–206.

Venstre representerte.¹⁸ Den hissige tonen i opposisjonspressen i tiårene etter 1814 passet derfor dårlig inn i det Ottar Dahl kalte for Sars' «nasjonal-demokratiske syntese», den store fortellingen som ledet frem til folkestyrets gjennombrudd i 1884.¹⁹ I stedet for at disse liberale bladene og de politiske bevegelsene de tilhørte – som ofte var bygget på samarbeid mellom embetsmenn, borgere og bønder – ble regnet som forløpere til det intensiverte samarbeidet på venstresiden fra 1860-tallet, avfeide Sars' dem som uvesentlige blindspor. Pressen og trykkefrihetens vilkår ble med andre ord viet minimalt med plass helt fra starten av i det som har blitt kalt venstretradisjonen i norsk historieskriving.²⁰

Opposisjonsbladene, særlig bondebladene, fikk delvis oppreisning av mellomkrigstidens venstrehistorikere, som hadde større sympati med de tidlige politiske bøndene enn Sars. Arne Bergsgård, som var opptatt av utviklingen av folkestyret nedenfra, og som så politiseringen av bøndene på 1830-tallet som en sentral del av den prosessen, var tydelig på hvor viktig en fri offentlighet var for aktørene etter 1814: «Prentefridomen var grunnlaget for sjølve folkefridomen, ein reiskap for sanning, ei svepe for urettferda, eit absolutt vilkår for at grunnlova i det heile kunne verka.»²¹ Ifølge Bergsgård var det derfor de første rettsakene for brudd på trykkefriheten etter 1814 ble møtt med så mye motstand. Bergsgård var imidlertid ikke klar over Karl Johans rolle i forfølgelsen av pressen, og mente heller at justisminister Diriks var den fremste pådriveren.

Karl Johans og regjeringens innsats for å skaffe seg kontroll over det offentlige ordskiftet, ble også påpekt av flere historikere fra etterkrigstiden. Antagelig gjorde

¹⁸ Sars sto for en moderat versjon av *tokulturlæren*, der embetsmennene og bøndene representerte to ulike kulturer, men begge var inkludert i det nasjonale fellesskap. En mer radikal variant eksisterte på samme tid, særlig i målsaksmiljøet, der embetsmennene ble fremstilt som representanter for en fremmed nasjon, mens bøndene representerte det egentlig norske og dermed var grunnlaget for staten. Et slikt standpunkt fantes ikke på starten av 1800-tallet, men deler av bondeopposisjonen på 1830-tallet argumenterte for at embetsmennene ikke var en produktiv del av samfunnet, og at deres makt og innflytelse, særlig på Stortinget, måtte minimeres. Bøndene selv måtte ta mer ansvar for statsstyrelsen. Et slikt standpunkt hadde antagelig så klare forbindelseslinjer til den radikale tokulturlæren i Sars' samtid at han måtte markere en avstand til den. For et nyere oversiktsverk om tokulturlæren, se Hyvik 2016.

¹⁹ Dahl 1990: 189-193.

²⁰ For noen generelle trek ved forståelsen av norsk 1800-tallshistorie innenfor denne tradisjonen, og hvordan den ble nyansert av etterkrigstidens historikere, se Dahl 1990: 284-288.

²¹ Bergsgård 1958: 78. Om Bergsgårds syn på bøndene, se særlig hans biografi om bondeføreren Ole Gabriel Ueland, Bergsgård 1932a; Bergsgård 1932b. I tillegg til Bergsgård, se Høverstad 1930, som inneholder et innbitt forsvar av Peder Soelvold og *Statsborgeren* som opplysnings- og demokratiseringsprosjekt.

erfaringen med okkupasjonsmaktens vidtgående mediesensur under andre verdenskrig at dette temaet ble aktualisert for historikerne.

Både Sverre Steen og Jens Arup Seip påpekte at trykkefriheten var under press etter 1814, og at det var forbundet med risiko å ytre seg regimekritisk offentlig. Begge understrekte også at Karl Johans la ned en betydelig innsats for å kneble opposisjonspressen. Steen viste at kongen var svært opptatt av å stramme inn trykkefriheten, særlig i unionens første tiår, da hans stilling var mest usikker.²² Den norske pressens gjentatte overtramp forarget både kongen selv og elitene i Sverige, ifølge Steen.²³ For Steen var det gjennom Stortinget folket førte sine viktigste kamper mot kongen. Slik var det også da Karl Johan forsøkte å få på plass strengere trykkefrihetslovgivning. Mot kongen sto et samlet Storting og de aller fleste av embetsmennene. Trykkefriheten ble gjennomgående sett på som en helt grunnleggende borgerrettighet som måtte forsvares til tross for at enkelte misbrakte den. Også Seip mente at pressens vilkår var dårlige. Det bidro til at opposisjonen forble fragmentarisk og hadde lite gjennomslagskraft.²⁴ Seip hevdet imidlertid at «Viktigere enn den kryptende pressensensur, var valgtekniske arrangementer og de lange avbrudd mellom stortingssesjonene.»²⁵ Dette førte til at det politiske liv fikk «et rykkevis preg».²⁶ Både Steen og Seip hadde altså som grunnsyn at tidens politiske mobilisering primært skjedde gjennom Stortinget. Det var der de viktigste kampene for nasjonalt selvstyre og økt folkestyre ble utkjempet.

Også Francis Sejersted understreket at kongen arbeidet for å kontrollere pressen, og hevdet at det skyldtes at «Carl Johan var en av de første til å forstå hvilken viktig opinionsskapende rolle avisene hadde».²⁷ For Sejersted, som var inspirert av Jürgen Habermas' tese om *den borgerlige offentlighet*, representerte kongens inngrep i offentligheten et hinder for den frie, rasjonelle meningsbrytingen som ville føre til opplysning og bedre statsstyrelse.²⁸ Med andre ord la Sejersted mer vekt på offentligheten som arena for politisk handling enn Steen og Seip.

²² Steen 1954: 124; 226, 290–292.

²³ Steen 1954: 253. Steen antyder at Karl Johans påstander om at også de europeiske stormaktene reagerte på den norske pressens skriverier var et vikarierende motiv.

²⁴ Seip 1974: 116.

²⁵ Seip 1974: 116.

²⁶ Seip 1974: 116.

²⁷ Sejersted 1978: 324.

²⁸ Sejersteds inspirasjon fra Habermas kommer tydelig frem i Sejersted 2000: 55-70. Sejersted ledet også Ytringsfrihetskommisjonens utredning om behovet for en ny ytringsfrihetsparagraf på slutten av 1990-tallet. Rapporten (NOU 1999: 27) er gjennomsyret av habermasiansk tankegang.

Generelt vies offentligheten imidlertid svært lite plass i slike oversynsverk over den politiske historien. En tendens hos de fleste historikere som har behandlet perioden etter 1814, har vært at de undervurderer pressens betydning i det politiske liv. Dermed har de også vært lite interessert i sensurens omfang og funksjon. Sammenlignet med mengdene som er skrevet om valg, representasjon og stortingssesjonene, har pressens viktige supplerende rolle nærmest blitt oversett. De fortidige aktørene la derimot stor vekt på offentlighetens betydning. Denne vektleggingen har antagelig ikke kommet tydelig nok frem fordi det mangler et større, overordnet verk om tidens liberale ideologi i Norge. Steen, Seip, Sejersted og andre gir en betydelig innsikt i tidens tankegang, men de har i hovedsak konsentrert seg om de formelle politiske institusjonene. Noen unntak til denne generelle tendensen finnes likevel. Knut Dørum vier offentligheten og opposisjonsbevegelsene betydelig plass i et nyere oversiktsverk om politisk kultur i Norge fra 1660 til 1884.²⁹ Han har også argumentert for fremveksten av en «folkelig offentlighet» i norske bygder mellom 1814 og 1850.³⁰ Generelt er det en voksende interesse blant norske historikere for politisk handling nedenfra. For eksempel har Marthe Hommerstad vist omfanget og betydningen av bøndenes politiske mobilisering mellom 1814 og 1837.³¹

1.4.1 Nyere forskning på offentlighet og ytringsfrihet

I takt med at ytringsfrihetens vilkår har blitt en vår tids mest omdiskuterte saker, har også interessen for offentlighetens og ytringsfrihetens historie har fått et betydelig oppsving de siste 15 årene. Det er imidlertid gjort lite nytt kildearbeid om tiden etter 1814, og det meste baserer seg på den begrensede eksisterende litteraturen. Det kan være noe av årsaken til at spriket er såpass stort i hva historikerne vektlegger og konkluderer med når det gjelder pressens vilkår. Deler av denne litteraturen har gitt nokså negative karakteristikk av opposisjonspressens innhold og form. Det skal vi komme tilbake til en egen del (1.4.4), mens vi nå skal konsentrere oss om hvordan trykkefrihetens vilkår og sensuren har blitt vurdert.

²⁹ Dørum 2016.

³⁰ Dørum 2013.

³¹ Hommerstad 2012; Hommerstad 2014

John Christian Laursen har gitt et fugleperspektiv på ytringsfrihetens utvikling i Norden fra 1750 til 1890. Han hevder at det skjedde en endring i myndighetenes håndtering av offentlige ytringer i denne perioden: «Overall, there was a change in the sense of what the authorities *could* do and what they had the *need* and *right* to do. This might be characterized most generally as a change from protecting themselves and their power to protecting the public.»³² Ifølge Laursen ble myndighetenes innblanding i offentligheten gradvis mindre, og til slutt dreide den seg kun om å stanse ytringer som kunne skade publikum som helhet eller enkeltpersoner, som for eksempel æreskrenkelser, eller obskøniteter. Delvis var denne endringen forårsaket av at myndighetene aksepterte trykkefrihetens og kritikkens plass i politikken, og delvis skyldtes det at de forsto hvor lite hensiktsmessig sensuren kunne være. Det vil være interessant å se hvor godt denne syntesen passer med den norske empirien, som Laursen naturlig nok vier lite plass i sin korte artikkel.³³

I Henrik Bastiansens og Hans Fredrik Dahls *Norsk mediehistorie* fremstilles Karl Johan som svært opptatt av å kontrollere pressen, som han så på som en trussel mot sin egen makt og posisjon.³⁴ Kongen tvang bladene til å gå inn ved å nekte dem portomoderasjon, og en rekke bladredaktører «lot seg lokke til å skifte standpunkt eller jobb» etter å ha blitt tilbudt bestikkelser fra kongen.³⁵ I tillegg forsøkte han å få Stortinget med på å endre lovverket, og i enkelte tilfeller, som mot *Nationalbladet* i 1821, tok han initiativ til å ta ut rettslig tiltale.

Også i *Norsk presses historie* slås det fast at den nye trykkefriheten var uavklart og vanskelig å håndtere, både for rettsvesenet og de som ytret seg: «Norsk presse led altså fremdeles under en ganske innskrenket trykkefrihet i tiårene etter 1814», skriver Odd Arvid Storsveen.³⁶ Årsaken var et uklart lovverk og de mange trykkefrihetssakene som ble reist mot bladene. Karl Johans ambisjoner om å kontrollere pressen problematiseres imidlertid ikke.³⁷

³² Laursen 2005: 100.

³³ Laursen 2005: 114–115.

³⁴ Bastiansen og Dahl 2008: 115–119.

³⁵ Bastiansen og Dahl 2008: 116.

³⁶ Eide 2010: 239. Se også Eide 2010: 205–207, 235–240. Disse sidene er skrevet av Odd Arvid Storsveen, jf. oversikten over forfatterenes arbeidsdeling i Eide 2010: 440. En utvidet versjon av Storsveens tekst er også trykket i artikkelen «Ytringers frihet og ufrihet – et streiftog i historisk praksis», som trekker linjer frem til i dag (Storsveen 2010).

³⁷ Det blir nevnt at Karl Johan ga *Nationalbladets* utgiver Hans Abel Hielm en årlig pensjon fra 1821, «antagelig på det vilkår at han oppga bladet», og at Karl Johan sørget for at *Morgenbladet* ble tilalt i 1834 (jf. Eide 2010: 236, 238). Men dette diskuteres ikke videre.

Heller ikke i Kjetil Jakobsens *Etter Charlie Hebdo: Ytringsfrihetens krise i historisk lys* vies Karl Johan mye plass, bortsett fra kongens ønske om å stramme inn trykkefrihetslovene.³⁸ Jakobsen er tydelig på at Grunnlovens trykkefrihetsparagraf og åpenhetsregler sørget for betydelig friere vilkår for offentligheten enn før 1814.³⁹ Men han påpeker samtidig at ytringsfriheten i Norge fortsatt var betydelig innskrenket blant annet ved manglende religionsfrihet og forsamlingsfrihet.

I Anders Johansens kapittel om perioden 1814–1840 i *Allmenningen: Historien om norsk offentlighet* får vi vite at 1814 markerte «et gjennombrudd for en ny politisk kultur, bygd på verdien av frihet, innsyn og åpenhet.»⁴⁰ Samtidig var disse verdiene underlagt begrensninger både juridisk og i praksis. Ifølge Johansen gjorde de vide unntaksbestemmelsene til trykkefriheten i Grunnlovens paragraf 100 at den «kunne brukes til å slå ned på alt som var noenlunde radikalt opposisjonelt.»⁴¹ Samtidig ønsket Karl Johan å stramme inn trykkefrihetslovene. Hvor grensene for trykkefriheten gikk, får vi imidlertid ikke noe klart bilde av. Johansen konsentrerer seg heller om hvordan offentligheten ble sosialt regulert. Han er opptatt av hvordan idealer og normer formet hvem som ble regnet som legitime deltagere og hva som var akseptabelt å si.

Samtlige av de ovennevnte ytringsfrihets- og offentlighetshistoriene er innom utfordringene med å etablere en rettspraksis på trykkefrihetsfeltet. Et sentralt spørsmål er avveiningen mellom Grunnlovens paragraf 100 og den strenge trykkefrihetsforordningen av 1799. Her bygger alle på Nils Rune Langelands bind av *Siste ord: Høyesterett i norsk historie 1814–1965*. Ifølge Langeland, som har studert Høyesteretts voteringsprotokoller, gjorde landets øverste domstol flere viktige avklaringer mellom disse to lovene i årene mellom 1814 og 1825. Siden Høyesterett tolket lovverket liberalt, og dermed sto imot Karl Johans forsøk på å få de strengere delene av 1799-forordningen til å forbli gjeldende, gir Langeland Høyesterett tilnavnet «den patriotiske domstolen».⁴² Rettshistorikeren Lars Bjørne har supplert Langelands funn ved å gjennomgå fortolkningene av Grunnlovens paragraf 100 og 1799-forordningen i den juridiske litteraturen på 1800-tallet.⁴³ I *Frihetens gränser: Ytrandefriheten i Norden 1815–1914* viser Bjørne at juristene slet

³⁸ Jakobsen 2016: 184.

³⁹ Jakobsen 2016: 181–183

⁴⁰ Johansen 2017: 118.

⁴¹ Johansen 2017: 118.

⁴² Langeland 2005: 185–252.

⁴³ Bjørne 2018 inneholder en rettshistorisk sammenligning av de juridiske vilkårene for ytringer i Norge, Sverige, Danmark og Finland.

med å komme til enighet om hva som egentlig lå i de ulike forbudene i Grunnloven, og hvilke paragrafer i 1799-forordningen som burde regnes som opphevet.⁴⁴ Mye av grunnen var selve paragraf 100, som ifølge Bjørne fremstår som «en halvmesyr, ett halvhjærtat hastverk.»⁴⁵

Til tross for Langeland og Bjørnes viktige bidrag, er det som er skrevet om jussens innvirkning på pressen etter 1814 preget av at vi mangler innsikt i kompleksiteten og detaljene. For eksempel finnes det enn så lenge ingen grundig gjennomgang av trykkefrihetssaker i Norge etter 1814. Følgelig er omfanget og virkningen av disse sakene uklart. Vi vet også lite om den utøvende makts konkrete handlinger i trykkefrihetssaker, annet enn gjennom rent sporadiske omtaler. Selv de skiftende juridiske forståelsene av trykkefrihetens grenser har vi begrenset med kunnskap om.

Med andre ord mangler vi fortsatt kunnskap om pressens vilkår etter 1814. Vi vet en del om pressens indre utvikling, om det politiske landskapet pressen befant seg i, om normer, holdninger og tradisjoner, og om hvordan lovverket var utformet. Men det er ikke klart hvor grensene gikk for offentlige ytringer i praksis, og hvorfor noen blader opplevde å bli sanksjonert i noen tilfeller og i andre ikke. De mest sentrale maktstrukturene som var med å forme handlingsrommet for datidens aktører, kan vi kun gjette oss til ut fra tidligere forskning. Generelt har kongens og regjeringens rolle i å forme offentligheten blitt oversett eller undervurdert, og det hersker betydelig forvirring om hva de egentlig hadde mulighet til.

Disse kunnskapshullene er særlig påfallende med tanke på at grundige studier av sensuren i samme periode er gjort både i Sverige og Danmark av henholdsvis Stig Boberg og Harald Jørgensen.⁴⁶ Trykkefrihetens vilkår under eneveldet i Danmark-Norge har også vært gjenstand for svært omfattende forskning, særlig gjennom Øystein Rians store studie av sensuren fra 1536 til 1814.⁴⁷

Interessen for trykkefrihetens og pressens vilkår på 1800-tallet er imidlertid i vekst. Flere påbegynte arbeid som vil foreligge de neste årene vil supplere denne avhandlingen. Snart klar for utgivelse er Åsmund Forfangs grundige studie av

⁴⁴ Bjørne 2018: 82–98.

⁴⁵ Bjørne 2018: 73.

⁴⁶ Boberg 1989; Jørgensen 1944.

⁴⁷ Rian 2014. I tillegg er dansketidens sensur undersøkt i særlig Maliks 2011; Jakobsen 2017. Tidsskriftene som vokste frem i det utvidede ytringsrommet på siste halvdel av 1700-tallet er studert blant annet i Tjønneland 2008; Tjønneland 2014; Krefting, Nøding og Ringvej 2014; Krefting, Nøding og Ringvej 2015. Se også enkelte av bidragene i Sandvik 2010; Mestad 2013; Bjerås og Dørum 2017.

trykkefrihetssakene som ble tatt ut av regjeringen mellom 1814 og 1842. Bård Tuseth arbeider med en rettshistorisk avhandling om Grunnlovens paragraf 100 i teori og praksis på 1800-tallet. Henrik Olav Mathiesen skriver om hvordan bladenes trykking av amerikabrev bidro til å øke den folkelige deltagelsen i offentligheten.⁴⁸ Og nylig begynt Niri Ragnvald Johnsen på en avhandling om ulike oppfatninger av pressens politiske rolle mellom 1830 og 1870.

1.4.2 Portomoderasjon

Portomoderasjonsordningen må omtales litt særskilt her, ettersom den har blitt omtalt ganske ofte i tidligere forskning, men med sprikende konklusjoner. Den eneste omfattende undersøkelsen av ordningen finnes i Oskar Kristiansens *Samfærrelse i Norge 1814–1830* fra 1926.⁴⁹ Det ser ut til å være denne Finn Erhard Johannessen i all hovedsak baserer seg på når han skriver om bruken av portomoderasjonen mot blader i sitt verk om postvesenet fra 1997.⁵⁰ Kristiansen gjennomgår portomoderasjonens historiske røtter og hvordan ordningen ble brukt mot *Nationalbladet*, *Patrouillen* og *Folkevennen*. I tillegg skriver han om behandlingen av saken på Stortinget på 1830-tallet.

«Nogen større ære havde hverken regjeringen i almindelighed eller finansdepartementet i særdeleshed av sin behandling av alle disse sager», skriver Kristiansen.⁵¹ Samtidig påpeker han at «den ledende i avgjørelsen av disse sager mere var Karl Johan personlig end den norske regjering.»⁵² I tillegg hevder han at den urettferdigheten som ble vist mot en del blader «synes ikke i samtiden at have vakt nogen større opsigt.»⁵³ Årsaken var at «Trykkefriheten var noget nyt og dens idee havde ikke endnu slaet dybe rødder i folket.»⁵⁴ Alle disse fire utsagnene er det behov for å nyansere eller bestride.

Kristiansens forskning har to vesentlige mangler, som begge er knyttet til kildestudiene. For det første er ikke alle protokollene til Finansdepartementet fra perioden gjennomgått – det er kun et lite utvalg som er studert. Av den grunn kan ikke Kristiansen

⁴⁸ Både Tuseth og Mathiesen er tilknyttet prosjektet *Offentlighet og ytringsfrihet i Norden, 1815–1900*, som jeg også har vært en del av. Se også prosjektets avslutningsantologi Hemstad og Michalsen 2019.

⁴⁹ Kristiansen 1926: 245–260.

⁵⁰ Johannessen 1997: 152–156.

⁵¹ Kristiansen 1926: 255.

⁵² Kristiansen 1926: 256.

⁵³ Kristiansen 1926: 255.

⁵⁴ Kristiansen 1926: 256.

si noe definitivt om omfanget av bruken. For det andre er *kun* Finansdepartementets protokoller gjennomgått. Som allerede nevnt, var dette kun den første av tre instanser en søknad om portomoderasjon måtte gjennom for å bli ferdig behandlet. I tillegg skulle den samlede regjeringen og deretter kongen vurdere saken. Å studere Finansdepartementets protokoller er følgelig ikke tilstrekkelig hvis man ønsker å finne ut hvem som sto bak beslutningene. I enkelte tilfeller er heller ikke de tre protokollene nok for å forstå sensuren helt. Da må det suppleres med brev mellom kongen og regjeringsmedlemmene, dagbøker, bladene selv og andre relevante kilder. En systematisk og grundig gjennomgang av kildene til portomoderasjonen slik denne avhandlingen legger opp til, har med andre ord ikke vært gjort før.

I standardverkene om norsk 1800-tall er portomoderasjonen behandlet helt summarisk. Ifølge Jens Arup Seip var tidens presse «under fordekt sensur».⁵⁵ Sverre Steen beskriver Karl Johan som svært aktiv i kampen mot opposisjonspressen på 1820-tallet, og at portomoderasjonen sammen med andre virkemidler ble brukt for å fjerne truende politiske motstandere i offentligheten.⁵⁶ Steen gjennomgår også portolovgivningen og den politiske kampen om denne i Stortinget på 1830-tallet. I likhet med Seip konkluderer han med at regjeringen kunne «øve indirekte sensur over den periodiske presse, uten å krenke Grunnlovens bokstav.»⁵⁷ Han overser imidlertid kongens rolle. Også Francis Sejersted mener at kongen kontrollerte pressen ved hjelp av portomoderasjonen, men skriver at «på lengre sikt lot pressen seg ikke kneble.»⁵⁸ Øvrige oversynsverk nevner portomoderasjon stort sett kun i forbindelse med sanksjonene mot *Nationalbladet* og *Statsborgeren*. Bruken av ordningen blir ikke forklart, og dens følger for trykkefrihetssituasjonen blir ikke problematisert. Men hos Seip, Steen og Sejersted er det altså en etablert konsensus om at portomoderasjonen ble brukt som et maktmiddel mot pressen. Hvem som var den reelle maktutøveren av kongen og regjeringen hersker det imidlertid forvirring rundt. Omfanget av bruken blir heller ikke kjent. Med andre ord blir de samme problemene som finnes hos Kristiansen gjenspeilet i standardverkene.

⁵⁵ Seip 1974: 116.

⁵⁶ Steen 1954: 290.

⁵⁷ Steen 1972: 261. 15 år tidligere kom Steen imidlertid til nærmest motsatt konklusjon: «Ved å nekte uønskede blad portomoderasjon, kunne nok regjeringen tvinge enkelte til å gå inn, men slike regjeringstiltak var så sjeldne at de ikke betydde noen vesentlig innskrenkning av pressefriheten.» (Steen 1957: 301).

⁵⁸ Sejersted 1978: 325.

1.4.3 Embetsmannsstatens politiske kultur

Ettersom det ikke er gjort noen studier av kongens og regjeringens sensur av pressen i Karl Johans-tiden i Norge, finnes det naturlig nok heller ingen studier som kobler sensuren med tidens politiske kultur. Den politiske kulturen i perioden er imidlertid et tema som har opptatt en rekke historikere. De to mest toneangivende og spissformulerte synspunktene om den politiske kulturen i embetsmannsstaten ble formulert av Jens Arup Seip og Francis Sejersted. Begge tar utgangspunkt i at embetsmennene hadde en klar styringsideologi med tilhørende idealer og normsystem, men de to historikerne har helt ulik forståelse av hvorfor embetsmennene vektla dette og hva det førte til i praksis.

Seip var særlig opptatt av hvordan embetsmennenes styringsideologi bidro til at de konsoliderte sin makt på bekostning av andre grupper og klarte å beholde den frem til embetsmannsstatens fall i 1884.⁵⁹ Embetsmennenes påberopelse av høyverdige idealer og normer for hva som var god oppførsel, var for Seip først og fremst vikarierende motiver. Vi er nødt til å ha med oss et slikt maktperspektiv når vi skal undersøke den politiske kulturens samspill med den statlige sensuren. De som overtrådte normene og brøt med idealene, risikerte å bli møtt med eksklusjon og fortielse. Latterliggjøring, personangrep, hets og mer eller mindre fordekte trusler var blant metodene som ble brukt for å delegitimere en motdebattant. Det bidro til å marginalisere avvikende meninger og grupper som ikke behersket kravene til stil, form og språklig tone.

Disse innsiktene er nyttige, men det kan gi oss enda mer forståelse dersom vi tar utgangspunkt i at embetsmennene trodde på sine idealer, at de faktisk mente de hadde svaret på hvordan den offentlige samtale kunne organiseres på best mulig måte, og at det ikke bare var en måte å legitimere sin egen hegemoniske posisjon på.⁶⁰ Francis Sejersted lanserte en alternativ fortolkning av 1800-tallets Norge gjennom sitt begrep *den borgerlige rettsstat*.⁶¹ Ifølge Sejersted representerte verken staten eller embetsmennene, den statsbærende samfunnsgruppen, noen særinteresser. Gjennom å etablere en minimumsstat som sikret borgernes rettigheter, og gjennom å styre etter lover og regler,

⁵⁹ Seip 1974: 88–115.

⁶⁰ Som Fredrik Thue skriver om Seip: «Minst like viktig i Seips øyne var imidlertid tendensen hos historiske aktører til å kamouflere sine virkelige motiver for *seg selv* gjennom ulike former for fortrenkning og rasjonalisering. Å forføre andre og å bedra seg selv var for Seip ofte to sider av samme sak.» (Thue 2016a: 121).

⁶¹ Sejersteds innlegg om rettstaten kan leses i Sejersted 1984, samt mer indirekte i hans bind i *Cappelens Norgeshistorie*, Sejersted 1978. En konsis innføring i debatten mellom Seip og Sejersted finnes i Dørum 2016: 115–124.

kunne embetsmennene drive en programløs rutinepolitikk som først og fremst skulle sikre rettferdighet og likebehandling. En slik politikk tjente brede interesser; både borgerskapet og embetsmennene, men også bøndene, dro fordeler av en slik opphevelse av interessepolitikken, skal vi tro Sejersted. Også offentligheten var preget av «diskusjon mellom enkeltpersoner mer enn tautrekking mellom interessegrupper.»⁶² Siden det ble lagt til rette for opposisjon og diskusjon, med mål om å komme frem til enighet om en mest mulig fornuftig beslutning, «kom samfunnet i en kort periode ganske nær idealet om en åpen, resonnerende offentlighet.»⁶³ Sejersted mente altså at embetsmennenes idealer manifesterte seg i en inkluderende praksis. Legger man et slikt perspektiv til grunn, er det vanskelig å se embetsmennenes styringsideologi og normsystem som repressivt overhodet.

Verken Seips maktperspektiv eller Sejersteds interaksjonsperspektiv kan rendyrkes om vi skal forstå normene, idealene og holdningenes innvirkning på det offentlige ordskiftet og dettes samspill med den statlige sensuren. Vi kan ikke, som Sejersted, uten videre anta at idealene ble representert i eller reflekterte praksis. En tilnærming som Seips, der idealene utelukkende forstås som vikarierende motiv som maskerte det reelle maktmotivet, er heller ikke spesielt fruktbart. Det vil i denne sammenhengen gi mer innsikt dersom vi antar at aktørene faktisk trodde på sine verdensanskuelser. Det er ikke dermed sagt at deres forestillinger gjenspeilet virkeligheten, eller at deres forståelse av egen rolle og maktposisjon alltid var god. Samtidig bør vi ha som utgangspunkt at aktørenes normer, idealer og holdninger påvirket hvordan de handlet, for eksempel hvordan de oppførte seg mot meningsmotstandere. På den måten fikk idealene innvirkning på offentligheten også i praksis. Dette er noe av kjernen i et politisk kultur-perspektiv.

1.4.4 De besværlige opposisjonsbladene

At kongens og regjeringens forsøk på å kontrollere offentligheten har fått lite oppmerksomhet i tidligere historieskrivning, skyldes til dels at vi har hatt lite kildebasert kunnskap om hvordan de agerte. Men det er også delvis forårsaket av at 1800-tallets

⁶² Sejersted 1978: 327.

⁶³ Sejersted 1978: 325.

opposisjonsblader har blitt vurdert negativt av en rekke historikere. Det har hatt avgjørende betydning for hvordan man har fremstilt sensuren av disse bladene.

I *Norsk presses historie* har kapittelet om tiden etter 1814, som er skrevet på deling mellom Odd Arvid Storsveen, Martin Eide og Sverre Høy, fått tittelen «En frihet til besvær». ⁶⁴ I Storsveens deler, som for det meste dreier seg om trykkefrihetsjussen, ser det ut til at det besværlige først og fremst var at trykkefrihetens grenser var uavklarte. For Eide ser det derimot ut som at det var opposisjonsbladene selv som var problemet. Han fremholder riktignok at «Den fornyede kraft i norsk pressehistorie etter 1814» kom fra opposisjonspressen, og særlig *Det Norske Nationalblad*, *Patrouillen* og *Folkebladet* blir beskrevet som pionerer på veien mot en mer maktkritisk og selvbevisst journalistikk. ⁶⁵ Men samtidig var en del trekk ved bladene kritikkverdige i Eides øyne: «Feiringen av de høye idealer kunne bli i overkant pompøs og avsløringsiveren kunne utarte til enøyd monomani.» ⁶⁶ Særlig *Statsborgeren* og dets redaktør får hard medfart av Eide, som hevder at «Peder Soelvold var en outsider og en skandalejeger som ikke lot seg stanse av prinsipielle overlegninger og betraktninger.» ⁶⁷ Soelvold «formulerte journalistikkens avsløringsoppdrag skarpere enn noen annen», men hans «praksis på feltet ble imidlertid ansett som problematisk også i samtiden.» ⁶⁸ Ifølge Eide førte det til at Soelvolds blad mistet portomoderasjonen og at livet hans endte i ruin.

Lignende betraktninger finnes i *Norsk mediehistorie*. De mange sterke meningene som dukket opp i den første generasjonen opposisjonsblader beskrives av Bastiansen og Dahl som «påtrengende og manende». Bladenes tone var hatsk og preget av en «brautende nasjonalisme». ⁶⁹ På grunn av misnøyen med unionen med Sverige ble de opposisjonelle preget av skepsis og «en nesten hysterisk sans for det offentlige», der «Enhver sak og ethvert forhold skulle trekkes frem for offentlighetens domstol.» ⁷⁰ Enda hardere er dommen over *Statsborgeren*, som ifølge Bastiansen og Dahl var det eneste av Karl Johans-tidens blader som nådde trykkefrihetens yttergrenser. ⁷¹ Redaktør Soelvold beskrives som en journalistisk innovatør, den første som virkelig gikk inn for å avsløre maktpersoner som misbrukte sin stilling. Men Soelvolds kamp mot embetsmennene gikk

⁶⁴ Eide 2010: 205–247. En oversikt over hvem som har skrevet hvilke deler finnes i Eide 2010: 440.

⁶⁵ Eide 2010: 221–225. Sitatet er på side 225.

⁶⁶ Eide 2010: 226.

⁶⁷ Eide 2010: 228.

⁶⁸ Eide 2010: 228.

⁶⁹ Bastiansen og Dahl 2008: 100–101.

⁷⁰ Bastiansen og Dahl 2008: 99.

⁷¹ Bastiansen og Dahl 2008: 119.

for langt, særlig etter at bladet mistet portomoderasjonen sin, skal vi tro Bastiansen og Dahl: «*Statsborgeren* ble ytterliggående. Den trykket fingerte samtaler mellom fingerte personer og oppfordret til angivervirksomhet. Sidene ble fylt av krangler, personforfølgelser og fornærmelser. *Statsborgeren* ble med dette tidens fremste skandaleskrift.»⁷² Ikke nok med det: «Soelvold fabrikerte artikler der hensikten var å så hat og mistillit mellom samfunnsskissene.»⁷³ Som en følge av angiveriet ble Soelvold dømt i en rekke rettsaker.

I stor grad bygger disse presse- og mediehistoriene på omtrent 100 år gammel litteratur. Carl W. Schnitlers bedømmelse av innholdet i opposisjonsbladene i hans *Slegten fra 1814* fra 1911 gjengis uten store motforestillinger.⁷⁴ Og et arbeid av Wilhelm Munthe fra 1907 om *Statsborgeren* siteres flittig.⁷⁵ Munthe og Schnitler hadde til felles at de kom fra solide embetsmannsslekter. I arbeidene deres skinner det klart gjennom at det de oppfattet som et høystemt føleri hos opposisjonsbladene, stred mot et ideal om avmålt, rasjonell og konsensusorientert deliberasjon som de selv ønsket å opprettholde. De kan dermed ses som videreførere av den hegemoniske elitekulturen med vekt på akademisk dannelse som flere av 1800-tallets opposisjonsblader motsatte seg. Sannhetsvitnene til disse historikerne var også ofte embetsmenn som sto på motsatt side av politikken fra opposisjonsbladene. *Nationalbladet* ble av Schnitler stemplet som bladet som innledet «dette patriotisk-journalistiske skrækregimente» preget av mistenksomhet, bitterhet og splid.⁷⁶ Bladene oppfylte heller ikke Schnitlers krav til stil og språklig tone. Munthe var ikke like udelt negativ mot *Statsborgeren* som enkelte hadde vært før han, men han ga likevel følgende karakteristikk av bladet han studerte: «‘Statsborgeren’, hvis fortjeneste er at ha git de stumme mæle, men hvis forbrydelse er at ha udsaaet had, misunnelse og mistillid mellem folkets forskjellige lag.»⁷⁷

At Munthe, Schnitler og flere andre på samme tid kom med slike karakteristikk av bladene som utfordret trykkefriheten etter 1814, er ikke så spesielt, deres bakgrunn tatt i betraktning. Man kan også forstå hvor den samtidige Ernst Sars’ antipatier mot de mer ytterliggående elementene i 1830-tallets bondebevegelse kom fra. Mer overraskende er det at nyere historikere med pressens vilkår og ytringsfrihetens utvikling som interessefelt

⁷² Bastiansen og Dahl 2008: 124.

⁷³ Bastiansen og Dahl 2008: 124.

⁷⁴ Se særlig Schnitler 1911: 31–40.

⁷⁵ Munthe 1907.

⁷⁶ Schnitler 1911: 34.

⁷⁷ Munthe 1907: 4.

konkluderer på samme måte. Det er sjelden man ser slik eksplisitt normativitet i moderne historieskriving. Muligens skyldes det et ønske om å spore trekk ved presseetikk, journalistiske praksiser og offentlighetsidealer som har ledet frem til vår egen tids ytringskultur. Med et slikt utgangspunkt vil fort trekk som kunne ført utviklingen i «feil» retning ende opp med å bli vurdert negativt. Uansett er det ikke rart at sensuren har blitt viet lite oppmerksomhet når opposisjonsbladene har blitt bedømt på denne måten. Redaktørene og skribentene fremstilles som de ikke var modne, reflekterte eller moralske nok til å fylle bladsidene sine på en god måte. Da er ikke veien lang til å tenke at den skjebnen de møtte først og fremst var provosert frem av dem selv.

Hvor ille var egentlig debattene i pressen etter 1814? «Faktisk var de i 1820- og 1830-årene langt mer brutale enn i dag», skriver Anders Johansen.⁷⁸ Bastiansen og Dahl hevder at «Ettertiden har rett og slett latt seg forskrekke av den aggresjonen og det voldsomme hatet som preget det offentlige ordskiftet i 1830-årene.»⁷⁹ De gir imidlertid ulike forklaringer på hvorfor diskusjonene ble så opphetede. Bastiansen og Dahl hevder at det ikke fantes et etablert normverk for offentlige ytringer. Derfor var man var ikke «vant til hvordan man skulle gripe ordet i offentlige sammenhenger».⁸⁰ Johansen peker snarere på at de normene som regulerte offentlig debatt var utformet på en slik måte at konflikt var vanskelig å håndtere:

Ifølge tidens ideal burde saklig debatt føre til enighet om det allmenne vel ved at den mest forstandige fikk rett. Når debatten i stedet avdekket uforsonlig uenighet (og det gjorde den jo ofte), måtte det være (enkelte av) deltakerne det var noe galt med. De manglet moralske forutsetninger for fri, uavhengig bruk av fornuftens gave. De var feige og griske, sannsynligvis kjøpt og betalt. Så hadde man det gående.⁸¹

I stedet for å regne med at de forulempede meningsmotstandernes karakteristikk av opposisjonsbladene var treffende og nøytrale, viser Johansen her at det snarere var trekk ved tidens ytringskultur som førte til at debatt ofte ble vanskelig. Johansen fastholder likevel at debattklimaet var langt hardere enn i dag. Det er en påstand det er vanskelig å si seg enig i ved en nærlesning av de fortidige bladene. Dersom man sammenligner dem med nettavisenes kommentarfelt eller ytterliggående blogger som poserer som nettaviser,

⁷⁸ Johansen 2017: 143.

⁷⁹ Bastiansen og Dahl 2008: 142.

⁸⁰ Bastiansen og Dahl 2008: 148. Lignende betraktninger om pressefolkens manglende etikk finnes flere steder. For eksempel hevder Rune Ottosen at Peder Soelvold ikke hadde noen «etisk bevissthet om hvilke journalistiske metoder som var akseptable.» (Ottosen 2004: 334)

⁸¹ Johansen 2017: 143.

fremstår selv et utskjelt blad som *Statsborgeren* som et avbalansert og rasjonelt diskusjonsforum.

Vurderingen av opposisjonsbladene og debattene på 1800-tallets første halvdel er påfallende negativ i Norge sammenlignet med historikernes behandling av tilsvarende periode i Sverige.⁸² Som i Norge, ble også den svenske liberale pressen hardt bedømt av sine meningsmotstandere i sin samtid for sin respektløse holdning til maktpersoner og autoriteter. Men slike karakteristikk får lite plass i de svenske historieverkene. Der står opposisjonspressen støtt som forkjempere for borgerlige friheter og folkelig deltagelse i politikken. Blader fra 1810- og 20-tallet som *Anmärkaren*, *Argus* og *Stockholms Courier* blir beskrevet som modige og epokegjørende.⁸³ Lars Johan Hiertas *Aftonbladet*, hvis oppstart i 1830 ofte blir regnet som de liberales virkelige gjennombrudd, blir i *Den svenska pressens historia* omtalt som «prototypen för en modern tidning».⁸⁴ Mot slike progressive skikkelser sto kongen og en liten konservativ elite. De ønsket å stramme inn trykkefriheten og demme opp for trusselen mot deres egen makt som opposisjonspressen sto for.

Målet i denne studien er ikke å lage et heltebilde av det tidlige 1800-tallets opposisjonsblader. Men jeg ønsker å ta dem på alvor, og ikke avfeie deres kampsaker og aksjonsformer som umodne, sneversynte eller umoralske. Vi bør også anerkjenne motet hos de opposisjonelle. De kjempet for å få gjennomslag for sakene de trodde på og for sin rett til å protestere mot makthaverne. Kort sagt kjempet de for sin mulighet til å delta i det politiske liv. Mot dem sto tidvis autoritær statsmakt og ikke minst en sterk elite.

⁸² Se særlig Torbacke 2000: 216–268; Nordmark 2001: 18–86; Vegesack 1995: 235–262. For en grundig historiografisk gjennomgang av det som er skrevet om den svenske pressen på særlig 1820- og 30-tallet, se Adamson 2014: 17–25.

⁸³ Torbacke 2000: 252–261.

⁸⁴ Nordmark 2001: 18. Det er for øvrig en uenighet om hva som bør regnes som det virkelig moderne gjennombruddet i svensk pressehistorie. Både Sofia Rosengren, Henrik Edgren og Rolf Adamson tar utgangspunkt i at en del sentrale trekk som *Aftonbladet* har blitt regnet som innføreren av, også fantes i en del blader rundt 1820, jf. Rosengren 1999: 15; Edgren 2005: 17–20; Adamson 2014: 20–23, 29.

2 Sensur, ytringsfrihet og politisk kultur

Denne avhandlingen skal undersøke hvordan konge- og regjeringsmakten under Karl Johans regjeringstid søkte å utøve innflytelse over, kontrollere og eventuelt hindre opposisjonelle ytringer i den norske offentligheten, og hvordan dette virket i samspill med tidens politiske kultur. Avhandlingens innhold går dermed langs to akser som hele tiden vil krysse hverandre. Utgangspunktet er å undersøke hvordan presse og tidsskrifter ble forsøkt kontrollert for å fremme den utøvende statsmakts interesser mellom 1814 og 1844. Men samtidig skal jeg skape et riss av de dyptliggende strukturer i den politiske kulturen som innvirket på disse handlingene. I løpet av de neste sidene vil jeg diskutere noen av årsakene til at disse analytiske grepene er tatt.

2.1 Omstridte begreper

Historisk forskning på sensur og vilkårene for offentlige ytringer er et vidt felt internasjonalt, der det benyttes utallige ulike teoretiske utgangspunkt og metodiske tilnærminger. Sensur er på en eller annen måte maktbruk mot kulturproduksjon og spredningen av kulturprodukter i det offentlige rom, men det er stor uenighet om nøyaktig hva denne maktbruken innebærer, hvordan den fungerer og hva som er mest vesentlig ved den. Så hva er egentlig sensur? Og kanskje like viktig: Hva er ytringsfrihet? Dette er begreper som blir mye brukt i dagligtale og offentlig debatt, men som vi ved nærmere ettersyn forstår at vi egentlig ikke har veldig gode definisjoner på.

Dette kapitlet skal vise at nyere forsknings vurderinger av sensurens mekanismer, årsaker og virkninger må få en innvirkning på hvordan man tilnærmer seg en historisk studie av et sensurregime. Det skal skje gjennom et utvalg av teoretiske perspektiver. Statlig sensur kan ikke undersøkes som et fenomen i vakuum, men må forstås ut fra det komplekse samspillet mellom sensuren og sosiale og kulturelle påvirkningsfaktorer i den aktuelle historiske perioden. Løsningen jeg foreslår for å bøte problemene ved de ulike sensurdefinisjonene innebærer en bruk av begrepet politisk kultur. Dette begrepet må også defineres nærmere, og ettersom det fører med seg noen utfordringer i seg selv, må det også problematiseres.

2.1.1 Sensur og ytringsfrihet

I forskning ble sensur frem til omtrent midten av 1980-tallet (og i dagligtale blir den tidvis fremdeles) vanligvis definert som lovregulert inngripen i ytringer utført av staten eller andre statslignende politiske autoriteter, som kirken.⁸⁵ Sensuren ble sett på som et eksternt, tvangsmessig og undertrykkende brudd i en kommunikasjonsprosess i sivilsamfunnet.⁸⁶ De sensurerende handlingene kunne forekomme før eller etter publisering, for eksempel i form av henholdsvis forhåndsgodkjenning av skrifter eller inndragningsrett og rettslig forfølgelse av forfattere. I Norge og Norden er det i hovedsak forhåndssensur som har blitt knyttet til sensurbegrepet,⁸⁷ hvilket antagelig henger sammen med den utbredte forhåndssensuren i Danmark-Norge før 1814 og opphevelsen av denne med Grunnlovens § 100. Selvsensur har også fått en plass i dette paradigmet, men da først og fremst i form av bevisste tilpasninger til det rådende sensurregimet på grunn av frykt for straff og forfølgelse.

Problemet med denne konvensjonelle forståelsen av sensur er ikke sensurbegrepet i seg selv, som for så vidt er tydelig avgrenset og definert. Utfordringen oppstår når man ut fra dette begrepet skal forklare hvordan noen former for forfølgelse av ytringer kan regnes som illegitime og sensurerende, og andre ikke, spesielt når begge formene fyller sensurkriteriene ved å være eksterne, tvangsmessige og undertrykkende.⁸⁸ Ytringsfriheten, sensurens motstykke, blir sett på som en grunnleggende, naturgitt, nærmest ukrenkelig rettighet, men den er samtidig ikke absolutt. Fra et praktisk-politisk ståsted er denne tilnærmingen naturligvis forståelig: Vi trenger visse begrensninger på ytringsfriheten for å beskytte folk fra skadelige og krenkende ytringer og for å sikre en offentlig debatt som ikke virker ekskluderende. Grenseoppgangen for hva som er skadelig, krenkende og ekskluderende vil imidlertid alltid forbli tema for diskusjon. Det mest opplagte og omstridte eksempelet er forbud mot blasfemiske ytringer i forskjellige varianter. De opphetede debattene slike innskrenkninger (eller fraværet av sådanne) i ytringsfriheten medfører, viser at hva som faller innenfor rammene for ytringsfriheten og dermed hva som regnes som sensur og ikke, er kulturelt betinget og historisk kontingent. Debattene viser også at våre konseptualiseringer av sensur og ytringsfrihet er svært

⁸⁵ Müller 2004: 4.

⁸⁶ Bunn 2015: 29.

⁸⁷ I for eksempel Store norske leksikon er sensur utelukkende definert som «Offentlig forhåndskontroll» av ulike ytringsformer, jf. <https://snl.no/sensur>, besøkt 22.6.2016.

⁸⁸ Bunn 2015: 32.

forvirrende. Er man for sensur dersom man mener at Jyllands-Posten ikke burde publisert karikaturer av Muhammed, eller er man bare for strengere regulering av ytringsfriheten? Er det egentlig noen forskjell på de to?

På grunn av denne koblingen mellom ytringsfrihet og sensur, og det begrensede synet på hva sensur er, har andre, kanskje vel så viktige faktorer blitt oversett. For er det virkelig slik at ytringsfriheten råder dersom den statlige sensuren er minimert? Kan Fritt Ord legge ned virksomheten sin dersom staten holder seg utenfor kulturproduksjon i sivilsamfunnet? Selvfølgelig ikke. Å bruke den konvensjonelle forståelsen og kategoriseringen av sensur og dens problematiske, delvis dikotomiske tilknytning til ytringsfrihetsbegrepet, fungerer følgelig ikke så godt dersom man ønsker å forstå sensurens, ytringsfrihetens og offentlighetens mekanismer i et samfunn mer helhetlig. Sensur og selvsensur kan ikke knyttes utelukkende til repressive handlinger utført av staten.

2.2 «Den nye sensurteorien»

Siden 1990-tallet, og særlig de siste 15 årene, har det kommet flere forsøk på å møte disse utfordringene. Denne nye sensurteorien⁸⁹ har særlig latt seg inspirere av Michel Foucaults maktbegrep og Pierre Bourdieus tanker om feltenes strukturs sensurerende kraft. Nylig har historikeren Matthew Bunn vist hvordan de marxistiske begrepene ideologi og hegemoni, særlig i Antonio Gramsci og Louis Althusers videreutvikling, har vært en viktig forløper for den nye sensurteorien.⁹⁰ Ifølge Bunn finnes det dermed tre relativt distinkte tradisjoner for forståelse av sensur: den allerede nevnte konvensjonelle (som Bunn kaller «liberal»), én marxistisk, og den nye sensurteorien (som kan betegnes som poststrukturalistisk).

På et overordnet nivå har det viktigste bidraget fra disse alternative perspektivene på sensur vært en utvidelse av selve sensurbegrepet. Sensuren blir ikke lenger utelukkende definert som noe eksternt, tvingende og undertrykkende, og staten (eller statslignende autoriteter) er ikke lenger de eneste sensurerende kreftene i samfunnet. I

⁸⁹ I angloamerikansk forskning har denne retningen som helhet blant annet blitt omtalt som «New Censorship Theory». Problemet med en slik betegnelse er at det skaper inntrykket av at dette er et samlet forskningsfelt med en enhetlig og koherent sensurdefinisjon. Det kan ikke sies å stemme helt. Jeg har derfor valgt å oversette begrepet og fjerne egennavnstatusen ved å bruke små bokstaver (hvilket også er mer i tråd med norsk rettskrivning).

⁹⁰ Bunn 2015.

stedet for å anta at rommet for ytringer er fritt dersom staten ikke blander seg inn, har man forsøkt å forstå hvordan tanker og ytringer blir formet og påvirket på svært mange ulike måter, både av aktører og strukturer, og hvordan dette er en uunngåelig del av enhver tanke- og kommunikasjonsprosess.⁹¹ Ifølge Robert Darnton viser dette at det har vært to måter å historisere sensur de siste tiårene: «on the one hand, a story of the struggle between freedom of expression and the attempts to repress it by political and religious authorities; on the other, an account of constraints of every kind that inhibit communication.»⁹² Darnton, i likhet med mange andre historikere, kvier seg imidlertid for å bruke sensurbegrepet på sistnevnte kategori. Den nye sensurteoriens tilhengere vil på sin side innvende at hele poenget deres er at dette er to sider av samme sak. De legger til grunn at den statlige sensuren kan ikke forstås fullt ut som fenomen uten også å undersøke andre former for makt som utøves over kommunikasjon. Og dersom man skal forstå selvsensuren i et samfunn holder det ikke å se på de bevisste tilpasningene til det rådende statlige sensurregimet; hva som regulerer hva vi tør, vil eller kan ytre i offentligheten er langt mer sammensatt enn det. «Censorship *is*», skriver Michael Holquist, en av den nye sensurteoriens tidligste talsmenn, og fortsetter: «One can only discriminate among its more and less repressive effects.»⁹³

Flere systematiske gjennomganger av den nye sensurteorien og dens teoretiske grunnlag er skrevet tidligere.⁹⁴ Dette kapittelet vil derfor ikke drøfte alle aspekter ved de marxistiske og poststrukturalistiske sensurforståelsene, men snarere ta for seg *tre* helt sentrale perspektiver eller innsikter som vil være relevante i en studie av et fortidig sensurregime. Samtidig vil disse kunne gi et visst innblikk i det mangfoldige og uensartede materialet den nye sensurteorien bygger på. I dens mest kategoriske form følger også en del vesentlige utfordringer med den nye sensurteorien. Disse vil bli

⁹¹ Se for eksempel Holquist 1994: 16. Holquist skriver følgende om det tidligere ensidige aktørfokuset i sensurstudier: «‘Who-whom?’ is a traditional way to pose questions about censorship but is one that elides many difficulties by psychologizing the topic, thus transforming it exclusively into a contest of wills. This trivialization renders discrimination otiose by making it too easy to take sides. The resulting illusion, that censorship is a vice to be overcome through morally guided will, assumes that there either is censorship or not – that a complete absence of censorship is somehow possible.»

⁹² Darnton 2014: 17. På lignende vis har for eksempel Sophia Rosenfeld tatt til orde for et skille mellom «regulatory censorship» og «constitutive censorship» (også kalt «structural censorship») (Rosenfeld 2001: 129).

⁹³ Holquist 1994: 16.

⁹⁴ To mye siterte artikler som gjennomgår denne nye forskningen er Müller 2004 og Freshwater 2004, begge fra den samme antologien redigert av Müller. Den mest grundige drøftingen av den nyere sensurteorien finnes imidlertid i Bunn 2015.

gjennomgått senere. På grunn av disse svakhetene bør uansett ikke dens program i sin helhet følges, og behovet for en full gjennomgang av dens fundament faller bort.

2.2.1 Tre perspektiver på makt og sensur

Den *første* innsikten kommer fra de marxistiske tankene om ideologi og hegemoni og bygger videre på en av Marx' grunnleggende kritikker av den klassisk liberale konseptualiseringen av sivilsamfunnet.⁹⁵ Ifølge marxistisk tankegang er ikke sivilsamfunnet bygget opp av frie individer som samhandler fritt frem til det punktet der staten kommer inn som en ekstern kraft og blander seg inn. Denne innblandingen skjer heller på grunn av strukturer i sivilsamfunnet fremfor på bekostning av det. Med andre ord: Staten undertrykker og utnytter sivilsamfunnet fordi både staten og sivilsamfunnet er dominert av det samme undertrykkende og utnyttende borgerskapet. Det er grunnleggende trekk ved produksjonsforholdene, markedskreftene og den ujevne fordelingen mellom klassene som er de egentlige, bakenforliggende årsakene til represjon. Statens handlinger mot sivilsamfunnet vil dermed som oftest være en manifestasjon av den sosiale ujevnheten mellom klassene.

Den dominerende klassen, borgerskapet i Marx' samtid, sitter på kontrollen over produksjonsmidlene og kapitalen generelt, men de har også en betydelig makt i form av det Marx kalte *ideologi*. Gjennom en systematisk fordreining av virkeligheten kan de herskende klassene få sitt virkelighetssyn innprentet i den øvrige befolkningen. Dette virkelighetssynet bekrefter og underbygger ideen om at den rådende samfunnsorden er uunngåelig, og det bidrar dermed til å konsolidere og skape aksept for sosiale skillelinjer som er til fordel for elitene. Vilkårene for å ytre seg fritt er med andre ord regulert lenge før staten trenger å blande seg inn; virkelig radikale og opprørske tanker kan bli gjort utenkelige gjennom ideologioverføring.

Italienske Antonio Gramsci videreførte Marx' ideologibegrep og utviklet ideen om *hegemoni*, et begrep som innebefattet langt mer.⁹⁶ Mens Marx hadde konsentrert seg om synet på samfunnets sosiale sammensetning, viste Gramsci hvordan den herskende klassen kan definere aspekter ved hele kulturen i samfunnet. Normer, holdninger, verdier,

⁹⁵ Denne delen om marxismen bygger videre på funn som allerede er presentert i Bunn 2015: 33–36.

⁹⁶ Konseptet ble utviklet av Gramsci mens han satt i fengsel, se f.eks. Gramsci og Forgacs 2000: 189–221; 301–311.

forklaringsmodeller og trossystemer kan bli manipulert av eliteklassen, særlig ved hjelp av borgerlige intellektuelle, utdanningssystemet og deler av pressen.

Louis Althusser bygget ytterligere på Marx og Gramsci og tok til orde for et skille mellom repressive statsinstrumenter og ideologiske statsinstrumenter.⁹⁷ Førstnevnte er statlige institusjoner som politi, forsvar og rettssystemet, institusjoner som fungerer gjennom voldsmakt.⁹⁸ Ideologiske statsinstrumenter er på sin side utdanningssystemet (som Althusser mente var det mest betydningsfulle i sin samtid⁹⁹), religionen, politikken, mediene og kulturen (her i betydningen litteratur, sport etc.).¹⁰⁰ Den mest vesentlige forskjellen på de to ligger i måten de fungerer: De repressive statsinstrumentene virker primært undertrykkende, men samtidig litt ideologisk, mens de ideologiske statsinstrumentene er motsatt.¹⁰¹ Det er irrelevant at de repressive statsinstrumentene i hovedsak tilhører den offentlige sfære, mens de ideologiske som oftest ligger i den private; de to fungerer nemlig alltid i samspill. Dette gjør de fordi den samme herskerklassen som har kontroll over de repressive statsinstrumentene også er aktiv i de ideologiske, noe man ifølge Althusser kan anta fordi det nettopp er den herskende ideologien som blir fremmet i disse institusjonene. Dette er helt nødvendig for å sikre reproduksjonen av klasseskillet og produksjonsforholdene over tid: ¹⁰² «To my knowledge, no class can hold State power over a long period without at the same time exercising its hegemony over and in the State Ideological Apparatuses». ¹⁰³ Ifølge Althusser er det faktisk de ideologiske statsinstrumentene som i første rekke sikrer denne reproduksjonen. Det skjer gjennom ritualer og praksiser som innprenter normer, holdninger og verdier som gjør at befolkningen ikke stiller seg kritisk til nøkkeelementer i den rådende samfunnsordenen. ¹⁰⁴ En av hovedfunksjonene til de repressive statsinstrumentene (og dermed represjon generelt) er å muliggjøre at de ideologiske kan fungere. Den statlige sensuren er ifølge Althusser en av mange måter dette skjer på, men den er altså sekundær; det er de ideologiske statsapparatene man burde konsentrere seg om dersom man ønsker å identifisere hvordan tanker blir formet. En ideologi er imidlertid

⁹⁷ Althusser's «Idéologie et appareils idéologiques d'État» ble ikke gitt ut på norsk. Dette er derfor min oversettelse av de engelske *Repressive State Apparatuses (RSA)* og *Ideological State Apparatuses (ISA)*. I den danske oversettelsen bruker de også ordet apparatuser, men det er ikke et godt norsk ord.

⁹⁸ Althusser 1971: 143.

⁹⁹ Althusser 1971: 153–154.

¹⁰⁰ Althusser 1971: 143.

¹⁰¹ Althusser 1971: 145.

¹⁰² Althusser 1971: 154.

¹⁰³ Althusser 1971: 146. Kursiveringen er Althusser's egen.

¹⁰⁴ Althusser 1971: 150.

ikke gitt på forhånd, den skapes gjennom bitter klassekamp.¹⁰⁵ Ideologiene er med andre ord kontingente og kan studeres som noe spesifikt for et historisk samfunn.

Et fellestrekk for marxistene er at den statlige sensurens funksjon og formål er underlagt et større prosjekt: å gjøre visse tanker utenkelige. Marxistene vektlegger også at det er en langt sterkere tankekontrollerende kraft i strukturelle forhold enn hos statlige aktører, og med det forsvinner grunnlaget for tanken om at ytringsfriheten råder dersom statlig innblanding i offentligheten minimeres. Men fortsatt blir sensurmakten vurdert som repressiv og eksternt pålagt kommunikasjonsprosessen, og selve sensurbegrepet blir fortsatt knyttet opp til den statlige sensuren. De to neste perspektivene, som begge er sentrale i den nye sensurteorien, kommer med alternative innganger til dette.

Det *andre* perspektivet stammer fra Pierre Bourdieu, og særlig hans artikkel «Censorship and the Imposition of Form».¹⁰⁶ Bourdieu introduserte der et utvidet sensurbegrep der sensuren i første rekke stammer fra et gitt felts struktur (for eksempel kunst- eller politikfeltet).

The metaphor of censorship should not mislead: it is the structure of the field itself which governs expression by governing both access to expression and the form of expression, and not some legal proceeding which has been specially adapted to designate and repress the transgression of a kind of linguistic code.¹⁰⁷

Sensureringen foregår på to måter, og forklaringen på dette henger tett sammen med Bourdieus øvrige begrepsapparat. For det første skjer sensureringen gjennom forfatterens bevisste og ubevisste tilpasninger til feltets struktur, og disse tilpasningene avgjør en ytrings endelige form. Ifølge Bourdieu blir aktørers handlinger og oppførsel styrt gjennom en kombinert vurdering av ens stilling i samfunnet, de strategiene man har tilgjengelig og samfunnets normer og regler.¹⁰⁸ I all hovedsak skjer dette ubevisst; det er allerede tillært og ligger i ens *habitus*. Denne habitusen konstitueres gjennom en prosess med sosial kondisjonering der blir man innlært i sosiale koder og normer. Resultatet blir at man ubevisst tilpasser en ytrings form og språk (og dermed innhold¹⁰⁹) til å passe det aktuelle feltets diskurs. Den andre måten sensureringen foregår på er ved at feltets struktur

¹⁰⁵ Althusser 1971: 184–185.

¹⁰⁶ Bourdieu 1991.

¹⁰⁷ Bourdieu 1991: 138.

¹⁰⁸ Bunn 2015: 38.

¹⁰⁹ Bourdieu kritiserte det han så på som et meningsløst og umulig skille mellom form og innhold: «By imposing form, the censorship exercised by the structure of the field determines the form – which all formalist analyses attempt to detach from social determinisms – and, necessarily, the content, which is inseparable from its appropriate expression and therefore literally unthinkable outside of the known forms and recognized norms.» (Bourdieu 1991: 139).

avgjør hvem som har tilgang til å ytre seg og dermed får muligheten til å utøve symbolsk makt, eller makten til å definere virkeligheten. En forutsetning for å få denne tilgangen kan være at man må ha en tilstrekkelig mengde kulturell, sosial eller økonomisk kapital.

Ifølge Bourdieu er altså den lovregulerte statlige sensuren langt fra den mest effektive måten folks tanker og holdninger blir kontrollert på. I et virkelig effektivt eller et tenkt «perfekt» sensurregime er sensuren svært vanskelig å oppdage og både den bevisste selvsensuren og den statlige sensuren er så godt som eliminert:

Censorship is never quite as perfect or invisible as when each agent has nothing to say apart from what he is objectively authorized to say: in this case he does not even have to be his own censor because he is, in a way, censored once and for all, through the forms of perception and expression he has internalized and which impose their form on all his expressions.¹¹⁰

I likhet med Gramsci og Althusser lokaliserer Bourdieu den mest potente sensurerende kraften i samfunnet i strukturer fremfor hos statlige eller statslignende aktører. Det er flere likhetstrekk mellom disse som er slående, spesielt når det gjelder subtil manipulasjon og påføring av underbevisste verdenssyn.¹¹¹ Men der Gramsci og Althusser er utpreget marxistiske ved å vektlegge ideologioverføringen fra herskerklassen og statens sekundære rolle i implementeringen av denne, bruker Bourdieu sitt eget begrepsapparat for å forklare hvordan tanker og dermed ytringer formes. Overordnet vil antageligvis en undersøkelse av sensur for Bourdieu være en studie i distribusjonen og bruken av symbolsk kapital og makt.¹¹² Denne fordelingen er imidlertid ikke konstant, og statlige aktører kan absolutt sitte på betydelig symbolsk makt ved å definere normer og diskurser, og på den måten være betydelige drivkrefter for denne subtile selvsensuren i et gitt historisk samfunn. Det samme gjelder markedet, som Bourdieu ser på som den mest dominerende faktoren i vår samtid. Men selv staten og markedet er altså underordnet feltenes struktur og diskursene og havner dermed enda mer i bakgrunnen hos Bourdieu enn hos Althusser, der staten spiller en helt tydelig repressiv rolle, og statens repressive handlinger og ideologioverføringen fungerer i et samspill.

Det *tredje* perspektivet har sine røtter i Michel Foucaults maktbegrep og dreier seg om sensuren som en produktiv kraft. Foucault selv avstår stort sett fra å bruke begrepet «sensur», antagelig fordi det vekker assosiasjoner til den formelle, rettslig

¹¹⁰ Bourdieu 1991: 138.

¹¹¹ Bunn 2015 viser tydelig den tidligere oversette koblingen mellom Bourdieu, Gramsci og Althusser (særlig sistnevnte) når det gjelder sensur.

¹¹² Bunn 2015: 38.

funderte makten han mener ble overvurdert i samtiden.¹¹³ Han er først og fremst opptatt av hvordan diffuse sentre for makt og kunnskap subtilt former og skaper diskurser og dermed regimer for «virkelighet» og «sannhet».¹¹⁴ Ifølge den nye sensurteorien har dette imidlertid stor overføringsverdi til en utvidet konseptualisering av sensur og særlig subtile former for selvsensur. Nettopp fordi diskursene definerer hva som «sant» og ikke, hvilke dikotomier som kan brukes og hva som faller inn i hvilke kategorier, vil også vilkårene for offentlige ytringer, rett og slett hva som er mulig å tenke og ytre, bli påvirket av denne makten.

Hos Foucault er ikke makten lenger bare lokalisierbar til noen få punkter, som hos aktører med bevisste motiv (for eksempel med tilhørighet til staten) eller i en struktur med basis i produksjonsforholdene eller et felt. Makt finnes overalt, den kan komme både ovenfra og nedenfra, og den er i konstant endring.¹¹⁵ På grunn av denne forflytningen av maktens plassering kan ikke maktens eller sensurens funksjoner og følger kun beskrives som undertrykkende og tvangsmessige. I *Dicipline and Punish* skriver Foucault:

We must cease once and for all to describe the effects of power in negative terms: it 'excludes', it 'represses', it 'censors', it 'abstracts', it 'masks', it 'conceals'. In fact power produces; it produces reality; it produces domains of objects and rituals of truth. The individual and the knowledge that may be gained of him belong to this production.¹¹⁶

Selv om Foucault skriver at man skal slutte å beskrive følgene av makt i negative ordelag, betyr det ikke at makten uten videre vurderes som en kraft for det gode. Han benekter heller ikke at makten kan fungere repressivt. «Skapende» eller «produktiv» konnoterer altså i denne sammenhengen ikke nødvendigvis noe positivt eller negativt; det er først og fremst en erkjennelse av at makten bruker, skaper og blir påvirket av kunnskap. Makten og kunnskapen er alltid tilstedeværende, i konstant endring og er en uunngåelig del av alle diskurser, og dermed alle sosiale relasjoner og kommunikasjonsprosesser.¹¹⁷ Sensuren kan som en følge av dette ikke anses som en ekstern kraft utenfor kommunikasjonsprosessen.

Makten og kunnskapen hos Foucault er dynamisk og kan ikke plasseres ett enkelt sted, foruten i diskursene, men den er likevel ikke umulig å lokalisere. Diskursanalysen er Foucaults metodiske svar på dette. Den større epistemologiske diskusjonen om

¹¹³ Bunn 2015: 53.

¹¹⁴ Foucault 1990: 92–98.

¹¹⁵ Foucault 1990: 93.

¹¹⁶ Foucault 1991: 194.

¹¹⁷ Foucault 1990: 94.

hvorvidt det er mulig å benytte seg av Foucaults perspektiver uten å implementere hans skjematisk og begrensende diskursanalyseapparat, er det ikke plass til å drøfte her. Foreløpig får det holde med en konstatering av at det har blitt gjort.

Foucaults tanker om den produktive makten har for eksempel på et litt annet plan vært med å inspirere forskere til å studere hvordan sensuren mer direkte har bidratt til etableringen av nye kommunikasjonsformer: Sensuren har skapt nye sjangre, for eksempel satire, og gjort at litterære virkemidler som ironi, sarkasme og allegorier har blitt mer brukt.¹¹⁸ James C. Scotts begrepspar *hidden* og *public transcripts* har også vært brukt til å forklare bruken av slike virkemidler.¹¹⁹ Et *hidden transcript* er ganske enkelt det skjulte innholdet i en diskurs som man trenger kjennskap til visse sosiale koder for å kunne identifisere. Ved manglende kjennskap til kodene eller manglende tilgang til de riktige kanalene vil man kun kunne se diskursens *public transcript*. Målet er selvsagt å skjule informasjon for noen, i første rekke «herskerne» eller myndighetene, og dele den med andre. Problemet med Scotts kategorisering er imidlertid at den ble brukt i studier av samfunn med strengt hierarkiske, bipolare maktrelasjoner mellom slave og hersker eller livegen og herre. Den er derfor ikke helt overførbar på mer egalitære samfunn med flatere og mer komplekse sosiale relasjoner. For ofte er bruken av virkemidler og sjangre som ironi og satire langt mer sammensatt enn at man kan si at det kun dreier seg om å skjule en mening eller hensikt for de herskende. Foucaults makt- og diskursbegrep kan bidra til å forstå denne kompleksiteten bedre.

For å oppsummere kan vi, uten å være like kategorisk som de ovennevnte teoretikerne og den nye sensurteorien i sin mest radikale form (sistnevnte kommer jeg mer tilbake til), trekke noen generelle konklusjoner fra disse tre perspektivene. Alle er unisone i sin vurdering av at staten eller statslignende organisasjoner langt fra er de eneste som påvirker vilkårene for offentlige ytringer. Ytringsfriheten, i den forstand at det eksisterer en form for reell, uinnskrenket frihet til å tenke og ytre seg helt fritt, blir dermed en illusjon eller en utopi. Videre kan vi fra marxistene også ta med oss at den statlige sensuren kan være et uttrykk for eller symptom på noe større, enten man kaller det «ideologi» eller noe annet. Bourdieu (og for så vidt Althusser) har gjort det tydelig at statssensuren er langt fra den mest effektive måten å kontrollere folks tanker og holdninger på. Og Foucaults maktbegrep gjør at sensuren, uansett hvordan man definerer

¹¹⁸ Bunn 2015: 26.

¹¹⁹ Scott 1990. Begrepsparet blir for eksempel brukt i Bjerkås og Dørum 2017: 30.

den, får en produktiv dimensjon. Sensuren kan følgelig ikke lenger defineres som utelukkende ekstern, tvingende og undertrykkende. Samtidig bør ikke dette bildet av sensuren som bare en mindre del av et større maktbilde rendyrkes.

2.2.2 Svakheter ved den nye sensurteorien og veien videre

Til tross for at den nye sensurteorien kan gi forskningen en del interessante og nye innsikter har den også en del svakheter. For det første skaper selve utvidelsen av sensurbegrepet et problem. På den ene siden gjør dette at man kan forstå offentligheten og kulturproduksjon på en mer helhetlig måte. Men på den andre siden kan det føre til at sensurbegrepet blir for stort, og ender opp med å kunne bety alt, og dermed ingenting. Sensurbegrepet i den nye sensurteoriens mest radikale form er så omfattende at det nærmest kan sidestilles med begreper som «kultur», «samfunn» eller «sivilisasjon».¹²⁰ Man kan også spørre seg om denne utvidelsen bare er «a semantic conjuring trick», en fiffig omdefinering som kun utvider betydningen uten å skape noe klarhet.¹²¹ Når konsensusen rundt betydningen av et så hyppig brukt begrep som sensur forsvinner, kan det potensielt skape stor forvirring.

En annen utfordring med både de marxistiske og de poststrukturalistiske forståelsene av sensur er at aktørene blir nesten helt tilsidesatt. Aktørers ytringer blir først og fremst fortolket som å være biprodukter av ideologioverføring, et uttrykk for hegemoniske strukturer, en del av eller styrt av en diskurs, eller tilpasset til et felts struktur gjennom ens habitus. Som Nils Gilje skriver: «Enkelte poststrukturalister – til tross for at de er *post*-strukturalister – tenker fremdeles i strukturelle termer.»¹²² Et ensidig strukturfokus kan skape et deterministisk historiesyn og frarøver aktørene deres autonomi.

Som en direkte følge av dette har staten som aktør blitt så godt som oversett i en del arbeider som følger den nye sensurteorien. I møte med den nye sensurteorien har derfor Matthew Bunn, og flere andre, stilt et vesentlig spørsmål: «if state censorship is only a small part of the constant, all-pervasive process by which our thoughts are formed and controlled, why should it concern us so much?»¹²³ Har den statlige sensuren blitt viet

¹²⁰ Müller 2004: 9. Poenget har Müller lånt fra den sveitsiske litteraturviteren Armin Biermann.

¹²¹ Bunn 2015: 43.

¹²² Gilje: 2006: 10. Kursivering i original.

¹²³ Bunn 2015: 43.

for mye oppmerksomhet av samfunnet og forskerne? Og er det et problem at denne oppmerksomheten har vært ensidig negativ og fokusert på represjon?

Å svare «ja» på de to siste spørsmålene kan gi mening dersom man i tar utgangspunkt i å studere hvordan litterære verk blir skapt. Den statlige sensuren trenger ikke utelukkende studeres som et undertrykkende og eksternt brudd på forfatterens autonomi, gitt at man aksepterer to sentrale premisser. Det første er premisset om at de strukturelle faktorene har en bindende innvirkning på både forfatteren, den litterære tanke- og skriveprosessen og den statlige sensurens form. Det andre er premisset at den statlige sensuren ikke skiller seg vesentlig fra de strukturelle sensurformene verken i funksjon eller virkning. Snarere enn å være et brudd, kan den statlige sensuren, i likhet med øvrig sensur, innlemmes som en del av prosessen mot det endelige verkets form og innhold. I en slik studie vil også statssensurens betydning bli minimal. En slik posisjon, som også kan sies å tilhøre de ytterliggående delene av den nye sensurteorien, har først og fremst blitt tatt av litteraturvitere og litteraturhistorikere, disipliner som setter teksten og tekstens tilblivelse i første rekke.

Når man studerer rommet for ytringer i den trykte politiske offentligheten, nærmere bestemt i aviser, tidsskrifter, pamfletter og så videre, blir derimot denne tilnærmingen vanskeligere å godta. En innvending mot denne nedvurderingen av statlig sensur, er at det er den eneste formen for sensur der det blir brukt lovhjemlet, institusjonalisert voldsmakt eller eksplisitte trusler om voldsmakt for å kontrollere ytringer. Med den statlige sensuren følger også selvsensur i sin mest manifeste form, der man bevisst unnlater å ytre seg i frykt for forfølgelse og straff. Ytringer som bryter rammene satt av andre former for sensur, vil også medføre konsekvenser, men disse er av en annen art enn straffene som finnes i statssensuren. Et eksempel er markedssensur i mer bokstavelig forstand i form av bevisste tilpasninger til det litterære eller avislesende publikums preferanser og forventninger, der et brudd på rammene kan medføre økonomiske konsekvenser. Å bryte med de rådende samfunnsklassenes ideologi eller feltenes struktur vil på samme måte kunne medføre sosiale og økonomiske konsekvenser, men ikke juridisk straff.

De øvrige formene for selvsensur og sensur fra samfunnsstrukturer mangler altså denne voldsmaktdimensjonen som følger med den statlige sensuren. Heller ikke Foucaults maktbegrep eller Bourdieus nye perspektiver på sensur utligner poenget om den statlige sensurens særegenhet. Rett nok er statlig sanksjonert makt kun en del av et

større maktbilde, men det endrer ikke det faktum at den statlige sensuren skiller seg vesentlig fra andre maktrelasjoner som påvirker ytringer. Å påstå noe annet er litt som å hevde at krig ikke er noe spesielt fordi folk dør og blir drept hele tiden uansett. I tillegg har den statlige sensuren historisk vært den formen for sensur det har blitt opponert kraftigst mot og den som har blitt oppfattet som mest urettferdig og frihetsinnskrenkende. Dette har selvfølgelig noe å gjøre med at det er denne formen sensur som er lettest å oppdage og for så vidt lettest å motarbeide. Men skal vi ta fortidens mennesker på alvor og forstå mer av deres virkelighetsoppfatning når det gjelder ytringsfrihetstemaet, er vi nødt til å studere den statlige sensuren i detalj. Som nevnt er også den generelle undervurderingen av aktørens rolle problematisk. Konklusjonen av alt dette må være at statlig sensur som fenomen faktisk er verdt å fremheve i mylderet av formene for ordmakt.

Dette betyr imidlertid ikke at man skal se bort fra de marxistiske og poststrukturalistiske innvendingene mot tidligere forståelser av sensur. Det mest vesentlige med den nye sensurteorien er at den umuliggjør ideen om at et fravær av statlig sensur betyr at alle kan ytre seg fritt. Det gjør at vi bør slutte å se på sensur som noe som er på utsiden av sivilsamfunnet, noe som bryter inn og forstyrrer vår naturlige rett og mulighet til å være frie og tenke hva vi vil. Snarere må denne statssensuren settes i en større sammenheng der det finnes mange former for kontroll av tanker og meninger.

Som en følge av de ovennevnte grunnene vil det, som Robert Darnton også er inne på, være en fordel å forbeholde selve sensurbegrepet til den statlige sensuren i konvensjonell forstand, og så kan det større bildet (inkludert statssensuren) og de strukturelle faktorene for eksempel samlet ses på som *vilkårene for offentlige ytringer*.¹²⁴ Dette kan gjøres selv om man oppløser sensurbegrepets dikotomiske forbindelse med ytringsfriheten. En slik definisjon trenger heller ikke innebære et for ensidig fokus på de statlige aktørens bruk av sensuren som maktmiddel. På den måten unngår man å miste av syne de strukturelle faktorene som har innvirkning på både sensurens og ytringers form.

Her kan begrepet politisk kultur være til hjelp. Ved å studere den statlige sensurens og ytringenes komplekse samspill med innarbeidede normer, holdninger og praksiser, særlig de som regulerer offentligheten, kan man forstå flere aspekter ved

¹²⁴ Flere av disse strukturelle formene for tanke- og meningskontroll kan komme på initiativ fra staten (for eksempel gjennom skolevesenet), uten at de nødvendigvis bør få merkelappen sensur av den grunn.

sensurhandlingenes og sensursystemets rammer. Sensorenes muligheter og begrensninger, deres intensjoner og de uintenderte konsekvensene av deres handlinger kan på den måten fortolkes og forstås på nye måter. Det kan også komme frem nye og interessante fortolkninger av de sensurerte og kompleksiteten rundt hvordan deres ytringer blir formet. På mange måter blir de strukturelle formene for sensur her erstattet av politisk kultur-begrepet. Men de strukturelle formene for sensur innbefatter likevel langt mer; politisk kultur er mer spesifikt knyttet til den politiske offentligheten som et felt. I så måte blir dette både en tematisk avgrensning og et forsøk på bøyte på de problemene som blir skapt av utvidelsen av sensurbegrepet i den nye sensurteorien.

Dette har fått innvirkning på utformingen av det foreliggende arbeidet. Jeg har ansett det som utilstrekkelig å studere Karl Johans og hans regjerings repressive handlinger mot aktører i den politiske offentligheten i et klassisk maktperspektiv. En slik avgrensning kunne selvsagt vært gjort, men da ville man sisset igjen med en halv studie, et forskningsprosjekt som ikke undersøker alle aspekter ved de fenomenene den søker å forstå. Å skissere opp en tids politiske kultur er langt fra en enkel oppgave, særlig fordi det fordrer et helhetlig og syntetiserende blikk på et samfunn over tid. Men heldigvis kan man bygge videre på svært mye forskning av høy kvalitet om denne historiske perioden.

Dette kan kanskje virke opplagt, men det skiller seg faktisk en del fra hva som ofte har blitt gjort tidligere. Da paradigmet med den konvensjonelle sensurforståelsen rådet, var det vanlige for historikere å ta utgangspunkt i det juridiske grunnlaget for sensuren, og statlige aktørers bruk av lovverk og andre virkemidler mot ytterliggående stemmer i offentligheten ble fortolket ut fra deres maktmotiver.¹²⁵ Dette kan være interessante og nyttige studier, men hvis ambisjonen er en bredere forståelse av offentligheten og vilkårene for offentlige ytringer i et historisk samfunn, vil denne tilnærmingen komme til kort. Her i Norge har et unntak fra denne måten å forske på sensur vært Øystein Rian og hans arbeid med sensuren og vilkårene for offentlige ytringer i Danmark-Norge fra reformasjonen til 1814.¹²⁶ Rians studie følger en linje som ligner den jeg tar til orde for, men han mangler et helt tydelig teoretisk rammeverk, selv om han også bygger på teoretikere som Gramsci og Bourdieu.¹²⁷

¹²⁵ To eksempler fra Skandinavia er Boberg 1989 og Jørgensen 1944.

¹²⁶ Rian 2014.

¹²⁷ Rian 2014: 24–29.

2.3 Politisk kultur

Den første halvdel av dette kapitlet tar til orde for å bruke begrepet politisk kultur som et analytisk verktøy i en sensurstudie. Men hva er egentlig politisk kultur? Resten av dette kapitlet skal svare på dette og samtidig drøfte noen av begrepets fortrinn og utfordringer. Det skal gjøres særlig gjennom å gjøre opp status for bruken av begrepet i historieforskningen i Norden dag.

Refleksjon over aspekter ved forskjellige politiske kulturer og de politiske kulturenes innflytelse på eksempelvis makt, maktutøvelse og legitimitet har nødvendigvis eksistert like lenge som politisk tenkning i seg selv. Men selve begrepet politisk kultur i forskningssammenheng oppsto for første gang i USA på 1950-tallet. Siden den gang har det vært en mye brukt innfallsvinkel, særlig i engelsk og amerikansk samfunnsforskning. De siste 25 årene har politisk kultur også virkelig slått gjennom i historiefaget internasjonalt, og i løpet av de siste ti årene har det opplevd en slags renessanse i Norden, særlig i forskning på 1700- og 1800-tallet.

I samfunnsforskningen er det en tilsynelatende bred enighet om begrepets innhold og rammer. Også i engelsk og amerikansk historieforskning er begrepet så innarbeidet at det i mange studier ikke en gang defineres tydelig hva som menes med det.¹²⁸ Dette er merkelig, ettersom det er helt åpenbart at hva politisk kultur er, og hva slags innsikter det kan bidra til, har blitt forstått på svært mange ulike måter. Det er mulig disse utelatelene rett og slett er en effektiv måte å vri seg unna de potensielle problemene en nærmere definering medfører.¹²⁹ Ofte blir begrepet forstått intuitivt, uten at forskerne som benytter seg av det setter seg videre inn i dets historie og innvendingene mot det. Her kan det skapes grobunn for misforståelser, og det er derfor liten tvil om at et slikt omstridt begrep i det minste bør defineres tydelig.

Politisk kultur-begrepets mangslungne historie i internasjonal forskning er redegjort for grundig i en rekke andre tekster.¹³⁰ Jeg vil derfor ikke bruke tid her på å gjennomgå hele denne vitenskapshistorien, som strekker seg fra den positivistiske tradisjonen på 1950- og 60-tallet, initiert særlig av Gabriel Almond og Sidney Verbas

¹²⁸ Noen tilfeldige eksempler: Gabriel 2014; Kyle 2012; McLaren 1999; Neely 2005; Baker 2013; Müller 2011.

¹²⁹ Denne forklaringen blir foreslått i Formisano 2001: 393–394.

¹³⁰ For den grundigste kritiske gjennomgangen av samfunnsvitenskapelig politisk kultur-forskning, se Welch 2013. Drøftinger av bruken av begrepet hos historikere kan finnes i Eatwell 1997; Formisano 2001; Olick og Omeltchenko 2008. For en innføring i historieskrivning under politisk kultur-fanen blant nordiske historikere, se Hommerstad 2013.

demokratiforskning basert på spørreundersøkelser,¹³¹ via 1970- og 80-tallets kulturelle vending i samfunns- og historieforskningen, inspirert blant annet av Clifford Geertz og Marshall Sahlins symbolske antropologi, til 1990-tallets generelle avstandtagen fra strukturalistiske tilnærminger og orientering mot diskurser og praksiser.

Jeg vil som nevnt heller konsentrere meg om hvordan begrepet blir forstått i nordisk historieforskning i dag, og utfordringene de ulike forståelsene bringer med seg. Det er varianter av Keith Michael Bakers brede definisjon av politisk kultur fra slutten av 1980-tallet som står sterkest i nordisk historieforskning i dag.¹³² Baker var inspirert av den språklige vending og utvidet politisk kultur-begrepet ved å inkludere diskurser og praksiser i tillegg til normer, verdier, holdninger og symboler.¹³³ Etter årtusenskiftet har særlig svenske Karin Sennefeldt vært toneangivende i utbredelsen av politisk kultur som innfallsvinkel i Norden. Sennefeldt og Pasi Ihalainen definerer politisk kultur som «the norms, values, concepts, discourses and practices that surrounded and structured political thought and action.»¹³⁴ Denne tilnærmingen har ambisiøse mål. Politisk kultur-forskerne søker å forene klassisk politisk historie, kulturhistorie og sosialhistorie med de teoretiske perspektivene fra den kulturelle og den språklige vending i historiefaget og academia generelt.

I tillegg har komparasjon som metode eller tilnærming, for eksempel et nordisk eller vesteuropeisk perspektiv, blitt brukt for å belyse særegenheter og fellestrekk. Samtidig har det vært et mål å motarbeide den kritiserte tendensen til metodologisk nasjonalisme i historiefaget. Med komparasjonen går en tydelig linje tilbake i tid; helt fra begynnelsen med Almond og Verbas studier har politisk kultur-forskningen hatt ambisjoner om komparasjon som analyseverktøy. Siden slutten av 1980-tallet har flere norske historikere, også utenfor politisk kultur-miljøet, tatt til orde for økt bruk av sammenligninger.¹³⁵ Likevel kan det fortsatt hevdes at det mangler en fremtredende tradisjon for komparasjon i norsk historieforskning.¹³⁶

¹³¹ Det mest innflytelsesrike arbeidet i politisk kultur-forskningens første fase er regnet for å være Almond og Verba 1963. Fortsatt finnes forskningsmiljøer i denne tradisjonen ved amerikanske universiteter.

¹³² Baker 1987.

¹³³ Sistnevnte ble lagt til som en del av politisk kultur-begrepet av Lynn Hunt i hennes studie av den franske revolusjon, se Hunt 1984.

¹³⁴ Ihalainen og Sennefeldt 2011: 3.

¹³⁵ Særlig kom dette fra lokal- og regionalhistorien, se for eksempel Kjeldstadli 1988 og Byrkjeland og Engesæter 1989.

¹³⁶ Forkjemperne for økt bruk av komparasjon i historiefaget har vært der i lang tid. Tidlige historisk orienterte sosiologer som Émile Durkheim og Max Weber var aktive brukere av komparasjon. Det samme var historikeren Marc Bloch. Men komparasjonen slo aldri helt gjennom i historieforskningen; det var den

Komparasjonen som er tatt i bruk av de politisk kultur-orienterte historikerne skiller seg fra den samfunnsvitenskapelige politisk kultur-tradisjonen. Samfunnsviterne har stort sett drevet med systematisk og symmetrisk komparasjon, der komparasjonen har ligget som fundament for hele studien og alle sammenligningsenhetene har hatt samme interesse for forskeren.¹³⁷ Historikerne har operert mindre strengt; for dem har komparasjonen først og fremst vært en form for perspektivering, der man har brukt belysende eksempler og analogier ved leilighet fremfor en systematisk komparativ tilnærming. Av den grunn har også historikernes sammenligninger stort sett vært asymmetriske, med utgangspunkt i ett samfunn eller én stat.

Annales-historikeren Marc Bloch hevdet at komparasjon har tre hovedfunksjoner for historikere: å identifisere særegenheter, å teste årsaksforklaringer, samt å utpeke nye forskningsspørsmål.¹³⁸ Særlig førstnevnte er interessant i denne sammenhengen. Historikere har tradisjonelt vært mest opptatt av det partikulære. Det kan være interessant nok i seg selv, men medfører potensielt noen problemer. For å unngå at historikerne sitter i «kvar i sin dal» eller at komparasjonen skaper grobunn for *Sonderweg*-teser, bør sammenligningene også belyse likheter.¹³⁹ Egentlig ligger en identifisering av likhetstrekk implisitt i enhver undersøkelse av det unike i ulike samfunn, men det har ikke alltid blitt vektlagt i historikernes fremstillinger. Mer fundamentalt kan det å løfte blikket vekk fra sitt vanlige (ofte nasjonalstatlige) rammeverk, føre til en bevisstgjøring rundt kategoriene, dikotomiene og de geografiske inndelingene man bruker og om de eventuelt er arbitrære, kunstige eller lite klargjørende.¹⁴⁰ For eksempel har de nordiske landenes historier langt på vei blitt fortolket ut fra rammene satt av dagens nasjonalstater, til tross for at grenseoppgangene både geografisk, politisk-administrativt og når de gjelder nasjonale fellesskap tidvis har vært helt annerledes enn i dag.¹⁴¹ Ifølge Sennefeldt og

tyske historiske skolens tilnærming med vekt på de enkelte staters historie som dominerte i lang tid. Se for eksempel Melve 2009: 63–65 og Hundstad 2013: 3–4 for mer om denne vitenskapshistorien.

¹³⁷ Almond og Verba 1963 og Putnam 1993 er eksempler på dette. Almond og Verba sammenlignet befolkningens holdninger til demokrati i fem nordamerikanske og europeiske land i sin samtid. Putnam hadde på sin side kun to enheter, de nordlige og de sørlige delene av Italia, og han sammenlignet demokratisk og statsborgerlig tradisjon i et lengre perspektiv. Gjennom å bruke færre enheter, et bredere kildemateriale og en tydelig historisk tilnærming i tillegg til det kontemporære, ble mengden av empiriske, sammenlignbare data større hos Putnam enn hos Almond og Verba. Samtidig kan Putnams studie også sies å være mindre rigid.

¹³⁸ Melve 2009: 68.

¹³⁹ «Kvar i sin dal?» var tittelen på en sesjon ved et seminar om komparasjon i historiefaget i regi av Norsk historikerforening i 1988.

¹⁴⁰ Hundstad 2013: 8.

¹⁴¹ Ihalainen og Sennefeldt 2011: 3.

Ihalainen har dette utgangspunktet ofte ført til at interne forhold har blitt lagt mer vekt på i fortolkningen av store endringsprosesser enn internasjonal og ekstern påvirkning.

De fleste historikere som forsker på politisk kultur i Norge jobber som nevnt med utgangspunkt i en definisjon og tilnærming som ligner Karin Sennefeldts og Pasi Ihalainens. Begrepet brukes om de sosiokulturelle faktorene som har innvirkning på politisk diskusjon, samhandling, styring og legitimitet på alle nivåer i den politiske sfæren, i alt fra formelle institusjoner på statsnivå til løsere folkelige møteplasser eller grupperinger.

2.3.1 Problemet politisk kultur

Kritikken mot politisk kultur-begrepet har særlig gått ut på at begrepet er for vagt eller for vidt definert, at det fører til at man overdriver kulturelle faktorerens rolle, eller at forskernes metoder og datagrunnlag har vært for svake til å underbygge hva de konkluderer med. En viktig diskusjon i mer positivistisk orienterte samfunnsvitenskapelige miljøer har dreid seg om hvorvidt det er mulig å påvise kausale relasjoner mellom enkeltdeler av den politisk kulturen (i denne sammenheng snevrere forstått som kun holdninger og verdier) og for eksempel politisk handling og endring.¹⁴² Denne innvendingen er imidlertid lite relevant for en historisk studie av politisk kultur, ettersom historikeren er nødt til å fortolke og forstå slike fenomener i en større skala; fortolkningen må være holistisk og gjennom utvikling over tid.¹⁴³ Det er derfor først og fremst de øvrige kritiske punktene som vil bli gjennomgått og forsøkt besvart her.

En vesentlig innvending mot politisk kultur som et organiserende begrep slik det blir brukt i nordisk historieforskning er at det, i likhet med sensurbegrepet i den nye sensurteorien, blir nærmest altomfattende. Dersom politisk kultur skal innebefatte alle normsystemer, holdninger, symboler, diskurser, praksiser og aktiviteter som omkranser politikken, samt hvordan disse faktorene påvirker og påvirkes av aktører og øvrige strukturer, risikerer man å innbefatte alt som er i nærheten av å ha med politikk å gjøre. Et slikt paraplybegrep kan potensielt føre til mer forvirring enn klarsyn. Det kan også være nærliggende å spørre seg om denne innfallsvinkelen egentlig skiller seg vesentlig fra øvrig politisk historie som også tar innover seg de siste tiårenes diskusjoner om

¹⁴² Dette problemet blir forsøkt løst i Welch 2013.

¹⁴³ Formisano 2001: 396.

grunnlagsproblemer, som for eksempel utfordringen fra den språklige vending. Dersom politisk kultur er ment som et korrektiv til den tidligere aktør- og hendelsesfokuserede politiske historien eller den mer ensidig strukturorienterte marxistiske historieskrivingen, da vil kanskje noen hevde at man slår inn åpne dører. På den annen side, samtidig som begrepet er veldig vidt, risikerer man også at kulturens rolle får for stor plass mens man overser andre forklaringer. Man kan for eksempel gå glipp av aktørers maktambisjoner, som gjerne er motivert av muligheten for materielle goder eller ønsket om dominans i seg selv.

Til tross for disse innvendingene står politisk kultur sterkt i historiefaget. Og det kan ikke avfeies som et moteord eller et lettvinnt paraplybegrep som er til kun for å forene historikere med tilgrensende interessefelt. Som nevnt har samfunnsviterne brukt mye tid på å diskutere hvorvidt det er mulig i streng forstand å *påvise* kausalitet mellom politisk kultur og politisk handling og endring. Men uavhengig av konklusjonen på dette spørsmålet kan det ikke være tvil om at den politiske kulturen faktisk *har* en innvirkning på politikktøvelse. Det samme gjelder motsatt vei. Uten dette som grunnleggende utgangspunkt blir en del politiske prosesser rett og slett umulige å forklare på en tilfredsstillende måte. De dyptliggende trekkene i en politisk kultur vil i stor grad være preget av kontinuitet, men samtidig er politiske kulturer dynamiske og flytende. Samfunnsendringer, som for eksempel spredningen av ideer, større brudd i politiske strukturer eller økonomisk utvikling kan føre til endringer i den politiske kulturen, hvilket igjen kan føre til endringer i politiske strukturer og praksis. Og i realiteten foregår slike endringsprosesser simultant og i konstant samspill.

Kanskje er det nettopp av disse grunnene politisk kultur særlig er benyttet i historiske studier av andre halvdel av 1700-tallet og første halvdel av 1800-tallet, revolusjonenes tidsalder, en tid da politiske og kulturelle strukturer og systemer endret seg både gradvis og hurtig.¹⁴⁴ Det gjelder absolutt også i Norge. Til tross for et omveltende brudd i de formelle politiske institusjonene i 1814, besto en del trekk fra den politiske kulturen fra enevoldstiden. Mange av disse veletablerte normene, holdningene, verdiene og praksisene kom under press etter hvert som nye samfunnsgrupper fikk tilgang til politiske arenaer som Stortinget og offentligheten. Måten det dermed ble skapt nye

¹⁴⁴ Som Sennefeldt og Ihalainen påpeker, har «the Age of Revolutions» vært et lite brukt begrep i nordisk historieforskning, til tross for at hendelsene og idéstrømmingene i Europa utvilsomt hadde innvirkning også på Norden, og alle de nordiske landene gjennomgikk en del fundamentale endringsprosesser og omveltninger i løpet av perioden. Se Sennefeldt og Ihalainen 2011: 1–2.

rammer for politisk aktivitet og praksis, kan vanskelig beskrives godt uten å benytte seg av et kulturelt orientert perspektiv i tillegg til det klassisk politiske.

Et annet svar til kritikken om at politisk kultur-begrepet blir for vidt er at man som historiker alltid er nødt til å avgrense. Eller sagt med Clifford Geertz' ord: «Cultural analysis is intrinsically incomplete.»¹⁴⁵ Det er kun de største syntetiserende studiene som kan håpe på å gi et riss av hele den politiske kulturen i et historisk samfunn og dens komplekse samspill med politikken. For at et slikt prosjekt i det hele tatt skal være mulig, er man avhengig av delstudier. Forutsatt at man er bevisst politisk kultur-begrepets mulige svakheter og kan justere for det i analysen, er heller ikke innvendingene om at kulturperspektivet gjør at man overdriver den politiske kulturens rolle på bekostning av andre faktorer gyldige. Man trenger på ingen måte å la seg binde av tidligere forsknings eventuelle tilkortkommenhet. En nedvurdering av makt og aktører er for eksempel ikke noe som nødvendigvis er naturlig iboende en politisk kultur-tilnærming.¹⁴⁶

2.3.2 Ytringskultur og politisk kultur

Det er særlig de normene, holdningene og praksisene som regulerte offentligheten, offentlige ytringer og oppfatninger om offentligheten som vil være sentrale analyseobjekter i denne avhandlingen. Med ett ord kan vi kalle dette for et samfunns *ytringskultur*. Av flere grunner bør denne ytringskulturen ses på som en sentral del, men likevel en underkategori, av et samfunns politiske kultur, og i mange tilfeller fungerer de i samspill. Her er det forutsatt at det i det aktuelle samfunnet faktisk finnes en offentlig sfære der medlemmene av sivilsamfunnet, undersåtter eller borgere, har en viss mulighet til å delta og komme med kritiske resonneringer.¹⁴⁷

For det første er offentligheten og opinionen som kommer til syne i den en vesentlig forutsetning for politikktøvelse. Graden av behov for støtte i opinionen varierer fra samfunn til samfunn, men generelt vil alltid legitimiteten til de styrende avhenge i en eller annen form av folkets gunst. Å forstå offentlighetens struktur vil

¹⁴⁵ Geertz 1973: 29.

¹⁴⁶ Formisano 2001: 393.

¹⁴⁷ Her er det snakk om ett utviklingstrinn videre etter det Jürgen Habermas kalte en «representativ offentlighet». Habermas tidfestet starten på den strukturelle transformasjonen fra den representative til «den borgerlige offentlighet» til 1600- og 1700-tallet. Se Habermas 1989.

følgelig indirekte være en vei til å forstå fundamentale trekk ved samfunnets maktstrukturer.

Videre vil det ofte være mange av de samme grunnidealene og sosiale kodene som regulerer ytringskulturen og hele den politiske kulturen. Eksempelvis kan dominerende tanker om hvem som bør ha formelle rettigheter som politiske medborgere ofte sammenfalle med hvem som betraktes som legitime deltagere i offentligheten. De offentlige samtaler på 1700- og 1800-tallet i Norge, både de trykte og kanskje særlig de mer lokale muntlige, hadde som kjennetegn at de formelle kvalifikasjonskravene til deltagelse var langt lavere enn for deltagelse i det politiske liv. Ingen ble i utgangspunktet nektet ved lov å ytre seg på grunn av klassetilhørighet eller kjønn. Men hvem som har rett til å ytre seg, er ikke nødvendigvis sammenfallende med hvem som blir lyttet til. Husmannsønnen Peder Soelvold, redaktør av opposisjonsbladet *Statsborgeren*, hadde i utgangspunktet all rett til å delta i offentligheten på 1830-tallet. Ettersom han verken var eiendomsbesittende eller hadde høy nok inntekt, hadde han imidlertid ikke politiske rettigheter som stemmerett. Samtidig ble han, på grunn av sin sosiale posisjon og økonomiske stilling, heller ikke regnet som en legitim deltager i det offentlige ordskiftet. Slike kvalifikasjonskrav for deltagelse i offentligheten og politikken vil bli særlig diskutert i kapittel tre og syv.

På lignende vis vil rådende tanker om den politiske diskusjonens foretrukne form og tone i de formelle politiske institusjonene ofte sammenfalle med tanker om diskusjonens form i offentligheten for øvrig.¹⁴⁸ Samtidig kan vi anta at i offentligheten vil det rådende paradigmet for ytringers form komme mer under press. Dette henger igjen sammen med offentlighetens karakter som mer åpen for flere samfunnslag enn politikken. Før stemmerettsutvidelsene i vestlige land på slutten av 1800- og starten av 1900-tallet var offentligheten blant de eneste stedene marginaliserte aktører (uansett om de ble oppfattet som legitime bidragsyttere eller ikke) som arbeidere og kvinner kunne handle politisk. På den måten blir offentligheten en sfære der man kan identifisere mer folkelige aspekter ved den politiske kulturen, og en møteplass og potensiell konfliktsone mellom ulike samfunnsgrupper, kanskje særlig elitegrupperinger og mer folkelige.

Statlig sensur er mer komplekst enn en gruppe sensorer som leter etter hjemmel i lovverket for å kunne bringe brysomme stemmer i offentligheten til taushet. Ved å

¹⁴⁸ Jf. for eksempel Althusser's betraktning om at det er de samme elitene som dominerer både de repressive og de ideologiske statsinstrumentene.

analysere et samfunns ytringskultur kan man få innblikk i hvordan hegemoniske normer og holdninger former offentlige ytringer, men også hvordan representanter for motkulturer går mot det rådende systemet. Dersom man kobler ytringskulturen opp mot hvordan den statlige sensuren blir praktisert, kan man komme nærmere et mer komplett bilde av hva slags vurderinger og handlingsrom de statlige aktørene hadde. Man kan finne ut hva som *hindret* staten fra å intervensere i offentligheten, og man kan forstå hvordan for eksempel normer og holdninger gjorde at staten ikke *trengte* å gripe inn. På den måten kan man få et svar på hvorfor staten valgte å forfølge noen ytringer mens den lot andre passere.

2.4 Avslutning

I dette kapitlet har jeg vist at det er noen grunnleggende problemer med hvordan vi i dagligtale forstår og kategoriserer begrepene sensur og ytringsfrihet. Den nye sensurteorien, og den marxistiske maktteorien den delvis bygger på, foreslår en vei ut av disse problemene, men tar med seg utfordringer selv. Jeg har derfor skissert opp en mulig inngang til et historisk studium av et sensurregime som tar inn over seg noen av perspektivene fra den nye sensurteorien, uten å miste aktørene og den statlige sensuren av syne. Denne inngangen bruker begrepet politisk kultur. Målet er å forsøke å forstå normer, holdninger, idealer og praksiser som formet og ble formet av offentligheten, hvordan disse innvirket på den statlige sensuren og vise versa. Kapitlet tar derfor til orde for en mer begrenset definisjon av sensur enn det den nye sensurteorien legger opp til, men samtidig forsøker jeg å inkorporere en del av innsiktene derfra. Sensurbegrepet blir tydeligere knyttet opp til den statlige sensuren, og politisk kultur tar over for de ulike formene for strukturell sensur fra den nye sensurteorien. Den viktigste innsikten er at en studie av et fortidig sensurregime og vilkårene for offentlige ytringer bør inneholde sosiale former for kontroll i tillegg til den statlige sensuren. Dette vil bli klarere allerede i neste kapittel.

3 Ytringskultur i et land uten tradisjon for opposisjonelle ytringer

Den liberale Grunnloven som Karl Johan motvillig stilte seg bak i 1814 var embetsmenneses verk, og den bidro til at embetsmennene inntok posisjonen som den dominerende samfunnsgruppen og landets styringselite i årene som fulgte. I kraft av denne stillingen fikk embetsmennene en betydelig definisjonsmakt. På den måten fikk embetsmenneses tanker om politikk og trykkefrihet avgjørende innvirkning på offentlighetens utforming og innhold.

I dette kapitlet skal vi se nærmere på noen av de idealene, normene, holdningene og praksisene var med på å regulere offentlige ytringer i perioden mellom 1814 og omtrent 1840. I denne perioden var ytringskulturen og den større politiske kulturen relativt stabil og dominert av embetsmenneses ideologi og verdier, mens rundt 1840 førte utvidelsen av offentligheten, både når det gjaldt antallet publikasjoner og deltagermassen, til at flere sentrale trekk ved den endret seg vesentlig. Det er imidlertid ikke hele dette politiske idé- og normsystemets vekst og fall som er dette kapitlets hovedanliggende. Ei heller skal jeg forsøke meg på å diskutere alle aspekter ved det, eller hele den tradisjonen det sto i.¹⁴⁹ Hovedmålet er å vise hvordan noen sentrale trekk ved ytringskulturen og den politiske kulturen påvirket hva slags ytringer som ble sett på som sosialt akseptable, og hva som kunne skje med dem som tråkket over grensene eller forsøkte å reforhandle grenseoppgangene.

Som vi skal se i løpet av dette kapitlet og avhandlingen for øvrig, var det mer enn bare myndighetenes håndtering av pressen som påvirket bladenes vilkår og rammebetingelser. Det fantes også en rekke sosiale og kulturelle rammer som var med på å definere rommet for akseptable ytringer. Flertallet av deltagerne i offentligheten fulgte et sett med uskrevne spilleregler for offentlig debatt, og ønsket om å bevare disse normene var sterkt, særlig hos embetsstanden. Det førte til at ytringer og formspråk som brøt med spillereglene, kunne bli møtt med fordømmelse, tidvis fulgt av forsøk på eksklusjon. Bladene kunne skaffe seg motstandere både blant embetsmannseliten og i bredere lag, for

¹⁴⁹ Et forsøk på det er gjort i Johansen 2019.

eksempel ved å bryte etablerte normer for oppførsel, ved å gå på tvers av folks oppfatninger av hva pressens rolle var, eller gjennom å slippe til skribenter som ikke ble sett på som legitime deltagere. Det kompliserte situasjonen ytterligere for dem som beveget seg i trykkefrihetens grenseland.

Dette hang sammen med kongens og regjeringens håndtering av pressen. For det første var myndighetene forsiktige med å sanksjonere ytringer for hardt og for ofte, da det fort ble sett på som urettmessige forsøk på å kneble kritiske røster. For at sensuren skulle fremstå mer legitim og bli lettere akseptert, ventet derfor kongen og regjeringen ofte med sanksjoner til et plagsomt blad hadde gjort seg upopulært blant større deler av publikum, nettopp ved brudd på spillereglene. For det andre var noen av disse spillereglene utformet slik at de bidro til at debatten ble mindre farlig for myndighetene enn den potensielt kunne vært. Å forstå en del hegemoniske trekk ved denne ytringskulturen, er derfor helt sentralt for å skjønne *både* hvorfor kongen og regjeringen valgte å gripe inn mot enkelte blader *og* hvorfor de noen tilfeller like gjerne kunne holde seg passive.

En viktig kilde til dette kapittelet er utvalgte debatter i tidens blader, både de av ren prinsipiell art som diskuterte trykkefriheten, og debatter som oppsto i kjølvannet av kontroversielle ytringer. I tillegg har jeg brukt uttalelser i brev og dagbøker om bladenes ytringer. Det er nettopp ved å studere reaksjoner på ytringer som ble oppfattet som grenseoverskridende at vi kan finne ut hvor grenselandet lå, ettersom det der ble tydeligst formulert. Derfor er de fleste av debattene knyttet til tidens to mest kontroversielle og omdiskuterte blader, *Det Norske Nationalblad* og *Statsborgeren*. Kapittelet bygger også på en del av den omfattende forskningen som er gjort de senere årene på den politiske kulturen i det sene eneveldet og det tidlige frie Norge.

3.1 Liberale og konservative embetsmenn

Embetsmennene sto utfordret som den dominerende samfunnsgruppen og landets styringselite etter 1814. Deres vei til makten gikk gjennom å besitte stillingene i statsapparatet, i alt fra lavere stillinger i lokaladministrasjonen, kirken og militæret til de øverste ministerpostene i regjeringen. Makten ble konsolidert og samlet på få familiers hender gjennom en streng standslojalitet og tydelig standsidentitet, samt gjennom tilgangen til universitetsutdanning. Embetsstandens posisjon hadde vært sterk også før

1814, men mot slutten av enevoldstiden fantes det i det minste et innflytelsesrikt handelspatrisiat som kunne konkurrere med embetsmennene. Størstedelen av dette forsvant som følge av krisen under og etter Napoleonskrigene. Det ubetydelige antallet adelige i Norge forsvant også raskt etter at adelen ble vedtatt avskaffet i 1821.

De aller fleste embetsmenn støttet i utgangspunktet opp om retten til å drive kritisk politisk debatt. Gjennom utdannelsen ved universitetet i København hadde de blitt eksponert for tankene til opplysningsfilosofen som Immanuel Kant. Den nye tidens rasjonalistiske og naturrettslige tankegods fikk stor gjenklang blant studentene. Trykkefriheten ble sett på som en naturgitt, ukrenkelig rettighet, og en velfungerende offentlighet ble regnet en forutsetning for et godt samfunn. Gjennom offentlig bruk av fornuften ville borgerne opplyses, og til slutt ville *folkeviljen* komme til uttrykk.¹⁵⁰ Denne folkeviljen, som i utgangspunktet var god og rasjonell, skulle rettlede statsstyrelsen, og noen mente den skulle være et korrektiv til hele statsapparatet. Dette kan vi kalle trykkefrihetens *demokratiske* funksjon. Jens Arup Seip kalte det for «læren om den permanent virkende folkesuverenitet».¹⁵¹ Som vi skal se senere i dette kapitlet, var det imidlertid både før og etter 1814 uenighet om i hvilket folk man skulle finne folkeviljen og hvor bundet fyrsten skulle være av denne viljen.

Denne forståelsen av trykkefriheten var annerledes enn den *instrumentelle* funksjonen som hadde vært den fremherskende i den dansk-norske staten på 1700-tallet.¹⁵² Da var det sentrale at trykkefriheten skulle sikre en informasjonsflyt som var et gode for statsstyrelsen og økonomien. Staten skulle bli opplyst om hva som foregikk i riket; borgernes individuelle opplysning var underordnet. Det instrumentelle hensynet var hovedgrunnen til at eneveldet de siste tiårene av 1700-tallet hadde løsnet noe av sitt stramme grep rundt offentligheten.¹⁵³

¹⁵⁰ I samtiden ble begreper som folkemeningen, allmennviljen, folkeviljen og den offentlige mening brukt om hverandre på en noe forvirrende måte. Selv bruker jeg folkeviljen gjennomgående for å unngå forvirring, men ikke i betydningen flertallets mening. Datidens forståelse av folkeviljen var utpreget kantiansk, og for de fleste var folkets vilje de til enhver tid beste løsningene på felles anliggender som man gjennom offentlig bruk av fornuften kunne komme frem til.

¹⁵¹ Seip 1958: 15–21.

¹⁵² Se Ringvej 2014a for en diskusjon av opplysningstidens forståelse av trykkefriheten. Ringvej bruker imidlertid ikke det skillet mellom den demokratiske og instrumentelle funksjonen som jeg gjør her.

¹⁵³ Jakob Maliks har vist hvordan debatt om økonomiske, og dermed politiske, spørsmål fikk innpass i offentligheten etter et statlig initiativ på 1750-tallet. Det endret offentlighetens strukturer såpass at Maliks mener det markerer slutten på eneveldets kommunikative system i sin mest rendyrkede og repressive form. Se Maliks 2011.

Etter 1814 ble det mindre risikabelt å ytre seg offentlig for alle, og den nye trykkefriheten ble særlig omfavnet av gruppene som tidligere hadde vært marginalisert og uten påvirkningskraft. Bønder, handelsmenn, håndverkere og studenter kunne i større grad innta rollen som politiske aktører, også uavhengig av om de hadde stemmerett eller ikke. Det var ofte representanter fra disse samfunnslagene som kjempet for en så utstrakt trykkefrihet som mulig. På motsatt side, de som ville holde trykkefriheten innskrenket, satt ofte medlemmer av embetsstanden. Men å fremstille embetsmennene som gjennomgående konservative i denne perioden, er en helt urimelig forenkling. Embetsstanden var i mange henseender en svært homogen gruppe, men samtidig rommet standen et betydelig meningsmangfold, særlig når det gjaldt en sak som trykkefriheten.

Grunnloven var i stor grad embetsmennes fortjeneste, og de liberale prinsippene den var bygget på hadde bred tilslutning innenfor standen. Det var heller ikke så rart, med tanke på hvor mye makt den ga dem selv. Trykkefriheten var en av elleve grunnsetninger som konstitusjonskomiteen på Eidsvoll fikk i oppdrag å forme Grunnloven ut fra. Både Stortinget og den norske regjeringen, som i stor grad besto av embetsmenn, skulle i løpet av perioden bli viktige forsvarere av trykkefrihetens prinsipper mot angrepene fra kongen. Samtidig var andre embetsmenn pådrivere for økt bruk av sanksjoner mot pressen. I tillegg brukte embetsmennene sin hegemoniske posisjon til å ekskludere andre grupper fra fullverdig deltagelse i offentligheten. Embetsmennene virket altså både for og mot økt grad av trykkefrihet og friere vilkår for offentlige ytringer mer generelt.

Fordi embetsmennes syn på trykkefriheten varierte en god del, trengs en tydeliggjøring av tidens politisk-ideologiske landskap og hvor de befant seg i det. Det er vanlig å kategorisere politikken i restaurasjonens Europa på en akse fra venstre til høyre, fra de radikale, via de liberale og de konservative, til de reaksjonære.¹⁵⁴ En reaksjonær ville skru tiden tilbake til før 1789, med en sterk kongemakt og omfattende kirkelig tilstedeværelse, men samtidig med betydelig lokal autonomi. En radikal ønsket å innføre republikk med et reelt folkestyre – deres viktigste sak var allmenn stemmerett. For den konservative styringseliten var stabilitet det fremste politiske målet etter revolusjonstidene.¹⁵⁵ Veien til dit gikk gjennom tydelig monarkisk autoritet. De liberale kjempet på sin side for videre politiske og økonomiske friheter, primært til det eiendomsbesittende og utdannede borgerskapet. De konservative og de liberale kunne

¹⁵⁴ For en innføring i tidens politiske ideologier, se Broers 1996.

¹⁵⁵ Broers 1996: 22–24.

imidlertid enes om mye, særlig frykten for uro og instabilitet som kunne lede til revolusjon, og de kunne alliere seg både mot reaksjonære og radikale krefter.¹⁵⁶ Konservative kunne også godta liberale forfatninger og representative institusjoner, såfremt de var gitt folket av en suveren fyrste. Å bruke makt for å fjerne legitime grunnlover ønsket de heller ikke, ettersom det nettopp kunne true stabiliteten.

Den norske politikken skilte fra den europeiske på to måter. For det første fantes det ingen betydelige reaksjonære røster, og heller ingen virkelig radikale før thranebevegelsen på slutten av 1840-tallet. Selv ikke bondepolitikken på 1830-tallet bør regnes som radikal, til tross for at den i samtiden ble oppfattet som svært ytterliggående. Den var snarere en utpreget interessebasert klassepolitikk med enkelte liberale trekk.¹⁵⁷ Dette betyr imidlertid ikke at norsk politikk var orientert rundt et moderat sentrum. For det andre var nemlig det norske landskapet forrykket til venstre sammenlignet med Europa for øvrig. De aller fleste stilte seg bak Grunnloven, som i sin samtid var meget liberal. Svært mange, både opposisjonelle og mer regimetro, vil falle innenfor kategorien liberale. «I den liberale idéverden levde de, med få unntagelser, alle sammen», skriver Jens Arup Seip.¹⁵⁸ Det kan derfor være klargjørende å skille mellom to hovedgrupper liberale: de moderat-liberale og de mer ytterliggående venstreliberale.¹⁵⁹

Helt generelt var de moderate forkjempere for borger- og embetsstandens rettigheter, mens de venstreliberale kjempet for videre friheter for flere, deriblant bøndene. Venstreliberale kunne opponere mot embetsmennenes dominans, mens de moderate gikk aktivt inn for et elitestyre. De venstreliberale var også mer konfronterende mot kongens og regjeringens politikk. Moderate liberale var ikke nødvendigvis motstandere av en betydelig kongemakt, men de fleste motsatte seg Karl Johans forsøk på å øke sin makt på bekostning av Stortinget. De to gruppene liberale kunne derfor stå som en relativt samlet front mot kongens forsøk på å endre Grunnloven under Stortingene i 1821 og 1824. Enkelte av de venstreliberale tenderte mot det radikale, som for eksempel Matthias Conrad Peterson. Som bladredaktør på 1790-tallet hyllet han revolusjonen og henrettelsen av Ludvig XVI, og da han ble stemplet som «en Kiætter, en Fritænker, en

¹⁵⁶ Broers 1996: 29–30.

¹⁵⁷ Enkelte unntak blant bøndene finnes muligens. For eksempel blir bonden Hans Barlien omtalt som «en ensom radikal» i Bjerkås 2019.

¹⁵⁸ Seip 1945: 61.

¹⁵⁹ En lignende distinksjon argumenterer Brian Vick for. Han påpeker at «moderate liberals» og «reform conservatives» ofte kunne ha mye til felles. Med et sentrum med betydelig gjennomslagskraft flere steder i Europa, og liberale og konservative bevegelser uten tydelig program, gir det lite mening å bruke et klart, bipolart skille mellom «venstre» og «høyre». Jf. Vick 2014: 235–236.

Franskmand», tok han det som en hedersbetegnelse.¹⁶⁰ Men han modererte seg etter 1814, da han ble en av Grunnlovens mest innbitte forsvarere.¹⁶¹

Jens Arup Seip kalte den rådende ideologien i perioden 1815 til 1830 for *den patriotiske liberalismen*.¹⁶² Det er i og for seg en beskrivende terminologi, da det er mulig å gjenkjenne et felles politisk språk der man påberopte seg fedrelandskjærighet, frihetssinn og mandighet ut fra romerske forbilder. Det blir imidlertid problematisk når Seip plasserer for eksempel den venstreliberale Peter Flor og den moderate Christian Magnus Falsen innenfor den samme dominerende ideologien. De brukte kanskje samme politiske språk, hadde noen av de samme idealene og opererte innenfor samme normsystem, men de hadde helt ulike tanker om hvordan politikken burde utføres i praksis. Det er med på å forklare hvorfor de sto på hver sin side i de opprivende konfliktene under Stortinget i 1821. Falsen ble kongemaktens forsvarer, hvilket kunne være et helt legitimt standpunkt for en moderat liberaler, mens Flor sto steilt på Stortingets side.

En del nyere idéhistorikere vil hevde at mye av tenkningen til generasjonen fra 1814 hadde *republikanske* trekk.¹⁶³ Med det menes det ikke at aktørene ønsket å innføre republikk som styreform, men snarere at de brukte et språk og et frihetsbegrep med røtter til den politiske tenkningen i 1600-tallets republikanske England og 1700-tallets Nord-Amerika. Sentralt i den republikanske tenkningen sto en borgerånd og en rekke borgerlige dyder, særlig myndighet og uavhengighet, som ligner en del på de idealene som vil bli diskutert i dette kapittelet. Norske opposisjonelle, særlig brødrene Hans Abel og Jonas Anton Hielm, som utga *Det Norske Nationalblad*, og Matthias Conrad Peterson, redaktør av *Den lille Trondhjemske Tilskuere*, trakk mye av sin inspirasjon fra England og engelsk tenkning.¹⁶⁴ Selv om en del av tenkningen på 1800-tallet hadde republikanske trekk,

¹⁶⁰ Sitert i Støren 1967: 41.

¹⁶¹ Tronvold 1955: 16–19. Peterson vendte seg etter hvert mer mot det politiske systemet i England, jf. Davidsen 1950: 20.

¹⁶² Seip 1974: 90–98.

¹⁶³ For nyere arbeider som kaller tenkningen rundt 1814 for republikansk eller med republikanske trekk, se Evju 2015; Austnes 2016; Nilsen 2019. Den viktige trykkefrihetsideologen M.G. Birckner blir også definert som republikaner i Olesen 2013. Republikanismen som en særegen tradisjon innenfor den politiske idéhistorien som skiller seg markant fra liberalismen ble først «gjenoppdaget» av J.G.A. Pocock, se Pocock 1975. Viktige supplerende diskusjoner av det republikanske eller «nyromerske» frihetsbegrepet har blitt skrevet av Quentin Skinner, se f.eks. Skinner 2009. Skinner viser at den republikanske oppfatningen av frihet som fraværet av vilkårlig makt seg fra liberalismens forståelse av frihet som fraværet av innblanding. For en innføring på norsk om forskningen på den republikanske tradisjonen, se Krogh 2010.

¹⁶⁴ Utgiverne proklamerte at de ville forsøke å leve opp til sine forbilder i «Det herlige England», i *Det Norske Nationalblad*, 17.7.1815: 1. Om Petersons inspirasjon fra England, se Davidsen 1950: 20. Også i kretsen rundt *Drammens Tidende* var det flere som var inspirert av engelske idéer. I 1821 oversatte og utga

bruker jeg liberal som overordnet kategori her. Det stemmer mer overens med den vanlige kategoriseringen av politisk tilhørighet i europeisk politikk etter Napoleonskrigenes slutt. Samtidig gir distinksjonen mellom moderate liberale og venstreliberale en inngang til å forstå de små, men likevel betydningsfulle forskjellene mellom ulike grupperinger innenfor den norske politiske sfæren etter 1814.

Svært få, muligens ingen, embetsmenn etter 1814 fortjener å bli stemplet som reaksjonære i den forstand at de ønsket seg tilbake til enevoldstiden. Det fantes imidlertid en del som beveget seg på ytterste høyre fløy av konservatismen, også når det gjaldt en sak som trykkefriheten. Et slikt eksempel er statsminister Severin Løvenskiold, som tok klart parti med Karl Johan i flere av kongens mest autoritære øyeblikk. Det fantes også andre. En anonym innsender, sannsynligvis en embetsmann ut fra språkføringen, som i 1820 fikk kritisere *Det Norske Nationalblad* i deres egne spalter, uttrykte seg slik:

Nei, nu gaaer det for langt med denne Trykkefrihed, den bør stækkes Vingerne paa; det er ej nok med den Skade Skribenterne og Skriblere gjøre ved at Creti og Pleti spille Tiden ved at læse alt deres Vrøvl – det ere Følgerne af Læsningen, som ere de farligste; thi saasnart Folk har læst noget nu omstunder, da begynde de ordentlig at ville raisonnere (...)¹⁶⁵

Innsenderen mente at helt siden paragraf 100 hadde sneket seg inn i Grunnloven, «indbilder sig enhver Gut, der nyligen har forladt Skolen, at han er Statsmand og turde træde frem og irettesætte alle de vakkre Mænd som udgjøre Kongens Raad.»¹⁶⁶ Som en del andre på samme tid, refererte innsenderen til Ludvig Holbergs *Den politiske Kandestøber*, komedien fra 1722 om en håndverker som, til tross for manglende evner og innsikt, engasjerer såpass seg i den lokale politiske debatten i Hamburg at det går utover hans håndverksvirksomhet. Kannestøperen blir så lurt til å tro at byens råd har utnevnt han som borgermester. Møtet med politikkenes kompleksitet fører til at han endelig innser sin egen utilstrekkelighet og vender tilbake til sitt beskjedne virke som håndverker. Slikt «Kandestøberi» fantes nå overalt, hvis vi skal tro innsenderen: «Mennesker der neppe kan regne de fire Specier tale om at have Ret til at see og gennemgaae Statsregnskabet: de bilde sig ind at de da bleve nogle kloge Herrer, ligesom Bonden der vilde kjøbe Brillen for at lære at læse».¹⁶⁷ Eneveldets lydighets- og underdanighetskultur forsvant ikke over natten i overgangen til et konstitusjonelt styre.

Peter Flor en tekst av Jeremy Bentham om hvordan folkeforsamlinger burde rådslå (Bentham 1821). Bokrykker Carl Ferdinand Rode ble omtalt som «en ung, smuk, høy Mand, en herlig republikaner» i et brev fra stortingsbonden Jacob Hoel til hans kone Anne Marie Hoel, 16.6.1821. Brevet er trykt i Hoel 1927: 102.

¹⁶⁵ *Det Norske Nationalblad*, 6.1.1820: 126.

¹⁶⁶ *Det Norske Nationalblad*, 6.1.1820: 127.

¹⁶⁷ *Det Norske Nationalblad*, 6.1.1820: 127–128.

Innsenderen var, til tross for å ikke være helt representativ for sin stand, inne på noen sentrale spørsmål i tiden etter 1814: Hvem gjaldt trykkefriheten *egentlig* for? Hvem skulle *helst* føre debatten? Hvem skulle regnes som legitime deltagere i det offentlige ordskiftet? Hvem utgjorde egentlig «folket» i denne *folkeviljen* som det ble snakket om? Det var det ingen etablert konsensus om, og vi kan grovt sett dele embetsmenneses holdninger til dette inn i to: De mer konservative, som ønsket at kun menn fra den dannede eliten skulle fremme sine frimodige ytringer, og de mer liberale, som tålte en offentlighet med mer mangfold av stemmer og meninger.¹⁶⁸ Som allerede antydnet, var de liberale likevel ikke en enhetlig gruppe, og de kunne ha forskjellige oppfatninger om hvem det var verdt å lytte til.

3.2 Embetsstandens politisk-moralske normsystem

Den ytringskulturen som preget offentligheten etter 1814 var en del av det vi på et overordnet plan kan kalle embetsmenneses styringsideologi eller embetsstandens politisk-moralske normsystem.¹⁶⁹ Til tross for at de kunne være uenige i mye, hadde embetsmennene en del felles, grunnleggende tanker om politikken organisering, politikkutøvelse og politisk deltagelse. Det var ikke alltid disse normene og idealene ble tydelig formulert, men det er mulig å finne dem igjen i mange av tidens politiske diskusjoner og praksiser. I noen tilfeller ble de også reflektert i lovgivningen. Stemmerettsbestemmelsene i Grunnloven bygget på embetsmenneses syn på hvilke kvalifikasjonskrav som måtte stilles for deltagelse i politikken. Deres forestillinger om valg og valgagitasjon ble gjenspeilet i valgloven som kom i 1828. Disse lovene bygget imidlertid på et mer helhetlig politisk tankesett med begrunnelser for hvorfor for eksempel økonomisk uavhengighet måtte være en forutsetning for å få stemme ved valg, eller hvorfor valgkamp og partiorganisering var sterkt uønsket.

Ifølge Jens Arup Seip var kjernen i dette normsystemet allment akseptert blant landets eliter, både blant embetsmennene og borgerskapet.¹⁷⁰ I kraft av embetsmenneses dominerende posisjon i statsapparatet og det politiske liv, samt deres kulturelle og

¹⁶⁸ Jeg har tidligere diskutert dette i Nymark 2018.

¹⁶⁹ Begrepet «det politisk-moralske normsystemet» stammer fra Dørum 2016: 138, og er hans navn på embetsmenneses styringsideologi slik den blir beskrevet i Seip 1974. Seip selv bruker blant annet betegnelsen «politisk-moralsk normverk», jf. Seip 1974: 117–118.

¹⁷⁰ Seip 1974: 88–89.

intellektuelle dannelsen, fikk også deres verdensanskuelse gjennomslagskraft utenfor deres egen stand. Antonio Gramsci ville sagt at embetsmennene hadde *hegemoni* og at det skjedde en *ideologioverføring* fra dem til de underordnede klasser, men en slik teoretisk språkbruk ville nok Seip motsatt seg.¹⁷¹ Seip erkjenner at det fantes konkurrerende ideologier, men presenterte dem som marginaliserte. «Opinionsklimaet i de to første menneskealdre etter 1814 var derfor klart entydig», skriver Seip.¹⁷² Med dette mener nok ikke Seip at offentligheten var gjennomgående konsensuspreget på alle plan. Det er klart det fantes saker der meningsmotstandere sto langt fra hverandre, og at en del politiske uenigheter kunne føre til opprivende konflikter. Under overflaten var det imidlertid enighet om en del av de grunnleggende prinsippene som politikken skulle bygges på. I vektleggingen av hvilke prinsipper som var viktigst, og hvordan idealene best skulle realiseres i praksis, kunne det imidlertid være betydelige forskjeller. Det gjør det krevende å si noe egentlig allmenngyldig om embetsmennenes syn på pressen og trykkefriheten.

I motsetning til Seip, regner jeg ikke med at alle de uttalte idealene og prinsippene var vikarierende motiver for embetsmennenes egentlige ønske om makt. Som nevnt i historiografidelen i innledningen, antar jeg at embetsmennene stort sett trodde på idealene de forfektet. Men i motsetning til Francis Sejersted, antar jeg ikke at embetsmennenes forestillinger ble direkte gjenspeilet i praksis, ei heller at de alltid forsto sin egen rolle og maktposisjon så veldig godt. Derimot har jeg som utgangspunkt at samfunnsnormer, idealer og holdninger kunne påvirke aktørenes handlinger, og dermed fikk en innvirkning på for eksempel hvordan meningsmotstandere ble håndtert.

Som vi skal se i løpet av dette kapitlet, var den rådende konseptualiseringen av offentligheten, forståelsen av dens funksjon og formål, og tankene om hvordan den offentlige samtale skulle føres, tett sammenvevd med de øvrige normene som regulerte det politiske liv. Årsaken var at de bygget på det samme idégrunnlaget. Dette poenget har blitt oversett av tidligere historikere.¹⁷³ De sosiale grensene for offentlige ytringer var imidlertid gjenstand for mer forhandling enn andre deler av normverket for politisk

¹⁷¹ Seips holdning til teori blir diskutert i Thue 2016b: 228.

¹⁷² Seip 1974: 88.

¹⁷³ Dette skyldes, som nevnt i historiografidelen, at det ikke er gjort noen overordnet studie av liberalismen i perioden. Tidligere forskning, særlig Seip, har først og fremst vært opptatt av hvordan ideologien og normverket virket på stemmeretten, valgene og valgagitasjon (Se særlig Seip 1974: 106–110, 115–122). Hvordan normene virket på pressen og offentligheten har vært mindre utforsket. Et unntak her er Anders Johansens ferske arbeider om offentligheten og politisk kommunikasjon på 1800-tallet, jf. Johansen 2017; Johansen 2019. Men noen studie som ser helheten i ideologien finnes med andre ord ikke.

samhandling. Det har sammenheng med trykkefrihetens utforming og forestilte funksjon. For det første var trykkefriheten vesentlig videre enn rammene for deltagelse i valg eller formelle politiske institusjoner som Stortinget. Selv om embetsmennene hadde en formening om hvem som skulle delta i det offentlige ordskiftet – det var i første rekke dem selv og øvrige medlemmer av den dannede elite – satte trykkefriheten ingen begrensninger på hvem som hadde rett til å ytre seg. Det gjorde at nye grupper kunne kjempe til seg en plass, såfremt de var skriveføre. For det andre var det mye som falt innenfor trykkefrihetens juridiske rammer som det ikke var sosialt akseptabelt å ytre. Man kunne altså utfordre spillereglene og prøve å utvide det sosiale rommet for ytringer, uten å risikere straff gjennom rettssystemet. Samtidig kunne det føre til belastende sosiale konsekvenser. Et slikt eksempel var en del av det antisvenske innholdet i *Det Norske Nationalblad* i årene rett etter unionen ble inngått.¹⁷⁴ Regjeringens vurdering var at det var umulig å straffe, men bladet møtte på samme tid bred offentlig fordømmelse.

En slik hegemonisk stilling som den embetsmennene innehadde i Norge etter 1814, vil i de aller fleste tilfeller oppleve å bli utfordret.¹⁷⁵ Embetsmennene opplevde både at deres dominans i seg selv og at det normsystemet de forfektet, ble gjenstand for kontinuerlig diskusjon og forhandling i offentligheten. Som vi skal se i både dette kapittelet og gjennom avhandlingen, varierte de enkelte embetsmennes toleranse når deres normsystem eller deres autoritet ble utfordret. Noen var villige til å gå ganske langt for å beskytte sin egen posisjon, mens andres tåleevne var større. Uansett kom ikke embetsmennes hegemoniske stilling gjennom 1800-tallet naturlig eller av seg selv. En slik posisjon måtte de tilkjempe seg – riktignok med svært lite konkurranse – og deretter konstant forsvare. Den venstreliberale opposisjonen rundt 1820, bondeopposisjonen på 1830-tallet og de mer radikale thranittene rundt 1850 ble alle møtt med fordømmelse fra embetsstanden og sanksjoner fra myndighetene.¹⁷⁶ Også senere, enda mer organisert motstand mot embetsmannsregimet, som bondevennforeningene på 1860- og 70-tallet, kunne bli møtt med eksklusjonsteknikker som avstandtaking, latterliggjøring og ikke minst fortielse.¹⁷⁷

¹⁷⁴ Se kapittel 6.3.1.

¹⁷⁵ Dette aspektet ved Gramscis hegemonibegrep blir diskutert i sammenheng med Habermas' tese om den borgerlige offentligheten i Eley 1992: 323–324.

¹⁷⁶ For et nyere arbeid om Thrane, der blant annet prosessen mot han blir omtalt som et justismord, se Ringvej 2014b.

¹⁷⁷ Det finnes en rekke eksempler på slikt, for eksempel i Slettan og Try 1979.

Vi må med andre ord skille tydeligere mellom hva som var idealer og hva som var realiteter i den offentlige samtale, men vi kan ikke avfeie idealene som ubetydelige. Skal vi forstå offentligheten, må vi forstå hvordan samtalenes utforming kunne føre til eksklusjon, og skal vi forstå den sosiale marginaliseringen av enkelte deltagere, må vi se nærmere på hvilke idealer de hadde brutt og hvordan de forsøkte å reforhandle normsystemet. Både idealene og maktkampen var sosiale realiteter og må behandles som det i analysen.

3.2.1 Den tosidige arven fra eneveldet og opplysningstiden

Helt generelt kan vi si at embetsmennesenes normsystem, og de sosiale strukturene som regulerte den offentlige samtale, bygget på en tosidig arv fra 1700-tallet.

Den første kom fra erfaringen med eneveldets mange illiberale sider. Det langvarige, strenge sensurregimet hadde gjort at befolkningen ble lite eksponert for utfordrende ytringer. Kongetroskapen sto sterkt, og lutheranismen var eneste religion. Ifølge Øystein Rian skyldtes begge deler effektiv indoktrinering fra myndighetens side.¹⁷⁸ Som en følge av dette var toleransen for myndighetskritikk og avvikende meninger lav. Denne lydighets- og underdanighetskulturen, kombinert med at deltagerne i offentligheten stort sett tilhørte et lite elitesjikt av befolkningen, bidro til at den offentlige samtalen kunne være svært konsensusorientert. Det betyr ikke at en konsensus alltid ble nådd.

En motstridende erfaring fra 1700-tallet kom gjennom trykkefrihetsperiodene 1770–1772 og 1784–1799, da forhåndssensuren ble fjernet og trykkefrihetslovgivningen ble myket opp.¹⁷⁹ I disse periodene fikk opplysningsfilosofisk tankegods fotfeste, og liberale idéer ble spredd, særlig gjennom de mange tidsskriftene som ble startet opp.¹⁸⁰ Den lesende befolkningen ble vant til et større meningsmangfold. I denne perioden ble det også, med Øystein Rians ord, «åpnet for en dansk *perestrojka*».¹⁸¹ Den danske staten, anført av kronprins Frederik, gjennomførte flere liberale reformer, som opphevelsen av

¹⁷⁸ Se særlig Rian 2010 og Rian 2014.

¹⁷⁹ For en nyere gjennomgang av trykkefrihetstiden på slutten av 1700-tallet, se Mchangama og Stjernfelt 2016: 149–236.

¹⁸⁰ Av viktige nyere bidrag til forskningen på 1700-tallets tidsskrifter, se Tjønneland 2008; Tjønneland 2014; Krefting, Nøding og Ringvej 2014; Krefting, Nøding og Ringvej 2015, samt enkelte av bidragene i Sandvik 2010 og Mestad 2013.

¹⁸¹ Rian 2014: 181.

stavnbandet i 1788 og forbudet mot slaveimport i koloniene i 1792. Reformiveren avtok imidlertid i løpet av 1790-tallet, og perioden ble avsluttet med innføringen av den strenge trykkefrihetsforordningen i 1799.¹⁸²

Ifølge Jens Arup Seip utviklet det seg i samme periode en idé innad i eliten om at eneveldet var opinionsstyrt, altså at monarken var avhengig av å føre en politikk som var i tråd med den offentlige mening for å bli oppfattet som legitim.¹⁸³ Det mest radikale potensialet i denne tankegangen ble imidlertid aldri realisert, påpeker Seip. Snarere ble idéen brukt enten *apologetisk*, ved å forsøke å vise at det eneveldige styre allerede etterlevde en rekke av den nye tidens idealer, eller *besvergende*, ved å prøve å få myndighetene til å begynne å handle i overenstemmelse med teorien.¹⁸⁴ For Seip var teorien om det opinionsstyrte eneveldet et viktig, forberedende steg på veien mot Eidsvoll. Håkon Evju har imidlertid nyansert Seip ved å vise hvordan den nye tidens frihetsforståelse i stor grad ble forent med den eneveldige realiteten.¹⁸⁵ Det eneveldige styret fortsatte som før, men eliten utviklet et nytt språk for å omtale det.

Embetsmennene hadde med seg begge sider av den tosidige arven da de utformet Grunnloven og trykkefrihetsparagrafen i 1814, og da de skulle være med å styre landet i årene som fulgte. I det hele tatt var alle de sentrale aktørene i offentligheten til og med 1830-tallet gjennompreget av idéer og erfaringer fra det sene 1700-tallet.¹⁸⁶ Eidsvollsmennenes fremste læremester i statsrett, jusprofessor Johan Frederik Wilhelm Schlegel ved Københavns universitet, kan ses på som en slags personifisering av denne dobbeltbunnede erfaringshorisonten.¹⁸⁷ Schlegel var på ingen måte en motstander av eneveldet, men i hans omfattende lærebok om naturretten fra 1798 kunne studentene likevel lese om høyst aktuelle temaer som maktfordelingsprinsippet og de ferske forfatningene i USA og Frankrike.¹⁸⁸ Selv om han ofte kunne argumentere apologetisk for det eneveldige styret, sto han generelt for et forsiktig reformistisk program, blant annet

¹⁸² Se Jørgensen 1944 for det mest omfattende arbeidet om trykkefriheten i Danmark mellom 1799 og 1848.

¹⁸³ Seip 1958.

¹⁸⁴ Seip 1958: 60–64; Evju 2010: 162; Evju 2013: 33.

¹⁸⁵ Evju 2010.

¹⁸⁶ Dette var også Seip inne på i Seip 1958: 67.

¹⁸⁷ I forbindelse med grunnlovsjubileet i 2014 ble den i stor grad glemte Schlegel løftet frem som en sentral inspirasjonskilde for eidsvollsmennene da de skulle utforme Grunnloven. Mye av denne nye forskningen på Schlegel er samlet i Mestad 2013. Se også Mestad 2014.

¹⁸⁸ Mestad 2013: 21. For en diskusjon om hvordan naturretstankegangen gjorde det mulig å analysere slike temaer kritisk i et enevelde, se Michalsen 2013. De tilsynelatende paradoksale teoretiske forsøkene på å forene idéen om maktfordelingsprinsippet og en eneveldig statsform, blir analysert i Holmøyvik 2013.

ved argumentere på naturrettslig grunnlag for innføringen eller videreføringen av en noen sentrale borgerrettigheter, deriblant trykkefriheten.

Schlegels viktigste innlegg i debatten som ledet opp til den nye trykkefrihetsforordningen i 1799 var hans artikkel «Et Forsøg paa at bestemme Grændseskillet imellem Trykkefrihed og Trykkefrækhed» i tidsskriftet *Astrea* i 1797. Denne teksten er relevant, ikke bare fordi den sannsynligvis ble lest av flere av grunnlovsfedrene, men også fordi den ble gjenutgitt i Christiania i 1821 som et innlegg i diskusjonen om vektingen mellom Grunnlovens trykkefrihetsparagraf og 1799-forordningen.¹⁸⁹ I artikkelen argumenterte Schlegel for trykkefrihet, men at den skulle være langt fra uinskrenket.¹⁹⁰ For Schlegel var utøvelse av trykkefriheten en politisk handling som kunne føre til politiske endringer.¹⁹¹ Ettersom enkelte politiske handlinger, som opprør mot det bestående regimet eller revolusjoner, var illegitime, måtte myndighetene begrense en del ytringer som kunne lede til dette. En uinnskrenket trykkefrihet ville i verste fall føre til statens kollaps og samfunnets oppløsning, og dermed at sikkerhet, orden og selve friheten ville bli tapt.¹⁹² Også injurier måtte være forbudt – det kunne nemlig føre til den ærekrenkedes eksklusjon fra det borgerlige samfunn og dermed et betydelig frihetstap.¹⁹³

Men siden trykkefriheten var en av de sentrale frihetsformene etter naturretten, mente Schlegel at den egentlig ikke kunne begrenses når det gjaldt innhold.¹⁹⁴ Alle temaer skulle kunne legges under den offentlige fornuftens vurdering. For Schlegel var det ytringens *form* som var det avgjørende når man skulle vurdere om den burde være lovlig eller ikke. Blant de største syndene var spottende eller nedsettende ordbruk, samt det å tale bevisst usant. Å sette slike ytringer på trykk var *trykkefrekkhet*, og det hadde lite med trykkefrihet å gjøre. En ærekrenkelse frarøvet den berørte hans rett til sine medborgeres aktelse. Slike ytringer var frihetsberøvende i seg selv, og kunne dermed ikke regnes som utøvelse av en frihet. Ifølge Schlegel var det dermed kun domstolene som var kompetente til å vurdere hvor grensen mellom frihet og frekkhet gikk. Det kunne ikke overlates til publikums dom. Med andre ord måtte en betydelig rettslig kontroll av det trykte ord på plass. Som Dag Michalsen påpeker, var og er et slikt skarpt skille mellom form og innhold

¹⁸⁹ Schlegel 1821. Se kapittel fem for mer om denne debatten.

¹⁹⁰ For grundige diskusjoner av Schlegels artikkel, se Michalsen 2010; Olesen 2013.

¹⁹¹ Michalsen 2010: 202–203.

¹⁹² Olesen 2013: 104; Schlegel 1821: 9–12.

¹⁹³ Michalsen 2010: 209.

¹⁹⁴ Michalsen 2010: 210–211; Olesen 2013: 101–103.

problematisk.¹⁹⁵ Det er klart at det å hevde at visse *måter* å fremsette ytringer på er uakseptable, kan ha en særdeles hemmende effekt på det offentlige ordskiftet, særlig dersom formkravene er strenge. Det skal vi se flere eksempler på i løpet av denne avhandlingen.

Schlegels avgrensning av trykkefriheten fremstår som noe besynderlig sett med dagens øyne. Antagelig var den filosofisk funderte argumentasjonen delvis en strategi for å overbevise om behovet for innstramminger.¹⁹⁶ Samtidig var Schlegel helt i tråd med sin tids måte å konseptualisere frihet generelt på. Som Håkon Evju har vist, ble frihet sett på som nødvendig for borgernes myndiggjøring og lykksalighet, men samtidig var den tydelig avgrenset og tilhørende en naturgitt eller gudommelig orden.¹⁹⁷ Det ble stilt strenge krav til borgerne for at de skulle kunne utøve slike friheter, og flere stilte seg tvilende til at befolkningen generelt ville nå et opplysningsnivå som muliggjorde fornuftig bruk av friheten.¹⁹⁸

Schlegels fremste inspirasjonskilde var Kant, som i likhet med Schlegel utførte sin tanke- og skrivevirksomhet innenfor et eneveldes selvsagte, gudegitte verdensorden. Kant var en forkjemper for det frie ord, selv på det religiøse feltet, hvor kontrollen i hans hjemland Prøyssen var streng. For Kant var offentlig bruk av fornuften veien ut av menneskets selvpåførte umyndighet.¹⁹⁹ Samtidig fantes det klare grenser for den offentlige samtale. Den måtte ikke gå utover den offentlige ro, og både statens lover og fyrstens befalinger måtte respekteres: «*Resonner så meget dere vil, og om hva dere vil. Men adlyd!*»²⁰⁰

Blant slike moderat-konservative forsøk på reform av det bestående absolutistiske systemet som Schlegel sto for, fantes det skikkelser som sto i tydeligere opposisjon til det bestående. Presten Michael Gottlieb Birckner var en av dem som kastet seg inn i trykkefrihetsdebatten på 1790-tallet. Schlegel og Birckner var på ingen måte de eneste deltagerne i denne debatten, men de representerte to såpass distinkte og motstridende syn på offentligheten, som også ble videreført etter 1814, at de fungerer godt som innganger til dette feltet. Birckners avhandling *Om Trykkefriheden og dens Love* fra 1797, som ble

¹⁹⁵ Michalsen 2010: 211–213.

¹⁹⁶ Michalsen 2010: 211.

¹⁹⁷ Evju 2010.

¹⁹⁸ Evju 2010: 177–180.

¹⁹⁹ Kants oppfatninger om offentlighet og opplysning ble tydeligst formulert i hans artikkel «Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung», i *Berlinische Monatsschrift* i 1784. For norsk oversettelse, se Kant 2003. Se også Schmidt 1996.

²⁰⁰ Kant 2003: 217. Kursivering i original.

solgt i tre opplag allerede det første året, regnes som det mest betydningsfulle verket om trykkefriheten fra perioden.²⁰¹ Det var også denne teksten Schlegel kritiserte da han forsøkte å skille trykkefriheten fra trykkefrekkeheden. I likhet med Schlegel argumenterte Birckner delvis på kantiansk grunnlag, men tidvis la han seg tettere opp til Jean-Jacques Rousseaus mer radikale syn på allmennviljen og folkesuvereniteten.²⁰² Flere av Kants tanker var i sin tid inspirert av Rousseau, men Kant hadde tilpasset disse ideene slik at de fungerte bedre i en eneveldig kontekst.²⁰³ Med andre ord var Birckner vesentlig mer kritisk til aspekter ved det eneveldige systemet enn sin motdebattant.

Birckner argumenterte for en betydelig videre trykkefrihet enn Schlegel. Ifølge Birckner var det kun var tre kategorier innhold som burde være ulovlig.²⁰⁴ Den første var oppfordringer til bruk av vold for å forandre eller omvelte konstitusjonen. Videre måtte det være forbudt å motsette seg statens handlinger eller å oppfordre andre til dette. Med andre ord mente Birckner at enhver form for kritikk av kongen, lovverket og staten for øvrig burde være tillatt, men at man var pliktig til å adlyde statens bud, også når man var uenig i det som ble bestemt. Den tredje kategorien som burde forbys, var ytringer som blandet seg inn i privatpersoners private liv. Det som skjedde innenfor husets vegger, som privatøkonomi og familiære forhold, angikk ikke offentligheten, heller ikke når det gjaldt personer med en offentlig stilling som embetsmenn. Ytringer om privatpersoners eller embetsmenns offentlige liv, som for eksempel deres politiske meninger eller forhold knyttet til deres arbeid for staten, måtte derimot ikke begrenses på noen måte, mente Birckner. Inspirasjonen fra Kant, som også argumenterte for et strengt skille mellom privat og offentlig, var tydelig.

I motsetning til Schlegel mente Birckner at ytringens form ikke kunne være avgjørende for om den var straffbar eller ikke.²⁰⁵ Spott, hån, ironi og satire måtte tillates. Heller ikke den enkeltes æresfølelse skulle tas hensyn til, såfremt den påstått

²⁰¹ Birckners skrift blir grundig diskutert i Blandhol 2014. Se også Mchangama og Stjernfeldt 2016: 211–219; Jakobsen 2016: 70–76. For en sammenligning av Birckners og Schlegels syn på trykkefriheten, se Olesen 2013.

²⁰² Schlegel og Birckner var på ingen måte de eneste leserne og fortolkerne av Kant i København i 1790-årene. Kantiansk tenkning preget hele den politiske debatten både før og etter 1814. Se Rørvik 2008 for en diskusjon av mottagelsen av Kants filosofi i dansk-norske tidsskrifter på 1790-tallet. For flere eksempler på kantiansk og rousseauistisk tenkning i det sene eneveldet, se Holm 1888: 95–138. Den betydelige inspirasjonen fra Kant forklarer hvorfor flere av offentlighetsidealene i dette kapittelet ligner på trekk ved Habermas' *borgerlige offentlighet* (Habermas 1989). I likhet med aktørene etter 1814 var Habermas tungt influert av kantiansk filosofi.

²⁰³ Jakobsen 2016: 72; Holm 1888: 96.

²⁰⁴ Blandhol 2014: 286–288; Jakobsen 2016: 74; Mchangama og Stjernfeldt 2016: 211.

²⁰⁵ Jakobsen 2016: 73–75.

æreskrenkende ytringen gjaldt noens offentlige virke, som deres politiske meninger eller deres arbeid som embetsmenn. Med andre ord avviste han tanken om at ære kunne være en rettighet. Også anonymitet måtte være tillatt.²⁰⁶ Alternativet var at enkelte ytringer aldri nådde offentligheten, ettersom risikoen kunne bli for høy dersom man måtte stå frem med fullt navn. På alle disse punktene var Schlegel og Birckner uenige.

Som kapittel fem og seks vil vise, ble trykkefriheten etter 1814 tolket vidt. Flere kategorier ytringer var ulovlige, men spørsmålet om en ytring var uanstendig, uærbødig eller frekk, ble i liten grad vektlagt i rettssystemet. Slik ble det, til tross for at Grunnlovens trykkefrihetsparagraf slo fast at det var «frimodige Ytringer om Statsstyrelsen og hvilkensomhelst annen Gjenstand» som skulle være tillatt. Ifølge Odd Arvid Storsveen er begrepet «frimodig» komplisert å definere presist, men det må «kunne tolkes som en form for avgrensning fra de mer spontane, uvørne og vulgære uttrykk for misnøye og kritikk man kunne finne blant allmuen.»²⁰⁷ Det var rasjonell, saklig diskusjon som skulle beskyttes. Det kunne tolkes dithen at frekke ytringer ikke var vernet av trykkefriheten. Denne schlegelske vektleggingen av form manifesterte seg imidlertid ikke i rettspraksis etter 1814, mye takket være liberale medlemmer av dommerstanden.²⁰⁸ Som vi skal se i kapittel fem og seks, var det som ble mest vektlagt av domstolene ikke om ytringen var frimodig eller ikke – det mest vesentlige var den mest nærliggende fortolkningen av ytringens innhold og avsenderens intensjon.²⁰⁹ Da juristen Frederik Stang i 1833 skrev at det bare var den «anstændige Prøvelse» av ulik tematikk som var beskyttet av trykkefriheten, var dette noe som egentlig ikke stemte med rettsforståelsen eller -praksis i tiårene forut.²¹⁰ Ytringer som ble bredt fordømt som uanstendige eller upassende ble ofte enten vurdert som ikke straffbare i rettssystemet, eller så ble de aldri rettsforfulgt fordi myndighetene regnet med at de uansett ville bli frifunnet. Schlegels vektlegging av form ble med andre ord ikke fulgt opp. Samtidig ble langt flere kategorier innhold forbudt

²⁰⁶ Olesen 2013: 102; Jakobsen 2016: 74.

²⁰⁷ Storsveen 2010: 228.

²⁰⁸ Man kan argumentere for at et unntak i så henseende er de mange ærekrenkelsessakene som dukket opp på 1830-tallet. Dette var ytringer som typisk ikke ville falt inn under dette frimodighetsbegrepet. Det var imidlertid ikke graden av frimodighet som ble diskutert i straffesakene – det avgjørende spørsmålet var om påstandene som ble rettet mot enkeltpersoner kunne bevises eller ikke. En beviselig sann påstand kunne ikke være ærekrenkende. Med andre ord diskuterte man om ytringen var eller ikke var innenfor en av kategoriene som uansett var eksplisitt unntatt trykkefriheten. Spørsmålet om frimodighet ble dermed irrelevant.

²⁰⁹ Formuleringen i Grunnlovens paragraf 100 om at en ytring måtte være «forsetligen og aabenbar» for å kunne straffes vil bli diskutert i kapittel 5 og 6.

²¹⁰ Sitert fra Michalsen 2010: 215.

enn det Birckner argumenterte for, deriblant ærekrenkelser. Dermed kan Grunnlovens paragraf 100 og rettspraksis etter 1814 ses på som en hybrid av Birckners og Schlegels syn på trykkfriheten.

Selv om ikke en ytrings form ble en avgjørende faktor i rettssystemet etter 1814, kunne det likevel få store sosiale konsekvenser å bryte med de rådende formkravene. På lignende vis kunne en rekke typer klart lovlig innhold føre til bred fordømmelse. Debatten mellom Birckner og Schlegel gir oss en inngang til å forstå dette. Årsaken til at de konkluderte såpass forskjellig var at de hadde ulik forståelse av et par kjerneelementer i offentlighetsteoriene de la til grunn. Disse ulike oppfatningene besto etter 1814 og påvirket de sosiale normene som regulerte oppførsel i offentligheten. Helt generelt kan vi si at de venstreliberale etter 1814 tenkte rundt offentligheten på en måte som lignet Birckners, mens de moderate, både konservative og noen liberale, tenkte mer i samme baner som Schlegel.

3.3 Den offentlige samtalens formål

Både Birckner og Schlegel gikk, i likhet med andre opplysningstenkere, ut fra at den offentlige samtales formål var todelt. For det første skulle samtalen bidra til opplysning og dannelse blant folket. For det andre skulle den rasjonelle diskusjonen frembringe informasjon som skulle gjøre statsstyrelsen bedre. De var imidlertid uenige i hvor veien til opplysning gikk og i hvor stor innflytelse offentligheten skulle ha på statens valg og prioriteringer. På et overordnet plan var de dermed uenige i hva offentligheten skulle være og hvordan den best kunne fungere. Som de fleste andre på samme tid, hadde begge stor tro på det trykte ords virkningskraft på befolkningen. Men der Birckner så et stort positivt potensiale i dette, fryktet Schlegel hva det kunne føre til.

Ifølge Birckner var ikke trykkefrihet noe man kunne vente med til borgerne var modne nok.²¹¹ Snarere tvert imot: Birckner argumenterte for at en fri offentlig debatt ville virke oppdragende og ansvarliggjørende på folket. Dette ligger tett opp til det Kant kalte *publisitetsprinsippet*.²¹² Dersom man ville overbevise andre om sitt standpunkt, var man nødt til å argumentere rasjonelt og ut fra allmenne verdier og fellesinteressen. Dermed ville den enkelte få et videre utsyn, og deres iboende egoisme ville bli mindre

²¹¹ Mchangama og Stjernfelt 2016: 214.

²¹² Jakobsen 2016: 66–68.

betydningsfull. For Birckner var det en forutsetning for at offentligheten skulle få denne virkningen, at den folkeviljen som manifesterte seg der, faktisk fikk en innvirkning på statsstyrelsen. Trykkefriheten hadde et større formål enn bare å sørge for at informasjon ble tilgjengelig for kongen. Også Kant argumenterte for at folket måtte føle at de var kilden til lovene de fulgte for at deres verdighet og myndighet skulle bli ivaretatt.²¹³ Men Birckner gikk lenger enn Kant: Den offentlige debatt skulle føre kontroll med regenten og virke korrigerende på statens handlinger.²¹⁴ Åpenhet i forvaltningen var dermed også nødvendig. Kongen var med andre ord bundet til å følge folkets vilje.

Schlegel hevdet i motsetning til Birckner at en utølet trykkefrihet ville føre til opplysningens og fornuftens forfall.²¹⁵ Hvis frekkheten fikk råde, for eksempel gjennom anonyme krenkelser av borgernes ære, ville publikum til slutt miste interessen for virkelig allmennyttige drøftelser, og heller vie sin oppmerksomhet til de private stridighetene offentligheten da ville bestå av. Råheten og barbariet ville ta overhånd. Det offentlige ordskiftet skulle ideelt sett føres av en mindre gruppe dannede og lærde menn som kunne opplyse resten av borgerne saklig om statsanliggender. Men uansett hvor opplyst samtalen ble, skulle den offentlige mening kun rådgi fyrsten, aldri gi befalinger.²¹⁶ Som Kant fryktet Schlegel etableringen av alternative makter til den suverene staten.²¹⁷ Kongen måtte ha siste ord – alternativet var revolusjon og samfunnskollaps.

Vi ser her to ulike oppfatninger om folkeviljen, eller to varianter av teorien om det opinionsstyrte eneveldet.²¹⁸ I Schlegels variant var folkeviljen et slags abstrakt ideal. Enhver borger med de riktige forutsetningene på plass, kunne ved bruk av sin fornuft komme frem til det som var rette konklusjonen i enhver sak, eller det Schlegel kalte «den almindelige Fornufts eller den almindelige Smags Dom».²¹⁹ Det som var rett og fornuftig, måtte nødvendigvis være folkets vilje. Kongen handlet dermed i tråd med folkets ønsker dersom han handlet rett. Det kunne han gjøre helt uavhengig av de meningsytringene og stemningene som fantes i offentligheten eller i en eventuell folkeforsamling, selv om disse ofte kunne bidra som beslutningsgrunnlag for kongen. Ifølge Schlegel kunne en konge

²¹³ Jakobsen 2016: 68.

²¹⁴ Mchangama og Stjernfelt 2016: 214.

²¹⁵ Olesen 2013: 102–103.

²¹⁶ Michalsen 2010: 206–207.

²¹⁷ Michalsen 2014: 217.

²¹⁸ Seip 1958: 16–18; Glenthøj 2013: 74.

²¹⁹ Schlegel 1821: 18.

give Love som udtrykke Folkets (fornuftige, retfærdige) Villie bedre, end de som Folket selv, dersom det havde været forsamlet, vilde have givet sig, naar de Magthavende nemlig ved Lovgivningen bestandig spørge dem selv: hvad bør Folket ville? Og ikke, hva Folket *virkelig* vil?²²⁰

Kongen hadde altså de beste forutsetningene for å finne den høyere, opplyste og fornuftige folkeviljen. Det var nok noe lignende Ludvig XVI av Frankrike tenkte på, da han i 1774 skrev «jeg må alltid konsultere opinionen, den tar aldri feil».²²¹ Ideen om folkeviljen lå i kjernen av tidens politiske språk – legitim politisk handling måtte på en eller annen måte forankres i folket.²²² Den eneveldige fyrsten sto imidlertid fortsatt helt fritt til å fatte den endelig beslutningen.

I Birckners variant var folkeviljen noe mer konkret: Den kunne finnes uttrykt i den trykte offentligheten. Som nevnt var et fundamentalt trekk ved Birckners konseptualisering av offentligheten at opplysningen ville tvinge seg frem gjennom brytningen av argumenter. Det sterkeste resonnementet ville overbevise folket, og fornuften ville til slutt seire. En vellykket statsstyrelse var dermed avhengig av å la seg bli kontrollert av folkets vilje slik den var uttrykt i offentligheten. Dette betydde ikke at staten nødvendigvis skulle la seg styre av flertallets mening. Flertallet trengte nemlig ikke å være fornuftig eller å ha allmenhetens vel som sitt siktemål. Her hadde Schlegel og Birckner samme grunnholdning, som man også finner igjen i Rousseaus skille mellom allmennviljen og alles vilje.²²³ Forskjellen mellom Birckner og Schlegel lå i hvordan man kunne komme frem til den store fornuften. Schlegel mente at kongen var den fremste fortolker av folkeviljen, mens Birckner mente den ville manifestere seg i offentligheten selv og være åpenbar for enhver. Her ligger kimen til hvorfor det ble så viktig å nå en konsensus i offentligheten. Det skal vi komme tilbake til. For øvrig var Birckners teori også elitær, som tidens liberale tenkning som regel var, ettersom det «folket» som skrev i tidens aviser og tidsskrifter naturligvis utgjorde en minimal del av den totale befolkningen.

²²⁰ Fra Schlegels *Naturretten* fra 1798, sitert i Seip 1958: 16.

²²¹ Sitert i Melton 2001: 56. Min oversettelse.

²²² Jens Arup Seip påstår at folkesuverenitetsideen var allment akseptert og at den gamle eneveldeideologien var forkastet på 1790-tallet, jf. Seip 1958: 11–12. På det formelle, statsrettslige området besto imidlertid en eldre naturrettslig forståelse om at suvereniteten var overdratt fra folket til monarken gjennom edsavleggelsen i 1660–1661. Som Ola Mestad har vist, var det denne forståelsen de sentrale aktørene i Norge i 1814 bygget på. De mente at Kieltraktaten hadde løst nordmennene fra den gamle eden, og de sto dermed fritt til å skape sin egen forfatning. Se Mestad 2014.

²²³ Jakobsen 2016: 62; Mchangama og Stjernfelt 2016: 213–214. Som Rousseau skrev: «Det er ofte stor forskjell mellom alles vilje og allmennviljen. Den siste ser bare på fellesinteressen, den første ser på særinteressene og er bare en sum av særviljer.» (Rousseau 2001, s. 30–31).

De to konkurrerende synene på folkeviljen besto etter 1814, men de ble tilpasset den nye konstitusjonelle monarkiske styreform. Det varierte også hvilket syn som var mest dominerende. Ideen om at kongen skulle fungere som folkeviljens organ ble raskt avvist av den venstreliberale opposisjonen. Ifølge Jens Arup Seip var Christian Magnus Falsens fremferd og konservative vending rundt 1821 en viktig årsak til det.²²⁴ Falsen brukte forestillingen om kongen som fortolker av folkets vilje til å argumentere for hvorfor kongen burde få et absolutt veto. Dermed ble den typen argumentasjon utilgjengelig for opposisjonen, som for all del ønsket å beholde Grunnloven i sin opprinnelige form. Seip bruker juristen Henrik Steenbuch som eksempel på en opposisjonell som endret syn på dette. I 1815 hadde han talt for en frivillig overdragelse av suverenitet fra folket til «en fra Folket forskjellig moralsk eller fysisk Person» med en spesiell evne til å forstå og utføre «den almindelige Vilie (d. e. hvad Folket fornuftigvis bør ville)».²²⁵ Ti år senere var denne typen argumentasjon uaktuell for Steenbuch.

Det fantes imidlertid opposisjonelle som forfektet det motsatte synet på folkeviljen en god stund før Falsens kuvending. Det lå til grunn i *Nationalbladets* introduksjonstekst i bladets første nummer, der det ble hevdet at

hver god og liberal Regjering gjerne lader sig underrette om Folkets Ønsker, gjerne seer sine Foranstaltninger anstændigen bedømte fra forskjellige Synspuncter, for derved enten desto nøiere at overbevise sig om sine Foranstaltningers Gavnlighed, ved at lære alle Modgrunde at kjende, og veie dem, eller for at rette Manglerne.²²⁶

Matthias Conrad Peterson bygget på lignende tankegodts da han argumenterte for at Grunnlovens paragraf 100 «er vor constitutionelle Friheds Grundvold, Grundlovens Hovedprincip og, i Forening med Vedkommendes Ansvarlighed, den hele Basis hvorpaa vor Constitution og vor borgerlige Frihed støtter sig.»²²⁷ Trykkefriheten var ifølge Peterson

en politisk Skildvagt, aarvaagen paa sin Post, der advarer, saasnart Magtmennesker gjøre Mine til at ville despotisere. Tager man denne Skildvagt bort, eller svækker man dens Syn, saa kunne de ubehindret passere med deres Kram, der ellers vilde være Contrabande.²²⁸

Uten offentlighetens kontrollfunksjon kunne styresmaktene gli over i et despotisk styre som ville forlede folket. Antagelig refererte Peterson her til den nære eneveldige fortid.

²²⁴ Seip 1958: 31–32.

²²⁵ Steenbuch 1815: xxi.

²²⁶ *Det Norske Nationalblad*, 17.7.1815: 1–2.

²²⁷ *Det Norske Nationalblad*, 28.6.1821: 197.

²²⁸ *Det Norske Nationalblad*, 30.6.1821: 220.

Også senere moderate liberale og moderate konservative gikk vekk fra synet på kongen som folkeviljens organ. I likhet med andre land i Europa, ble ideen om folkeviljen i Norge koblet sammen med en elitetankegang som fikk særlig fotfeste fra midten av 1830-tallet.²²⁹ Intelligenskretsen, en ny generasjon unge menn fra embetsstanden, med Anton Martin Schweigaard, Frederik Stang, Peter Andreas Munch og Johan Sebastian Welhaven i spissen, oppfattet seg selv og sin stand som folkets oppdragere. Lignende tanker ble formulert av for eksempel Orla Lehmann i Danmark noen år senere.²³⁰ De lavere klassene måtte «forædles» for å holde «Raaheden i Tømme», hevdet Welhaven i det som har blitt kalt hans «kulturpolitiske programartikkel»²³¹ i tidsskriftet *Vidar* i 1834.²³² Men det gjaldt ikke bare kulturfeltet: «Lyset maa her, som overalt, komme ovenfra», var Welhavens konklusjon.²³³ Frederik Stang var klar på at folkeviljen burde og til slutt ville seire i politikken, og at kongemakten måtte ta det inn over seg.²³⁴ Men forutsetningen for at folkets vilje skulle være den drivende kraften i politikken var at den ble «luttret og modereret ved de Former, hvorigjennem den maa arbeide sig frem mod sit Maal».²³⁵ Gjennom politisk kamp mellom statsmaktene ble folkeviljen trent opp og nådde slik sitt potensial. De skrankene som var satt for folkeviljens frie utfoldelse, som maktfordelingsprinsippet, var det folket selv som hadde satt på grunn av sin egen mistro til seg selv.²³⁶ Regjeringen måtte innta en aktiv rolle for å «lede og berigtige Almeenopinionen», men skulle naturligvis samtidig lytte til den og til slutt følge den.²³⁷ I stedet for et kongelig veto ønsket Stang derfor at regjeringen skulle få møterett i Stortinget, hvilket ville gi dem bedre innsikt i folkets vilje. Hos Intelligenskretsen ble kongen som folkeviljens organ erstattet av embetsmennene som folkets formyndere.²³⁸

I disse unge mennenes syn på offentlighetens og folkeviljens funksjon lå en kime til dominans og undertrykkelse. Ifølge Jens Arup Seip var Intelligenskretsens liberalisme,

²²⁹ Seip kaller den dominerende politiske ideologien fra 1814 til 1830-tallet for «den patriotiske liberalismen» og den etterfølgende for «den klassiske liberalisme», jf. Seip 1974, s. 88–115. Lignende tanker dominerte også i Frankrike, se Østberg 2010: 55–56.

²³⁰ Glenthøj 2013: 74.

²³¹ Fra Ingard Hauges innledning til Welhaven 1991: 7.

²³² «Christianias Vinter- og Sommer-Dvale», se Welhaven 1991: 193–204.

²³³ Welhaven 1991: 204.

²³⁴ Som flere andre på den tiden, brukte Stang begrepene «Almeenvillien», «Almeenopinionen», «Folkevillien» og «den offentlige Mening» om hverandre. Jeg har holdt meg til ett begrep her for å unngå forvirring.

²³⁵ Fra avhandlingen «Om Statsraadenes Deeltagelse i Storthingets Forhandlinger» fra 1835, sitert i Seip 1945: 57.

²³⁶ Seip 1945: 57–58.

²³⁷ Fra en artikkel i *Vidar*, sitert i Seip 1945: 60.

²³⁸ Dette diskuteres også i Johansen 2019: 489–494.

sammenlignet med den som hadde dominert siden 1814, «ikke lenger en politisk doktrin hos menn som må kjempe friheten frem, eller stå i giv akt for å forsvare den. Den er i 30-årenes Norge, hos Frederik Stang og hans krets, en doktrin for en klasse som *har* friheten, *sitter* med den, og gjerne vil sitte i fred». ²³⁹ Fra 1830-tallet ble det enda tydeligere at den offentlige meningsbrytingen og dens funksjon i politikken ikke var at flest mulig skulle slippe til – målet var at fornuften skulle nås, og det kunne kun skje gjennom den kvalifiserte delen av folket. Disse kvalifikasjonskravene, og hvordan de ble tilspisset i møtet med en mer selvhevdende bondebevegelse, skal vi komme tilbake til ved flere anledninger i løpet dette kapittelet og avhandlingen for øvrig.

I lys av tidens syn på folkeviljen, egentlig uavhengig av variant, blir det kanskje mer forståelig hvorfor trykkefriheten ofte ble omtalt i særdeles eksalterte ordelag. Sett med dagens øyne virker hyllestene av det frie ord kanskje til overmål patosfylte, nærmest pompøse, selv om vi i vår tid også omfavner ytringsfriheten som en av de sentrale borgerrettighetene og forutsetningene for demokrati. Dels kommer denne måten å omtale et fenomen på fra den romantiske periodes formspråk. Men det var viktigere årsaker til oppvurderingen av trykkefriheten i årene etter 1814. Idéen om at folkevilje skulle rettlede statsstyrelsen gjorde at den offentlige samtale fikk en betydelig rolle i folkestyret. Da det samtidig ikke fantes noen lovfestede kvalifikasjonskrav for å delta i offentligheten, ble det demokratiske potensialet i trykkefriheten på sett og vis større enn i stemmeretten. Når opposisjonsbladene forsvarte trykkefriheten, kjempet de ikke bare for en individuell rettighet – de forsøkte å skaffe seg en innflytelse over samfunnets organisering som de så på som helt legitim og nødvendig. De så på seg selv som gode medborgere og nordmenn, som etterlevde dydene og utførte pliktene som fulgte med den nyvunne friheten.

3.3.1 Strengt konsensuskrav

Det er verdt å merke seg at folkeviljen, folkemeningen, allmennviljen, fornuften, den offentlige mening, opinionen og lignende synonymmer var skrevet i entallsform. Ifølge Kjetil Jakobsen var dette typisk ordbruk i eneveldene i Europa på 1700-tallet. ²⁴⁰ I Frankrike, Prøyssen og Danmark-Norge ble folkeviljen sett på som én enkelt metafysisk størrelse som fyrsten på en eller annen måte måtte forholde seg til. Dette var et tydelig

²³⁹ Seip 1945, s. 58.

²⁴⁰ Jakobsen 2016: 98–99.

fellestrekk hos tenkere så forskjellige som Voltaire, Rousseau, Kant, Schlegel og Birckner. Denne måten å tenke på forsvant ikke umiddelbart etter 1814 i Norge. I det liberale England var det mindre vanlig å omtale «public opinion» som entydig. Det skyldes sannsynligvis at de var mer vant til et mangfold av ytringer på grunn av de lange tradisjonene med et innflytelsesrikt parlament og friere vilkår for offentlige ytringer. Innsikten om at politikken fundamentalt sett vil inneholde et element av maktkamp om uforenlige interesser, dukket tidligere opp på britiske øyer enn den gjorde på kontinentet og i Norden.

En helt logisk følge av å oppfatte folkets vilje som singular, var et strengt konsensusideal. Dette gjaldt særlig for de liberale som avviste ideen om kongen som fortolker av folkeviljen. Hvis ikke en enighet ble oppnådd i den offentlige samtalen, hadde ikke staten noe tydelig å agere ut fra. Offentlighetens funksjon som den viktigste kommunikasjonskanalen mellom staten og sivilsamfunnet ville bryte sammen. Dersom avstandene mellom diskusjonspartene i offentligheten ble for stor, var det ikke bare ubehagelig for de involverte, det satte rasjonaliteten i den offentlige samtalen og dermed hele statssystemet i fare. En manglende konsensus betydde at samtalen på en eller annen måte var forstyrret fra å nå frem til den endelige fornuft. Folkeviljen var i utgangspunktet god, fornuftig og mulig å finne frem til, men den kunne hindres fra å komme til uttrykk på en rekke måter. Ifølge Rousseau var allmennviljen «alltid den samme, uforanderlig og ren, men den er underordnet andre som er sterkere enn den.»²⁴¹ At man ikke ble enige, var det tydeligste tegnet på at samtalen var dysfunksjonell. Offentligheten var dermed dårlig rustet til å tåle konflikter. Selv små uenigheter eller forsøk på å reforhandle og justere normene kunne føre til dyp splid. Uforsonlige interesser ble nærmest umulig å forholde seg til. Den ideelle borgerlige kommunikasjonsmodellen var med andre ord et skjørt byggverk.

Dype, uløselige uenigheter ble som oftest møtt med en av to reaksjoner.²⁴² Den ene, og mest nærliggende, var å skylde på at meningsmotstanderen ikke besatt tilstrekkelig fornuft og dermed ikke var kvalifisert til å delta i ordskiftet. Dersom man var overbevist om rasjonaliteten i sine argumenter, ble det krevende å forholde seg til en motstander som ikke lot seg overbevise. Enda verre ble det dersom man møtte en meningsmotstander som så verden fundamentalt annerledes enn en selv. Den andre

²⁴¹ Rousseau 2001: 106.

²⁴² Lignende betraktninger blir fremstatt i Johansen 2017: 143–144.

reaksjonen var å heve seg over debatten ved å hevde at tonen til motstanderen var distraherende og ødeleggende. Deliberasjons- og rasjonalitetsidealet ble fulgt av strenge saklighetsnormer, og brudd på disse ble tatt svært alvorlig. Men å påberope seg å handle mer i tråd med normene enn motdebattanten kunne like gjerne være et vikarierende motiv der det egentlige målet var å delegitimere motstanderen sin. Ved å hevde at motstanderen brukte et språk som var uakseptabelt kunne man gjøre deres argumenter og posisjon irrelevant.

Det første bladet etter 1814 som virkelig utfordret konsensusidealet var *Det Norske Nationalblad*. Slottsprest Claus Pavels var en ivrig og interessert leser av *Nationalbladet*, og hans dagbøker og brev gir oss et innblikk i reaksjonene bladet møtte. Selv om han kunne beskrive enkeltartikler med ord som «høist vederstyggelig» og «høist upassende»,²⁴³ var Pavels generelt positiv til *Nationalbladets* innhold. Blant annet mislikte han at bladet ble fratatt portomoderasjonen i 1821.²⁴⁴ Pavels' prestekollega og brevvenn, Jacob Neumann, var langt fra like vennlig innstilt. I et brev til Pavels fra sommeren 1821 skrev Neumann:

Hvad Ulykke har den [Trykkefriheden] ikke afstedkommet gennem Nationalbladet? Den standser netop, paa den Maade den ytrer sig blandt os, al Skrivefrihed, al Lyst og Villie til at ytre sig over offentlige Anliggender, thi den disputerer ikke, den veier ikke Grunde mod Grunde, den skjelder, saa ofte den ikke hører Echoet af sine egne Ugletoner, og det er den ikke om Sandhed, men om Meninger at gjøre.²⁴⁵

Med andre ord var det umulig å føre en samtale med *Nationalbladet*, og det skadet hele offentligheten. Et slikt blad måtte stanses: «Om Kongen vilde end med sædvanlig Sagtmodighed taale dette Uvæsen, saa taaler det herskende System i Europa det ikke.»²⁴⁶ Hvis ikke Karl Johan grep tydeligere inn, fryktet Neumann hva som ville skje.

Justisdepartementets begrunnelse for å ta ut tiltale mot *Nationalbladet* litt tidligere på året lignet Neumanns syn. Ifølge departementet hadde Hielm-brødrenes blad gjort seg skyldige i blant annet å «forstyrre den offentlige Rolighed» og «svække Tillid og Enighed imellem de forskjellige Borgerclasser».²⁴⁷

Med tanke på hvor sterk trykkefrihetens stilling var, er det er vanskelig å se for seg at myndighetene kunne brukt såpass mange og harde virkemidler mot *Nationalbladet*

²⁴³ Pavels 1904: hhv. 144, 178.

²⁴⁴ Pavels 1904: 182. Se kapittel syv for mer om portomoderasjonen.

²⁴⁵ Brev fra Jacob Neumann til Claus Pavels, 27.7.1821. Trykt i Pavels 1904: 475–480 (sitatet er på side 477).

²⁴⁶ Brev fra Jacob Neumann til Claus Pavels, 27.7.1821. Trykt i Pavels 1904: 475–480 (sitatet er på side 477).

²⁴⁷ RA/S-1034/A/L0027 Justisdepartementet, Sekretariatet A. Referatprotokoll 27 (1821), sak 457.

som de etter hvert gjorde, hvis ikke et tilstrekkelig antall hadde gått lei av *Nationalbladets* fremtoning. Aksjonene mot *Nationalbladet* og dets nedleggelse ble møtt av sinne og fortvilelse kun fra deres forbundsfeller. Kretsen rundt *Drammens Tidende* ble svært opprørte, det samme ble en venstreliberal forfatter som Maurits Hansen.²⁴⁸ Felles for disse var at de var en del av samme opposisjonsbevegelse. Flere av medarbeiderne i *Drammens Tidende* hadde også deltatt i driften av *Nationalbladet*. Ellers ser sanksjonene mot *Nationalbladet* ut til å ha blitt møtt med et skuldertrekk. Neumanns syn var nok med andre ord representativt for betydelige deler av embetsstanden, selv om Pavels ikke sa seg enig i Neumanns svartmaling.²⁴⁹

Etter *Nationalbladets* fall ble også ordskiftet vesentlig mer forsiktig. Det kan ikke bare skyldes frykten for nye represalier fra myndighetene. Juridisk hadde *Nationalbladet* kun delvis gått over streken: de aller fleste av rettssakene som ført mot Hielm-brødrene, endte til slutt med frifinnelse. Den roligere tonen utover 1820-tallet må også ha kommet som en følge en slags uuttalt enighet om at *Nationalbladet* hadde gått for langt. Ved å skape splid og konflikter hadde bladet gjort det vanskeligere å komme til enighet i samtalen. Dermed hadde de utfordret det mange så på som poenget med trykkefriheten.

3.4 Et ideal om uavhengighet

Forutsetningen for at en konsensus bygget på fornuft kunne nås, var naturligvis at deltagerne i offentligheten kunne tenke fornuftig. Den evnen hadde ikke alle landets innbyggere, ifølge tidens liberale tankegods. Som i politikken for øvrig, var det ideelt sett kun myndige, autonome borgere som skulle delta i ordskiftet.

Uavhengighet, eller autonomi, er et nøkkelord for å forstå tidens politiske kultur. Ifølge Kant var det kun eiendomsbesittende privatpersoner, menn som var sin egen herre, som skulle ha tilgang til den offentlige debatt. Disse hadde som fellestrekk at de var uavhengige av staten og ønsket å opprettholde en uavhengig privatsfære for varehandel.²⁵⁰ Kants eiendomsbegrep innebar naturligvis fast eiendom, men også utøvere av yrker som direkte produserte noe som de solgte selv på det frie markedet. Det var kun fellesskapet den autonome privatperson skulle tjene – de kunne ikke være underlagt andre

²⁴⁸ Brev fra Maurits Hansen til Conrad Nicolai Schwach, 6.6.1821. Trykt i Daae 1907: 376–378. For reaksjonene i *Drammens Tidende*, se kapittel 6.3.5.

²⁴⁹ Pavels 1904: 235.

²⁵⁰ Habermas 1989: 109–110.

menns vilje. I dette borgerlige fellesskapet inkluderte dermed Kant store og små jordeiere, handelsmenn og håndverkere. Lønnsarbeidere og embetsmenn var ikke inkludert.

Som hos Kant, var kriteriet for å bli regnet som uavhengig i Norge etter 1814 begrunnet i økonomiske forhold. Jens Arup Seips formulerte det slik: «eiendom ga uavhengighet, uavhengighet ga aktiv borgerrett.»²⁵¹ Det ble gjenspeilet i stemmerettsbestemmelsene i Grunnloven, men i Norge ble embetsmennene inkludert i det politiske fellesskap i tillegg til næringsborgerne og bøndene. De to sistnevnte gruppene yttet skatt til staten og hadde dermed krav på deltagelse. Samtidig sikret deres inntekt eller landeiendom dem en økonomisk uavhengig stilling.²⁵² Tanken var at de ikke var bundet av andres vilje, og at deres meninger kunne ikke bli kjøpt. Dersom de besatt god borgerånd, ville de heller ikke la seg styre av egeninteresse. At embetsmennene ble inkludert hadde med å gjøre at de allerede var landets styringselite, og at de utgjorde en betydelig del av den grunnlovgivende forsamlingen. De var også en av få grupper med utdanning. I tillegg hadde de en betydelig inntekt gjennom arbeidet sitt, noe som sikret en viss grad av uavhengighet. En ytterligere sikring kom gjennom Grunnlovens paragraf 22, som bestemte at de fleste embetsmenn, med unntak av blant andre statsrådene, biskoper, amtmenn og høyere offiserer, var uavsettelige uten lov og dom.²⁵³ I teorien skulle det sikre dem en uavhengig stilling også fra kongen. I praksis forble karrierene deres avhengige av kongen ettersom han styrte hvem som ble forfremmet.

For de som skulle delta på Stortinget var det også viktig å besitte evnene til å forstå hva som var fornuftig. Eiendom var ikke nødvendigvis en garanti for det. Bøndene hadde eiendom, og oppfylte dermed det viktigste kriteriet for uavhengighet. Christian Magnus Falsen var en av flere som opphøyet odelsbonden og satt han i sentrum for den norske nasjon.²⁵⁴ Men etter å ha observert bøndenes parlamentariske oppførsel, begynte flere embetsmenn å argumentere for at opplysning og utdanning også var et krav for å regnes som reelt uavhengig og kvalifisert til medborgerskap. Uten tilstrekkelig mental

²⁵¹ Seip 1974: 106–107.

²⁵² Seip 1974: 107.

²⁵³ Grunnlovens paragraf 22 slo fast at «Statsraadets Medlemmer og de Embedsmænd, som ere ansatte ved dets Comptoirer, Gesandter og Consuler, civile og geistlige Overøvrighedspersoner, Regimenters og andre militaire Corspers Chefer, Comandanter i Fæstninger og Høistbefalende paa Krigsskibe kunne, uden foregaaende Dom afskediges af Kongen, efterat han derom har hørt Statsraadets Betænkning. Hvorvidt Pension bør tilstaaes de saaledes afskedigede Embedsmænd, afgjøres af det næste Storthing. Imidlertid nyde de 2/3 af deres forhen hafte Gage. Andre Embedsmænd kunne ikkun suspenderes af Kongen, og skulle da strax tiltales for Domstolene, men de maae ei, uden efter Dom afsettes, ei heller mod deres Vilie forflyttes.»

²⁵⁴ Evju 2015.

kapasitet kunne man bli forledet av svakere argumenter. «Den personlige overbevisning var et dogme og en helligdom», skriver Sverre Steen.²⁵⁵ Særlig i møtet med den intensiverte bondeopposisjonen på 1830-tallet, begynte en del embetsmenn å vektlegge dannelse fremfor eiendom som nøkkelen til uavhengighet og som det sentrale i konstitueringen av en medborger. Kravet om dannelse for å regnes som uavhengig ble antagelig sterkere i Norge enn andre steder fordi landet hadde en betydelig selveiende bondestand med politiske rettigheter, samtidig som borgerskapet var begrenset. Bøndene ble inkludert i det politiske liv i 1814. I tiårene som fulgte ble det viktig å begrense deres innflytelse.

På samme måte ble det også i offentligheten, som Kant hadde formant, stilt krav til at deltagerne skulle være uavhengige og ubundne. I det tidligere omtalte brevet fra Jacob Neumann til Claus Pavels avviste førstnevnte at bøndene hadde det som skulle til for å delta: «Denne del af Folket er ikke moden til constitutionel Frihed: og Trykkefrihed blandt saadanne er som Kagekniven i Barnets Haand. Du elsker denne Frihed: jeg ogsaa; men i en civiliseret Stat.»²⁵⁶ Neumann var imidlertid tidlig ute. Det var først rundt 1830 at dannelse begynte å bli mer vektlagt enn eiendom som kriterium for deltagelse i offentlig debatt.²⁵⁷

I den tilspissede politiske debatten på 1830-tallet opplevde embetsmennene at uavhengighetsidealet ble vendt mot dem selv. Flere av medlemmene i den nye, mer selvbevisste bondeopposisjonen stilte seg kritiske til embetsmennenes politiske dominans. Problemet var ikke bare at embetsmennene førte politikk som var ufordelaktig for bøndene – mange av embetsmennene var i seg selv ikke verdige representanter. Da Peder Soelvold, redaktør av bondeopposisjonsbladet *Statsborgeren*, ga råd om hvem bøndene burde unngå å stemme på i 1832, en handling som mange i seg selv mente var et klart brudd på uavhengighetsidealet, skrev han: «For vort Fædrelands Skyld ingen Embedsmand, der har et lidet Embede, mange Børn og lide Hjerter men megen Klogskab, og overhoved ingen, som man kan have den mindste Formodning om, at han vil tiltuske sig et nyt Embede for sin Samvittighed.»²⁵⁸ Soelvold mente med andre ord at embetsmenn fort kunne sette egennyttige hensyn til sin karriere eller familie foran allmenvelet. Det kunne for eksempel føre til at de valgte å skattlegge bøndene hardere for

²⁵⁵ Steen 1953: 211.

²⁵⁶ Brev fra Jacob Neumann til Claus Pavels, 27.7.1821. Trykt i Pavels 1904: 475–480.

²⁵⁷ Seip 1974: 107.

²⁵⁸ Soelvold 1832: 27.

å øke egne inntekter. På lignende vis ønsket han heller ikke embetsmenn med rot i regnskapene sine eller embetsmenn som kongen kunne avsette uten lov og dom. Embetsmennene kunne på flere måter være avhengige og bundet til en annens vilje enn folkets, enten det var deres egen eller noen over dem i rang.

Uavhengighetsidealet ble altså tolket i ulike retninger avhengig av politisk ståsted. Både embetsmenn og bønder hevdet at den andre gruppen ikke oppfylte uavhengighetsidealet. Samtidig det åpenbart fantes skillelinjer i politikken, var de fleste var motstandere av politiske allianser og særlig partier, ettersom det ville gjøre at deltagerne mistet sin mulighet til å opptre ubundet. Agitasjon i forkant av valg var også uønsket, ettersom de stemmeberettigede da kunne bli forledet til ikke å følge sin egen overbevisning. Normene mot valg og agitasjon ble særlig utfordret av bøndene, som ikke var enige i at politikken som ble ført kom alle grupper til gode, og som ønsket mer innflytelse selv. Egentlig var disse idealene særdeles orientert rundt den enkelte person og hans individuelle egenskaper. Men samtidig var det strenge krav til at den offentlige debatten skulle holdes saksorientert. Personfokus var en distraksjon vekk fra argumentene. Dette brukte opposisjonsbladene som begrunnelse for at anonymiteten var nødvendig; det var ikke personen som hadde skrevet ytringen man skulle vurdere, men ytringen i seg selv. Lignende argumentasjon lå til grunn for at redaktørene av opposisjonsblader var villige til å sette på trykk det aller meste av innsendte tekster. For mye innblanding fra en enkeltperson kunne hindre den rene folkeviljen fra å komme til uttrykk. Disse mer konkrete utslagene av uavhengighetsidealet og hva slags praksiser de førte til, vil bli diskutert på de neste sidene.

3.4.1 Hvilket folk?

For de fleste embetsmenn var ikke «folket» synonymt med hele befolkningen. Som vi har sett, ble det stilt krav om eiendom og dannelse for å kunne delta i politikken og offentlige diskusjoner. Men nøyaktig hvor grensen skulle gå, kunne det være betydelig uenighet om. I Norge ble dette spørsmålet ytterligere satt på spissen ettersom vi hadde en hel stand som oppfylte eiendomskravet, men som kanskje ikke ble regnet som tilstrekkelig dannede. Til forskjell fra mange andre land i Europa hadde bøndene i Norge politiske rettigheter. De kunne stemme og møte på Stortinget. Og de kunne ikke minst delta i den offentlige samtale, i likhet med andre skriveføre som verken oppfylte eiendomskravet eller

dannelseskravet. Grunnlovens trykkefrihet var nemlig en rettighet helt uten formelle begrensninger. Alle som mestret skriftspråket kunne delta.

De fleste embetsmenn, også de liberale, trodde i 1814 at debatten ville foregå på deres premisser, og at den kom til å bli ført av dem selv og de få andre som hadde høyere utdanning. Embetsmennene hadde ikke regnet med at det fantes bønder med tilstrekkelig grad av kunnskaper og selvtillit til å kaste seg ut i diskusjoner i aviser og tidsskrifter. Der tok de feil. Som Jostein Fet har vist, var svært mange bønder lesekyndige. Bøndene hadde tilgang til litteratur, og en del var også skrivekyndige.²⁵⁹ I mange lokalsamfunn fantes det storbønder som var vant til å opptre som lederskikkelser.

Den første bølgen med opposisjonsblader som dukket opp rett etter 1814 var alle drevet av venstreliberale embetsmenn eller byborgere. *Det Norske Nationalblads* utgivere var regjeringsadvokat Jonas Anton Hielm og hans bror, boktrykker Hans Abel Hielm. *Drammens Tidende* ble redigert av sogneprest Søren Tybring og krigsråd Peter Flor, mens kjøpmann Matthias Conrad Peterson drev *Den lille Trondhjemske Tilskuer*. I disse frittalende bladene finner man tidens mest kraftfulle forsvar for trykkefriheten. Alle disse bladene havnet i konflikt med kongen og regjeringen, og de ble rettsforfulgt på grunn av sin skarpe kritikk av styresmaktene. Av enkelte ble de sterkt kritisert for sin uforsonlige linje og hissige tone, men det ble kun unntaksvis reist tvil om hvorvidt bladene var verdige til å delta i ordskiftet.

Selv om spaltene i disse første opposisjonsbladene var dominert av den utdannede elite, fikk også utdannede småborgere og bønder slippe til. Husmannssønnen og klokkeren Hans Allum var for eksempel en sentral bidragsyter i *Drammens Tidende*. Storbonden Hans Barlien kom på trykk i både *Den lille Trondhjemske Tilskuer* og *Nationalbladet* med et innlegg som var svært kritisk til embetsstanden. Dette skal vi se litt nærmere på senere.

Uenigheten om hvem som skulle delta i det offentlige ordskiftet, kom først virkelig til syne på slutten av 1820-tallet. Da dukket en ny type kompromissløse opposisjonsblader opp. I likhet med den første bølgen opposisjonsblader var disse klart venstreliberale, men de skilte seg fra den første bølgen ved å være orientert rundt bøndenes rettigheter og en bondevennlig politikk. De fleste av disse bladene ble startet av menn utenfor den dannede elite, enten av menn fra lavere lag av bondesamfunnet, eller av halvstuderte sønner av embetsmenn eller byborgere med sympati for bondens sak.

²⁵⁹ Fet 1995; Fet 2003.

Først ut var kjøpmannssønnen Ola Hanssens *Folkevennen* i Trondhjem, som ble etablert i 1828. Men det største og mest betydningsfulle av disse bladene var husmannssønnen Peder Soelvolds *Statsborgeren*, som ble startet i Christiania i 1831. Både *Folkevennen* og *Statsborgeren* hadde fra starten som et av sine hovedmål å rapportere om embetsmenns maktmisbruk.²⁶⁰ De videreførte også den konfronterende stilen som Hans Barlien, sammen med andre tidlige bondeagitorer som Ole Aaset og Niels Bru, hadde vært med å introdusere, og som John Neergaard hadde vært med å popularisere gjennom sin politiske katekisme *Ola-boka* fra 1830.²⁶¹ Etter deres syn besto Norge av de «nærende» og de «tærende» stender: de skatteytende borgerne og bøndene på den ene siden og embetsmennene, som var lønnet av staten, på den andre. Og embetsmennenes styre var et «Aristokratie» eller «Despotie» som sto i sterk kontrast til det folkestyre som Grunnloven la opp til og som burde realiseres.

Kombinasjonen av redaktørens lave sosiale status, deres ytterliggående politiske prosjekt og deres harde front mot embetsmennene, bidro til at disse bladene ble vurdert og behandlet på en annen måte enn den første generasjonen opposisjonsblader. En kilde som gir en innsikt i dette, er behandlingen av bladenes søknader om å få sendes med posten til lavere portosatser.²⁶² Finansdepartementet, som mottok søknadene om portomoderasjon og sendte sin innstilling videre til den samlede regjeringen, samlet ofte inn informasjon om redaktørene fra lokale embetsmenn.

Da Ola Hanssen søkte om portomoderasjon for *Folkevennen* i 1828, ble den avslått i to omganger.²⁶³ Første gangen var det fordi han var tiltalt for brudd på trykkefriheten, men også i andre omgang, etter at rettsaken hadde endt med at han ble frifunnet, ble søknaden avslått. Det skjedde blant annet etter at stiftamtmanden i Trondhjem, Frederik Christopher Trampe, hadde uttalt at «Bladet Folkevennen, med Hensyn paa dets Products Usselhed ansees uværdigt til at forundes den ansøgte Portomoderation».²⁶⁴ At stiftamtmanden i Trondhjem hadde lite til overs for *Folkevennen*, var ikke så rart. Stiftamtmandens sønn var amtmann i Nordland, greve

²⁶⁰ Engelsåstrø 1999: 26; Nymark 2014: 29. Se Engelsåstrø 1999: 29–51 for en gjennomgang av hvordan *Folkevennen* og *Thrønderen* omtalte embetsmenn og deres påståtte maktmisbruk.

²⁶¹ Hommerstad 2014: 38–45; Neergaard 1830.

²⁶² Se kapittel syv for en grundig gjennomgang av ordningen med portomoderasjon og hvordan den ble brukt som sensurmiddel.

²⁶³ RA/S-3445/A/Ac/L01234. Finansdepartementet, Avdelingen for det indre. Referatprotokoll 124 (1829), sak 130; RA/S-3445/A/Ac/L0130. Finansdepartementet, Avdelingen for det indre. Referatprotokoll 130 (1830), sak 366.

²⁶⁴ RA/S-3445/A/Ac/L0130. Finansdepartementet, Avdelingen for det indre. Referatprotokoll 130 (1830), sak 366.

Adam Frederik Trampe, og sønnen hadde siden bladets oppstart vært et yndet hatobjekt for *Folkevennen*. Han ble indirekte beskyldt for å ha fått sin forrige stilling som konstituert politimester i Trondhjem på grunn av farens stilling, og bladet kritiserte den yngre Trampes bruk av sin adelige tittel.²⁶⁵

I 1834 søkte Hanssen igjen om portomoderasjon for et utitulert blad, antageligvis det som senere ble hetende *Flyvebladet*. Da hadde Trampe senior avgått ved døden, men også den nye stiftamtmanden, Frederik Riis, stilte seg skeptisk til et bladforetak fra Hanssen. Riis hadde forhørt seg med politimesteren i byen og «andre agtværdige Mænd» og hadde funnet ut at Hanssen hadde vært involvert i «Gadeuordener», han hadde vært «sine Forældre til Byrde og var henfalden til Drik», og han hadde agitert for valg av bønder til Stortinget.²⁶⁶ Stiftamtmanden var sikker på at *Folkevennens* «Indhold for det Meste kun aandede Ondskab, hvorfor det blev forhadet, tabte sine Abonnenter og maatte standse». Han mente dessuten at *Folkevennen* og det senere bladet *Thrønderen*, som Hanssen også hadde skrevet i, «have bidraget til hos Almuen og den mindre Oplyste at vække Misnøie med og Mistillid til Øvrigheden og Embedsmændene». Riis kunne ikke anbefale offentlig understøttelse av et nytt blad fra en «saadan Persons forvirrede Hjerne». Også fogden i Aker og Follo, Ole Gjerdrum, uttalte seg. Han hadde vært politimester i Christiania mens Hanssen studerte der. Gjerdrum hevdet om Hanssen at «Mandens Character ikke er god», og han mente at man «sikkert vil finde en bedre Redacteur blant Stedets mange dannede og retsindige Mænd.»

Disse uttalelsene ble skjebnesvangre for Hanssens blader, ettersom de bidro til at de ble nektet lavere portosatser. På den måten ble distribusjon utover utgiverstedet umuliggjort, og dermed ble det håpløst for bladet å overleve økonomisk.

Noe lignende skjedde da Rasmus Hille i Bergen søkte om portomoderasjon for sitt blad *Den Bergenske Kontrollør* i 1833. Da uttalte stiftamtmanden i Bergen, den Karl Johan-vennlige Georg Jacob Bull, at de hittil utkomne nummerne av Hilles blad «vrimle af skjæve og taabelige Anskuelser, og i det Hele taget er under al Kritik, ligesom Redacturen ikke engang besidder saa megen Dannelselse, at han forstaaer at skrive Sproget nogenlunde rigtigt.»²⁶⁷ Han kunne derfor ikke anbefale Finansdepartementet å godkjenne

²⁶⁵ Engelsåstrø 1999: 33–35.

²⁶⁶ RA/S-3445/A/Ac/L0144. Finansdepartementet, Avdelingen for det indre. Referatprotokoll 144 (1834), sak 173. De resterende sitatene i dette avsnittet er fra samme sted.

²⁶⁷ RA/S-3445/A/Ac/L0139. Finansdepartementet, Avdelingen for det indre. Referatprotokoll 139 (1833), sak 2.

søknaden. Dette rådet valgte Finansdepartementet ikke å følge, men på grunn av Bulls uttalelser om redaktør Hille, valgte kongen å utsette vedtaket til mer informasjon var samlet inn.

Saken ble tatt opp igjen etter 8 måneder. Igjen ble Hille fordømt av stiftamtmanden. Bull uttalte at *Kontrolløren* «allerede har skadet meget ved at opvække og styrke vrang Begreber hos den Deel af Publicum, der ikke besidder Dannelse nok til selv at indsee det Urigtige, Skjeve og Upassende i Hilles Fremstilling og Skrivemaade». ²⁶⁸ Ifølge stiftamtmanden var det ikke «ønskeligt at Personer uden Kundskaber og uden Dannelse, som intet synderligt have at tabe i Verden, skulle opmuntres til at søge Levebrød ved at udgive Døgnblade». ²⁶⁹ Til tross for disse uttalelsene, og til tross for at Hille hadde vært involvert i flere rettsaker i forbindelse med tidligere næringsvirksomhet, var både justisministeren og finansministeren innstilte på at Hilles blad skulle unnes portomoderasjon. Hille fortjente kanskje ikke noen videre understøttelse fra staten, men siden alle andre blader mottok samme prisreduksjon, kunne det ikke egentlig regnes som en særlig fordel eller begunstigelse.

Som oftest inntok regjeringen en mer prinsipiell, liberal holdning til opposisjonsbladene enn det embetsmennene i distriktene gjorde. Regjeringens avstand fra bladene og redaktørene gjorde kanskje et slikt standpunkt lettere å innta. Viktigere var det nok at de faktisk ønsket å legge til rette for et visst meningsmangfold i offentligheten. Da bladet *Tilskueren* søkte om portomoderasjon i 1823 uttalte Finansdepartementet at

man troer derhos, at onskabsfuld eller ubillig Dadel af Regjeringens og Autoritetenes Handlinger sjelden vildleder den almindelige Mening derom, altsaa sjelden foraarsager nogen egentlig Skade, og at, om saadant kunde enkelte Gange være Tilfældet, denne Skade langt maa overveies af den store Nytte, som den kun ved Lovene og Domstolene indskrænkede Yttrings-Frihed stifter²⁷⁰.

Slik var det imidlertid ikke alltid. I Ola Hanssens tilfelle var både Justisdepartementet og Finansdepartementet like negative til å innvilge portomoderasjon som stiftamtmennene var.

Det var heller ikke slik at de laverestående embetsmennene alltid var skeptiske til å innvilge politiske blader portomoderasjon. Magistraten i Bergen stilte seg positiv til Rasmus Hilles søknad. Både *Folkebladet* og *Statsborgeren*, som begge søkte om

²⁶⁸ RA/S-3445/A/Ac/L0141. Finansdepartementet, Avdelingen for det indre. Referatprotokoll 141 (1833), sak 329.

²⁶⁹ RA/S-3445/A/Ac/L0141. Finansdepartementet, Avdelingen for det indre. Referatprotokoll 141 (1833), sak 329.

²⁷⁰ RA/S-3445/A/Aa/L0039. Finansdepartementet. Referatprotokoll 39 (1823), sak 664.

portomoderasjon i 1831, var selverklærte opposisjonsblader, og stiftamtmanden i Akershus uttalte da at slike «Blade under en constitutionel Forfatning maae ansees som gavnlige».²⁷¹

Peder Soelvold ble ikke omtalt på noen negativ måte i løpet av sin søknadsprosess, men han hadde heller ikke gjort seg bemerket i hovedstaden før han begynte å gi ut sitt blad.²⁷² Han møtte imidlertid mye motstand fra embetsmenn kort tid etter det ble kjent at han var *Statsborgerens* redaktør. Våren 1832 rapporterte Soelvold at han hadde mottatt anonyme trusselbrev, og at han hadde blitt forsøkt overfalt på en reise.²⁷³ Soelvold ble i et av trusselbrevene lovet at han skulle bli rikelig belønnet dersom han sluttet å utgi sitt blad – i motsatt fall ville brevskriveren ta «ret alvorlige Forholdsregler» mot han.²⁷⁴ Motstanden mot Soelvold ble kraftig trappet opp i forbindelse med stortingsvalget i 1835. På grunn av hans agitasjon for bondevalg, ble Soelvold fordømt av både konservative embetsmenn og av deler av den opposisjonen han selv tilhørte.²⁷⁵ Dette skal vi se nærmere på i kapittel syv.

Fra disse spredte eksemplene kan vi trekke noen foreløpige konklusjoner. Det fantes et betydelig antall både konservative og moderat-liberale embetsmenn som var for en vid trykkefrihet, men samtidig ikke for at alle skulle få komme på trykk. Disse mennene var på ingen måte reaksjonære i den forstand at de ønsket å gjeninnføre sensuren. Men de sto samtidig langt unna de venstreliberale embetsmennene, særlig de som deltok aktivt som redaktører og skribenter i opposisjonsbladene, som regnet trykkefriheten som en rettighet alle kunne praktisere. Som oftest, men ikke alltid, inntok regjeringens medlemmer et moderat-liberalt og prinsippfast standpunkt i trykkefrihetssaker. De var ikke fremmede for å ta ut tiltale for brudd på trykkefriheten, og de brukte ved enkelte tilfeller vilkårlige maktmidler som portomoderasjonsordningen mot pressen, men stort sett argumenterte de for færrest mulig inngrep i den offentlige samtalen. Den store nytteverdien oversteg de eventuelle problemene den kunne føre til, mente de. Denne holdningen skulle ved flere tilfeller bli avgjørende for opposisjonsbladene etter 1814.

²⁷¹ RA/S-3445/A/Ac/L0134. Finansdepartementet, Avdelingen for det indre. Referatprotokoll 134 (1831), sakene 312 og 313.

²⁷² RA/S-3445/A/Ac/L0134. Finansdepartementet, Avdelingen for det indre. Referatprotokoll 134 (1831), sak 313.

²⁷³ *Statsborgeren*, 8.4.1832: 233–236. Dette ble også trykket i *Drammens Tidende*, 16.4.1832: 2–3

²⁷⁴ *Statsborgeren*, 8.4.1832: 234.

²⁷⁵ Nymark 2018.

Vi ser også tydeligere at både de konservative og mange av de liberale embetsmennene stilte noen grunnleggende kvalifikasjonskrav til de som ønsket å delta i den offentlige samtalen. Man måtte være verdig for å utgjøre en del av folkeviljen. Det var kun de som besatt eiendom og dannelse som ble regnet som uavhengige og fornuftige nok til å delta i den offentlige samtale. Med andre ord var det de samme kriteriene som ble stilt til slik deltagelse som til stemmerett og representasjon.

3.4.2 Motstand mot partier og agitasjon

Den kanskje viktigste følgen av vektleggingen av den personlige overbevisning, den enkeltes uavhengighet og konsensusidealet, var en sterk motstand mot alt som lignet sammenslutninger eller partier innenfor politikken. Hos Rousseau var partier et betydelig hinder for at allmennviljen skulle komme til syne:

Når et tilstrekkelig opplyst folk rådslår, men statsborgerne ikke har noen forbindelse mellom seg, vil de mange små uenighetene allikevel alltid være et uttrykk for allmennviljen, og avgjørelsen vil alltid være god. Men så snart det oppstår sammenslutninger og politiske partier på bekostning av den store enhet, får hver av disse sammenslutninger en vilje som er allmenn i forhold til medlemmene, men er en sær vilje i forhold til staten.²⁷⁶

Partier førte til interessepolitikk med fastlåste, forhåndsbestemte argumenter, der egennyttens triumf allmennvellet. Rousseau var også skeptisk til et folkestyre. Til det svarte Emmanuel-Joseph Sieyès, i pamfletten *Hva er tredjestanden?* fra 1789, at representantene i en nasjonalforsamling ikke skulle representere stender eller andre grupperinger. De skulle *ubundne* og kun arbeide for fornuften og det allmenne vel.²⁷⁷

Også i Norge skulle representantene på Stortinget skulle være ubundne.²⁷⁸ Derfor hadde man et indirekte valgsystem frem til 1905 og ingen politiske partier før 1884. En anonym innsender i *Nationalbladet* i 1819 mente at det norske Stortinget hadde noen komparative fordeler sammenlignet med andre nasjonalforsamlinger fordi

Hos os ere alle Classer af Statsborgere med lige Ret og lige Værdighed Medlemmer af den repræsentative Forsamling. Kun Medborgeres Tillid erhvervet ved Retsind og Talent, ikke den tomme Fødsel kalder ham. Alle repræsentere de Fædrelandet, hvis Aand skal leve i dem uden

²⁷⁶ Rousseau 2001: 31. På lignende vis skrev han «Så lenge flere mennesker står sammen og betrakter seg som en enhet, har de en og samme vilje, og den har som mål den felles selvoppholdelse og det felles vel. Da er alle statens drivfjærer kraftige og enkle, det finnes ikke kryssende og motstridende interesser. Det felles beste kommer klart frem, og det trengs bare sunn fornuft for å se det.» (Rousseau 2001: 105).

²⁷⁷ Jakobsen 2016: 190–191.

²⁷⁸ Dette er diskutert flere steder, for eksempel i Kaartvedt 1967; Seip 1974: 169–172; Hommerstad 2015c.

Forskjel; ingen forestiller enkelt Stand, enkelt Partie, som ogsaa Partie-Aand maae være fjern fra saadan Samling.²⁷⁹

For innsenderen sto partiånd som en direkte motsetning til fedrelandsånd.²⁸⁰ Sammenslutninger basert på egennytte ville både korrumpere folket og legge betydelige hindre i veien for at landets økonomi skulle blomstre igjen.²⁸¹ Den gode patriot skulle handle med tanke på det felles beste, og partier kunne gjøre det vanskeligere.

Selv om det var en utbredt motstand mot partidannelser, var det noen som mente at det fantes klare blokker i politikken og beklaget det. I en innsendt diktanmeldelse i *Nationalbladet* omtalte anmelderen seg som en «Hader af Partieaand, og altsaa henhørende til intet Partie», men han fryktet likevel at han kunne pådra seg «begge Partiers Mishag og Bebreidelse» gjennom det han skrev.²⁸² En annen innsender med pseudonymet «Garmann» beklaget at en motdebattant hadde stemplet han som tilhørende «det dansksindende Partie».²⁸³ «Garmann» ønsket ikke å «blive anset som hørende til et Partie, der i Adfærd teer sig som hine, vore Forfædre gave Navnet af *Niddinge*», og for øvrig mente han at han «ikke kjender noget *politisk* Partie i Norge»²⁸⁴

Det tydeligste eksempelet på motstanden på partier og agitasjon i politikken var valgloven fra 1828. Der ble det gjort ulovlig å «forskaffe sig Indflytelse paa eller at indblande sig i Valgene» gjennom å dele ut stemmesedler eller lister, gjennom å stemme på seg selv, eller gjennom misbruk av ens embetsstilling.²⁸⁵ Jens Arup Seip kalte loven for «embetsmannsstatens valglov», men som han også påpeker, fikk opposisjonen sitt ved at loven også forbød embetsmennene å blande seg inn.²⁸⁶ Det indirekte valgsystemet og embetsmennenes rolle som eliter i lokalsamfunnene førte til at de likevel ofte ble stemt på. Politisk agitasjon og samhandling i forkant av valgmannsmøtene var nødvendig dersom man ønsket å noen andre enn amtmannen og sorenskriveren skulle stemmes frem. Forbudet mot å utdele stemmesedler og lister fikk derfor de mest betydelige konsekvensene av valglovens bestemmelser.

²⁷⁹ *Det Norske Nationalblad*, 18.2.1819: 323.

²⁸⁰ Bruken av begrepene *fedrelandsånd* og *fedrelandssinn* i denne artikkelen og flere andre i *Nationalbladet* blir diskutert i Skjæveland 1996: 85–96. Begrepet *nasjonalånd* blir diskutert i Skjæveland 1996: 190–202.

²⁸¹ Skjæveland 1996: 191–192.

²⁸² *Det Norske Nationalblad*, 11.2.1817: 130.

²⁸³ *Det Norske Nationalblad*, 22.3.1817: 32.

²⁸⁴ *Det Norske Nationalblad*, 22.3.1817: 32. Uthevinger i original.

²⁸⁵ Valgloven av 24. juni 1828, paragraf 43.

²⁸⁶ Seip 1974: 118.

For embetsmannseliten var det flere fordeler ved å nedtone forskjeller og standsskilnelinjer – ifølge Alf Kaartvedt var det «innlysende at denne partifiendtlige ideologi også var et våpen i hendene på ekspertene».²⁸⁷ Det gjorde at deres posisjon som styringselite ble mindre utfordret, at deres politikk kunne presenteres som fornuftig og god for alle parter, og at deres motstandere kunne avfeies som drevet av egen- eller gruppeinteresser. Generelt fikk embetsmennene mer fred til å realisere sine politiske prosjekter.

Normene mot partier og agitasjon ble imidlertid utfordret. I praksis fantes det nemlig noen klare skilnelinjer i det norske samfunnet. Politiske vedtak påvirket bønder, embetsmenn og næringsborgere ulikt. Særlig enkelte bønder følte at de ble behandlet urettferdig eller ikke hadde nok innflytelse over politikken. Disse tok til orde for at bøndene måtte stemme på representanter fra sin egen stand, ettersom de ville føre en mer bondevennlig politikk, og etter hvert agiterte de for dette i forbindelse med valgene. Et klarere brudd på uavhengighetsidealet og idealet om ubundne representanter, er det vanskelig å se for seg.

I 1817 kunne storbonde og stortingsrepresentant Hans Barliens artikkel «Om Norriges Grundlov, Repræsentasjon og Valgene» leses i både *Nationalbladet* og *Den lille Trondhjemske Tilskuer*.²⁸⁸ Barlien tok til orde for at bøndene måtte ta større del i statsstyret, og at embetsmennenes dominans måtte begrenses – egentlig burde de aldri fått stemmerett overhodet. Folket var nemlig «den producerende og fabrikerende Deel af Statens Medlemmer; de Øvrige ere *Folkets Tjenere*».²⁸⁹ Ifølge Barlien burde Stortinget bestå av de som frembringer råmaterialer og fødevarer, og de som tilvirket disse. Landets lover og skattenivå burde bestemmes av bøndene og håndverkerne. Embetsmennene var ikke en del av folket, og som representanter for den utøvende og dømmende makt hadde de uansett ingenting i den lovgivende forsamling å gjøre.

Innlegget møtte sterk motstand.²⁹⁰ Barlien ble stemplet som en politisk diletant, og han ble anklaget for drukkenskap og for å ha sneket seg unna i lengre perioder da han

²⁸⁷ Kaartvedt 1967: 98.

²⁸⁸ *Det Norske Nationalblad*, 27.5.1817: 232–238. Artikkelen diskuteres også i Hommerstad 2015b.

²⁸⁹ *Det Norske Nationalblad*, 27.5.1817: 233.

²⁹⁰ Se for eksempel *Det Norske Nationalblad*, 23.06.1817: 29–30; *Det Norske Nationalblad*, 7.7.1817: 33–34; *Det Norske Nationalblad*, 18.7.1817: 49–62; *Det Norske Nationalblad*, 4.8.1817: 86–90; *Det Norske Nationalblad*, 19.8.1817: 113–122.

satt som representant ved det foregående Stortinget.²⁹¹ Noen argumenterte også for at han burde tiltales for brudd på trykkefriheten.

Få gikk så langt som Barlien. Men av flere bønder ble embetsmennene påstått å føre en politikk bygget på egeninteresse som var fordelaktig for deres egen stand. Med andre ord ble det hevdet at også embetsmennene drev partipolitikk, akkurat som bøndene ofte ble kritisert for å drive politikk ut fra egeninteresser. Stortingsmann og bonde John Neergaard formulerte det slik:

Embedsmændene staae jo i et Forhold til Staten, omtrent som Tjener til Huusbond, og at vælge flere Embedsmænd til Stortinget end Bønder og Borgere, er paa en Maade det samme, som at lade Fleertallet af Tjenestekarle i et Sogn træde sammen og ved Stemmefleerhed afgjøre, hvor stor Løn deres Huusbonder skulle betale dem.²⁹²

Neergaard pekte her problemet med at en gruppe som fikk sin lønn av staten skulle være de som bestemte statens budsjett, skatteinnkrevningen og sin egen lønn. Ved valget i 1832 drevet agitasjon for bondevalg flere steder, blant annet av John Neergaard og Peder Soelvold. Det bidro til at Stortinget i 1833 fikk langt flere representanter fra bondestanden enn tidligere. I kapittel syv skal vi se nærmere på hva slags konsekvenser det fikk for Soelvold og hans blad, *Statsborgeren*.

I løpet av de første tiårene etter 1814 ble det tidvis gjort forsøk på å skape en felles plattform mellom bøndene og de opposisjonelle fra byene. *Det Flor-Hoelske parti*, oppkalt etter lederskikkelsene krigsråd Peter Flor og storbonden Jacob Hoel, førte an i motstanden mot Karl Johan under Stortinget i 1821. Et varierende antall representanter møttes ofte hjemme hos kjøpmann Jørgen Young og forsøkte å bli enige om strategier.²⁹³ Jonas Anton Hielm sto sentralt i dannelsen av det som senere har blitt kalt *den hemmelige direksjon* under Stortinget i 1833. Der møttes venstreliberale menn fra embetsstanden som Hielm og Henrik Wergeland med fremstående bonderepresentanter som John Neergaard, Ole Gabriel Ueland og Peder Fauchald, for å diskutere dagsaktuelle saker og forsøke å komme til en enighet. *Statsborgeren* fungerte som et talerør for begge gruppene. Noen stabil partidannelse eller noen konsensus ble imidlertid aldri etablert, verken på 1820- eller 1830-tallet, til tross for at mange påpekte behovet for at opposisjonsbevegelsen måtte stå samlet mot kongen, regjeringen og

²⁹¹ Hommerstad 2015b: 77–79.

²⁹² Neergaard 1830: 18.

²⁹³ Steen 1954: 125.

embetsmenneskes dominans. De sterke normene mot partidannelser og politisk agitasjon var hovedårsaken til det.

3.4.3 Redaktøren som innsamler

I subskripsjonsinnbydelsen til *Det Norske Nationalblad* beskrev brødrene Hans Abel og Jonas Anton Hielm hva slags blad de ønsket å lage. Det skulle være et blad som sto i opposisjon til regjeringen, et opposisjonsblad. I tillegg lovet de at de ville sette på trykk det de fikk innsendt «uden Betaling», og at bladet «vil intet indeholde, uden hvad dertil indleveres».²⁹⁴ Med andre ord ville ikke Hielm-brødrene ta på seg det filtreringsansvaret som kjennetegner en debattredaktør i dag. Hvorfor var det så viktig at bladet skulle skapes av innsenderne?

Ifølge en innsender i *Nationalbladet* i 1819 kom inspirasjonen fra England, der selv de bladene som tydelig tilhørte et av de to politiske partiene også trykket meninger fra den andre siden. Dermed var ikke innholdet i *Nationalbladet* utgiverens ansvar. Han hadde

som bekjent ingen anden Deel i de Udsvævelser, som Bladet nu og da indeholder, end at han giver dem Plads, og maae give dem Plads, naar Censurfrihed skal være Bladets Character, uden hvilken det maatte i Virkeligheden gaae under som frit og utvunget Organ for hver fri Borger, som vil benytte det.²⁹⁵

Også Peder Soelvold, som i sin utgivervirksomhet var betydelig inspirert av Hielm, ønsket å etterleve dette idealet. Soelvold skrev i *Statsborgeren* i 1834:

Jeg har aldrig, ved at overtage Bladets Udgivelse tænkt at opkaste mig til Censor, eller villet gjøre mig til Herre over Andres Ideer, og kun gjøre mine egne Anskuelse gjældende. Enhver Borger i Staten er saavidt jeg forstaaer Grundlovens § 100, berettiget til frimodigen at yttre sin Mening om Statsstyrelsen og hvilkensomhelst anden Gjenstand²⁹⁶

Tanken var som følger: For det første skulle ikke redaktørens egne stykker oppta spalteplass fra de mange stemmene der ute, som var viktigere å få frem. For det andre kunne redaktørens potensielt skjeve utvelgelse av de innsendte tekstene gi et feil bilde av folkeviljen. Med andre ord risikerte en for dominerende enkeltperson å ødelegge den uavhengige, frie meningsutveksling som var en forutsetning for at folkets vilje skulle manifestere seg i offentligheten. For opposisjonspressen ble derfor påtvingende at ikke

²⁹⁴ *Det Norske Nationalblad*, 17.7.1815: 2–3.

²⁹⁵ *Det Norske Nationalblad*, 9.12.1819: 58.

²⁹⁶ *Statsborgeren*, 6.4.1834: 71.

det skulle ligge noen hinder i veien for ytringer, heller ikke redaksjonelle. Bladene skulle fungere som åpne forum, og ingen enkeltperson var skikket til å sitte på makten det innebar å redigere dette forumet. Denne frykten for maktkonsentrasjon må også forstås i konteksten av at det fantes veldig få opposisjonelle blader. En redaktør av et populært opposisjonsblad i Norge kunne dermed fort få mye makt til å definere opinionen. I tillegg var dette en måte for utgiverne å forsøke å fri seg fra juridisk og moralsk ansvar for bladets innhold.

Også på det sene 1700-tallet hadde samleridealet vært tilstedeværende, men på en litt annen måte. Da var det særlig redaktørene av nyhets- og annonseavisene som omtalte seg som *samlere*.²⁹⁷ Den tilbaketrukkede rollen var imidlertid ikke frivillig; en forordning fra 1701 forbød utgivere av nyheter å kommentere dem.²⁹⁸ Nyhets- og annonseavisene fortsatte lenge etter 1814 å holde sine blader frie for meningsbærende stoff, selv om de ikke var pålagt det. Denne tradisjonen ble også gjenspeilet i et bladnavn som *Den Bergenske Samler*, en nyhets- og annonseavis som ble startet opp i 1825.²⁹⁹

Samleridealet ble ikke alltid fulgt opp i praksis. Selv om mye av innholdet i *Nationalbladet* var anonymisert eller skjult bak pseudonymer, kan vi med rimelig stor sikkerhet si at en god del av innholdet var skrevet av Jonas Anton Hielm selv. Det samme kan sies om de senere opposisjonsbladene *Patrouillen* og *Statsborgeren*, der henholdsvis Ludvig Mariboe og Peder Soelvold satte mange egne tekster på trykk. Det er samtidig klart at disse bladene hadde en tydelig definert tendens og at opposisjonelle tekster hadde forrang. Redaktørene var også klare på at ikke alt fortjente å trykkes. Soelvold forklarte i *Statsborgerens* første nummer at «Produkter, der bære Præg af lav Daddelsyge eller ussel Smiger – der overskride Trykkefrihedens Grændser eller føre Kaadhedens uværdige Sprog, ville aldrig erholde Plads i Statsborgeren.»³⁰⁰

Likevel skaffet den tilbaketrukne redaktørrollen bladene en del problemer. Innhold som åpenbart brøt med trykkefriheten ble nektet publisering, men siden trykkefrihetens grenser var såpass vanskelige å forstå seg på, var bladene villige eller følte seg pliktige til å publisere tekster som befant seg i et farlig grenseland. Dette ble et problem av flere grunner. For det første var utgiveren rettslig ansvarlig dersom ikke

²⁹⁷ Ringvej 2008: 110–111.

²⁹⁸ Krefting, Nøding og Ringvej 2014: 45–46.

²⁹⁹ Det finnes svært lite informasjon om dette bladet, men søknaden om portomoderasjon finnes i RA/S-3445/A/Aa/L0046. Finansdepartementet. Referatprotokoll 46 (1825), sak 305.

³⁰⁰ *Statsborgeren*, 3.7.1831: 3.

forfatteren av et stykke sto frem. Av den grunn krevde redaktørene som oftest å få vite navnet til de som ville publisere anonymt eller under pseudonym. Men samtidig lovet redaktørene å beskytte skribentenes anonymitet så lenge som mulig. I en del tilfeller førte det til at redaktørene tok støyten for et trykkefrihetsbrudd, særlig dersom den mest sannsynlige straffen kun var en bot. Det hang selvfølgelig også sammen med at opposisjonsbladene ønsket en videst mulig trykkefrihet og dermed ønsket å teste ut og presse dens grenser. I tillegg hadde opposisjonsbladene en annen oppfatning enn embetsmannseliten om hva «lav Daddelsyge» og «Kaadhedens uverdige Sprog» var. *Statsborgerens* motstandere hevdet at det nettopp var slike ytringer bladet hadde satt på trykk.

Idealet om et helt uredigert forum ble noe tillempet av Jonas Anton Hielm da han startet opp *Almindeligt Norsk Maanedsskrivt* i 1830. Fortsatt lovet han å ta inn alle artikler som falt innenfor bladets rammer, ettersom «enhver Overskriden af disse Grændser let kan føre til odiøs Censur».³⁰¹ Samtidig lot han sin egen stemme komme gjennom i større grad enn tidligere. Han opplyste om hva han visste om forfatteren av de enkelte stykkene, og han kommenterte innholdet.³⁰²

Den som levde mest opp til samleridealet var nok Peder Soelvold. Da han i 1834 mottok nyheten om at bladet hadde blitt tiltalt for trykkefrihetsbrudd og mistet portomoderasjonen etter publiseringen av noen kritiske dikt om finansminister Jonas Collett, rykket han ut med et forsvar for egen publiseringspraksis.³⁰³ Å legge færrest mulig hindringer i veien for at folks meninger skulle komme på trykk, var mest i tråd med Grunnlovens ånd og trykkefrihetens hensikt og natur. Men det hadde også noen andre fordeler. For Soelvold og flere av *Statsborgerens* innsendere var offentligheten et tribunal, den mest uavhengige og rettferdige dommeren av de fleste saker som angikk borgerfelleskapet. Ifølge Soelvold var det ikke noe prinsipielt galt i å publisere «urigtige Meninger», ettersom enhver sto fritt til å motsi eller gjendrive disse.³⁰⁴ Her bygget de på arven etter Birckner, men de etablerte en publiseringspraksis som gikk lengre enn noen tidligere blader. Dette var nemlig måten *Statsborgeren* legitimerte at de gikk aktivt inn for å publisere ubekreftede rykter om embetsmenn og hvordan de skjøttet sitt arbeid for

³⁰¹ Sitert i Munch 1965: 11–12.

³⁰² Munch 1965: 11.

³⁰³ *Statsborgeren*, 6.4.1834: 69–72. Artikkelen var delvis et svar på en krass kritikk av *Statsborgeren* som sto på trykk i *Morgenbladet*, 15.3.1834: 1.

³⁰⁴ *Statsborgeren*, 6.4.1834: 70.

staten og i lokalsamfunnene.³⁰⁵ Ryktepubliseringen kom som en følge av mangelen på rett til innsyn i den lokale forvaltningen. I mangel på en offentlighetslov kunne embetsmennene drive sin gjerning beskyttet fra allmennhetens kritiske blikk. Tanken bak var enkel. Hvis ingen motbeviste ryktet, måtte det være noe sant i det. Dersom ryktet var usant, ville det bli gjendrevet i offentligheten, og embetsmannens navn ville bli renvasket. Ifølge *Statsborgeren* var ryktepubliseringen dermed en fordel for embetsmannen, ettersom han både ble klar over folkesnakket rundt hans virke og fikk muligheten til å gjendrive det.³⁰⁶ Den oppfatningen delte ikke embetsmennene som ble utlevert.

3.4.4 Saksfokus og anonymitet

At *Statsborgeren* satte på trykk bøndenes rapporter om sine embetsmenns påståtte dårlige oppførsel eller mislighold av sin stilling, var en nyskapning som vakte harme. Soelvold skapte et forum der bøndene kunne lufte sin misnøye med at fogden ikke kunne gjøre rede for de pengene som manglet i kassen hans, at sorenskriveren tok for mye betalt for sine tjenester eller at presten ikke gjorde nok for å holde bygdas innbyggere sedelige.³⁰⁷ Anklagene kunne altså variere fra den groveste korrupsjon til helt bagatellmessige forhold. Uavhengig av alvorlighetsgrad var denne utleveringen av embetsmenn fundamentalt problematisk, ifølge embetsmennenes normer. Men det viktigste ankepunktet mot disse tekstene var ikke at de var basert på rykter og usikre antagelser. De små, nære personkonfliktene i periferien ble sett på som en reell distraksjon på veien mot å finne rasjonelle og allmenngyldige svar på de store spørsmålene i samfunnet. Embetsmennene ønsket rett og slett ikke *noen* form for personfokus i offentligheten.

Måten Ernst Sars omtalte *Statsborgeren* på omtrent 70 år senere, viser hvor lenge denne normen levde i Norge:

³⁰⁵ For mer om ryktepubliseringspraksisen, se Nymark 2014: 32–36.

³⁰⁶ *Statsborgeren*, 6.4.1834: 70.

³⁰⁷ Et eksempel på det førstnevnte er byfogd i Bergen, Andreas Olsen, som etter kritikk i *Statsborgeren* og på Stortinget for en stor *kassemangel*, endte opp med å bli «forfremmet» til sorenskriverembetet i Larvik. Det nye embetet ga ham større inntekter enn det gamle, noe som gjorde det mulig for ham å betale tilbake det han skyldte. Se Nymark 2014: 68–80 for en gjennomgang av saken mot Olsen og konsekvensene den fikk for *Statsborgeren*. På et mer overordnet nivå har Ola Teige vist at kassemangler var utbredt etter 1814. Se Teige 2014; Teige 2015.

der kan vist ikke være Tvil om, at 'Statsborgeren' ved denne sin Persontrafik, saa plump og kritikløs og idethele utiltalende den var, har virket til at vække eller skjærpe den politiske Interesse inden Bondeklassen og forsaavidt udrettet noget godt.³⁰⁸

Til tross for det vel nedlatende synet på *Statsborgeren*, var Sars inne på noe sentralt her. Peder Soelvold fulgte idealet om å være en tilbaketrukket innsamler, men han brøt det langt viktigere idealet om at offentligheten skulle være saksorientert. Personomtaler var en distraksjon fra argumentenes egenverdi, og var et hinder på veien mot konsensus. Generelt ser det ut til at embetsmennesenes utøvelse av sitt yrke ble ansett som noe som hørte privatsfæren til.

Selv om det fantes en idealistisk begrunnelse for saksfokuset, var det også andre grunner til at embetsmennene insisterte på at det skulle følges. For embetsmennene var det en klar fordel dersom de personlig ikke kunne kritiseres. Naturlig nok førte det til at mindre ubehageligheter for dem selv, og de kunne utføre arbeidet sitt mer i fred. Kritik av jobben enkelte embetsmenn gjorde, var en trussel mot bildet av standen som ansvarsfull og statsbærende. Samtidig førte det til at alt av lokalforvaltning i Norge ble hevet over enhver konkret kritikk fordi forvaltningen var uløselig knyttet til enkeltembetsmennesenes person. Hvis noe var galt med skatteinnkrevingen, måtte det være fogden sin skyld; dersom amtets regnskap hadde mangler, var det amtmannens ansvar. For at kritikken skulle være spesifikk og dermed få nok tyngde, var det i praksis umulig å skille sak fra person i mange tilfeller. Dette gikk helt opp til regjeringnivå. Selv statsrådene mislikte å bli klandret offentlig for departementets fremferd, særlig hvis det ble gjort i en harselerende tone. Hvis de ble bebreidet av folk fra lavere lag enn embetsmannseliten, var det enda verre.

Et interessant utslag av insisteringen på saksorientering var anonymitet og pseudonymitet. Det kan være lett å fortolke anonymitet i opposisjonspressen som et middel for å beskytte seg selv mot søksmål og andre sanksjoner eller ubehagelige konsekvenser. På den måten kunne de opposisjonelle lettere manøvrere i trykkefrihetens grenseland. Dette var selvfølgelig en viktig årsak til vektleggingen av å skjult identitet. Men anonymiteten hadde også noe mer ved seg: Den skulle sikre et rasjonelt ordskifte. Det første tegnet som peker i den retning er at det ikke bare var opposisjonspressen som baserte seg på anonymitet; hele pressen var preget av dette frem til 1840 og enda litt videre.

³⁰⁸ Sars 1904: 206.

Anonymitet hadde preget offentligheten gjennom hele 1700-tallet i Danmark-Norge. Ifølge Henrik Horstbøll endret den imidlertid karakter i løpet av århundret.³⁰⁹ I 1741 kom en kongelig forordning mot ettertrykk av bøker, som sikret forfatteren opphavsrett til verket i tillegg til boktrykkeren. Før den tid hadde forfatterne vært anonyme fordi den moderne forfatterrollen, i betydningen en som lever av å selge sine tekster, egentlig ikke var oppfunnet. En som levde av å skrive, men som var økonomisk understøttet av en mesen eller en institusjon, var ikke like avhengig av bruke navnet sitt som et ledd i å selge flere bøker. Siden kretsen med forfattere var liten, visste uansett de viktigste personene i kulturlivet og academia hvem som sto bak de fleste verk. Den innarbeidede praksisen med anonymitet fortsatte til tross for den nye opphavsretten. Men den endret karakter da forhåndssensuren ble opphevet i 1770. Anonymiteten fikk da et politisk innhold, ifølge Horstbøll.³¹⁰ Redaktører av aviser og tidsskrifter begynte å argumentere for at de lettere kunne vurdere en artikkel upartisk dersom de ikke visste forfatterens navn. Det samme gjaldt leserne.

Kant var ikke tydelig på at han foretrakk et anonymt ordskifte, men han var opptatt av et klart skille mellom privat og offentlig bruk av fornuften.³¹¹ En prest kunne ikke fritt uttale seg om kirkeledernes prioriteringer eller kontroversielle aspekter ved religionen, men som lærd borger kunne han gjøre det.³¹² I sin private stilling måtte han adlyde sine overordnede befalinger, men offentlig måtte hans bruk av fornuften være fri. Faktisk burde en prest offentlig legge frem sine betraktninger rundt religion og kirke, ettersom han hadde spesiell innsikt i temaet. Samtidig kunne ikke en ansamling av geistlige være de eneste som avgjorde religiøse spørsmål, uten at kritikk var mulig. Det ville være til hinder for opplysningen. Alle borgere skulle stå fritt til «å gjøre sine anmerkninger om det feilaktige i det nærværende system».³¹³ Målet var å komme frem til hva som var fornuftig. Lignende betraktninger sto også sentralt i Jürgen Habermas' beskrivelse av den borgerlige offentligheten. Ifølge Habermas var en forutsetning for et fritt og rasjonelt ordskifte at deltagerens status og person ble sett bort fra.³¹⁴ Det var argumentenes egenverdi som skulle telle i en diskusjon.

³⁰⁹ Horstbøll 2010.

³¹⁰ Horstbøll 2010: 156–158.

³¹¹ Kant 2003: 212–213.

³¹² Kant 2003: 213–214.

³¹³ Kant 2003: 215.

³¹⁴ Habermas 1989: 36.

Kant gikk ikke inn på hvordan idealene skulle realiseres i praksis, mens Habermas ikke er tydelig på hvorvidt noen praksiser reflekterte idealene han skisserte opp. I muntlige samtaler, som i klubber og kaffehus, var det antagelig så godt som umulig å se bort fra deltagernes status. Men i den trykte offentligheten var anonymiteten en løsning. I likhet med med Europa for øvrig sto dette idealet om å se bort fra deltagernes status sterkt i Danmark-Norge på slutten av 1700-tallet. For eksempel uttalte Frederik Christian Wedel Jarlsberg, som tilhørte de liberale, følgende i 1796:

Efter mit Begreb er Anonymitet og Skrivefrihed uadskilleligt fra hinanden. Saa længe Egoismen, Smaaheds-Aanden, den lede Egen nytte avlet af Forfængelighed o.s.v. ville tyrannisere over Meninger, saa længe Critici og Recenssenterere o.s.v. offentlig torde vove at nedrive Manden, og at bruge Magtsprog mod hans Arbejder i stedet for at anføre Grunde; - saa længe er det næsten Pligt for den redelige Sandheds-Grandsker at bruge Anonymitetens Maske. Er hans Navn imponerende for disse Insekter, da kan han vente Smiger og Lovtaler istedet for Modsigelse, som den redelige Sandheds-Grandsker bør ønske.³¹⁵

Både velansette og mindre ansatte menn burde for samtaleens skyld skjule sin identitet, mente Wedel Jarlsberg.

Lignende tanker finner man i Norge etter 1814. I *Det Norske Nationalblad* ble retten til å være anonym sett på som hver borgers eiendom og som en helt sentral del av trykkefriheten. Utgiverne krevde å få vite innsenderens identitet, men lovet i det lengste å beskytte den.³¹⁶ I årene som fulgte, var anonymitetsretten blant bladets viktigste kampsaker.³¹⁷ I Peder Soelvolds *Statsborgeren* ble det hevdet at «Anonymiteten vil være Redactionen hellig»,³¹⁸ og at forfatterens navn skulle «aldrig vorde opgivne, endogsaa for Domstolene, med mindre Nødvendigheden skulle byde det».³¹⁹ Tanken var at å signere med fullt navn under en artikkel eller et leserinnlegg kunne gjøre at leserens uavhengighet og mulighet til å ta selvstendige vurderinger basert på argumentets egenverdi ble ødelagt.

En innsender under pseudonymet «Frode» i skrev i *Statsborgeren* at «Trykkefrihed uden Anonymitet har kuns lidet Værd»³²⁰ og han utdypet dette med:

Anonymiteten er det Skjold, hvorunder Sandhedsvennen ubehindret kan anstille sine Undersøgelser. Intet Angreb paa hans Person hindrer ham fra upartisk og uden Lidenskab, at revse, hvor han finder det fornødent; ingen Frygt hindrer ham fra at tale i det Sprog, Sagens

³¹⁵ Fra skriftet *Noget om Publicitet, Skrivefrihed, og Anonymitet, fremsat i Anledning af Hr. M.C. Bruuns Avertissement i Adresse-Avisen No 62 den 15 Martii*. Sitert i Bruhns 1995: 62.

³¹⁶ *Det Norske Nationalblad*, 17.7.1815: 3.

³¹⁷ Se kapittel fem og seks.

³¹⁸ Dette ble gjentatt som et slags mantra i flere av de første utgavene i 1831.

³¹⁹ *Statsborgeren*, 3.7.1831: 3.

³²⁰ *Statsborgeren*, 10.6.1832: 149.

Vigtighed fordrer; ingen bagvaskelse nædsetter hans Anseelse og saaledes berøver hans Ord den Opmærksomhed de fortjene og den Effekt de skulde gjøre.³²¹

Her ser man altså at anonymiteten hadde to funksjoner: å sikre at forfatterne kunne ytre seg frimodig, og å hindre en personfokuset offentlighet.

Anonymitet var hovedregelen i opposisjonsbladene, men de sentrale bidragsyterne sto innimellom frem med fullt navn. Da Jonas Anton Hielm debatterte fortolkningen av Grunnlovens paragraf 100 med Christian Magnus Falsen, brøt Hielm anonymiteten motvillig. Grunnen var at Falsen allerede hadde gjort det. Hielm skrev: «At jeg her skriver under mit Navn, skjøndt jeg ellers ikke anseer dette for rigtigt, hvor det ei behøves, der er fordi et Navns Autoritet, om end et meget ubetydeligt, bedre end det Anonyme, kan gjøre Regning paa, at komme i Betragtning mod Autoritets-Tro.»³²² Ettersom Falsen hadde spilt en helt sentral rolle på Eidsvoll og var en velansett jurist, kunne fort hans fortolkning av lovverket blitt stående. Hielm, som også var regnet som jurist med betydelige kunnskaper, følte derfor at han måtte skrive under med fullt navn for å motvirke Falsens etos.

Også blader som ikke utfordret trykkefrihetens grenser i særlig grad, var preget av anonymitet. Jonas Anton Hielms *Almindeligt Norsk Maanedskrivt*, som han startet i 1830, og som var langt mer moderat enn hans tidligere blad, var et eksempel på det. Hielm skrev der at «Vi have med Overlæg skrevet anonymt og agte, i det mindste en Tid at forblive det, for at Sag og Person skal forblive aldeles ublandet, i Omdømme og Skrift».³²³ Kanskje aller tydeligst ble anonymitetsprinsippet formulert i 1840 av redaktøren av tidsskriftet *Granskeren*, Ludvig Kristensen Daae. Han ville ikke bruke fullt navn verken på seg selv eller andre, fordi det kunne «svække eller forøge nogen ytret Menings Vægt. Denne skal ene ligge i Sandheden og Rigtigheden af Anskuelse selv».³²⁴

Anonymitetsidealet ble utfordret og kritisert fra flere hold både på 1700- og 1800-tallet. Da Struensee åpnet opp for full trykkefrihet i 1770, flommet København over av anonyme pamfletter som sparket i alle retninger. Denne erfaringen var nok en av årsakene til at Schlegel på 1790-tallet advarte mot at anonymitet ville føre til vilkårlige og urettmessige angrep mot enkeltpersoners ære.³²⁵ I 1799 ble anonymitet eksplisitt

³²¹ *Statsborgeren*, 10.6.1832: 149.

³²² *Det Norske Nationalblad*, 30.12.1815: 225.

³²³ Sitert i Munch 1965: 30.

³²⁴ Eide 2010: 235.

³²⁵ Olesen 2013: 104.

forbudt gjennom trykkefrihetsforordningen. Begrunnelsen var at «lumsk og nedrig Ondskab i Almindelighed søger Skiul under Anonymitet».³²⁶ Som vi skal se i kapittel fem, ble 1799-forordningens paragrafer om anonymitet etter hvert regnet som opphevet etter 1814. Likevel var det mange som reagerte på opposisjonspressens fremferd, særlig da *Statsborgeren* var mest aktive i sin utlevering av embetsmenn. Disse angrepene kom som oftest fra innsendere skjult bak pseudonymer.

Det første tydelige bruddet med anonymitetsidealet kom i 1836, da Intelligenskretsens blad *Den Constitutionelle* kom ut for første gang. Under det nye bladets tittel sto utgiverens navn Carl Fougstad, Ulrik Anton Motzfeldt og Anton Martin Schweigaard. Ved å stå frem med fullt navn markerte utgiverne avstand fra den anonymiserte opposisjonspressen, særlig *Statsborgeren*, som var dypt mislikt i embetsmannskretser. Samtidig ga de sin nye publikasjon umiddelbart en imponerende tyngde i offentligheten. De kom alle fra solide embetsmannsslekter, og hadde markert seg som lysende akademikere før de fylte 30 år. Dette var menn med ambisjoner om å bli fremtidens politiske og kulturelle lederskikkelser. Det nye bladet ble dermed raskt hovedmotstanderen til det etablerte *Morgenbladet*, landets største blad, som fortsatte å bli anonymt utgitt av Adolf Bredo Stabell.³²⁷

Utfordringene knyttet til anonymitetsidealet vil dukke opp flere ganger i løpet av denne avhandlingen, særlig i forbindelse med *Det Norske Nationalblad*, som sto frem som anonymitetsrettens fremste forsvarer rett etter 1814. Følgende linjer fra Hans Abel Hielm illustrerer hvor viktig det var for de første opposisjonelle å holde sine egne og innsendernes navn skjult:

Og da Anonymitet, som viist, er blandt Trykkefriheds naturlige og væsentligste Rettigheder, saa vilde vi ingen Trykkefrihed have, hvis Rettigheden var saa precair, at enhver, som, det være sig af Nysgjerrighed eller hvilkesomhelst bedre eller verre Grunde, faldt paa at erklære sig eller andre fornærmet, kunde hæve den. Fandtes siden Anonymiteten urettelig hævet, fordi ingen Forseelse var skeet, saa kunde det berøvede ei engang, saaledes som ved anden Rettigheds Krænkelse, gives tilbage; og der gaves følgelig ingen Sikkerhed for den Ret, som Loven hjemler. En Ret, som enhver, efter Godtbefindende, kan fratage mig, er ingen Ret.³²⁸

Den juridiske diskusjonen om anonymitet og pseudonymitet var lovlig eller ikke, som sitatet fra Hielm var en del av, vil jeg gjennomgå grundigere i kapittel fem. Noen av problemene redaktørene havnet i på grunn av sin insistering på å holde tilbake innsendernes og sin egen identitet, vil vi se nærmere på i kapittel seks og syv.

³²⁶ Trykkefrihetsforordningen av 27. september 1799.

³²⁷ For mer om konkurransen mellom *Morgenbladet* og *Den Constitutionelle*, se Eide 2010: 241–245.

³²⁸ *Det Norske Nationalblad*, 20.12.1815: 213–214.

3.5 Avslutning

I dette kapitlet har vi sett nærmere på embetsmennene, den dominerende samfunnsklassen etter 1814, og hvordan deres idealer, normer og holdninger formet offentlighetens innhold og en del ytringers form. Vi har også sett at selv om embetsmennes politisk-moralske normsystem hadde en hegemonisk posisjon, så ble deler av det utfordret og forsøkt tillempet av enkelte aktører i offentligheten.

Embetmennene var for det meste liberale. Borgerlige friheter var det sentrale politiske målet ifølge tidens liberale ideologi, men disse frihetene var ikke nødvendigvis for alle. Det store målet med trykkefriheten var at folkemeningen skulle komme til uttrykk, og denne folkeviljen skulle rettlede statsstyrelsen gjennom at man kom frem til en fornuftig konsensus. Det var et så stort ansvar at det ble stilt noen kvalifikasjonskrav for å regnes som verdig til deltagelse i offentligheten. Ifølge de moderat-liberale embetsmennene måtte man være uavhengig gjennom å besitte eiendom og ha utdanning. De mer venstreliberalt orienterte var innstilt på en offentlighet der flere grupper slapp til.

Vektleggingen av uavhengighet førte til en utbredt motstand mot politiske partier og politisk agitasjon, noe som gjorde det vanskeligere for opposisjonelle å mobilisere politisk. Saklighetsnormene førte til at kritikk av maktpersoner ble gjort vanskelig. Det strenge konsensusidealet gjorde toleransen lavere for meninger som befant seg på ytterkantene politisk.

Også de opposisjonelle bygget på uavhengighetsidealet da de utformet bladene sine. Redaktørene foretrakk en tilbaketrukket rolle; bladenes innhold skulle i størst mulig grad skapes av leserne. Folkeviljen kom best til uttrykk dersom den var ufiltret, mente de. Villigheten til å sette det meste på trykk kombinert med en insistering på at anonymitet sikret de beste vilkårene for en saklig debatt, bidro til at redaktørene havnet i problemer med lovverket og styresmaktene.

4 Den utøvende makt og trykkefriheten

Ved å godta den norske Grunnloven i 1814, stilte Karl Johan seg i spissen for en av de mest liberale forfatningene i Europa. Det skulle imidlertid raskt vise seg at det nye statsoverhodet i Norge og Sverige var mer opptatt av å konsolidere sin egen makt enn å bevare frihetsidealene han så ofte hevdet å forfekte. Slik ble det også på trykkefrihetsfeltet. Karl Johan ble aldri en forkjemper for det frie ord.

Selv om Grunnloven ga langt mindre makt og innflytelse til kongen enn det eneveldige systemet hadde gjort, var kongen langt fra maktesløs. Som konge hadde Karl Johan kontroll over flere sanksjonsmuligheter mot pressen. Han kunne derfor innta en sentral rolle i å definere det offentlige ordskiftets rammebetingelser. At kongemakten skulle virke som en konservativ kraft i den nye tiden, var egentlig bare å forvente. Karl Johans holdninger ble imidlertid ikke alltid reflektert i den regjeringen han utnevnte. Ministrene kunne dessuten få betydelig innflytelse på den utøvende makts politikk på grunn av både konstitusjonelle og praktisk-politiske forhold.

Dette kapittelet skal dreie seg om noen trekk ved den politiske kulturen og de politiske realitetene som påvirket hvordan kongen og regjeringen håndterte opposisjonsbladene. Til sammen vil det fungere som et viktig bakteppe for de senere kapitlene som skal undersøke maktbruken mot pressen mer konkret.

Først skal vi se nærmere på Karl Johans holdninger til trykkefriheten og pressen. Kongens syn var formet av både hans personlige erfaringer og av en rekke politiske hensyn innenriks og utenriks. Deretter skal vi se nærmere på noen sentrale regjeringsmedlemmers holdninger til trykkefriheten. For å forstå mer av hvordan ministrene kunne utøve innflytelse på kongen og den politikken som ble ført på trykkefrihetsfeltet, skal vi i denne delen også gjennomgå noen av de formelle og uformelle maktforholdene mellom kongen og regjeringen. Til slutt skal vi se på kongens bruk av overvåkning og bestikkelser for å kontrollere opposisjonelle røster. Dette var maktmidler som skilte seg fra de vi skal senere i avhandlingen, ettersom de ikke var knyttet til hans formelle rolle som statsoverhode, men snarere til hans personlige makt og rikdom.

4.1 En autoritær sønn av revolusjonen

Mot slutten av 1834 var Karl Johans frustrasjon over den svenske opposisjonspressen nådd bristepunktet. Til den danske utsendingen i Stockholm, Ludvig Moltke, uttalte kongen at han var overbevist om at voldsmakt var det eneste som hjalp mot opposisjon og journalister, og at aviser generelt burde avskaffes. Dansken, som representerte et fortsatt eneveldig regime med streng kontroll av ytringer, innvendte forsiktig at tidsånden fordret en viss grad av hensyn til pressen.³²⁹ Karl Johans påfølgende svar til Moltke er talende for kongens autoritære syn på den frie presse:

Tidsandan er inte sådan som dessa journalister utger den vara. De är några eländiga människor som vill förvilla folket. Folket är bra – sett Er i spetsen för 100 000 man och folket skall följa Er och genast överge journalisterna med deras tidsanda ... De är alla tyranner, personer sådana som Robespierre, Marat, tigrar som bara vänter på ett lämpligt tillfälle at sluka Er og sedan äte upp varandra.³³⁰

Flere utenlandske sendemenn fikk på denne tiden høre Karl Johans hissige utlegninger om den forferdelige svenske og norske pressen. I en samtale i 1831 med Jan Pieter van Suchtelen, den russiske diplomaten, beskrev kongen den europeiske pressen som en kreft på samfunnet som måtte fjernes med roten. Overfor den franske ambassadøren hyllet han i 1829 den franske kong Karl Xs arbeid for å innskrenke trykkefriheten.³³¹ Som vi skal se senere i kapittelet, var det ikke tilfeldig at Karl Johan kom med slike uttalelser til utenlandske diplomater.

Man kunne ved første øyekast tenke seg at disse eksemplene på uttalelser om pressen kom som en reaksjon på en ny tid med en intensivert opposisjon. På midten av 1830-tallet hadde en ny og vital opposisjonspresse vokst frem i Sverige. *Aftonbladets* redaktør Lars Johan Hierta ledet an, både i sin frittalenhet og i sine innovative strategier for å begrense skadevirkningene av sanksjonene som ble rettet mot dem. På samme tid i Norge ble Stortinget fylt opp med bønder, og en mer aggressiv og uforsonlig opposisjonspresse ble fra starten av tiåret toneangivende, anført av blader som *Statsborgeren* og *Folkevennen*. I Frankrike ble den nevnte Karl X avsatt under julirevolusjonen, etter at han hadde forsøkt å begrense parlamentets makt og samtidig nettopp innskrenke trykkefriheten kraftig.

³²⁹ At trykkefriheten var langt mer begrenset i hans eget land enn i Sverige, nevnte han så vidt vi vet ikke.

³³⁰ Stig Bobergs oversettelse, se Boberg 1989: 166. Sitatet finnes i Ludvig Moltkes rapport til Frederik VI. Rapporten befinner seg i det danske Riksarkivet.

³³¹ Boberg 1989: 166.

Karl Johans holdninger til pressen kom imidlertid ikke bare som resultatet av endrede tider. Fra det øyeblikket han ble valgt som kronprins i Sverige, begynte han å arbeide for å begrense hva slags saker pressen kunne omtale. Hvor kom denne mistroen til og misnøyen med pressen fra? Vi kan si at svaret er todelt. Det hadde for det første med Karl Johans personlige erfaringer og hans personlighet å gjøre. For det andre utgjorde pressen på mange måter en trussel mot kongen og hans politiske prosjekt.

Til tross for at enkelte hevdet at Karl Johan var «uppväxt i frihetens sköte»,³³² hadde han ikke opplevd mye trykkefrihet i løpet av livet sitt.³³³ Han var 27 år da revolusjonen brøt ut i Frankrike i 1789. Før den tid hadde han levd under et eneveldig styre med streng forhåndssensur. Revolusjonen innledet en kort periode med en voldsom økning i skriftproduksjon. En lovfestet trykkefrihet ble også innført, før Nasjonalkonventet igjen strammet inn ytringers vilkår da Robespierre kom til makten og innledet terroren i 1793. Dette ble ytterligere skjerpet under Napoleon, som var svært opptatt av å begrense offentligheten og bygge opp sitt eget image.³³⁴ Såpass frie vilkår som pressen hadde i Norge og Sverige, var med andre ord noe fremmed for Karl Johan. Antagelig lærte han mye av måten Napoleon kontrollerte sitt imperium på.

Karl Johans militære karriere skjøt virkelig fart i den franske revolusjonshæren, men det er lite som tyder på at han selv var en ivrig forkjemper for revolusjonens idealer. Etter at han ble kronprins og konge, ble det desto tydeligere at han var villig til å ofre borgerrettigheter for å sikre stabilitet og sin egen makt. Den tidligere revolusjonsgeneralen ble en forkjemper for en autoritær konservatisme, særlig på trykkefrihetsfeltet. I en annen samtale med den russiske sendemannen Jan Pieter van Suchtelen klagde kongen i timevis over pressens misbruk av sin frihet i Norge. Ifølge van Suchtelen skal kongen ha sagt at den eneste måten å kvele «den revolusjonære hydra», var å legge sterke bånd på pressefriheten.³³⁵ Dette var i 1821, mens det norske Stortinget sto på barrikadene mot kongen, mens den norske pressen, anført av *Det norske Nationalblad*, viste seg fra en ny og mer uforsonlig side, og ikke minst på samme tid som det var opprør og revolusjoner i Portugal, Spania, Det osmanske riket og i Sør-Italia. De

³³² Fra hoffkansler Gustaf af Wetterstedts tale til Riddarhuset under diskusjonene om den nye svenske trykkefrihetsforordningen av 1812. Wetterstedt skrøt av Karl Johans liberalitet i trykkefrihetssaker, og brukte det paradoksalt nok som et forsvar for hvorfor det var så viktig å innskrenke trykkefriheten. Sitert fra Boberg 1989: 35.

³³³ For en innføring i pressens vilkår og betydning før og under revolusjonen i Frankrike, se Popkin 1990.

³³⁴ Se for eksempel Forrest 2004.

³³⁵ Deler av Jan Pieter van Suchtelens rapport hjem til Russland er gjengitt i Koht 1950: 297. Rapporten var opprinnelig på fransk. Se også Bolstad 2015: 123.

søreuropeiske opprørerne kjempet for de samme borgerrettighetene som nordmennene hadde fått i 1814. Men da Karl Johan omtalte stortingsmennene i Norge i 1821 som «napolitanerne i Norden», var det på ingen måte som en hyllest av deres frihetssinn.³³⁶ Det var en karakteristikk av dem som illojale, utakknemlige og revolusjonære oppviglere som var ute etter å ødelegge sitt eget land. Dette var holdninger Karl Johan delte med resten av Europas konservative fyrster – revolusjonen var deres fremste frykt.³³⁷

Karl Johan var en person som ofte ble styrt av følelsene sine.³³⁸ Han var lettformærmelig, temperamentsfull og oppfarende, samtidig som han hadde et sterkt ønske om å bli likt og bli oppfattet som en velgjører. Enhver kritikk av han selv og hans politikk kunne få han til å føle seg personlig krenket. Kongen var også preget av en mistro som ble dypere ved at han ikke forsto språket til dem han omgikk med. Av disse grunnene kunne han finne på å kreve harde sanksjoner mot dem som forarget han, for så i neste øyeblikk å søke forsoning. Han kunne forbanne det norske rettssystemet som ikke straffet oppviglerske ytringer hardt nok og senere benåde den samme personen som fremsatte ytringene. Og motsatt: I én setning kunne han skryte av sin tilslutning til det frihetssinnet den norske Grunnloven var bygget på, før han i neste fulgte opp med å true med å velte forfatningen og gjeninnføre eneveldet. Denne dype splittelsen i kongens personlighet ble tidvis hans store akilleshæl. Samtidig var det denne ambivalensen og fraværet av en rigid prinsippfasthet, sammen med hans personlige sjarm, blant årsakene til at Karl Johan også kunne fremstå som pragmatisk og finne løsninger i fastlåste situasjoner. For eksempel klarte han, som vi skal se senere i kapittelet, å bli forsonet med Hans Abel Hielm, utgiveren av *Det Norske Nationalblad*, det mest kritiske av opposisjonsbladene rett etter 1814.

4.1.1 Utenrikspolitikk og unionens stilling

Det var ikke bare Karl Johans personlighet og gjennomgående mistillit til pressens lojalitet som styrte hvordan han håndterte den. Det fantes også realpolitiske grunner til at han var så opptatt av å holde pressen i tømmene. Av flere grunner var Karl Johans

³³⁶ Dette skal ha blitt sagt i en samtale med den britiske sendemannen Lord William Vesey Fitzgerald, jf. Koht 1950: 298. Karakteristikken har også gitt tittelen til Gunnar Bolstads bok *Nordens napolitanere*, se Bolstad 2015.

³³⁷ For en innføring i konservativ ideologi etter 1815, se Broers 1996: 19–34.

³³⁸ Dette avsnittet bygger på Höjer 1960: 556–560, 564–567.

posisjon og anseelse i både Sverige, Norge og blant Europas fyrster ustabil. Den kritiske liberale pressen ble en faktor som kunne svekke hans stilling ytterligere.

Karl Johan var valgt til kronprins av den svenske Riksdagen, og før han ble kronet som konge, hadde han blitt adoptert av kong Karl XIII. Karl Johans adoptivfar var medlem av Sveriges kongehus Holstein-Gottorp og kunne spore sitt slektstre tilbake til Gustav Vasa, mens Karl Johan på ingen måte hadde en tilsvarende herkomst å skryte av. Av Napoleon hadde han blitt tildelt tittel som fyrste av Pontecorvo og et tilhørende landområde i Italia, men familien Bernadotte, som han var født inn i, var vanlige borgere. Den nye kongen av Sverige og Norge var en karrieremann, en militær opportunist som hadde blitt øverste fyrste i en av Europas mellomstore stater uten noe medfødt arvekrav på tronen.³³⁹ I utgangspunktet ga en slik vei til makten ikke akkurat solid legitimitet i et Europa fortsatt preget av dynastisk suksessjon, og der konservatismen rådet etter nesten 25 år med revolusjonskaos og krig. Ifølge kongens biograf Torvald Höjer visste Karl Johan «mer än väl, att i legitimistiska ögon hans tilvaro i Stockholms konungaborg utgjorde en svår skönhetsfläck på den återupprättade europeiska ordningen.»³⁴⁰ Samtidig har nyere forskning vist at de europeiske stormaktene var preget av en pragmatisk tankegang etter revolusjons- og Napoleonskrigene. En tidligere marskalk i Napoleons hær kunne godt få beholde sin trone, så lenge en del sentrale forutsetninger var på plass.

Vi må se litt nærmere på det internasjonale systemet som ble etablert med Wienerkongressen i 1815 og videreutviklet i årene som fulgte, for å forstå det utenrikspolitiske landskapet Karl Johan måtte orientere seg i.³⁴¹ Det skulle nemlig få avgjørende virkning på hvordan han forholdt seg til pressen og opposisjonen i Norge. Hovedmålet for de seirende stormaktene Østerrike, Storbritannia, Russland og Preussen var å sikre fred og stabilitet i det krigsherjede Europa. En ny, ødeleggende storkrig måtte for all del unngås. Det gjorde stormaktene for det første ved å begynne et formalisert samarbeid med regelmessige kongresser der de diskuterte seg frem til felles løsninger på konflikter og problemer. Gjennom felles forståelse og kompromisser skulle de unngå at uenigheter førte til større konflikter og krig stormaktene imellom. Kongresssystemet ble ytterligere formalisert ved kongressen i Aachen 1818, da også Frankrike ble inkludert i

³³⁹ Sir Dunbar Plunket Barton ga sin Karl Johan-biografi nettopp tittelen *The Amazing Career of Bernadotte, 1763–1844*, jf. Barton 1930.

³⁴⁰ Höjer 1960: 11.

³⁴¹ For nyere diskusjoner av det internasjonale systemet og den politiske utviklingen i Europa etter 1815, se Schroeder 1994: 583–628; Broers 1996: 1–19; Ottosen 2014: 174–177; Ottosen 2015b: 149–156.

alliansen mellom de seirende stormaktene. For det andre bygget dette nye systemet på internasjonal lov. Traktater inngått mellom stater ble sett på som bindende, og for å sikre respekten for systemet, ble det nødvendig for stormaktene å sørge for at traktatenes løfter og mellomstatlige reguleringer ble overholdt.

Som en følge av dette ble Karl Johan utsatt for et betydelig press fra stormaktene i Europa i årene etter 1814.³⁴² Det sentrale stridspunktet var Kieltraktatens bestemmelser om at den nye kongen av Norge måtte ta på seg den norske andelen av den tidligere dansk-norske kronens utenrikskjeld. Det norske Stortinget nektet å betale, den svenske Riksdagen mente saken ikke angikk Sverige, og Karl Johan argumenterte for at Kieltraktaten ikke var gyldig på grunn av nordmennes opprør og behovet for å sette inn svensk militærmakt i 1814. Under kongressen i Aachen i 1818 stilte stormaktene seg tydelig på Danmarks side, og påla Karl Johan å løse den fastlåste situasjonen så fort som mulig. Stormaktene kunne ikke tolerere trenering i implementeringen av en gyldig traktat.

Med andre ord anså stormaktene de bilaterale relasjonene mellom to av Europas mindre stater noe som i høyeste grad angikk dem selv. Et brudd på en internasjonal traktat kunne føre til en konflikt, som igjen kunne føre til en større krig. Etter kongressen i Troppau i 1820 ble den pågående revolusjonen i Napoli nedkjempet med militærmakt. Også i Spania og Portugal på samme tid blandet stormaktene seg inn. Opprør eller revolusjoner som spredte seg var ikke bare de berørte statenes anliggende. Årsaken til innblanding var ikke ene og alene en ideologisk fundert revolusjonsmotstand – det stormaktene for all del ville unngå var den destabiliserende storkrigen som de regnet med at revolusjonen ville føre med seg, slik den hadde gjort i 1792. Frykten for opprør var også grunnen til at Europas konservative fyrster motarbeidet de mest reaksjonære kreftene som ønsket å skru tiden tilbake til før 1789. Dette betyr ikke at stormaktene alltid var enige om politikkenes retning. Storbritannia og Frankrike var som regel mer tilbakeholdne med å intervenere i andre land enn maktene i den såkalte hellige alliansen, Østerrike, Russland og Preussen. Splittelsen førte til at Storbritannia trakk seg ut av kongresssystemet etter kongressen i Verona i 1822. Mange av systemets grunnsetninger besto likevel helt til 1850-tallet, inkludert tanken om at militære aksjoner krevde felles enighet.³⁴³ I alt var det internasjonale systemet etter 1815 med på å sikre at det ikke brøt

³⁴² Höjer 1960: 22–53

³⁴³ Ottosen 2015b: 155.

ut noen ny storkrig i Europa før Krimkrigen i 1853. På samme tid var det med på å begrense handlingsrommet vesentlig for de mindre statene i Europa.

Selv om han hadde grunn til å mistro stormaktene, var Karl Johans uttalte frykt for hva de kunne finne på, overdrevet. I realiteten var det mer snakk om at hans handlingsrom var vingeklippet enn at stormaktene noen gang la planer om intervensjon i Skandinavia. Som oftest ble trusselen fra utlandet brukt av kongen som et vikarierende argument for å presse regjeringen eller Stortinget til å føre hans egen politikk.³⁴⁴ I saken om gjeldsopprøret etter Kieltraktaten fantes det imidlertid et reelt grunnlag for Karl Johans usikkerhet; stormaktene la press på kongen for å sørge for at Norges forpliktelser ble fulgt opp, og det kan hende de ville vært villige til å bruke makt for å beskytte internasjonal rett.³⁴⁵ Men hensynet til stormaktene ble også brukt som argument av Karl Johan i kampen mot den nye adelsloven, som skulle opp til endelig behandling ved Stortinget i 1821. Via stattholder Sandels ble det formidlet til den norske regjeringen og til enkelte stortingsmenn at Russland kunne komme til å intervensjon dersom adelen ble vedtatt opphevet. Det finnes imidlertid ingen kilder som beviser utenlandsk innblanding i adelsaken, og verken tingmennene eller regjeringen trodde noe på at stormaktene ville starte en krig på grunn av bortfallet av et fåtall adelsfamiliers rettigheter.³⁴⁶ Faktisk er det mest sannsynlig at stormaktene ikke brydde seg om saken i det hele tatt, ettersom den verken truet fred eller stabilitet i Skandinavia.³⁴⁷

Ofte kunne realitetene være tvert imot hva Karl Johan hevdet. Faktisk virket Russland ved flere tilfeller som en garantist for den norske forfatningen. Tsaren var ikke nødvendigvis en forkjemper for liberale konstitusjoner, men han motarbeidet aktivt en tettere sammensveiset og sterkere norsk-svensk union.³⁴⁸ Et sterkt, konsolidert rike på den skandinaviske halvøy var mot Russlands interesser. Tsarens forsvar av den norske forfatningen hang også sammen med det internasjonale systemet. Som hos de øvrige

³⁴⁴ Som Sverre Steen skriver om kongen i 1821: «Det finnes ikke noe vitnesbyrd utover kongens egne ord om stormaktenes forbauselse over hans overbærenhet med nordmennene og ingen antydninger av trusler fra fremmede makter mot Norge. Derimot finnes det en rekke utsagn om kongens stigende opphisselse over Stortingets opptreden – og passivitet – og om hans sannsynlige planer om Norge.» Jf. Steen 1954: 159.

³⁴⁵ Koht 1950: 275, 277.

³⁴⁶ Steen 1954: 139–140.

³⁴⁷ Det er i alle fall Halvdan Kohts konklusjon etter å ha studert sentrale diplomatiske dokumenter i Moskva, Paris, London og Stockholm. For Karl Johan selv var derimot videreførelsen av adelen viktig, ettersom det ville gitt han mulighet til å bruke adelskap som belønning for lojalitet og for å binde folk til seg. Se Koht 1950: 275, 280.

³⁴⁸ Kaartvedt 1995: 246–247; Nilsen 2014: 121–122; Frydenlund 2019: 208–209.

stormaktene, sto fred og stabilitet øverst på tsarens prioriteringsliste.³⁴⁹ Tsaren nektet derfor Karl Johan å føre politikk som garantert ville føre til misnøye i Norge og potensielt til opprør. Et sentralt prinsipp for stormaktene etter 1815, inkludert de som hellet i reaksjonær retning, var at en grunnlov som var gitt til folket av en suveren fyrste ikke kunne trekkes tilbake uten folkets tilslutning, ettersom det kunne føre til revolusjon.³⁵⁰ I det som noe misvisende har blitt kalt «restaurasjonens» Europa, var det med andre ord rom for liberale forfatninger. Karl Johan sto dermed ikke fritt til å bestemme de konstitusjonelle rammene i sitt eget kongedømme, og det finnes flere eksempler på at stormaktene ga Karl Johan tydelig diktat om at fremstøt mot Grunnloven var uaktuelt. Da Karl Johan gjennom den såkalte sirkulærnoten av 1. juni i 1821 truet med å endre den norske forfatningen (se kapittel fem), ga Russland han ingen støtte, og kongen tonet ned retorikken kort tid etter.³⁵¹ Karl Johan uttrykte tilsvarende intensjoner i 1828, og da var tsar Nikolaj helt tydelig på at når en fyrste først hadde forært et folk en forfatning, så var han bundet til å opprettholde den.³⁵² Kongen ble motarbeidet på lignende vis i 1836. Dette var imidlertid lite kjent i samtiden.³⁵³ Også britiske myndigheter kunne stille seg kritiske til Karl Johans fremstøt mot Stortinget, særlig på grunn av britiske liberales sympati med nordmennene.³⁵⁴

Karl Johans manglende muligheter til å endre forfatningen uten Stortingets støtte, gjorde at kontroll av offentligheten ble desto viktigere for at han skulle nå sine politiske mål. Som grunnlovsfedrene på Eidsvoll forsto, er en nasjonalforsamling avhengig av en velfungerende offentlig samtale for at dens vedtak skal bli oppfattet som legitime og forankret i folket. Derfor inkluderte de en rekke bestemmelser i Grunnloven som sikret åpenhet og informasjonsflyt mellom Stortinget og befolkningen.³⁵⁵ I tillegg sørget trykkefrihetsparagrafen for at opinionen kunne bli uttrykt, slik at Stortinget fikk en rettesnor på stemingen i folket. Uten en supplerende offentlig debatt, kan man se for seg at nasjonalforsamlingen fort ville blitt isolert fra folket det skulle tjene. Det kunne også

³⁴⁹ Broers 1996: 22–24.

³⁵⁰ Ottosen 2015a: 348–349.

³⁵¹ Koht 1950: 321–322; Kaartvedt 1995: 247; Höjer 1960: 189–190.

³⁵² Kaartvedt 1995: 247; Höjer 1960: 219.

³⁵³ En av svært få som åpent påpekte at Russland hadde motsatt seg Karl Johans amalgamasjonsforsøk, var presse mannen Sylvester Sivertson, jf. Sanness 1959: 600. At britene tidvis stilte seg kritiske, var mer kjent.

³⁵⁴ Höjer 1960: 189.

³⁵⁵ Jf. for eksempel Grunnlovens paragraf 84 («Storthinget holdes for aabne Døre, og dets Forhandlinger kundgjøres ved Trykken, undtagen i de Tilfælde, hvor det modsatte besluttes ved Stemme fleerhed.») og paragraf 112, første ledd («Viser Erfaring, at nogen Deel af denne Kongeriget Norges Grundlov bør forandres, skal Forslaget derom fremsættes paa et ordentlig Storthing, og kundgjøres ved Trykken.»).

gjøre at samlet opposisjon mot de øvrige statsmaktene ble mer krevende. Karl Johan var langt fra den eneste som forsto at å kneble pressen var en måte å kontrollere opposisjonen i en stat med en fastlåst liberal forfatning. Da den østerrikske utenriksministeren Metternich var med på å tvinge gjennom Karlsbad-dekretene i Det tyske forbund i 1819, som blant annet innførte strengere pressesensur, var det nettopp for å ramme offentligheten rundt parlamentene i de sørtyske statene Bayern, Baden og Württemberg.³⁵⁶ I årene i forveien hadde de vedtatt relativt liberale konstitusjoner, og selv ikke Metternich så det som formålstjenlig politisk å kreve en reversering av en lovlig gitt forfatning.

Selv om Karl Johan overdrev stormaktenes påståtte antipatier mot han, er det liten tvil om at hans posisjon var høyst usikker helt frem til midten av 1820-tallet. Da hadde gjeldsspørsmålet etter Kieltraktaten blitt avgjort ved at det norske Stortinget i 1821 bøyde av for Karl Johans krav. Kongen hadde også fått sikret fyrstehuset Bernadottes posisjon i Europa blant annet gjennom kronprins Oscars giftermål med Josefine av Leuchtenberg i 1823.³⁵⁷

Russland forble imidlertid en potensiell risiko gjennom hele Karl Johans regjeringstid. I krigen 1808–09 hadde Sverige tapt Finland til Russland, og til tross for at de to statene hadde vært på samme side på slutten av Napoleonskrigene og fortsatte som allierte etter krigens slutt, forble forholdet preget av usikkerhet. Unionen med Norge hadde vært viktig å få på plass fordi det ville bedre den utenrikspolitiske situasjonen til riket, men fortsatt var unionen helt underlegen den russiske militærmakten. Karl Johan følte trusselen fra øst sterkt og ønsket for all del ikke nye konflikter. Alt som kunne bidra til å forsure dette skjøre forholdet ble derfor forsøkt hindret. Både tsar Aleksander og tsar Nikolaj mislikte negativ omtale av Russland og dem selv i utenlandske blader, og de fikk sine diplomater til å videreformidle det synspunktet. Karl Johan fikk etter hvert et godt personlig forhold til begge tsarene, særlig Aleksander, og det bidro til at han ønsket å holde pressen fri for kritikk av dem. Det er nok ikke tilfeldig at flere av Karl Johans klagemål over pressen ble rettet mot den russiske sendemannen van Suchtelen. Kongen kunne med slike uttalelser tydelig distansere seg fra det som skjedde i pressen, samtidig

³⁵⁶ Ottosen 2015a: 349–351. For en diskusjon av sensurregimet som ble etablert med dekretene, se Bunn 2014: 90–135.

³⁵⁷ Höjer 1960: 54–78; Ekedahl 2010: 28–29.

som han anerkjente at pressens uttalelser var et problem han forsøkte å løse. Det kunne bli verdifullt dersom pressen skulle komme til å fornærme tsaren.

Som en følge av alt dette, ble kritisk og negativ omtale av utenlandske makter i pressen noe Karl Johan ofte forsøkte å nedkjempe.³⁵⁸ Det var imidlertid forskjell på hvor intenst ytringene ble forfulgt. Negativ omtale av Russland ble nesten alltid forsøkt stanset, mens diskusjon om Frankrike ikke ble tatt like alvorlig. Karl Johan var negativt innstilt overfor bourbonerne og heller ikke spesielt vennlig innstilt overfor julimonarkiet med det orleanistiske styret fra 1830. Hans forhold til Frankrike og villigheten til å forfølge negative ytringer om Frankrike, ble ytterligere komplisert av den negative omtalen av han selv og Sverige som til tider sto i fransk presse. Presset fra de europeiske fyrstene og Russland skulle særlig prege Karl Johans forhold til den svenske pressen, som i større grad enn den norske var utadrettet og kommenterte utenriksstoff. Det fremste unntaket til dette var kritisk omtale av det danske eneveldet, som det fantes en del av i norske blader og andre trykksaker. Slik kritikk hadde Karl Johan liten interesse av å hindre, særlig på grunn av hans berettigede frykt for at det norske folket, særlig embetsmennene, fortsatt hadde lojalitetsbånd til det danske kongehuset, som han også hadde et anstrengt forhold til.³⁵⁹

I sine første år som kronprins følte Karl Johan også en berettiget usikkerhet når det gjaldt graden av støtte blant svenske embetsmenn, adelige og offiserer. Europa hadde vært gjennom 25 turbulente år siden starten av den franske revolusjon. Fyrster med langt bedre maktgrunnlag enn Karl Johan hadde blitt avsatt, henrettet eller myrdet. Det hadde også skjedd i Sverige i nær fortid. Gustav III ble myrdet av konspirerende svenske adelsmenn i 1792. I 1809 ble Gustav IV Adolf avsatt og landsforvist. Gustav IV og hans sønn med samme navn, og tilnavnet «prinsen av Sverige», levde fortsatt i eksil på kontinentet. Enkelte trofaste gustavianere drømte i noen år om en restaurasjon av det gamle kongehuset. Karl Johans stilling i Sverige ble imidlertid langt sikrere etter 1815. Det vellykkede felttoget i Europa og unionsinngåelsen med Norge hadde gjort han svært populær. I tillegg viste Wienerkongressens forhandlinger at frykten for at hans plass på tronen skulle bli oppfattet som illegitim, var uberettiget.³⁶⁰

³⁵⁸ For en utdypning av forutsetningene for påtale og annen forfølgelse av kritiske ytringer om utenlandske makter i svensk presse, se Boberg 1989: 19–26, 58–59, 130–142, 153–161.

³⁵⁹ Det mest kjente eksempelet på kritikk av oldeburgernes styre av Norge er Nikolai Wergelands pamflett *En sandfærdig Beretning om Danmarks politiske Forbrydelser imod Kongeriget Norge fra Aar 955 indtil 1814* fra 1816. Se omtale av denne i kapittel seks.

³⁶⁰ Höjer 1943: 387–389.

Å få unionen med Norge til å fungere, ble helt sentralt for Karl Johans anseelse og hans tilslutning blant de svenske elitene i unionens første år. Det var han som gjennom den såkalte «1812 års politik» hadde vært den viktigste drivkraften for å dreie politikken vekk fra å forsøke å gjenerobre Finland. Mange i Sverige ønsket ikke å la Finland slippe så lett, og selv om seieren i 1814 gjorde Karl Johan populær, var mange skuffet over hvor lite kontroll over Norge personalunionen ga.³⁶¹ De finske provinsene hadde vært helt integrert i kongeriket Sverige, og Finland eksisterte ikke som en samlet politisk enhet. Situasjonen med Norge var en helt annen. Karl Johan hadde en del makt som konge, og stattholderne var svenske frem til 1829, men utover det var svensk innflytelse i Norge svært begrenset. En del konservative svenske eliter presset derfor på for større grad av *amalgamasjon*, sammensmelting av de to rikene. Det skulle også bli et av Karl Johans store mål i starten av unionens levetid. I et brev til sønnen Oscar i 1821 skrev kongen:

Fra dag til dag tar sakene i Norge en mer fortrøstningsfull vending, og jeg ser det øyeblikk nærme seg da jeg kan høste den smukkeste lønn for alle de anstrengelser jeg har gjort for å se Skandinavia lykkelig, uavhengig og ro befestet ved en ren og opplyst patriotisme og en i sannhet broderlig union mellom de to folk. Tiden vil gjøre resten; for du må aldri glemme det store mål: sammensmeltingen av de to folk med felles nasjonalrepresentasjon, felles finanser, felles sivilrett og straffelover. Men øyeblikket er ennå ikke kommet.³⁶²

Karl Johan var altså mer tålmodig og hadde et lenger tidsperspektiv enn de svenske elitene, men målet var like fullt å konsolidere unionen. Selv om han var både norsk og svensk konge, er det sannsynlig at en slik amalgamasjon ville ført til økt svensk innflytelse over Norge. Alt som kunne skade oppslutningen til unionsprosjektet og virke mot målet om amalgamasjon, ble av disse grunnene viktig å slå ned på. Det gjaldt naturligvis også tekster som kunne skape splid mellom unionspartnerne, særlig fornærmelser mellom broderfolkene.

En siste kilde til usikkerhet var de norske embetsmennene.³⁶³ De hadde frem til 1814 lojalt tjent styresmaktene i København, flertallet av dem var utdannet i dobbeltmonarkiets hovedstad, og mange beholdt tette bånd til Danmark etter 1814.³⁶⁴ På Eidsvoll hadde flertallet av embetsmennene stilt seg bak Christian Frederik som norsk konge. Christian Frederik var Frederik VI's fetter, men siden dansk kongen var barnløs,

³⁶¹ Höjer 1943: 333.

³⁶² BFA, Oscar I:s och Drottning Josefinas arkiv, boks 40. Brev fra Karl Johan til Oscar, 22.7.1821. Dette er Sverre Steens oversettelse, se Steen 1954: 225. Et kortere utdrag av brevet finnes overstatt til svensk i Höjer 1960: 195.

³⁶³ Dette avsnittet bygger på Steen 1953: 109.

³⁶⁴ Som blant andre Rasmus Glenthøj har vist, kunne man før Napoleonskrigene føle seg både dansk og norsk uten at det ble oppfattet som motstridende, jf. Glenthøj 2012.

var eidsvollsmennenes favoritt også først i den danske arverekkefølgen. Med andre ord var man i 1814 klar over at valget av Christian Frederik kunne føre til en ny personalunion med Danmark i fremtiden. Riktignok orienterte en del embetsmenn seg mot Sverige etter hvert, særlig fordi den nye unionen ble sett på som uunngåelig. Men mange embetsmenns vedvarende orientering mot Danmark gjorde at Karl Johan hadde grunn til å betvile lojaliteten til landets styringselite. Kun måneder i forveien hadde de tross alt vært villige til å føre en håpløs krig mot han for å forsvare Norges selvstendighet.

Etter at det første tiåret av unionen hadde passert, var det svært få i både Sverige og Norge som stilte spørsmålstejn ved Karl Johans plass på tronen. Han møtte intensiv politisk motstand fra liberale krefter, først i Norge og deretter i Sverige. Men selv om den liberale opposisjonen kunne være svært kritisk til kongens politikk, utfordret de aldri hans posisjon. Motstanden Karl Johan møtte i Stortinget og etter hvert Riksdagen, samt i pressen, kunne likevel være et veritabelt hinder for han, og han søkte derfor kontinuerlig etter måter å begrense opposisjonen på.

Det fremgår av det ovenstående at Karl Johan hadde et innskrenket politisk handlingsrom. Makten hans var begrenset av en rekke faktorer, særlig av Grunnloven, og han måtte manøvrere i et komplisert politisk farvann både innenriks og utenriks, særlig i unionens første tiår. Samtidig hadde han store politiske ambisjoner. Dette er viktig å ha i bakhodet når vi etter hvert skal se på kongens konkrete forsøk på å stramme inn vilkårene for offentlige ytringer. For et spørsmål vil nemlig manifestere seg da: Hvis kontroll av pressen var så sentralt for kongen, hvorfor gjorde han ikke mer for å faktisk kontrollere den? Svaret på dette spørsmålet er sammensatt, men en del av forklaringen er at kongen var avhengig av å trå varsomt frem. Det var ikke bare personligheten hans som gjorde at han ikke ville bli mislikt. Når posisjonen hans var så usikker som den var, kunne upopulære handlinger, også i Norge, fort føre til problemer. Dette var en av grunnene til at Karl Johan for eksempel ikke kunne legge altfor mye press på den norske regjeringen han selv hadde utnevnt, hvilket igjen bidro til begrenset gjennomslag i trykkefrihetspolitikken.

4.1.2 Risikabel rettslig forfølgelse

En annen grunn til at Karl Johan ikke alltid agerte med full kraft mot uønskede ytringer, var at han ikke hadde kontroll over rettssystemet. Å ta ut tiltale mot blader ble dermed et

ineffektivt verktøy i Karl Johans øyne. Det var flere grunner til denne vurderingen. Den uavklarte situasjonen rundt trykkefrihetens grenser førte til man ikke kunne være sikker på at domstolene ville dømme strengt nok. En frifinnelse kunne føre til at andre ble inspirert til å følge i den frifunnede fotspor. I tillegg kunne oppmerksomheten rundt en rettsak medføre en ytterligere spredning av ytringene man ønsket å bringe til taushet. Karl Johan forsto at dersom man ønsket minst mulig oppmerksomhet rundt en sak, så kunne det i en del tilfeller være best å la den passere i stillhet.³⁶⁵

I Sverige ble kongens synspunkt tydelig kommunisert til hoffkansleren, regjeringsmedlemmet med spesielt ansvar for trykkefrihetsfeltet: Dersom hoffkansleren ikke var helt sikker på at de ville komme seirende ut fra en rettsak, så var det like greit å unngå rettslig forfølgelse.³⁶⁶ Den norske regjeringen var også klar over denne problematikken. I 1821, da Justisdepartementet, på oppdrag fra Karl Johan, vurderte om det skulle tas ut tiltale mot *Det Norske Nationalblad*, formulerte departementet utfordringene ved å rettsforfølge ytringer slik:

Den Erfaring, man har om, at formeentligt Misbrug af Trykkefriheden er bleven betragtet af forskellige Autoriteter fra aldeles forskellige Synspunkter, tilraader vist nok høi Grad af Varsomhed forinden Sag fra det Offentliges Side anlægges mod en Forfatter, saa meget mere som en endelig Frifindelses Dom mueligen vilde fremvirke større Tilbøielighed til at træde i den frikjendte Forfatters Fodspor, men denne Varsomhed har Grændser, som formeentligen vilde overskrides, hvis fornævnte Anledning mueligen givet til Fremturen i frække og injurierende Angreb paa Konge, Broderfolk og Samfunds-Orden.³⁶⁷

Med andre ord var regjeringen klar på at det måtte i ethvert tilfelle vurderes om rettslig forfølgelse var fordelaktig eller ikke. Samtidig måtte det settes en tydelig grense for hva som kunne tolereres.

Både i Sverige og Norge ble det raskt klart at det fantes andre virkemidler som var mer effektive mot pressen enn rettslig forfølgelse. Disse skal vi se nærmere på særlig i kapittel syv, mens årsakene til at rettssystemet forble ineffektivt, samt hvordan det ble brukt, vil bli gjennomgått i kapittel fem og seks.

³⁶⁵ Denne sentrale innsikten er det flere som kunne nytt godt av. Mest kjent fra nyere tid er antageligvis den amerikanske artisten Barbara Streisands forsøk på hindre at et flyfoto av huset hennes ble lagt ut på en nettside sammen med 12 000 andre bilder som skulle dokumentere erosjon langs Californias kystlinje. Streisand saksøkte fotografen for brudd på privatlivets fred, men tapte rettsaken. Oppmerksomheten rundt søksmålet førte til at nettsiden fikk uforholdsmessig mange treff, og i dag er bildet av Streisands hus svært lett å finne. Blant annet blir det brukt som illustrasjonsbilde i Wikipedia-artikkelen om «The Streisand effect» (Wikipedia 2019). Ikke bare fikk saken helt motsatt følger av hva Streisand forsøkte på, i tillegg har selve fenomenet, altså at forsøk på sensur ofte kan føre til langt flere får med seg den uønskede ytringen, blitt oppkalt etter henne.

³⁶⁶ Boberg 1989: 80–81, 153, 168.

³⁶⁷ RA/S-1034/A/L0027 Justisdepartementet, Sekretariatet A. Referatprotokoll 27 (1821), sak 457.

4.2 En sammensatt regjering med uklar myndighet

Som vi var inne på i forrige kapittel, hadde flere av statsrådene langt mer liberale holdninger til trykkefriheten enn kongen, og de sa seg tidvis tydelig uenig med Karl Johans håndtering av opposisjonspressen. I de neste kapitlene skal vi se at regjeringens mer liberale linje vant frem ved flere anledninger. Den utøvende makt kan altså ikke behandles som en samlet størrelse, slik enkelte historikere har hatt en tendens til, da det fantes et betydelig rom for uenighet mellom kongen og regjeringen. På samme vis gir det ikke alltid mening å se på regjeringen som en enhet, ettersom statsrådene befant seg på ulike steder på den politiske aksen, og dermed ikke alltid var samstemte. For å forstå hvordan regjeringen kongen selv hadde utnevnt, kunne påvirke hans politikk, må vi se litt nærmere på makt- og ansvarsfordelingen mellom kongen og regjeringen.

Graden av kongelig kontroll over regjeringens handlinger varierte mye og var avhengig av flere faktorer. Hvem som satt i regjering til ulike tidspunkt, hva slags bindinger de hadde til kongen, og hvor nærme regjeringsmedlemmene befant seg kongen geografisk, virket alle inn. Det varierte også hvor engasjert kongen var i de ulike sakene som ble behandlet av regjeringen – og til en viss grad hvor mye han hadde mulighet til, eller ble tillatt av statsrådene, å blande seg inn. Kongen hadde formelt siste ord, men statsrådene kunne ha avgjørende innvirkning på kongens politikk.

Makt- og kompetanseforholdet mellom kongen og regjeringen var til dels uavklart etter 1814. Både Grunnloven og kongens regjeringsinstruks satte riktignok en del føringer, men likevel fantes det et betydelig handlingsrom. Etter Grunnloven hadde kongen siste beslutningsmyndighet i alle saker som falt innenfor den utøvende makts kompetanse. Han var likevel pålagt å innhente regjeringens innspill i en del saker, han var pliktig til å legge frem viktige saker for dem, og han var avhengig av statsministerens signatur for at et vedtak skulle være gyldig.³⁶⁸ Grunnlovens paragraf 5 slo fast at kongens person ikke kunne lastes og at ansvarligheten påfalt hans råd. Det gjorde at det var regjeringen som stort sett ble skyteskive for kritikk av den utøvende makts politikk i offentligheten. Dersom et kongelig vedtak ble oppfattet som i strid med forfatningen eller rikets lover, eller potensielt var skadelig for riket, var de enkelte statsrådene pliktige til å fremme sine motforestillinger til kongen, samt protestere i protokollen. Hvis ikke de gjorde det, risikerte de å bli stilt for riksrett av Odelstinget, ifølge Grunnlovens paragraf

³⁶⁸ Sejersted 1978: 28–29.

30. Dette kan ha bidratt til at regjeringen la seg tettere opp til opinionen og i større grad var villige til å yte motstand mot kongen.

På grunn av avstanden til Stockholm ble det nødvendig med en delegering av beslutningsmyndighet. Det skjedde gjennom regjeringsinstruksen, som også slo fast departementenes arbeidsområder og krav til protokollføring.³⁶⁹ I tillegg ble de enkelte statsrådenes og stattholderens myndighet slått fast, men i ganske generelle termer. To slike instruksjoner ble utformet i løpet av Karl Johans regjeringstid, en i 1820 og en ny en i 1825.³⁷⁰ De fastsatte en tredeling av beslutningsmyndigheten, med en spesifisering av hva slags saker som skulle avgjøres av internt i departementene, av den samlede regjeringen og av kongen selv. Regjeringens selvstendige vedtak ble kalt høyeste resolusjoner, mens kongens ble kalt kongelige resolusjoner.³⁷¹ Blant sakene som kunne avgjøres av de enkelte departementsjefene på egen hånd, var kontroll med økonomi og regnskap, samt saker som ble delegert til dem fra regjeringen eller kongen eller var spesifisert som deres ansvarsområde gjennom lovverket.³⁷² Regjeringen hadde mer omfattende oppgaver. Den skulle blant annet sørge for å fullbyrde kongens befalinger, og de kunne fatte vedtak i en rekke saker dersom en rask avgjørelse var nødvendig for å ta hensyn til den enkelte borger eller samfunnet som helhet. Ettersom stattholderen var øverste militære leder i landet, hadde regjeringen også betydelig påvirkning på organiseringen av militærvesenet. Kongen beholdt kontrollen i saker der lover og bestemmelser skulle endres, oppheves eller vedtas, samt i embetssaker og benådningssaker. I tillegg kunne selvfølgelig kongen pålegge regjeringen de oppgavene han fant for godt, så lenge det var innenfor lovenes grenser.

Det var imidlertid ikke alltid åpenbart hva som falt innenfor de enkelte, overordnede kategoriene. Allerede i den første provisoriske regjeringsinnstillingen fra november 1814 ble det slått fast at «Alle Politisager til den almindelige Sikkerheds og Ordens Vedligeholdelse» skulle vedtas ved høyeste resolusjon, altså av den norske regjeringen på egen hånd.³⁷³ Trykkefrihetssaker falt i utgangspunktet innenfor denne kategorien, men siden behovet for å forfølge ytringer varierte med svingninger i den

³⁶⁹ Kolsrud 2001: 41

³⁷⁰ Kolsrud 2001: 40. 1825-instruksen ble stående til 1881, men var da for lengst blitt utdatert.

³⁷¹ Kolsrud 2001: 40. Høyeste resolusjoner vedtatt av regjeringen finnes i RA/S-1003/D/Db. Statsrådsavdelingen i Stockholm. Regjeringsrapporter. De kongelige resolusjoner finnes i RA/S-1001/A/Ab. Statsrådssekretariatet. Kongelige resolusjoner. En diskusjon av fordelingen mellom høyeste resolusjoner og kongelige resolusjoner i unionstiden finnes i Kolsrud 2001: 65–69.

³⁷² Resten av avsnittet bygger på Kolsrud 2001: 42–43.

³⁷³ Sitert etter Kolsrud 2001: 43.

politiske temperaturen, konsulterte regjeringen ofte med kongen om et blad skulle tiltales eller ikke.³⁷⁴ Tidvis ga også kongen beskjed til regjeringen om at enkelte blader eller visse typer yringer måtte hindres. Det kunne skje gjennom en kongelig resolusjon eller mer subtilt gjennom privatbrev til stattholderen eller førsteministeren, som var regjeringens fremste mann i Christiania i årene 1829–1836, da det ikke ble utnevnt noe stattholder.

Grunnloven la i utgangspunktet opp til en sterk personlig kongemakt, og den utøvende makt ble ytterligere styrket av at Stortinget kun var samlet omtrent et halvt år av gangen hvert tredje år. Av den grunn ble nødvendigvis mange beslutninger overlatt til kongen og regjeringen. Dette førte imidlertid ikke til en sterkere kongemakt, men derimot til en mer selvstendig regjering i Norge. Som Ole Kolsrud skriver: «Den faktiske avstanden til unionskongen i Sverige på den ene siden og den faktiske svakheten til Norges folkevalgte lovgivningsorgan på den andre muliggjorde et utøvende styringsorgan med stor grad av uavhengighet av dem begge.»³⁷⁵ Det ble en klar forventning hos flere av statsrådene at deres vedtak skulle følges av kongen, delvis på grunn av deres personlige ansvar, men også fordi kongen satt såpass langt unna at han vanskelig kunne overprøve deres faglige vurderinger. I enkelte krevende saker kunne statsrådene til og med støtte seg på Stortinget for å presse frem sin politikk.³⁷⁶

Den norske regjeringens sammensetning varierte mye i løpet av de første tiårene av 1800-tallet. Mellom 1815 og 1844 var i alt 29 menn innom en eller flere statsrådsposter i regjeringens to avdelinger i Christiania og Stockholm.³⁷⁷ De aller fleste av dem var embetsmenn, mens noen få, deriblant grev Herman Wedel Jarlsberg og Severin Løvenskiold, hadde adelskap og tilhørte et lite sjikt velstående gods- og verkseiere.

Normalt satt to statsråder og statsministeren i Stockholm, mens de resterende ministrene satt i Christiania. Antallet departementer varierte mellom fem og syv i perioden. I tillegg ledet fire ulike svenske stattholdere regjeringen i Christiania i kongens fravær mellom 1815 og 1829. I de periodene kongen eller kronprinsen befant seg i Norge, inntok de selv rollen som regjeringssjef. Kronprinsen tok da tittelen visekonge.

Karl XIII og Karl Johan utnevnte fire svenske adelige offiserer som stattholdere i hver sin periode mellom 1814 og 1829.³⁷⁸ Stattholderen var regjeringen i Christianias

³⁷⁴ Se kapittel fem for flere eksempler på dette.

³⁷⁵ Kolsrud 2001: 35–36.

³⁷⁶ Sejersted 1978: 30–31.

³⁷⁷ Regjeringen u.å.a; Regjeringen u.å.b.

³⁷⁸ Dette avsnittet bygger på Nielsen 1873: 21–26; Nielsen 1902: 172–194; Kolsrud 2001: 49–50.

leder, men hans rolle var kun vagt definert av Grunnloven. Det var derfor et vesentlig rom for rollefortolkning. De to første stattholderne, grevene Hans Henrik von Essen (1814–16) og Carl Mörner (1816–18), oppførte seg som et forsonende, diplomatisk bindeledd mellom Christiania og Stockholm. De formidlet regjeringens synspunkter og vedtak til kongen, og de videreformidlet kongens og kronprinsens ønsker og krav til regjeringen, men de overlot de fleste vedtak til regjeringen selv. Særlig Mörner var medgjørlig og vennlig innstilt overfor den norske regjeringen, til Karl Johans irritasjon. En del endret seg da grev Johan August Sandels (1818–27) inntok stattholderembetet. Han var den første stattholderen som var innsatt av Karl Johan selv, og han trengte ikke rapportere til både kongen og kronprinsen, slik forgjengerne hadde gjort. Sandels førte kongens politikk, og han arbeidet for å bli regjeringens reelle leder. Av den grunn mistet grev Wedel sin posisjon som den førende kraften blant statsrådene. Den siste stattholderen var Baltzar von Plathen (1827–29). Han ble svært upopulær etter Torgslaget i 1829, og etter at han døde senere samme år, ble det ikke innsatt flere svenske stattholdere i Norge.

Generelt valgte Karl Johan regjeringsmedlemmene mer på grunn av deres egnethet og dyktighet enn deres blinde lojalitet til hans egen politikk. Slottsprest Claus Pavels hadde mye rett da han skrev i sin dagbok at «de Mænd, som baade her og i Stockholm staa i Spidsen for Norges Anliggender, ere Mænd af Kundskaber, Duelighed og rene Sæder, det vover selv ikke Avind³⁷⁹ at nægte.»³⁸⁰ Kongen brukte også statsrådspostene som et ledd i en forsoningspolitikk etter 1814. Av de ni som ble valgt som statsråder i november 1814, hadde kun to, Peder Anker og grev Herman Wedel Jarlsberg, tilhørt de unionsvennlige på Eidsvoll, og Wedel fulgte opp den egenrådigheten han hadde demonstrert som medlem av regjeringskommisjonen under krigsårene.³⁸¹ Wedel ble utnevnt til finansminister med sete i Christiania, men han viste tydelig at han ikke var innstilt på å følge kongens linje blindt ved å si seg klart uenig med kongens politikk i flere saker. Insisteringen på at regjeringens betraktninger skulle tas til følge av kongen, førte Wedel på kollisjonskurs med Karl Johan, som anså det som nødvendig å holde hele den utøvende makt samlet under én sterk leder.³⁸² I 1822 førte uenighetene med kongen til at Wedel trakk seg fra regjeringen. Som stortingsrepresentant i tiåret som

³⁷⁹ Misunnelse.

³⁸⁰ Pavels 1867: 59.

³⁸¹ Sejersted 1978: 23.

³⁸² Nielsen 1902: 168–171.

fulgte, fortsatte Wedel å demonstrere sin sterke vilje. Til tross for at kongen var fullt klar over Wedels krav om norsk selvråderett i særnorske saker, ble greven trukket inn igjen i regjeringen som stattholder i 1836.

I Wedels lange fravær var det andre som påtok seg rollen å forsvare regjeringens uavhengighet av kongen. Blant den norske selvråderettens sterkeste forsvareere var Peter Motzfeldt, som kontinuerlig besatt ulike ministerposter mellom 1814 og 1836. Mot slutten av hans periode i regjeringen skal forholdet til kongen ha blitt svært tynnslitt, noe som bidro til at han søkte avskjed etter det turbulente bondestortinget i 1836.³⁸³ Vi kjenner til Motzfeldts oppfatninger om en rekke saker på grunn av den fyldige dagboken han førte i 1821–22.³⁸⁴

En som satt like lenge i regjeringen som Motzfeldt, var Jonas Collett. Etter å ha innehatt en rekke ulike statsrådsposter etter 1814, overtok Collett Finansdepartementet etter Wedels avgang i 1822, en stilling han beholdt til 1836. Collett sto nærmere kongen enn det begge hans tidligere nevnte kollegaer gjorde.³⁸⁵ Etter at stattholder Baltzar von Platen ble den store syndebukken etter Torgslaget i 1829, sluttet kongen å sende svenske adelsmenn til å fungere som regjeringssjefer i Christiania. I kraft av å lede Finansdepartementet, det viktigste departementet, ble Jonas Collett fra det tidspunktet den norske regjeringens førsteminister. Det innebar blant annet at han tok over stattholderenes ansvar for å sende regelmessige rapporter til kongen om hva som foregikk i norsk politikk og i den offentlige debatten.³⁸⁶ I både 1827 og 1832 havnet Collett i konflikt med Stortinget, begge ganger fordi han forsøkte å operere mer uavhengig som minister enn Stortinget mente han hadde rett til.³⁸⁷ Men da Karl Johan valgte å oppløse bondestortinget i 1836, før budsjettet var ferdigbehandlet, stilte Collett seg helt tydelig på Stortingets side.³⁸⁸ Det førte til at han ble tvunget ut av regjeringen senere samme år.

Av mer kongeløiale regjeringssjefer må Severin Løvenskiold nevnes. Løvenskiold var norsk statsminister i Stockholm mellom 1828 og 1841, og deretter stattholder i Norge frem til 1856.³⁸⁹ Gjennom hans virke som statsminister sto den svært

³⁸³ Koht 1940; Thyness 2009.

³⁸⁴ Motzfeldt 1888.

³⁸⁵ Koht 1929b; Storsveen 2009b.

³⁸⁶ Colletts rapporter og brev til Karl Johan finnes Bernadotteska arkivet i Stockholm. Karl Johans svarbrev til Collett finnes i NB, Ms.4° 2980: VII.

³⁸⁷ I 1827 ble Collett stilt for riksrett blant annet fordi han bestilte to dampskip uten å konferere med Stortinget, som hadde den bevilgende myndighet. Collett ble frikjent. I 1832 nektet Collett å følge opp Stortingets vedtak om å legge ned sølvverket på Kongsberg. Jf. Storsveen 2009b.

³⁸⁸ En grundig gjennomgang av oppløsningen av Stortinget i 1836 finnes i Steen 1962: 379–416.

³⁸⁹ Pryser 2009.

konservative Løvenskiold trygt på kongens side i flere kontroversielle saker. Det var han som signerte kongens vedtak om å oppløse Stortinget i 1836, noe som førte til at ble stilt for riksrett og dømt til 1000 spesidaler i bot for å ha hindret Stortinget å utføre de oppgavene Grunnloven påla det.³⁹⁰

Når det gjelder trykkefriheten var juristen Christian Adolph Diriks blant de mer interessante av de konservative skikkelsene i regjeringen. Han har av flere historikere fått den noe tvilsomme æren å være den som sto bak den endelige utformingen av ordlyden i Grunnlovens paragraf 100.³⁹¹ Diriks var, i likhet med flere av de ovennevnte, medlem av regjeringen fra 1814 til 1836, men viktigst i denne sammenhengen er det at Diriks ble utnevnt som politiminister fra 1814 og virket som justisminister fra 1818 til 1825. Med det fikk han også ansvaret i regjeringen for å følge med på ytringer i offentligheten, og for å ta ut tiltale når kongen eller regjeringen mente noen hadde forbrutt seg på paragrafen han selv hadde utformet. Det var i løpet av Diriks periode som politi- og justisminister at det ble tatt ut klart flest tiltaler mot opposisjonsblader, men det betyr imidlertid ikke at det var han selv som var pådriveren for aksjonene. Diriks ble nok satt under et betydelig press fra stattholderne, og indirekte fra Karl Johan, for å finne frem til måter å straffe uønskede ytringer på.

Poul Christian Holst var mannen som tok over Justisdepartementet etter Diriks i 1825, og styrte det frem til 1836. I likhet med Diriks var Holst en konservativ mann, men måten han håndterte en del krevende situasjoner viser at Holst var av en smidigere natur. Blant annet opptrådte han som megler mellom kongen og det norske folket i kontroversene rundt 17. mai på siste halvdel av 1820-tallet.³⁹² Han fikk også gjennomslag

³⁹⁰ For mer om riksrettssaken mot Løvenskiold, se Steen 1962: 417–438.

³⁹¹ Se for eksempel Storsveen 2010: 226. Diriks var konstitusjonskomiteens sekretær og bidro vesentlig til Grunnlovens språkdrakt og ordning. Ifølge Halvdan Koht var Diriks var «en formens mester; det var meget han å takke at grundloven fikk saa korte, greie sætninger med klar utvetydig mening.» (Koht 1914: 182). Eidsvollsmannen Jacob Aall skrøt av Diriks lovkyndighet og store kunnskaper om utenlandske grunnlover: «saasart en Paragraph kom under behandling, vidste han, hvorledes Sætningen var formet i andre Constitutioner, og hans lykkelige Hukommelse og store Lovkundskab kom Forsamlingen herligen tilpas» (Aall 1859: 404). Ifølge Arne Bergsgård 1943: 357 fikk paragraf 100 såpass mange begrensninger etter påtrykk fra Christian Frederik, som rådet konstitusjonskomiteen til å følge trykkefrihetsparagrafen i Niels Treschows grunnlovskast fremfor den nærmest uinskrenkede trykkefriheten som fantes i Johan Gunder Adlers og Christian Magnus Falsens utkast. Falsen satt selv i konstitusjonskomiteen, og den endelige paragrafen ble et slags kompromiss. Påstanden om at akkurat paragraf 100 «skrev sig heel og holden fra Diriks», stammer imidlertid fra Henrik Wergelands konstitusjonshistorie, der Wergeland kom med en skarp kritikk av trykkefrihetsparagrafens utforming, jf. Wergeland 1843: 124. Wergeland var ikke selv til stede på Eidsvoll, men hans far Nicolai satt i konstitusjonskomiteen. Vi vet ikke om Wergeland hadde rett i at Diriks var selve hjernen bak paragrafen, men at Diriks i det minste spilte en rolle i paragrafens utforming, virker sannsynlig.

³⁹² Storsveen 2009c. Se kapittel seks for mer om 17. mai-spørsmålet og trykkefriheten.

for at den norske statsministeren i Stockholm skulle innkalles dersom den svenske regjeringen diskuterte saker som angikk norske forhold, og han forsvarte Stortingets rett til å ta ut riksrettstiltale mot finansminister Collett i 1827, selv om han var uenig i tiltalens innhold.³⁹³

Gjennom sin utnevnespolitikk åpnet altså Karl Johan opp for et vesentlig meningsmangfold innad i regjeringen. Statsrådene måtte likevel bevege seg i et komplisert politisk landskap, der en rekke ulike hensyn måtte tas. Først kom de rent formelle og forfatningsmessige, som vi allerede har vært inne på. Disse overordnede rammene og retningslinjene kunne imidlertid tøyes. Grunnloven ga for eksempel ingen tydelig indikasjon på hvor stor uenigheten måtte være før statsrådene måtte protestere.³⁹⁴ I tillegg hendte det relativt ofte at kongen fattet beslutninger uten å konsultere regjeringen. Samtidig måtte statsrådene være forsiktige både med tidspunkt og ordbruk når de protesterte mot kongen, ellers risikerte de å møte hans vrede. I verste fall kunne det føre til at de ble avskjediget. Statsrådene var bundet av en rekke hensyn, både formelle og uformelle, men som Francis Sejersted skriver: «Generelt var situasjonen for regjeringen lenge uavklart, og statsrådpostene var ensomme utposter sett med mistenksomt blikk av kongen, av stortinget og av den norske opinion. Det uavklarte gir imidlertid mulighet for den sterke».³⁹⁵

4.3 Rapportering og overvåkning

Karl Johan lærte seg aldri svensk eller norsk, og han kunne derfor ikke på egen hånd følge med på hva som skjedde i offentligheten.³⁹⁶ Han var avhengig av at andre oversatte eller refererte innholdet i pressen til han. Dermed ble han også mistroisk til den informasjonen han mottok, ettersom han ikke kunne dobbeltsjekke om den stemte. Løsningen ble å innhente informasjon fra flere kilder på samme tid. Karl Johan etablerte etter hvert et nettverk med rapportører som blant annet sendte informasjon om pressefolk, om publikums mottagelse av artikler og om mulige overtramp.

I Norge var stattholderen den viktigste rapportøren i unionens første år. Stattholderne sendte regelmessig rapporter til Karl Johan om hva som foregikk i det

³⁹³ Steen 1962: 84.

³⁹⁴ Sejersted 1978: 28.

³⁹⁵ Sejersted 1978: 30–31.

³⁹⁶ Höjer 1960: 435.

politiske liv, og tidvis om det som ble skrevet i pressen. Disse brevene gikk utenom den formelle veien i regjeringsapparatet, og stattholderne sto i sine rapporter friere til å kommentere enn det de gjorde i regjeringens innstillinger til kongen, der statsrådskolleget måtte enes om teksten. Stattholderne oppholdt seg i Christiania, der den viktigste nasjonale politikken ble utøvet og der de mest betydningsfulle opposisjonsbladene ble utgitt. I tillegg var stattholderne svenske adelsmenn, som oftest med klar lojalitet til kongen og fødelandet. Karl Johan var mistroisk til stattholderne Essen og Mörner i årene før han ble kronet som konge. Derfor mottok han for eksempel rapporter om pressens oppførsel direkte fra sekretæren til stattholder Essen, antagelig uten at Essen visste det.³⁹⁷

I regjeringen var det særlig justisministeren som hadde ansvar for å vurdere om noen hadde overtrådt trykkefrihetens grenser. Etter en kongelig resolusjon fra 1815 var også boktrykkerne forpliktet til å innlevere eksemplarer av alle trykte skrifter til Justisdepartementet, statsrådssekretariatet og Universitetsbiblioteket.³⁹⁸ Det var imidlertid ikke slik at det alltid var justministerne som var pådriverne for aksjoner mot bladene. Ofte var det først etter påtrykk fra regjeringen, og særlig stattholderen, at Justisdepartementet kom med en vurdering av om et blad hadde overtrådt trykkefrihetens grenser eller ikke.

I Sverige hadde et eget regjeringsmedlem, hoffkansleren, særlig ansvar for trykkefriheten og overvåkning av offentligheten. Hoffkansleren skulle vurdere hvorvidt de tillatte svenske periodiske skriftene var «vådlig för allmän säkerhet eller utan skäl och bevis förnärmande personlig rätt eller av en fortfarande smädlig egenskap».³⁹⁹ Ut fra denne generelle, kontinuerlige overvåkingen av pressen skulle hoffkansleren ta stilling til om bladene hadde gjort seg fortjent til noen sanksjoner. Det var imidlertid Karl Johan som hadde det siste ordet.

Ettersom Karl Johan ikke stolte fullt ut på sine regjeringsmedlemmer, samlet han en gruppe lojale menn rundt seg i det som har blitt kalt *Konungens enskilda byrå*.⁴⁰⁰ Dette ble kongens eget lille embetsverk eller sekretariat på Stockholms slott, med blant annet ansvar for arkivering, håndtering av kongens inn- og utgående korrespondanse og forvaltning av kongens privatøkonomi. Byråets viktigste oppgave var imidlertid å bistå

³⁹⁷ Steen 1953: 113.

³⁹⁸ Langeland 2005: 226. Resolusjonen ble kommentert og kritisert i *Det Norske Nationalblad*, 8.2.1816: 92–96.

³⁹⁹ 1812 års tryckfrihetsförordning, § 4:8, sitert fra Boberg 1989: 113.

⁴⁰⁰ Dette avsnittet bygger på Höjer 1960: 435–438.

kongen i hans samarbeid med den svenske regjeringen og forvaltningen. I tillegg var byrået kongens propagandasentral, og holdt kontakten og kontrollen med kongens fremste offentlige forsvarere og rapportører i inn- og utland, deriblant Joseph Izarn, kongens agent i Frankrike.⁴⁰¹ Karl Johan abonnerte på en rekke blader fra utlandet, særlig franskspråklige, men også norske. Byrået sørget for å velge ut viktige saker for kongen, og oversette dem, dersom det var nødvendig.

Blant de langvarige og best betrodde medarbeiderne i byrået var den norskfødte offiseren Johan Hübner von Holst. Det finnes ikke mange konkrete eksempler på at medarbeiderne i byrået orienterte Karl Johan om skriveriene i pressen i Norge, men det har nok vært et av deres ansvarsområder. For eksempel fikk Karl Johan beskjed om en artikkel i *Nationalbladet* i 1818 av Holst før stattholder Mörner rakk å rapportere om saken.⁴⁰² Mest kjent i Norge av byråets medarbeidere er nok Carl Henric Röslein. I årene rett etter 1814 var han kongens fremste spion i Norge. Röslein reiste rundt i Norge og samlet informasjon om særlig stemingen blant allmuen.⁴⁰³ Han ble imidlertid svært upopulær etter at han forsøkte å vende norske bønder mot Stortinget. Til slutt ble han utvist av stattholder Mörner i 1817.⁴⁰⁴

Det er vanskelig å vurdere nøyaktig hvor utbredt kongens agentapparat i Norge var. De aller fleste eksemplene på rapportering utenfor den ordinære embetsvei stammer imidlertid fra unionens første år, da Karl Johan stilling var mest usikker og utsatt. Også de fleste eksempler på negative reaksjoner på Karl Johans agenter stammer fra disse årene.⁴⁰⁵ Det kan selvfølgelig ha hatt sammenheng med at agentene ble listigere, men det burde etterlatt flere spor i arkivene dersom Karl Johan hadde opprettholdt nivået fra de første årene. Antagelig har behovet for rapportører fra utenfor regjeringsapparatet og byrået i Stockholm gått gradvis nedover i takt med at kongens stilling ble sikrere.

4.4 Gaver og bestikkelser

Senere i denne avhandlingen skal vi se på de sensurmidlene kongen hadde tilgang på i kraft av å være statsoverhode i Norge og Sverige. Det fantes imidlertid et mer personlig

⁴⁰¹ Höjer 1960: 437.

⁴⁰² Brev fra Carl Mörner til Karl Johan, 3.1.1818. Trykt i Lindbæk og Omang 1938: 192–193.

⁴⁰³ Steen 1953: 113–114.

⁴⁰⁴ Steen 1953: 248; Brev fra Carl Mörner til Karl Johan, 10.3.1817. Trykt i Lindbæk og Omang 1938: 78.

⁴⁰⁵ For eksempler, se Steen 1953: 111–114.

virkemiddel for å kontrollere offentligheten som Karl Johan kunne ty til dersom andre tiltak ikke hadde den ønskede effekten: gaver og bestikkelser. Gjennom sin krigsinnsats hadde Karl Johan opparbeidet seg en stor privat formue. Å bruke noen hundre spesidaler i året for å roe ned en brysom opposisjonell, var noe kongen knapt merket. I tillegg hadde han siste ord når det skulle avgjøres hvem som skulle innsettes i ledige embetsposter. De fleste embetsmenn var uavsettelige uten lov og dom etter Grunnloven, men siden eventuelle forfremmelser ble bestemt av kongen, måtte den karrierebevisste embetsmann likevel vokte seg for ikke å vekke kongens misnøye. I tillegg brukte Karl Johan de svenske ridderordenene for å knytte til seg embetsmenn. Å skaffe seg allierte og bygge en stabil, regimetro elite, hadde Karl Johan på nært hold observert Napoleon gjøre. I Norge mistet imidlertid Karl Johan noe den franske keiseren hadde hatt: muligheten til å dele ut adelskap som belønning. Det var årsaken til at han kjempet såpass sterkt mot avviklingen av adelen i 1821.⁴⁰⁶

Mellom 1814 og 1840 mottok omtrent 1200 nordmenn pengegaver, årlige pensjoner og lån fra Karl Johan.⁴⁰⁷ Ifølge Sverre Steen var Karl Johans samlede utgifter til gaver og lån i løpet av hans ti første år i Norge på hele 875 000 spesidaler. Mye av dette må betegnes som ren veldedighet. I årene etter 1814 befant mange seg i en kritisk økonomisk stilling i Norge. Den økonomiske krisen, trelastnæringens kollaps, den harde beskatningen og feilslåtte avlinger førte til at mange vendte seg til kongen for hjelp. Store summer ble gitt til fattige og syke, og til å kjøpe inn mat og klær. Både bønder, forretningsmenn og embetsmenn mottok lån som det ikke hastet å tilbakebetale for å få i gang virksomheten igjen eller komme seg helskinnet gjennom en kritisk periode. Karl Johans gavmildhet var med på å bygge velvilje og sympati for den nye kronprinsen, noe han naturligvis var klar over. Kun et fåtall av disse pengeoverføringene kan betegnes som direkte bestikkelser, for eksempel med mål om at politiske motstandere endret standpunkt. Disse tilfellene er likevel interessante, ettersom noen av dem fikk betydelige konsekvenser for den norske offentligheten.

Karl Johan var seg svært bevisst makten som ligger i å kontrollere informasjon og fremstille virkeligheten på en viss måte. Ruth Hemstad har vist hvordan han aktivt brukte propaganda for å påvirke den norske opinionen under Napoleonskrigenes siste fase.⁴⁰⁸

⁴⁰⁶ Koht 1950: 280.

⁴⁰⁷ Steen 1953: 121–122.

⁴⁰⁸ Hemstad 2014.

Umiddelbart etter at han kom til makten i Norge, begynte Karl Johan å knytte til seg pressefolk. Niels Wulfsbergs nyhetsavis *Tiden*, som hadde vært et viktig talerør for Christian Frederik, ble allerede før unionens formelle inngåelse omgjort til det nye regimets kunngjøringsorgan.⁴⁰⁹ Den svenske generalen Magnus Björnstjerna var den som overbeviste Wulfsberg om å bli unionsvenn. Ved inngangen til 1815 endret *Tiden* navn til *Den Norske Rigstidende*, og inn i redaksjonen trådte Jørgen Johan Vogt og Poul Christian Holst, som begge hadde sekretærstillinger i regjeringen.⁴¹⁰ Selv om *Rigstidenden* hevdet sin uavhengighet, var det utvilsomt kongens og regjeringens blad.⁴¹¹ Wulfsberg selv trakk seg ut av driften, og fikk en stilling som arkivar på slottet i Stockholm, der han i en periode også var Oscars norsklærer. I tillegg mottok han både en pengegave og en årlig pensjon fra Karl Johan. På Karl Johans ordre overbeviste Wulfsberg på samme tid Niels Jørgen Berg, utgiveren av *Christiania Intelligentssedler*, den andre hovedstadsavisen, om å trekke seg tilbake. Bergs avis hadde ved flere anledninger i 1814, også etter Mossekonvensjonen var undertegnet, trykket antisvenske tekster.⁴¹² Det irriterte Karl Johan, men viktigere var det nok å skaffe seg kontroll over hovedstadspressen. Med Berg borte og den mer vennligsinnede Jacob Lehmann som ny utgiver av *Intelligentssedlene*, hadde Karl Johan pasifisert den andre av det som da var de to eneste nyhetsavisene i hovedstaden. For å trekke seg tilbake fikk Berg en årlig pensjon på 1200 riksbankdaler.

Det tydeligste utslaget på Karl Johans bruk av pengegaver for å knytte til seg folk, finner vi i *Det Norske Nationalbladets* arvtager, *Den Norske Nationalven*. Boktrykker Hans Abel Hielms nye blad, som ble startet opp og fikk innvilget portomoderasjon kort tid etter *Nationalbladets* fall høsten 1821, fulgte aldri opp forgjengerens kritiske linje. Bladet gikk riktignok inn for en moderat opposisjonell profil i portomoderasjonssøknaden og i subskripsjonsplanen.⁴¹³ Men omtrent på samme tid begynte boktrykker Hielm motta en årlig pensjon på 600 spesidaler fra Karl Johans private kasse.⁴¹⁴

Dette hadde en avgjørende innvirkning på bladets innhold. Hielm selv ville naturligvis ikke ville innrømme det. Bladet slet med å få nok abonnenter, og allerede i

⁴⁰⁹ Det skjedde kort tid etter Mossekonvensjonen ble undertegnet. Årsakene til at Wulfsberg skiftet side blir diskutert i Giverholt 1984: 33–44. Han trekker særlig frem Wulfsbergs dårlige privatøkonomi og en generell villighet til å snu kappen etter vinden. Se også Steen 1953: 119.

⁴¹⁰ Giverholt 1984: 45.

⁴¹¹ Giverholt 1984: 53.

⁴¹² Giverholt 1984: 42–43.

⁴¹³ RA/S-3445/A/Aa/L0029a. Finansdepartementet. Referatprotokoll 29a (1821), sak 481.

⁴¹⁴ Steen 1954: 290–291.

oktober 1822 endret Hielm bladets profil til å bli en nyhets- og annonseavis. I februar 1823 rykket Hielm inn en annonse i *Den Norske Rigstidende*, der han forklarte årsakene til denne endringen.⁴¹⁵ Der skrev han at han bladets formål hadde vært å oppta blant annet tekster som tok for seg «enhver Green af offentlige Anliggender, Kritiker og Antikritiker,» men at dette ikke hadde vært mulig fordi «Omstændighederne og Tiden havde bundet enhver Pen med Taushed».⁴¹⁶ På grunn av dette hadde bladet sjelden blitt «sjenket patriotiske Bidrag og endnu sjeldnere indeholdt det politiske Efterretninger.»⁴¹⁷ Til tross for bladets endrede profil, bedyret Hielm at frimodige tekster fortsatt ville få plass i bladet hans, og at han ville beskytte anonymiteten. Hielm la med andre ord skylden for *Den Norske Nationalvens* forsiktede profil på innsenderne fremfor redaksjonen. Da Hielms nye blad, den direkte arvtageren til et svært populært og innflytelsesrikt blad, ble såpass tannløst, er det klart at noen må ha begynt å murre. Det fantes heller ikke andre opposisjonsblader som var villige til å ta risikoen det innebar å trykke opposisjonelle tekster. Antagelig var denne teksten derfor et slags forsvarsskrift for Hielm, samtidig som det nok var en innstendig bønn om flere abonnenter.

Forslaget om å gi Hielm faste pengeoverføringer kom fra stattholder Sandels. I kommunikasjonen mellom stattholderen og Karl Johan var det ordene «indemnisation» og «indemnité» som ble brukt.⁴¹⁸ Det kan oversettes med erstatning eller godtgjørelse. Kan overføringene til Hielm dermed ses på som en slags kompensasjon for tapet han hadde lidd? I brevet fra Sandels til kongen skrev stattholderen at han hadde lest *Nationalvennens* første nummer, der bladets plan også sto, og han forsikret kongen om dette var et blad av en helt annen støpning enn forgjengeren. Sandels antok, helt riktig, at et slikt moderat blad aldri ville generere den samme omsetningen som *Nationalbladet* hadde. Derfor argumenterte han for at Hielm burde få en erstatning. Men pengeoverføringene skulle kun fortsette «så lenge han fortsatte den gode oppførselen».⁴¹⁹ Det vil være naivt å tro at denne beskjeden ikke ble formidlet til Hielm. Målet med «erstatningen» var å skape gjensidig avhengighet og dermed formalisere en slags allianse.

⁴¹⁵ Annonser sto på trykk både i *Den Norske Rigstidende*, 24.2.1823 og 28.2.1823. Bladet gikk inn i 3. desember 1823, ifølge Steen 1954: 292.

⁴¹⁶ *Den Norske Rigstidende*, 24.2.1823.

⁴¹⁷ *Den Norske Rigstidende*, 24.2.1823.

⁴¹⁸ BFA, Karl XIV Johans arkiv, Norvège: brev och rapporter från och om Norge, boks 204. Brev fra Johan August Sandels til Karl Johan, 18.9.1821; Brev fra Karl Johan til Johan August Sandels, 27.9.1821. Trykt i Adelsköld 1955: 178.

⁴¹⁹ BFA, Karl XIV Johans arkiv, Norvège: brev och rapporter från och om Norge, boks 204. Brev fra Johan August Sandels til Karl Johan, 18.9.1821. Min oversettelse.

Også Hans Abel Hielms tremening, Peter Pavels Hielm, opplevde å bli «belønnet» for sin opposisjonelle virksomhet av Karl Johan. Han var blant de mest ytterliggående og uforsonlige av innsenderne til *Nationalbladet* i dets første par leveår. Men brått stoppet han opp, og begynte plutselig å skrive hyllestikt til Karl Johan. Årsaken var at han ble kjøpt av Karl Johan for en årlig pensjon på 300 spesidaler etter at han mistet stillingen han hadde på Gjemsøe kloster.⁴²⁰ Eller som Maurits Hansen bemerket i et brev til Conrad Nicolai Schwach: «han har, siger man her, taget Haandpenge og er nu omvendt til det Gode.»⁴²¹

En tredje skikkelse fra den første opposisjonen var nær ved å bli omvendt som en følge av egne ambisjoner. Peter Flor var en av lederne av opposisjonen på Stortinget i 1821. Men i en kort periode under sesjonen argumenterte han plutselig langt mer moderat og forsonlig i gjeldssaken enn han hadde gjort tidligere. Forklaringen var at han via stattholder Sandels fikk beskjed om at Karl Johan vurderte han til et ledig postkommisærembete.⁴²² Til tross for den relativt gode oppførselen fikk ikke Flor embetet. Kort tid etter kontrabeskjeden gjenintok han sin hissige opposisjonelle linje.

Karl Johans utdeling av pengegaver til sine politiske motstandere ser ut til å ha blitt mindre hyppig etter hvert. Det kan ha flere forklaringer. For det første ble hans stilling tryggere og behovet dermed mindre. Den andre årsaken var at pressen ble mindre kritisk i tiåret som fulgte *Nationalbladets* nedleggelse. For det tredje kan det hende at kongen begynte å se på gavegivningen som lite taktisk klok eller lite effektiv. Kongens pengeutdeling ble offentlig kjent i de fleste tilfellene, og gavmildheten slo ikke alltid positivt ut. Det så fort ut som en bestikkelse når en opposisjonell ble bragt til taushet gjennom en kongelig pengeoverføring. Stattholder Mörner oppfordret også Karl Johan til å ikke gi gaver, ettersom det kunne føre til misunnelse.⁴²³ Gavene hadde heller ikke alltid den ønskede effekten, som i 1824, da stortingsrepresentantene Christian Krohg og Ingelbrecht Knudssøn ledet opposisjonen mot kongen, til tross for at de begge hadde mottatt generøse lån fra han.⁴²⁴

Bruken av embeter for å belønne god oppførsel eller inspirere til bedring, stanset imidlertid ikke helt opp. Den mest kjente av 1800-tallets opposisjonelle som ble mildnet

⁴²⁰ Nygaard 1960: 220–221. Som et svar på ryktene som hadde begynt å svirre, innrømmet Hielm i *Nationalbladet* at han hadde mottatt penger fra Karl Johan, og nektet for å ha mottatt danske penger.

⁴²¹ Brev fra Maurits Hansen til Conrad Nicolai Schwach, 6.6.1821. Trykt i Daae 1907: 376–378.

⁴²² Steen 1954: 148.

⁴²³ Se brev fra Carl Mörner til Karl Johan, 2.10.1816. Trykt i Lindbæk og Omang 1938: 14–16

⁴²⁴ Steen 1962: 359.

underveis i jakten på et embete, var Henrik Wergeland. Gjennom hele 1830-tallet ble han nektet presteembetet han ønsket seg, ettersom etablissementet i embetsmannsstatens mente hans oppførsel var for uvøren. Mot slutten av 1830-tallet begynte Wergeland å skrive flere hyllestidikt til Karl Johan og hans familie.⁴²⁵ En vanlig forklaring på det har vært at han gjorde det som en del av jakten på et embete og på grunn av sin pengenød. Det er kun en del av årsaken. For til tross for at han var en erklært republikaner, var Wergeland tilhenger av monarkiet i praksis.⁴²⁶ Da Karl Johan besøkte Christiania i 1838-1839, knyttet han kontakt med Wergeland, og besluttet å gi dikteren en årlig pensjon på 200 spesidaler.⁴²⁷ Det ga Wergeland frihet til å fortsette sin diktning og sitt prosjekt med opplysning av allmuen. For Karl Johans omdømme var det verdifullt å knytte en av landets fremste litterater nærmere seg selv. I 1840 førte den tette tilknytningen til kongen til at Wergeland ble utnevnt til landets første riksarkivar.⁴²⁸

4.5 Avslutning

Dette kapittelet har vist at Karl Johan ikke bare hadde flere grunner til å ønske at kritikk av han selv i pressen ble holdt til et minimum. Usikkerheten knyttet til egen posisjon, både i Sverige, Norge og blant Europas stormakter var stor hos Karl Johan, i alle fall i løpet av unionens første tiår. Samtidig var han både nærtagende og oppfarende som person, noe som bidro til at han selv tålte negativ omtale dårlig. Kongens muligheter til å sanksjonere pressen ble påvirket av den sammensatte og mangfoldige regjeringen han selv utnevnte, og kompetansereglene i den Grunnloven han hadde underskrevet høsten 1814. Regjeringens medlemmer var generelt mer liberale enn kongen, men også svært konservative menn fikk statsrådposter.

Som en følge av hans store personlige rikdom og brede kontaktnett, hadde Karl Johan tilgang på en del maktmidler mot pressen som ikke var regulerte av lov. Gjennom sin propagandasentral, Konungens enskilda byrå, kunne han overvåke og få rapporter på pressens oppførsel i Sverige, Norge og Europa for øvrig. Penger og embetsutnevnelser kunne han bruke for å omvende kritikere til lojalister eller i det minste få opposisjonelle

⁴²⁵ Storsveen 2008: 325–327.

⁴²⁶ Storsveen 2008: 328–329.

⁴²⁷ Storsveen 2008: 341–342.

⁴²⁸ Storsveen 2008: 377.

til å tie stille i en avgjørende periode. Disse uformelle maktmidlene var imidlertid ikke nok til å kontrollere den strømmen av opposisjon som skulle komme.

5 Karl Johans kamp mot trykkefrihetsparagrafen

Trykkefrihed bør finde Sted. Ingen kan straffes for noget Skrift af hvad Indhold det end maatte være, som han har ladet trykke eller udgive, medmindre han forsetligen og aabenbar enten selv har viist, eller tilskyndet andre til Ulydighed mod Lovene, Ringeagt mod Religionen, Sædelighed eller de constitutionelle Magter, Modstand mod disses Befalinger, eller fremført falske og ærekrænkende Beskyldninger mod nogen. Frimodige Ytringer om Statsstyrelsen og hvilkensomhelst anden Gjenstand ere Enhver tilladte.⁴²⁹

Grunnlovens paragraf 100, trykkefrihetsparagrafen, som er sitert ovenfor, åpnet ikke bare opp for at befolkningen fikk en større grad av frihet til å fremme sine meninger og verdensanskuelser på trykk. Sammen med maktfordelingen og de øvrige rettsstatlige prinsippene Grunnloven var bygget på, innebar den nye trykkefriheten noe annet vesentlig nytt: I motsetning til sine eneveldige dansk-norske forløpere hadde ikke Karl Johan mulighet til å definere det offentlige ordskiftets rammer og betingelser. Den nye norske kongen kunne ikke fritt bestemme lovene, og han satt ikke på noen lovfestede direkte sanksjonsmuligheter mot pressen. Samtidig ønsket Karl Johan mer kontroll over pressen på egne hender enn det Grunnloven la opp til. Og selv om kongens makt var betydelig redusert, var han fortsatt en kraft å regne med.

I dette og det neste kapittelet skal vi se nærmere på Karl Johans forsøk på å bruke rettsvesenet til å skaffe seg økt kontroll over det offentlige ordskiftet. Det skjedde hovedsakelig på to måter. For det første forsøkte han å få Stortinget til å endre Grunnloven og til å vedta nye lover som begrenset trykkefriheten på enkelte områder, samtidig som han la press på domstolene til å fortolke det eksisterende lovverket strengt. For det andre tok kongen og regjeringen selv initiativ til at det ble tatt ut tiltale mot blader, redaktører og forfattere som etter deres syn hadde overskredet trykkefrihetens grenser. Forsøkene på innstramming av lovverket vil bli behandlet i dette kapittelet, mens tiltalene vil behandles i det neste.

For å forstå konteksten rundt kongens og regjeringens kontrollforsøk, må først hovedtrekkene ved periodens trykkefrihetsjuss skisseres opp. Grensene for trykkefriheten var uklare; gråsonene var store. Delvis var det slik på grunn av selve ordlyden i paragraf

⁴²⁹ Grunnloven av 4. november 1814, paragraf 100.

100, som ga et stort rom for fortolkning, og delvis var det på grunn av den manglende rettspraksisen i denne typen spørsmål. Straffelovverket var tilpasset et enevoldsregime med strenge rammer for ytringer. Det skulle vise seg å bli utfordrende for rettsvesenet å kombinere dette med en trykkefrihetsparagraf som potensielt kunne fortolkes svært liberalt. Etter at disse hovedlinjene er trukket opp, vil jeg gå gjennom Karl Johans forsøk på å endre lovverket. Hans mest aktive periode i dette henseende var i unionens første tiår, og særlig fra 1818 til 1821. Hovedvekten i denne delen vil derfor ligge på disse årene.

5.1 Trykkefrihetsjuss før og etter 1814

I overgangen fra enevelde til et liberalt konstitusjonelt monarki ble kongerollen langt svakere, og dermed også kongens makt over det offentlige ordskiftet. Etter 1814 ble Stortinget den lovgivende makt, og kongen og regjeringen kunne ikke lenger vedta nye lover som begrenset trykkefriheten. I paragraf 100 lå dessuten en skranke for lovgiver. Det vil si at en ytring bare kunne være ulovlig dersom den falt innenfor unntakskategoriene i trykkefrihetsparagrafen, som for eksempel ærekrenkelser, ringeakt mot religionen eller oppfordring til ulydighet mot lovene. For kongemakten betydde dette at den ikke bare mistet muligheten til selv å utforme lovverket dersom for eksempel de politiske realitetene skulle endre seg – det var også helt tydelige begrensninger på hva Stortinget i det hele tatt hadde anledning til å forby av ytringer, og dermed på hva kongemakten kunne *presse* det til.

Rettsbeskyttelse av trykkefriheten var ikke noe fundamentalt nytt i Norge i 1814. På siste halvdel av 1700-tallet ble retten til å trykke tekster uten statlig forhåndsgodkjenning av manuskriptet etablert i Danmark-Norge.⁴³⁰ Likevel sto den eneveldige kongemakten fortsatt fritt til å utforme trykkefrihetens unntak og definere offentlighetens spilleregler etter sine egne ønsker og behov. Dette ble tydelig i trykkefrihetsforordningen av 1799, der et nytt forhåndssensurregime ble innført ved at alle skrifter utenom større bøker skulle leveres til gjennomsyn hos politiet. Dermed satt den utøvende makt gjennom politiet igjen på sanksjoner som gikk utenom domstolene.

⁴³⁰ Dette skjedde først gjennom Struensees kortlevde reformer i 1770 som opphevet forhåndssensuren, deretter ble trykkefrihet som grunnprinsipp slått fast i reskriptet av 3. desember 1790. Det samme ble det i trykkefrihetsforordningen av 1799, men som dette kapitlet vil vise, var det kun snakk om en trykkefrihet i ordets aller snevreste forstand. For en nyere gjennomgang av trykkefriheten i denne perioden, se Mchangama og Stjernfelt 2016: 149–236.

Etter 1814 hadde kongemakten ingen av disse mulighetene, og det er en av grunnene til at grunnlovsåret fortsatt bør regnes som et klart brudd i ytringsfrihetens historie i Norge. Likevel ble vesentlige deler av eneveldets trykkefrihetslover og en del repressive praksiser videreført. Noe av årsaken til det lå i utformingen av den nye norske konstitusjonens trykkefrihetsparagraf.

For hvor går egentlig grensen mellom «Frimodige Ytringer om Statsstyrelsen» som «ere Enhver tilladte» og ytringer som må regnes som «Ringeakt ... mod de Constitutionelle Magter»? Hva slags straff skulle man få dersom man «forsetligen og aabenbar» hadde «fremført falske og ærekrænkende Beskyldninger mod nogen»? Disse og flere andre ubesvarte spørsmål ble overlatt til de norske domstolene å svare på etter at Karl Johan og det første overordentlige Stortinget kom til enighet om Grunnlovens utforming 4. november 1814.

Grunnlovens paragraf 100 var av en tvetydig natur og etterlot et stort rom for fortolkning. En ting var imidlertid de aller fleste enige om: Ytringer som brøt et av de mange unntakene på trykkefriheten, måtte kunne straffes. Spørsmålet var hvor hjemlene for straffeutmåling skulle finnes. Grunnlovens paragraf 94 bestemte at en ny sivil- og kriminallov skulle utarbeides i løpet av det første eller andre Stortinget, men dette lovarbeidet skulle vise seg å ta svært lang tid å fullføre. Først i 1842 fikk Norge en ny kriminallov.⁴³¹ Den samme paragraf 94 slo også fast at det eksisterende lovverket var gjeldende, så lenge det ikke var i konflikt med Grunnloven. Med andre ord hadde Norge i så godt som hele Karl Johans regjeringstid et kriminallovverk fra den dansk-norske enevoldstiden bestående av en kompleks blanding av lovbøker, forordninger og reskripter, som det var uavklart om var opphevet eller ikke. Høyesterett gjorde en viktig jobb ved å definere gjeldende rett og dermed i praksis ugyldiggjøre en del eldre lovparagrafer, men det var bare i sakene som faktisk ble anket helt dit.

5.1.1 Arven fra eneveldet

Deler av det gamle lovverket var tilpasset et system med streng forhåndssensur, få muligheter for kritikk av styresmaktene og en omfattende, systematisk

⁴³¹ Se Sandvik 2017 for en drøfting av forarbeidene til delene om trykkefrihetens unntak i den nye kriminalloven.

meningskontroll.⁴³² Christian Vs Norske Lov fra 1687 la opp til svært strenge, i mange tilfeller rent bestialske straffer for et vidt spenn av ytringer. En grov majestetsfornærmelse skulle for eksempel bli straffet med en avkappet hånd etterfulgt av henrettelse ved radbrekking. Den døde kropp ble deretter partert og plassert på steile og hjul, mens hodet ble satt på en stake.⁴³³ Flere av disse bestemmelsene var imidlertid erstattet av mer moderne paragrafer, og uansett var denne typen drakoniske straffemetoder i stor grad blitt en utdatert praksis i løpet av 1700-tallet. Unntaket var sakene mot Johann Friedrich Struensee og Enevold Brandt i 1772.

Bortsett fra Grunnlovens paragraf 100, skulle trykkefrihetsforordningen fra 1799 bli den mest betydningsfulle lovteksten som regulerte trykte ytringer i Norge i de første tiårene etter etter 1814. Den hadde oppstått som en reaksjon på de forsiktige trykkefrihetsreformene i 1784 og 1790, som hadde åpnet den dansk-norske offentligheten opp for en friere diskusjon om statsanliggender. De mest bestialske straffene fra Norske Lov ble opphevet eller mildnet, men 1799-forordningen hjemlet fortsatt dødsstraff (paragraf 1) og landsforvisning (paragrafene 2, 3 og 4), i tillegg til en rekke fengselsstraffer og betydelige pengebøter. Ytringene som ble regnet som forbudte, tilsvarte imidlertid stort sett de unntakene fra trykkefriheten som Grunnloven senere fastsatte.⁴³⁴ I den forstand bygget den nye trykkefrihetsparagrafen fra 1814 på lovverket som allerede eksisterte. I forlengelse av dette hevder rettshistorikeren Lars Bjørne at Grunnlovens paragraf 100 «vid en jämförelse framträder som ett kort sammandrag av 1799 års förordning.»⁴³⁵

Både Bjørne og Odd Arvid Storsveen hevder videre at forhåndskontroll fortsatt var mulig i teorien etter 1814, ettersom det ikke ble direkte forbudt av trykkefrihetsparagrafen.⁴³⁶ Den teoretiske muligheten var i så fall svært liten. Trykkefrihet og forhåndssensur ble nemlig sett på som gjensidig utelukkende, både av de fleste av tidens jurister og i bredere lag. Ifølge den liberale juristen Henrik Steenbuch kunne trykkefrihet kun eksistere der enhver hadde rett til å utgi skrifter «uden nogen af den offentlige Magt i Forveien lagt Hindring».⁴³⁷ Videre måtte kun domstolene dømme i

⁴³² Rian 2010 og Rian 2014.

⁴³³ Christian Vs Norske Lov, 1687, 6-4-1.

⁴³⁴ Storsveen 2010: 225. To forbud fra 1799-forordningen ble ikke videreført: forbudet mot å krenke eller laste fremmede makter og forbudet mot å forhåne monarkisk regjeringsform.

⁴³⁵ Bjørne 2018: 75.

⁴³⁶ Bjørne 2018: 75; Storsveen 2010: 225.

⁴³⁷ Steenbuch 1815: 157.

trykkefrihetsspørsmål, utelukkende etter «en bestemt og tydelig Lov».⁴³⁸ Også ifølge den mer konservative juristen Frederik Stang var «enhver endog kun partiel eller betinget Censurindretning uforenelig» med trykkefrihet.⁴³⁹ De få som uttalte seg i motsatt retning, risikerte å bli latterliggjort. For eksempel kom slottsprest Claus Pavels i sin dagbok med følgende nedlatende omtale av sin kollega, sogneprest Peder Juell, som Pavels besøkte i 1815:

Han er en ypperlig Forretningsmand, har mangfoldige agtværdige Egenskaber, men uvidenskabelig er han vist i høi Grad, hvorom ogsaa vidnede et Forslag, han havde i Dag, at der trods Grundlovens Bydende skulde oprettes et Censurcollegium, der skulde gjennemlæse alle Manuskripter, inden de tryktes, og advare Publicum mod at spille sine Penge paa Snaus.⁴⁴⁰

Formuleringen om at «Trykkefrihed bør finde Sted» innebar altså at forhåndssensur ikke kunne finne sted.⁴⁴¹

Trykkefrihetsforordningen av 1799 var derfor i klar konflikt med Grunnlovens trykkefrihetsparagraf på et par sentrale punkter. For i tillegg til straffene, la forordningen opp til at de som var dømt etter den, ble underlagt livslang forhåndssensur, der alle manuskripter måtte gjennomleses av politiet før de kunne trykkes (paragraf 20). De som for tiden sto under tiltale, måtte få en medborger til å gå god for det de skrev før det kunne trykkes (paragraf 18). I forordningen fantes også en noe mindre streng, men fortsatt betydelig forhåndssensur gjennom politiet, godt gjemt i dens tre siste paragrafer (paragrafene 26, 27 og 28).⁴⁴² Både utformingen, omfanget og effekten av denne politisensuren har blitt undervurdert av enkelte historikere.⁴⁴³ Den nye kontrollformen

⁴³⁸ Steenbuch 1815: 157

⁴³⁹ Stang 1833: 566

⁴⁴⁰ Pavels 1867: 130–131.

⁴⁴¹ Bjørne er selv inne på dette ved senere anledninger, se for eksempel Bjørne 2018: 79, 83, 88.

⁴⁴² Paragraf 26 i trykkefrihetsforordningen av 1799 fastslo at boktrykkerne var forpliktet til å innlevere et eksemplar av en trykksak til politiet før videre distribusjon. Dersom politimesteren fant noe potensielt lovstridig skulle han beordre alle eksemplarene av skriftet inndratt og sende eksemplarene og sin betenkning til det danske kanselli. Paragrafene 27 og 28 understreket politiets ansvarlighet for å gjennomføre kontrollen. På grunn av en viss usikkerhet rundt hvor lang tid det skulle ta fra politiet mottok skriftene før de kunne bli distribuert videre, kom det en presisering gjennom en plakat i 1814, der det ble slått fast at politiet var pliktige, innenfor en tidsfrist, til å gjennomlese alle skrifter før de ble distribuert (se Jørgensen 1944: 80–84; Bruhns 1995: 59). Denne plakaten gjaldt riktignok ikke Norge, da den ble vedtatt etter Kieltraktatens undertegnelse, men den viser hva *intensjonen* med 1799-forordningen hadde vært fra starten.

⁴⁴³ Når en del historikere har konkludert med at 1799-forordningen ikke gjennomførte sensur, skyldes det ifølge Svend Bruhns tre feiloppfatninger. For det første har det blitt hevdet at det ikke var snakk om sensur fordi alt var i prinsippet lov å trykke. For det andre har det blitt påstått at sensuren gjaldt kun periodika og småskrifter. Og for det tredje har noen ment at sensuren kun ble overfladisk gjennomført. Den andre misforståelsen er interessant fordi den kommer fra en enkel feillesing av lovteksten. Kravet om gjennomlesning fra politimesteren gjaldt nemlig kun skrifter under 24 ark. Et ark er imidlertid ikke det samme som en side; ark var det formatet et stykke papir kom til boktrykkeren i. Disse arkene ble trykket på begge sider, og de ble brettet og kuttet. Et skrift på 24 ark kunne på den måten ha 96 sider i folioformat,

var en *publiseringssensur* fremfor den gamle *manuskriptssensuren*, for å bruke Svend Bruhns begrepspar.⁴⁴⁴ Det var et eksemplar av det ferdig trykte skriftet politiet fikk ansvar for å gjennomlese, vurdere straffbarheten av og eventuelt rapportere videre om til det danske kanselli. Politimesteren skulle også straks konfiskere og forby utsalget av skrifter som han mistenkte inneholdt straffbare ytringer. Dette ga ikke politiet mulighet til å redigere innholdet i teksten, slik sensorene ved universitetet hadde hatt før 1770. En slik manuskriptssensur kunne imidlertid bli påtvunget de som hadde blitt dømt etter hvilken som helst paragraf i forordningen (jf. forordningens paragraf 20).⁴⁴⁵

For forfatterne, forleggerne og boktrykkerne kunne den nye formen for sensur faktisk innebære en større risiko for straff enn den gamle. Den konservative juristen Andreas Sandøe Ørsted var blant dem som argumenterte mot forhåndssensuren slik den var utformet i 1799-forordningen. Ørsted hevdet at det ville være bedre med den gamle manuskriptssensuren fordi den innebar ansvarsfrihet for dem som leverte inn et skrift til sensur.⁴⁴⁶ I teorien kunne man med de nye reglene bli dømt til harde straffer for innholdet i et skrift uten at offentligheten noen gang fikk se innholdet. Det var også hele poenget med utformingen av den nye sensuren.⁴⁴⁷ Med manuskriptssensuren ble man stort sett kun nektet å offentliggjøre sine ytringer gjennom tvungne endringer eller publiseringsnekt. Motivene til Ørsted for dette standpunktet kan godt ha vært at han uansett foretrakk en mer omfattende sensurordning, men det er verdt å merke seg at kammerherre Frederik Christian Wedel Jarlsberg, en langt mer liberalt anlagt mann, argumenterte på samme måte.⁴⁴⁸ I tillegg kan man tenke seg at publiseringssensuren innebar en større økonomisk risiko for utgiverne, ettersom de faktisk måtte trykke opp eksemplarene før de visste om

192 sider i kvartformat eller 384 sider i oktavformat. Det var altså ikke kun snakk om periodika som ble sensurert. Så godt som alle skrifter måtte gjennomleses av politiet. Det var kun større bøker som var unntatt. Ole Feldbæk, Harald Jørgensen og Knut Mykland har alle på forskjellige måter undervurdert forhåndssensuren i 1799-forordningen, ifølge Svend Bruhns. Se Bruhns 1995 for en utdypning.

⁴⁴⁴ Bruhns 1995: 58.

⁴⁴⁵ Det var kun dette som ble regnet som sensur i kongens forstand, jf. Bruhns 1995: 59. En straffedømt mistet altså sin «trykkefrihet».

⁴⁴⁶ Jørgensen 1944: 83.

⁴⁴⁷ Politiet skulle bli forelagt et eksemplar av skriftene før de ble distribuert videre. Boktrykkere som ikke fulgte dette påbudet risikerte bøter. Dersom politimesteren fant noe potensielt straffbart i skriftet skulle han umiddelbart forby utsalget av det og konfiskere alle trykte eksemplarer. Det skulle skje før politimesteren rapporterte videre til det Danske Cancelli, og dermed en god stund før det ble avgjort om tiltale skulle tas ut eller ikke. Jf. Trykkefrihetsforordningen av 1799, § 26.

⁴⁴⁸ Bruhns 1995: 63. Wedel Jarlsberg var adelig hoffmann og forfatter, og han støttet Peter Andreas Heiberg etter at sistnevnte ble satt under tiltale for brudd på trykkefrihetsforordningen kort tid etter at den trådte i kraft i 1799. Selv havnet Wedel Jarlsberg i myndighetens søkelys etter han utga et kritisk skrift i 1821, men det ble aldri tatt ut tiltale mot han. Se Jørgensen 1944: 102–103. Denne Wedel Jarlsberg var for øvrig ingen nær slektning av den norske grev Wedel. Christian Magnus Falsen argumenterte på lignende vis i *Det Norske Nationalblad*, 12.12.1815: 196.

innholdet var godkjent eller ikke. Uansett om det var manuskriptsensuren eller publiseringssensuren som var verst, var det snakk om forhåndssensur.

1799-forordningen medførte en omfattende overvåkning, forfølgelse og tilhørende selvsensur. I tillegg utfordret den en utbredt oppfatning av trykkefrihetens innhold gjennom utstrakte forbud mot anonymitet (paragrafene 16, 17 og 19). Alle tekster, fra den minste nyhetsartikkel til bøker, skulle merkes med forfatterens fulle navn, og ethvert skrift skulle påtegnes navnet til både forleggeren og boktrykkeren. Ifølge forordningens introduksjon hadde det «viist sig, at lumsk og nedrig Ondskab i Almindelighed søger Skiul under Anonymitet», og at det var rimelig og rettferdig å forvente at folk måtte tåle å stå ved sine ytringer i offentligheten. Denne oppfatningen ligner oppfatninger som preger dagens offentlighet, selv om vi ikke forbyr anonymitet. Men som vi skal se i kapittel syv, ble anonymiteten sett på som svært viktig rundt år 1800, og ikke bare som et nødvendig onde. For en del var anonymiteten en av bærebjelkene i en velfungerende offentlighet. Ideelt sett skulle alle ytringer være anonyme eller under pseudonym. For noen var et anonymitetsforbud følgelig helt inkompatibelt med trykkefrihet. Her hersket det imidlertid uenighet, og spørsmålet om disse paragrafene var gjeldende eller ikke i Norge etter 1814, ble ikke avgjort før på 1820-tallet, som vi skal se senere i dette kapitlet.⁴⁴⁹

«Trykkefrihet» ble forstått i ordets aller snevreste forstand i trykkefrihetsforordningen av 1799. Det betydde rett og slett at alle – unntatt de som allerede hadde forbrutt seg mot trykkefriheten – hadde lov til å trykke hva de ville. De som sto bak ytringene ble imidlertid strengt overvåket og kunne straffes før ytringene deres nådde offentligheten. I ettertid er det nærliggende å konkludere med at 1799-forordningen var skrevet med den nye tidens språk for å legitimere det gamle regimets politikk.

5.2 Tre fortolkninger av paragraf 100s relasjon til lovverket

Men hva tenkte folk i samtiden? Delte eidsvollsmennene, norske jurister generelt og øvrige deltagere i den norske offentligheten etter 1814 enevoldsmaktens snevre forståelse

⁴⁴⁹ En som umiddelbart stilte seg kritisk til at anonymitet skulle være en nødvendig del av trykkefriheten, var juristen Henrik Steenbuch, som i 1815 utga en kommentar til Grunnloven, jf. Steenbuch 1815: 160; Björne 2018: 84–85.

av trykkefrihetsbegrepet? Grunnloven selv manglet en forklarende tekst og formålsparagrafer, så nøyaktig hva eidsvollsmennene la i trykkefrihetsbegrepet, vet vi ikke. Men studerer man hvordan den grunnlovfestede trykkefriheten ble omtalt og fortolket i årene etter 1814, blir det tydelig at trykkefriheten gjennomgående ble forstått som noe mer omfattende enn bare retten til å trykke det man ønsket. Men det var uenighet om nøyaktig hva slags innskrenkninger som skulle regnes som så vesentlige at de ved sin tilstedeværelse opphevet trykkefriheten.

Etter kort tid manifesterte det seg problemer med å forene trykkefrihetslovverket fra enevoldstiden med Grunnlovens paragraf 100. Det var ingen tvil om at eksisterende lover som var i tydelig konflikt med Grunnloven måtte regnes som opphevet. Men det var mange tvilstilfeller, særlig på grunn av den nevnte uenigheten rundt hva som lå i trykkefrihetsbegrepet. Dermed oppsto det uenigheter om hvordan lovverket burde fortolkes og dets enkelte deler veies opp mot hverandre.

Én ting var det likevel enighet om. Ut fra kildene og litteraturen som er gjennomgått her, finnes det få spor etter noen umiddelbar diskusjon om politisensuren skulle regnes som avvirket eller ikke. Ettersom ordningen faktisk ikke ser ut til å ha blitt videreført, må vi ta utgangspunkt i at det var en bred konsensus om at publiseringssensuren i 1799-forordningen var en form for forhåndssensur. Christian Magnus Falsen var for eksempel helt tydelig på dette i en artikkel i *Nationalbladet* i 1815.⁴⁵⁰ Som nevnt var forhåndssensur helt uforenlig med trykkefrihet for de fleste i samtiden. Hovedinnholdet i de tre siste paragrafene i 1799-forordningen har derfor sannsynligvis blitt regnet som opphevet umiddelbart etter 1814.

Spørsmålet om kontrollfunksjonen gjennom politiet egentlig burde bli regnet som opphevet eller ikke, kom først opp i Høyesterett i 1837, i en sak mot bokhandler Johan Dahl. Han hadde nektet å gi fra seg et eksemplar av Andreas Munchs diktdebut *Ephemerer* da politiet krevde den innlevert. Høyesterett slo der fast at politiets innkreving av eksemplarer av trykt materiale var uforenlig med Grunnlovens paragraf 100. Denne overvåkningens funksjon var å sette politiet i stand til å rapportere om lovbrudd, samt å konfiskere og nekte utsalg av skrifter. Med andre ord var overvåkingen uløselig knyttet til de sensurerende funksjonene i 1799-forordningens siste paragrafer, og siden disse utvilsomt var opphevet ved Grunnlovens 100, var også grunnlaget for politiets innkreving

⁴⁵⁰ *Det Norske Nationalblad*, 12.12.1815: 196, 198.

borte.⁴⁵¹ Det er imidlertid høyst usikkert hvor utbredt denne praksisen egentlig var før høyesterettsdommen slo fast at den var ulovlig. Med tanke på hvor kritiske opposisjonsbladene var til de øvrige bestemmelsene i 1799-forordningen, virker det merkelig at det var først i 1837 at noen skulle åpenlyst nekte å føye seg etter politimesterens krav om innlevering. Dette inntrykket forsterkes av at Høyesterett i dommen i 1837 var såpass tydelige på at innleveringen var opphevet ved paragraf 100. En alternativ forklaring kan derfor være at saken mot Dahl kom som en følge av at politiet i Christiania forsøkte å gjenoppta denne praksisen i et forsøk på å skaffe seg mer oversikt over pressen, og at bokhandlerne raskt reagerte med å nekte. Andreas Munchs helt upolitiske diktsamling var i så fall en helt tilfeldig utvalgt prøvesten. For øvrig var boktrykkerne etter en kongelig resolusjon fra 1815 også forpliktet til å innlevere eksemplarer av alle trykte skrifter til Universitetsbiblioteket, statsrådssekretariatet og Justisdepartementet.⁴⁵² Denne innleveringen fikk imidlertid et annet preg ettersom den ikke var knyttet opp til straff, slik politisensuren var.

Sett bort fra denne antatte enigheten om politisensuren, mener jeg det er mulig å identifisere tre ulike hovedstandpunkter om relasjonen mellom lovene. Det første var at alle de øvrige delene av 1799forordningen var gjeldende lov. Hovedstandpunkt nummer to var at 1799-forordningen var opphevet i sin helhet av paragraf 100. Det tredje var at 1799-forordningen var gjeldende lov, men i hovedsak bare kunne anvendes ved brudd på paragraf 100.

5.2.1 Den konservative fortolkningen

Det første standpunktet var at alle de øvrige delene av 1799-forordningen fortsatt var gjeldende lov. Det ville blant annet si at forbudene mot anonymitet fortsatt ville være i kraft, og at de som var tiltalt eller dømt for trykkefrihetsforseelser skulle ha begrensede muligheter til å ytre seg. Den mest synlige forkjemperen for dette konservative synet var Karl Johan. Kongen ble raskt lei av den norske pressens frimodighet og lette etter måter å stramme inn. Som ett av flere tiltak ba kongen derfor Stortinget på forsommeren i 1821 om en avklaring på hvordan Grunnlovens paragraf 100 harmonerte med resten av

⁴⁵¹ For omtale av saken og dommen, se *Norsk Retstidende*, 1837: 635–642; Langeland 2005: 225–227; Tveterås 1950: 294–295.

⁴⁵² Kommentert og kritisert i *Det Norske Nationalblad*, 8.2.1816: 92–96

lovverket, og da særlig 1799-forordningen.⁴⁵³ Inntil da hadde ikke Høyesterett hatt mulighet til å avgjøre dette spørsmålet, ettersom ingen hadde blitt dømt i de tre trykkefrihetssakene som til da hadde vært oppe i landets øverste rettsinstans.⁴⁵⁴ Stortinget og Justisdepartementet hadde heller ikke uttalt seg. Selv mente Karl Johan at 1799-forordningen måtte være «endnu fuldkommen gjeldende», bortsett fra de bestemmelsene som var «i aabenbar Strid» med Grunnloven.⁴⁵⁵ Hva han mente med det, ble ikke utdypet, men det skulle snart komme frem.

For kongen tok saken i sine egne hender allerede tre dager etter, da han ba Stortinget om en avklaring, lenge før de hadde rukket å behandle hans forespørsel, faktisk før de hadde mottatt den i det hele tatt. Han befalte regjeringen å trykke opp og sende ut 1799-forordningen til politiet og domstolene rundt om landet. Beskjeden som fulgte med var at forordningen *var* gjeldende norsk lov som regulerte trykkefriheten.⁴⁵⁶ De lokale myndighetene fikk også beskjed om at de hadde spesielt ansvar for å følge opp 1799-forordningens bestemmelser om at tiltalte og dømte for trykkefrihetsforseelser ikke kunne ytre seg helt fritt.⁴⁵⁷ Instruksene inneholdt derimot ingen konkrete beskjeder om at politiet skulle gjenoppta overvåkingen av offentligheten, og det virker derfor sannsynlig at selv Karl Johan så at denne forhåndssensuren var blitt et utilgjengelig virkemiddel. Noen uker senere sto kongens befaling også på trykk i den kongekontrollerte avisen *Den Norske Rigstidende*.⁴⁵⁸

5.2.2 Den venstreliberale fortolkningen

Det andre hovedstandpunktet gikk ut på at Grunnloven og dens paragraf 100 i sin ånd, idé og intensjoner stred så mye imot bakgrunnen for 1799-forordningen at sistnevnte

⁴⁵³ Meddelelsen ble sendt fra kongen 2. juni og er gjengitt i St.forh. 1821, 5. del, Stortinget 17.8: 252–267. Stortinget mottok meddelelsen 12. juni, jf. St.forh. 1821, 3. del, Odelstinget 18.6: 393. Se også Steen 1954: 144–145; Langeland 2005: 196.

⁴⁵⁴ Christen Grønnerup ble frifunnet i 1816, mens Ole Wernsen Klungseth og Hans Chrystie gikk fri i 1817. For en gjennomgang av saken mot Chrystie, se Langeland 2005: 188–192.

⁴⁵⁵ St.forh. 1821, 5. del, Stortinget 17.8: 262.

⁴⁵⁶ Kongen bestemte dette i kongelig resolusjon av 5. juni 1821, jf. RA/S-1001/A/Ab/L0011, Statsrådssekretariatet. Kongelige resolusjoner 11 (1821), nr. 5610. Innholdet i den er også gjengitt i RA/S-1003/D/Da/L0026. Statsrådsavdelingen i Stockholm. Regjeringsinnstillinger 26 (1821), sak 5249.

⁴⁵⁷ Det ble skrevet helt eksplisitt at 1799-forordningens paragrafer 18 og 20 fortsatt var i kraft. 1799-forordningens paragraf 18 bestemte at en som sto under tiltale for brudd for trykkefriheten, men ennå ikke hadd blitt dømt, måtte få en medborger til å gå god for et skrifts innhold dersom det skulle trykkes. Hvis ikke sto boktrykkeren ansvarlig for skriftets innhold.

⁴⁵⁸ *Den Norske Rigstidende*, 26.6.1821.

måtte regnes som opphevet i sin helhet. Vestreliberale pressefolk som Matthias Conrad Peterson og Jonas Anton Hielm var blant de tydeligste eksponentene for dette standpunktet.⁴⁵⁹

Som redaktøren av både *Thronhjemske Tidende* (med innstikket *Qvartbladet*) og *Den lille Trondhjemske Tilskuer* hadde Matthias Conrad Peterson vært en fremtredende venstreliberal røst i norsk offentlighet både på 1790-tallet og etter 1814.⁴⁶⁰ I en artikkel over tre nummer av *Det Norske Nationalblad* i 1821, publisert kort tid etter at Karl Johan hadde foreslått enda flere innskrenkninger i trykkefriheten, gikk Peterson hardt ut mot kongens politikk.⁴⁶¹ Innholdet i kongens forslag var grunnlovsstridig, mente Peterson.⁴⁶² Dette, og flere av Petersons øvrige utsagn, var potensielt majestetsfornærmende, men Peterson hevdet at dersom det var slik at han kunne bli dømt til landsforvisning for sine uttalelser, slik 1799-forordningen hjemlet, «saa have vi ikke Trykkefrihet».⁴⁶³ Da hadde «Grundlovens paragraf 100 narret oss alle» ved å si at enhver var tillatt å komme med sine frimodige ytringer om statsstyrelsen.⁴⁶⁴ Ifølge Peterson kunne han heldigvis ikke dømmes for dette, da disse delene av 1799-forordningen, slik han forsto det, var opphevet av Grunnlovens paragrafer 94 og 100.

I de etterfølgende straffesakene mot Peterson gikk han enda lenger, og baserte store deler av forsvaret sitt på at 1799-forordningen og Grunnloven ikke kunne eksistere

⁴⁵⁹ Også 1799-forordningens første offer i Danmark, Peter Andreas Heiberg, ser ut til å ha tatt for gitt at 1799-forordningen var opphevet ved Grunnlovens paragraf 100. Fra sin landflyktighet i Paris skrev han at han ønsket at «ingen særskildt Trykkelov maae blive givet», ettersom det «vilde være at udrydde, isteden for at beskytte» trykkefriheten (Heiberg 1817: 52). En annen som uttrykte et lignende syn var Hans Hanson, senere mest kjent som bygdemålsdikter. Huslæreren Hanson understrekte at han ikke var noen jurist, og ville ikke påstå at det var juridisk uriktig å bruke trykkefrihetsforordningen. Men han ønsket å formidle «at det var paafaldende for mig, som en ujuridisk Person, at man i et Land, hvor Trykkefriheden er een af Grundlovens udtrykkelige Betingelser, skulde dømmes efter en Forordning, der ophæver denne Frihed.» (skrevet under pseudonymet «Libertus Biedermann» i *Det Norske Nationalblad*, 26.3.1816: 5). Hans Allum, som ofte skrev i *Drammens Tidende*, uttrykte lignende tanker, se for eksempel Allum 1823: 78.

⁴⁶⁰ For de mest omfattende arbeidene om Peterson og hans pressekarriere, se Davidsen 1950; Tronvold 1955; Ringvej 2014a.

⁴⁶¹ Artikkelen var sendt inn til redaksjonen av *Nationalbladet* allerede i januar samme år, og var egentlig en kommentar til Karl Johans forslag om å endre Riksakten fra 1818. Dette forslaget hadde allerede blitt avvist av Stortinget i mars 1821, men siden kongen i juni hadde fremmet et nytt lovforslag om jury i trykkefrihetssaker, fremsto Petersons artikkel som en kommentar til dagsaktuelle hendelser på Stortinget. Se *Det Norske Nationalblad*, 28.6.1821: 193–208; *Det Norske Nationalblad*, 30.6.1821: 209–224; *Det Norske Nationalblad*, 2.7.1821: 230–232. Artikkelen ble for øvrig også gjengitt i Petersons forsvarsskrift, se Peterson 1823a.

⁴⁶² *Det Norske Nationalblad*, 28.6.1821: 196.

⁴⁶³ *Det Norske Nationalblad*, 28.6.1821: 195.

⁴⁶⁴ *Det Norske Nationalblad*, 28.6.1821: 195.

side om side overhodet.⁴⁶⁵ 1799-forordningen «lægger umiskjendeligen Baand paa Tankens ubehindrede Yttring, hvilket den deri herskende Aand saa tydeligen viser».⁴⁶⁶ Den kunne ikke bestå «uden at skade eller omstøde Grunnlovens §. 100», hvis «Ynde og Herlighed, staaer i usvækket Kraft».⁴⁶⁷ Følgelig kunne ikke 1799-forordningens paragraf 2, ifølge han selv, brukes til å finne en straff for et brudd på Grunnlovens trykkefrihetsparagraf, slik aktor foreslo. Uansett mente han at han ikke hadde gått utenfor paragraf 100s bud om at frimodige ytringer var enhver tillatt. Dette stemmer godt overens med argumentasjonen i resten av artikkelen fra *Nationalbladet*, der Peterson ved flere anledninger skrev at enhver innskrenkning av trykkefriheten var et inngrep i menneskets naturlige rettigheter og ville i tillegg være til skade for både statsstyrelsen og samfunnet for øvrig.⁴⁶⁸ Man måtte tåle en del ubehagelige og usanne ytringer i offentligheten, både om embetsmenn, regjeringsmedlemmer og mellom de nye broderfolkene, for at ikke de sanne, kritiske ytringene også skulle forsvinne.

En endelig løsning på fortolkningsproblemet ble imidlertid ikke funnet i rettsakene mot Peterson. Han ble frikjent i alle rettsinstanser, inkludert i Høyesterett i 1823.⁴⁶⁹ Det ble slått utvetydig fast at Grunnlovens paragraf 100 gikk foran 1799-forordningen, men siden Peterson ikke ble dømt, kom ikke retten noe mer inn på spørsmålet om hvorvidt og eventuelt hvordan 1799-forordningen kunne komme til anvendelse.⁴⁷⁰ Drøftingen i dommene pekte imidlertid helt tydelig frem mot den endelige avklaringen.

⁴⁶⁵ Langeland 2005: 200; Peterson 1823a: 57–60; Tronvold 1955: 82–85. Peterson ønsket å forsvare seg selv, men fikk juridisk rådgivning av sin meddirektør i Norges Bank, prokurator Ole Iversen, jf. Tronvold 1955: 81.

⁴⁶⁶ Peterson 1823a: 59.

⁴⁶⁷ Peterson 1823a: 59.

⁴⁶⁸ Se for eksempel *Det Norske Nationalblad*, 28.6.1821: 204 («Trykkefrihed, uindskrænket Trykkefrihed maa ikke blive den trofaste Norske Nation berøvet!»); *Det Norske Nationalblad*, 28.6.1821:206 («Velsignet være Trykkefrihed som uforskyldt bliver hadet; den skal vedblive at være vor uafhængelige Ejendom; kunde vi tabe den, saa var det ude med Norsk Selvstændighed og Frihed; men vi kunne ikke tabe denne naturlige og uforkrænkelige Rettighed, hvis ubehindrede Benyttelse vi have forsikkert os ved Constitutionen, den Constitution Hans Kongl. Maj. selv har beediget, og som saaledes vil vedblive at være en urokkelig Grundvold for vor Borgerfrihed.»); *Det Norske Nationalblad*, 30.6.1821: 219 («Enhver Indskrænkning i en Nations Trykkefrihed er et høist fornærmeligt Indgreb i Menneskets lovlige Frihed.»).

⁴⁶⁹ For en gjennomgang av saken mot Peterson, se Langeland 2005: 197–205 og Petersons eget forsvarsskrift fra 1823.

⁴⁷⁰ Kjernespørsmålet i sakene mot Peterson ble om han hadde forbrutt seg på disse to paragrafene. Paragraf 5 i Grunnloven stadfestet at «Kongens Person er hellig: han kan ikke lastes eller anklages. Ansvarligheden paaligger hans Raad». Var det innenfor trykkefrihetens grenser å påvise skadelige følger av kongelige lovforslag eller var det fornærmende? Konklusjonen i alle tre rettsinstanser (underrett, overrett og Høyesterett) var at det å kritisere en kongelig proposisjon ikke kunne være det samme som å kritisere kongens hellige person. Å kritisere en lov eller et lovforslag måtte nødvendigvis være tillatt – hvordan skulle man ellers drive lovarbeid i Stortinget? Petersons ytringer ble derfor ikke regnet som

Matthias Conrad Peterson var ingen jurist, men det fantes menn med betydelig juridisk kompetanse som anså 1799-forordningen som ubrukelig på grunn av Grunnlovens paragraf 100. I 1815 argumenterte Jonas Anton Hielm, som på det tidspunktet var dosent i lovkyndighet ved Det Kongelige Fredriks Universitet i Christiania og advokat i Høyesterett, for et lignende syn.⁴⁷¹ Ifølge Hielm var de siste 14 paragrafene av forordningen utformet slik at de la begrensninger på pressen, og de var derfor uforenlige med trykkefrihet og måtte regnes som opphevet.⁴⁷² De første 14 paragrafene bestemte straffer for ulovlige handlinger, og opphevet i utgangspunktet ikke trykkefriheten. Problemet var at straffene var så strenge at de ville gjøre det «altfor usikkert og farligt, at benytte Trykkefriheden, og altsaa bringe det derhen, hvis de havde blevet staaende ved Magt, at det i Virkningen var os det samme, som om Trykkefrihed ei var til.»⁴⁷³ Samtidig var det ikke slik at man kunne sette alt mulig på trykk ustraffet. Ingen av de typene ytringer som i Grunnlovens paragraf 100 «ere erklærede straffbare, kunde eller burde i nogen velorganiseret Stat være straffrie», skrev han.⁴⁷⁴ Straffeutmålingen måtte finnes i det eksisterende lovverket, og da var det 1799-forordningen som var mest aktuell.

Hielms argumentasjon brast. Han mente altså at straffbare ytringer måtte kunne straffes ved hjelp av 1799-forordningen, samtidig som at straffene i trykkfrihetsforordningens var for strenge til å kunne brukes. Hvor straffene da skulle komme fra, presiserte han ikke, men det var kanskje heller ikke så viktig for han, ettersom han også argumenterte for at terskelen for å bli dømt etter paragraf 100 måtte være særdeles høy.⁴⁷⁵ Hvordan kunne en ellers briljant jurist argumentere på en såpass mangelfull måte? Det må ha hatt sammenheng med at han, som sterkt delaktig i utgivelsen av *Nationalbladet*, hadde en betydelig egeninteresse i å holde straffene for

majestetsfornærmende og måtte regnes som innenfor paragraf 100s bestemmelse om at «Frimodige Yttringer om Statsstyrelsen og hvilkensomhelst anden Gjenstand ere Enhver tilladte». Se Peterson 1823a: 172–173, 184–186; Langeland 2005: 201–203.

⁴⁷¹ Hielms argumenterte for dette i en debatt med Christian Magnus Falsen i 1815 og 1816. Se Falsens «Om Grundlovens 100de §., og Forordningen af 27de September 1799» i *Det Norske Nationalblad*, 12.12.1815: 193–202; og Hielms kommentar og tilsvarende «Mere om Grundlovens §. 100» i *Det Norske Nationalblad*, 20.12.1815: 214–223; *Det Norske Nationalblad*, 30.12.1815: 225–239; *Det Norske Nationalblad*, 8.1.1816: 7–13. Disse to innledende artiklene ble etterfulgt av oppfølgingsinnlegg av Falsen i *Det Norske Nationalblad*, 1.2.1816: 69–77; og av Hielm i *Det Norske Nationalblad*, 29.2.1816: 129–144.

⁴⁷² *Det Norske Nationalblad*, 20.12.1815: 215–218.

⁴⁷³ *Det Norske Nationablade*, 20.12.1815: 216.

⁴⁷⁴ *Det Norske Nationablade*, 20.12.1815: 216–217.

⁴⁷⁵ Se for eksempel *Det Norske Nationalblad*, 29.2.1816: 139–141.

trykkefrihetsbrudd så lave som mulig.⁴⁷⁶ Det hang også sammen med at han generelt sto for et venstreliberal politisk program, med vide borgerrettigheter.

Til tross for den mangelfulle argumentasjonen var mange faktisk enige med Hielm i årene rett etter 1814. Både i lavere rettsinstanser og i Høyesterett ble Grunnlovens paragraf 100 derfor brukt som en strafferettslig bestemmelse de første årene, da rettstilstanden ennå var særdeles uavklart. Som vi skal se i neste kapittel, førte det til at regjeringen var svært tilbakeholden med å ta ut tiltale mot blader mellom 1816 og 1821. I 1821 svarte Stortinget etter hvert på Karl Johans spørsmål om relasjonen mellom lovene, og de slo da fast at trykkefrihetsparagrafen var gjeldende lov, unntatt der den var i konflikt med paragraf 100. Likevel antok en av dommerne i Høyesterett så sent som i 1825 at 1799-forordningen var opphevet ved paragraf 100.⁴⁷⁷

5.2.3 Den pragmatiske løsningen

Det tredje hovedstandpunktet, og det som til slutt ble regnet som gjeldende rett, var at 1799-forordningen fortsatt var i kraft, men den skulle i hovedsak brukes til å straffe ytringer som var definert som straffbare Grunnlovens paragraf 100.⁴⁷⁸ Ytringer som var straffbare ifølge 1799-forordningen, men ikke sto som et av unntakene til trykkefriheten i Grunnloven, måtte regnes som lovlige. Tiltalte i trykkefrihetssaker skulle dømmes eller frikjennes etter de paragrafene i 1799-forordningen som fortsatt var gjeldende. Dette standpunktet var den mest nærliggende fortolkningen av jussen, i tråd med *lex superior*-prinsippet, og hadde også blitt fremmet av en toneangivende jurist og grunnlovsfortolker som Christian Magnus Falsen helt fra 1815.⁴⁷⁹

⁴⁷⁶ Takk til Bård Tuseth for dette poenget. Hielm la også frem en lignende argumentasjon da hans bror sto under tiltale for trykkefrihetsbrudd i 1821, se *Det Norske Nationalblad*, 6.9.1821: 444–450.

⁴⁷⁷ Christopher Frimann Omsen uttalte dette i sakene mot Hans Allum i 1823 og mot Jonas Anton Hielm student J. C. Müller i 1825, jf. Høyesteretts voteringsprotokoll, Allum 1823: 304, Hielm og Müller 1825: 11.

⁴⁷⁸ Noen deler av 1799-forordningens paragrafer som definerte ansvar forble imidlertid fortsatt gjeldende. Det var blant annet påkrevd å føre på navnet på utgiveren, boktrykkeren og utgiverstedet til et blad (jf. paragraf 16, første ledd), og dersom en utgiver nektet å oppgi forfatteren til et stykke, måtte han selv stå til ansvar for retten (jf. paragraf 19, andre ledd). Slik ble det fordi myndighetene var avhengig av å vite hvem som sto strafferettslig ansvarlig for et skrift. Alternativet hadde vært at anonymitet og pseudonymitet, som ellers var tillatt, hadde ført til straffefrihet. Bård Tuseths doktorgradsavhandling, som er under arbeid, vil gi en grundig gjennomgang av dette.

⁴⁷⁹ Se Falsens artikkel «Om Grundlovens 100de §., og Forordningen af 27de September 1799» i *Det Norske Nationalblad*, 12.12.1815: 193–202. Falsen at uttalte 1799-forordningen måtte forbli i kraft frem til en ny lov bok var på plass, «forsaavidt den ikke strider mod Grundlovens 100de §., det vi sige, *forsaavidt den bestemmer Straffen for de Overtrædelser, som den bemeldte §. i Grundloven opregner*» (uthevet i original), jf. *Det Norske Nationalblad*, 12.12.1815: 195.

Først i 1825, etter en lang prosess med flere dommer, hadde Høyesterett kommet med nok avklaringer til at dette kunne regnes som gjeldende rett. Det året sto Jonas Anton Hielm, for tiden suspendert regjeringsadvokat, tiltalt for å ha kommet med majestetsfornærmelser i en artikkel som sto på trykk i *Nationalbladet* i 1821. Artikkelen var en av to tekster som gikk hardt ut mot at Falsen, som hadde vært en av Christian Frederiks nærmeste allierte i 1814, plutselig ble tett knyttet til Karl Johan og begynte å agitere for den nye kongens politikk.⁴⁸⁰ Disse artiklene var ikke bare potensielt injurierende overfor Falsen; de hadde også innhold som ble oppfattet som majestetsfornærmende mot Karl Johan, den avdøde svenskekongen Karl XII og Frederik VI av Danmark.

Broren til Jonas Anton Hielm, boktrykker Hans Abel Hielm, utgiveren av *Nationalbladet*, måtte selv møte i Høyesterett to ganger, i 1822 og 1823, på grunn av disse artiklene. I 1822 ble han dømt for den andre av artiklene om Falsen.⁴⁸¹ Denne dommen gjorde det tydelig at det skulle en god del til for å bli dømt til landsforvisning etter paragraf 2 i 1799-forordningen for kritikk av konge eller regjering, særlig hvis den ikke kunne bevises å være feilaktig.⁴⁸² Såfremt kritikken var rettet i et respektfullt språk, og ikke hånet eller lastet kongen eller forfatningen, måtte kongen i en konstitusjonell stat, i likhet med de andre konstitusjonelle maktene, akseptere kritiske ytringer mot sin politikk. Overretten hadde dømt H.A. Hielm etter blant annet paragraf 2 i 1799-forordningen,⁴⁸³ men i Høyesterett ble dommen formildet til bøter etter paragraf 7 i samme.⁴⁸⁴ Den krevde at omtale av statsanliggender skulle gjøres med beskjedenhet og ærbødighet uten utilbørlige og usømmelige uttrykk. Med andre ord var det allerede et år før Petersons sak klart at man *kunne* dømmes etter 1799-forordningen. Samtidig skulle det en god del til for å bli dømt etter forordningens strengere paragrafer.

I 1823 sto Hans Abel Hielm igjen tiltalt i Høyesterett, denne gang for den artikkelen det i mellomtiden, etter en serie forviklinger, hadde blitt klart at broren var den

⁴⁸⁰ «Prophetier af C.M. Falsen», *Det Norske Nationalblad*, 10.5.1821: 273–284. Se for øvrig Mykland 1964 for en god forklaring på hvorfor dette egentlig ikke bør regnes som paradoksalt eller et karakterbrudd ved Falsen, som var en tilhenger av en sterk kongemakt.

⁴⁸¹ «Complimenter ved Christian Magnus Falsen», *Det Norske Nationalblad*, 31.5.1821: 1–13.

⁴⁸² Langeland 2005: 207–208.

⁴⁸³ Straffen for brudd på 1799-forordningens paragraf 2 var landsforvisning, men overretten dømte Hielm til to måneder i tukthus. Denne straffen fant retten i paragraf 6 i 1799-forordningen. Slike skjønsmessige straffeutmålinger, såkalte dommer etter analogi, var ikke uvanlig i rettspraksis på denne tiden.

⁴⁸⁴ Paragraf 7 foreskrev en fengselsstraff på 4 til 14 dager, men dette kunne skjønsmessig bli omgjort til bøter.

egentlige forfatteren av.⁴⁸⁵ H.A. Hielm ble frikjent, noe som faktisk ikke var en selvfølge. Etter 1799-forordningen hadde redaktøren av et periodisk skrift likt ansvar med forfatteren for det som ble skrevet.⁴⁸⁶ Det var tilsynelatende ikke slik at utgiveren kunne slippe unna straff ved å oppgi forfatteren. Denne bestemmelsen ble regnet som endelig opphevet etter denne dommen mot H.A. Hielm. Det skulle bli en viktig forutsetning for at det ikke innebar for stor risiko å stå som redaktør eller utgiver av et opposisjonsblad. Forfatteren hadde hovedansvaret. Dette innebar imidlertid ikke at en anonymisering av forfattere førte til straffrihet. Dersom ikke redaktøren oppga hvem som hadde skrevet et potensielt straffbart stykke, var det redaktøren som måtte stå til ansvar.

To år senere var det klart for Jonas Anton Hielms sak i Høyesterett. Han unngikk også å bli dømt til landsforvisning, men det var med minst mulig margin. Fire av åtte dommere stemte for at han skulle dømmes etter 1799-forordningens paragraf 2, og det ble justitiarius sin dobbeltstemme i favør av J.A. Hielm som avgjorde. Justitiarius Johan Randulf Bull var tydelig på at landsforvisningsstraff ikke kunne anvendes, da en så streng straff ville sette trykkefriheten ut av spill.⁴⁸⁷ Som sin bror ble Hielm i stedet dømt etter 1799-forordningens paragraf 7. Straffen ble en betydelig bot på 500 spesidaler, hvilket tilsvarte en årslønn for en laverestående embetsmann. I samme sak ble det diskutert om anonymitet og pseudonymitet var lov. J.A. Hielm var også tiltalt for å ha fått en innsatt på slaveriet på Akershus festning til å ta på seg forfatterskapet for Falsen-artiklene. I dommen ble det slått fast at man naturligvis ikke kunne få uskyldige til å ta på seg straff for en selv, uten at det betydde at anonymitet eller pseudonymitet i seg selv var ulovlig.⁴⁸⁸ J.A. Hielm unngikk med et nødscrik å bli fradømt sitt embete som regjeringsadvokat for dette forholdet, men Karl Johan valgte likevel å avskjedige Hielm kort tid etter.⁴⁸⁹

Samlet sett var konklusjonen etter dommene mot Peterson og Hielm-brødrene at man kunne dømmes etter 1799-forordningens paragrafer som stemte overens med unntakene i Grunnlovens paragraf 100. Det forble imidlertid et tolknings spørsmål i hvert enkelt tilfelle om en ytring skulle regnes som en tillatt frimodig ytring om statsstyrelsen eller om den for eksempel var majestetsfornærmende. Dette bød på problemer for rettssystemet. Den eneste rettsinstansen som var kvalifisert til å vurdere grunnlovsbrudd

⁴⁸⁵ For en mer detaljert gjennomgang av forviklingene, se Langeland 2005: 205–211.

⁴⁸⁶ Se 1799-forordningens paragraf 19. De forskjellige synspunktene på denne paragrafen blir grundig drøftet i Åsmund Forfangs upubliserte manuskript (Forfang [2020])

⁴⁸⁷ Høyesteretts voteringsprotokoll, Hielm og Müller 1825: 15.

⁴⁸⁸ Langeland 2005: 209–210.

⁴⁸⁹ Se neste kapittel.

og andre konstitusjonelle saker var Høyesterett. Det ble dermed etablert en praksis med en slags arbeidsdeling, der de lavere rettsinstansene (underretten og overretten) vurderte en ytrings lovmessighet kun ut fra straffelovene, mens Høyesterett tok seg av eventuelle ankesaker og vurderte der det konstitusjonelle.⁴⁹⁰ Samtidig kunne kongen benytte seg av sin makt til å benåde.

De fleste av de mer generelle påbudene og forbudene i 1799-forordningen måtte regnes som opphevet, men noen praktiske tilpasninger ble gjort. Når det gjaldt anonymiteten, kunne for eksempel en ansvarlig utgiver av et blad bli dømt til å måtte oppgi en artikkelforfatter (eller ta straffen selv), mens ingen kunne kreve at alle forfatternavn skulle offentliggjøres. Det ble også påbudt for utgiverne å føre navnet sitt på bladet de utga.⁴⁹¹ Alternativet hadde vært straffrihet, ettersom man ellers ikke ville visst hvem som var ansvarlig for utgivelsen.

På grunn av Høyesteretts standhaftighet i en politisk turbulent tid og dens forsvar og liberale fortolkning av Grunnlovens prinsipper, har Nils Rune Langeland gitt tilnavnet «den patriotiske domstolen» til Norges øverste rettsinstans i perioden.⁴⁹² Det var ikke gitt at Høyesterett stort sett skulle dømme i liberal retning i den første perioden. Svært mange av voteringene var jevne, og med en litt annen personsammensetning kunne utfallet av det viktige arbeidet med fortolkningen av Grunnloven fort blitt annerledes. I tillegg var Høyesteretts fortolkningsrom stort. Paragraf 100 var tvetydig, og det eneste Stortinget hadde eksplisitt uttalt var at 1799-forordningen var gjeldende såfremt den ikke var i konflikt med Grunnlovens paragraf 100.⁴⁹³ Betydningen av at Høyesterett dannet en identitet som forsvarer og autoritativ fortolker av Grunnloven og samtidig våget å stille seg i opposisjon til kongemakten, kan knapt overvurderes.⁴⁹⁴

⁴⁹⁰ Sandvik 2017: 12.

⁴⁹¹ Deler av 1799-forordningens paragrafer 16 og 17 var dermed opphevet, mens deler var fortsatt i kraft.

⁴⁹² Langeland 2005: 185–252.

⁴⁹³ I 1821 kom Stortinget med en prinsipiell uttalelse som et tilsvar på Karl Johans forsøk på å innskrenke trykkefriheten ved en ny lov. Konstitusjonskomiteen uttalte at «En tøilesløs Trykkefrihed er i alle Lande erkjendt for et Onde. Krig med Udlandet, Borgerkrig, Statscreditens Tilintetgjørelse, Statspapirenes Synken i deres Værd, Splid iblandt Familier, Borgerflidens, Handelens, Videnskabernes og Kunsternes Forfald, see disse ere de Fordele den bereder, og som Nationerne høste deraf.» (St.forh. 1821, 5. del, Stortinget 17.8: 261.) En uinnskrenket trykkefrihet var altså uaktuelt. Innen en ny kriminallov var på plass, måtte de eksisterende lovene brukes for straffutmåling. Men noe konkret om vektingen mellom de to lovene kom ikke Stortinget med. Se St.forh. 1821, 5. del, Stortinget 17.8: 252–275.

⁴⁹⁴ Langeland 2005: 252.

5.3 Karl Johans forsøk på å stramme inn trykkefrihetslovene

Innsatsen for at 1799-forordningen skulle stå som gjeldende rett i sin helhet var bare ett av flere tiltak fra Karl Johan for å stramme inn trykkefriheten juridisk i årene rundt 1820. Trykkefrihetsforordningen av 1799 var riktignok streng, men den manglet to ting Karl Johan gjerne skulle hatt med: et forbud mot fornærmelser mellom unionspartnerne og en juryordning.

Dette prøvde Karl Johan å få gjennom i både Sverige og Norge ved å foreslå et tillegg til Riksakten, avtalen som formaliserte unionen. Forslaget ble fremmet for Stortinget og Riksdagen første gang i 1818. Den viktigste delen av lovforslaget var at fornærmelser og angrep mot den svenske staten og dens folk skulle være forbudt i Norge. Et tilsvarende forbud mot negative ytringer om Norge skulle komme på plass i Sverige. Målet var ifølge forslaget å «befæste Enighed og Tillid imellem Brøderfolkene, og derved til at give ny Borgen for deres indvortes Styrke og Lyksalighed.»⁴⁹⁵ I tillegg skulle loven sikre at aktelsen for unionen blant fremmede stater ble bevart, ettersom indre uro, mistro og uenighet kunne føre til at denne ble svekket.

Straffene for de som forbrøt seg mot den nye loven skulle være fengsel fra tre måneder til to år for forfatteren, mens utgiveren skulle tape retten til å gi ut periodiske skrifter.⁴⁹⁶ Visse ytringer skulle gi enda strengere straffer. Å oppfordre til oppløsning av unionen skulle føre til at man ble straffet som landsforræder, mens man risikerte landsforvisning dersom man kom med ytringer som hadde som formål å innskrenke broderfolkets frihet og rettigheter.⁴⁹⁷

I den siste paragrafen i Karl Johans forslag til å endre Riksakten ble det slått fast at det var en jury som skulle avgjøre skyldspørsmålet i denne typen saker. Juryen skulle ha ni medlemmer, der seks stemmer måtte til for å få en tiltalt dømt. Motivasjonen for innførelsen var å gjøre det lettere å dømme folk for fornærmelser «som ere indklædte i Fortællinger, Fabler, og overhovedet i Allegorier».⁴⁹⁸ Med andre ord var ønsket å få bukt med den økende mengden satiriske fremstillinger, særlig de som sto på trykk i *Det Norske Nationalblad*.⁴⁹⁹ I følgeskrivet til lovforslaget hevdet kongen at dersom lovene ble tolket

⁴⁹⁵ St.forh. 1818, 6. del, Stortinget, 10.9: 95.

⁴⁹⁶ St.forh. 1818, 6. del, Stortinget, 10.9: 97–98.

⁴⁹⁷ St.forh. 1818, 6. del, Stortinget, 10.9: 98.

⁴⁹⁸ St.forh. 1818, 6. del, Stortinget, 10.9: 100.

⁴⁹⁹ Den direkte foranledningen til lovforslaget var den korte «Fragment af en Fabel», som sto på trykk i *Det Norske Nationalblad*, 31.1.1818: 62–64. Kontroversene rundt denne artikkelen omtales i kapittel seks.

bokstavelig, risikerte man at forfattere av injurierende tekster kunne bli frifunnet. Ifølge Grunnlovens trykkefrihetsparagraf var en ytring kun straffbar dersom den «forsetligen og aabenbar» hadde brutt noen av forbudene i paragrafen. Karl Johans tanke var at en jury ville stå friere enn vanlige dommere til å vurdere det reelle meningsinnholdet i slike tekster der budskapet ikke var helt åpenbart. Dette var også noe av motivasjonen bak innføringen av jury i alle trykkefrihetssaker i Sverige i 1815.⁵⁰⁰ Et annet motiv var antagelig at Karl Johan så for seg at det skulle være mulig å øve innflytelse over domstolene når de skulle velge de enkelte juryenes medlemmer. I Sverige blandet hoffkanslerne Wetterstedt og Schulzenheim seg ved flere anledninger inn i juryvalg, til tross for at den svenske trykkefrihetsforordningen av 1812 eksplisitt forbød hoffkansleren videre befatning med trykkefrihetssaker etter at det var tatt ut tiltale.⁵⁰¹

Til tross for disse intensjonene virker kongens arbeid for å innføre juryordning i trykkefrihetssaker merkelig. I utgangspunktet skulle man tro at det ville innebære åpenbare og tungtveiende ulemper for kongemakten. Juryene i England hadde gjennom 1700-tallet utviklet en tradisjon for å dømme mildt, særlig i saker som gjaldt *seditions libel*, eller oppviglerske ytringer på trykk.⁵⁰² Karl Johans inspirasjon kom sannsynligvis fra det napoleonske rettsystemet, der juryordningen var en hjørnestein. Men også Napoleon fikk problemer med juryene, særlig i Rhinland, der juryene ofte viste sympati med lokale tiltalte og ble oppfattet som en sikring mot vilkårlig behandling fra statsmakten.⁵⁰³ Slik fortsatte det også utover 1800-tallet. I Frankrike fikk de liberale i 1830 presset gjennom at *délits politiques et de presse*, politikk- og presseforseelser, skulle dømmes av en jury.⁵⁰⁴ Det førte til en kraftig økning i andelen frifinnelser i slike saker i de påfølgende årene.⁵⁰⁵ Da blant andre bondeførerne Ole Gabriel Ueland og John Neergaard begynte å kjempe for en juryordning på 1830- og 40-tallet, var motivasjonen

⁵⁰⁰ Boberg 1989: 61–62. Det var imidlertid adelen og borgerskapet, ikke Karl Johan, som fra starten drev frem juryordningen i Sverige. Etter først å ha blitt nedstemt i 1812, ble ordningen innført i 1815 etter den såkalte Grevesmöhlenfeiden, en hissig pamflettstrid mellom embetsmannen Carl August Grevesmöhlen og baron Johan Ludvig Johansson Boye. Den offentlige krangelen og de begrensede sanksjonsmulighetene mot pamflettene de skrev, sjokkerte Riksdagens medlemmer såpass at de så seg nødt til å innføre juryordningen. Det hele endte med at de to debattantene gikk til private søksmål mot hverandre. Utfallet var fengselsstraff for Boye og landsforvisning til Norge for Grevesmöhlen. Sistnevnte var for øvrig en av Karl Johans allierte, uten at det hjalp han i striden eller i rettsaken.

⁵⁰¹ Boberg 1989: 97–101.

⁵⁰² Hostettler 2004: 82–103.

⁵⁰³ Rowe 2003: 107.

⁵⁰⁴ Donovan 2010: 51–56.

⁵⁰⁵ Donovan 2010: 83.

folkelig deltagelse og økt rettsikkerhet.⁵⁰⁶ Venstre videreførte Uelands kamp og fikk innført lagrettene i straffeprosessloven i 1887.⁵⁰⁷ Som vi skal se i neste kapittel, skulle også juryordningen i Sverige i stor grad virke mot sin hensikt. Men for Karl Johan veide altså troen på at juryen kunne brukes til repressive formål tyngre enn dens demokratiske og liberale potensial.

Under behandlingen av Karl Johans lovforslag i Stortinget i 1818 konkluderte både Odelstinget og Konstitusjonskomiteen at dette var et forslag for å endre på Grunnloven.⁵⁰⁸ De anså det som både en endring av Riksakten, som hadde konstitusjonell status, og en spesifisering av Grunnlovens paragraf 100. Etter Grunnlovens paragraf 112 måtte forslaget derfor legges frem igjen på det etterfølgende Stortinget i 1821 før det kunne gå opp til votering.⁵⁰⁹

I slutten av mars 1821 ble kongens forslag til endringer av Riksakten enstemmig forkastet.⁵¹⁰ Samtidig ble det bestemt at kongen ikke bare skulle underrettes om vedtaket, men også bli tilsendt en utdypende forklaring. Målet var naturligvis å unngå at kongen hisset seg opp. Adressen til kongen ble formulert i tidstypiske ærbødige ordelag, men var om mulig enda mer forsiktig enn vanlig.⁵¹¹ Henvendelsen var også mer diplomatisk enn konstitusjonskomiteens uttalelse til Stortinget, som blant annet problematiserte konfliktene som ville oppstått mellom de enkelte paragrafene i kongens forslag og Grunnlovens paragraf 100.⁵¹² Ifølge adressen så Stortinget seg nødt til å avvise kongens forslag til tross for at de «tilfulde erkjender, i Deres Majestæts naadigste Proposition at have fundet et umiskjedeligt Beviis paa Deres Majestæts ædle Omhue for at forebygge alt hvad der kan afstedkomme Splid og et ubroderligt Sindelag imellem det Norske og Svenske Folk».⁵¹³

Grunngivingene til avslaget ble lagt frem som rent juridiske. En juryordning samsvarte ikke med prosessformen i det norske rettsvesenet. Og trykkefrihetslovene hørte

⁵⁰⁶ Ueland så på domstolene som en av mange arenaer der folkets samfunnsånd kunne dannes gjennom deltagelse. For en gjennomgang av Uelands syn folkedomstoler og hans arbeid for å innføre dem, se Bergsgård 1932b: 42–56.

⁵⁰⁷ Bergsgård 1933: 79–80.

⁵⁰⁸ St.forh. 1818, 6. del, Stortinget, 10.9: 96.

⁵⁰⁹ St.forh. 1818, 6. del, Stortinget, 10.9: 103–104.

⁵¹⁰ St.forh. 1821, 1. del, Stortinget, 31.3: 223–229, 237–238. Se også Steen 1954: 144–145 for en omtale av vedtaket.

⁵¹¹ St.forh. 1821, 1. del, Stortinget, 6.4: 89–91.

⁵¹² St.forh. 1821, 1. del, Stortinget, 31.3: 223–229. Se side 228 for diskusjonen om de konstitusjonelle konfliktene.

⁵¹³ St.forh. 1821, 1. del, Stortinget, 6.4: 89.

til innen privatretten, i en kriminallov, ikke i den offentlige rett.⁵¹⁴ En slik kriminallov var så godt som ferdig og ville sikkert bli lagt frem på det neste Stortinget, ble det hevdet. Som nevnt ble denne i realiteten ikke klar før mye senere, i 1842. Samtidig mente Stortinget at det uansett ikke var nødvendig å innføre noen nye trykkefrihetslover. Selv om de eksisterende lovene ikke var optimale, var de langt fra utformet slik at de tok «Pasqvillanter i Beskyttelse».⁵¹⁵ Tvert imot: lovene dikterte «de haardeste Straffe» for skribenter som gikk over streken.

Til tross for Stortingets bestrebelsers for å forholde seg diplomatiske, unngikk de ikke å irritere Karl Johan. I et ampert brev til stattholder Johan August Sandels skrev kongen at Stortinget gjennom sitt avslag på hans strengere presselover hadde stilltiende godkjent alt det som ble trykket i Norge.⁵¹⁶ Representantene hadde implisitt gitt sin støtte til alt det feige, fornærmende, ærekrenkende, dumme og upassende de norske bladene skrev. *Nationalbladet* og *Drammens Tidende* ble trukket frem som spesielt ødeleggende. Fremmede makter ville etter et slikt vedtak se til Norge og undersøke nordmennenes misbruk av trykkefriheten. Da ville de se at alle samfunnsklasser hadde blitt frarøvet sin ære, og de ville undre seg over at ikke det fantes en eneste forfatter som evnet å skrive en artikkel i en passende og moderat stil. Kongen fortalte også at han var i gang med å skrive en meddelelse til Stortinget om saken.

I løpet av arbeidet med denne meddelelsen fant Karl Johan en måte å snu det hele til sin fordel. Først valgte kongen å fortolke Stortingets generelle uttalelse om de eksisterende lovenes tilstrekkelighet til å bety at 1799-forordningen i sin helhet var gjeldende lov. På bakgrunn av det, beordret han at den skulle sendes ut til landets juridiske myndigheter. I den etterfølgende meddelelsen til Stortinget kom kongen med et krav om en enda tydeligere avklaring av relasjonen mellom lovene.⁵¹⁷ I den samme skrivelsen kom Karl Johan med et nytt utkast til en lov om juryordning, denne gangen som en frittstående lov som skulle gjelde alle trykkefrihetssaker.⁵¹⁸ Meddelelsen var med andre ord i realiteten et lovforslag, men det var ikke fremlagt for regjeringen, slik Grunnloven foreskrev ved kongelige proposisjoner. I lovutkastet ble også 1799-forordningen nevnt flere ganger som den relevante lovteksten når straffeutmålingen skulle fastsettes. På den

⁵¹⁴ St.forh. 1821, 1. del, Stortinget, 6.4: 90.

⁵¹⁵ St.forh. 1821, 1. del, Stortinget, 6.4: 90. Med «Pasqvillanter» menes forfattere av smedeskrifter.

⁵¹⁶ Brev fra Karl Johan til Johan August Sandels, 17.5.1821. Trykt i Adelsköld 1955: 137–139.

⁵¹⁷ Meddelelsen ble sendt fra kongen 2. juni og er gjengitt i St.forh. 1821, 5. del, Stortinget 17.8: 252–267.

⁵¹⁸ St.forh. 1821, 5. del, Stortinget 17.8: 263–267.

måten kunne kongen få innført jury og få formalisert 1799-forordningen som gjeldende lov ved brudd på trykkefriheten på samme tid. Bortsett fra dette var det nye forslaget tilnærmet likt i innhold som det som ble lagt frem i 1818.⁵¹⁹

5.3.1 En høydramatisk sommer

Det nye forslaget om jurylov ble ikke behandlet før over to måneder senere, i slutten av august. Før den tid hadde det utspilt seg mye dramatikk i hovedstaden. Det hadde utviklet seg en steil front mellom stortingsopposisjonen og kongen i løpet av våren, og disse konfliktene nådde sitt høydepunkt i løpet av sommermånedene. For å forstå konteksten avgjørelsen om jurylovsaken ble tatt i, må dette hendelsesforløpet kort redegjøres for.

1. juni, dagen før reskriptet om trykkefriheten ble sendt til Stortinget, hadde Karl Johan formidlet en tydelig beskjed til de viktigste europeiske statsoverhodene: Hvis ikke Stortinget bøyde seg for hans vilje i et par kjernesaker, ville han ikke nøle med å endre forfatningen og ta tilbake den makten Kieltraktaten hadde gitt han.⁵²⁰

Karl Johan var svært opprørt over at Stortinget hadde vedtatt at adelen skulle avskaffes. Aller mest betent var imidlertid hvor tregt det gikk fremover med oppgjørssaken, striden om hvordan den dansk-norske statsgjelden skulle gjøres opp. Stortinget hadde endelig gitt etter og vedtatt at Norge skulle betale den norske gjelden til Danmark, men ettersom Stortinget bestemte dette 29. mai, var ikke kongen klar over vedtaket da han sendte ut sirkulærnoten til de europeiske fyrstene fire dager senere. Det er mulig kongen ville vært noe mindre hissig dersom han visste det. Samtidig var det uansett ikke avgjort hva slags beløp den norske stat ville ta på seg. Begge sakene hadde vært uavklarte og kilder til splid siden 1814: Det var Grunnloven som bestemte at adelen skulle avskaffes, og det var Kieltraktaten som bestemte at Norge skulle betale en betydelig del av Danmark-Norges gjeld. Adelen avskaffelse hadde blitt vedtatt og nektet kongelig sanksjon ved de to foregående Stortingene, og ved tredje gangs vedtak kunne ikke kongen lenger nedlegge veto. Dette ville innebære et stort makt- og prestisjetap for kongemakten og Karl Johan personlig. Kongen ønsket derfor å tvinge Stortinget til å trekke tilbake vedtaket, eller i det minste at adelsfamiliene som mistet sine privilegier skulle bli gitt en erstatning. Samtidig krevde han at gjelden til Danmark i sin helhet skulle

⁵¹⁹ Lovforslaget i 1821 var også mer gjennomarbeidet enn det fra 1818.

⁵²⁰ Steen 1954: 180–185; Koht 1950.

betales av Norge. Dersom Stortinget vedtok at Sverige måtte betale en andel av gjelden, ville Karl Johan anse det som et avkall på Norges selvvråderett. Politisk sammensmeltning med Sverige, *amalgamasjon* som det ble kalt i samtiden, som en del svenske eliter presset på for, ville bli resultatet. Et statskupp med en omveltning av forfatningen var med andre ord et mulig utfall av konflikten. Karl Johans formål med sirkulærnoten var å undersøke hvordan stormaktene i Europa ville stilt seg til en slik intervensjon.⁵²¹

Ettersom denne kommunikasjonen med de europeiske maktene var en del av utenriksvesenet og dermed hemmelighetsstemplet, ble den såkalte sirkulærnoten av 1. juni ikke kjent for den norske offentligheten før i 1860-årene.⁵²² Stattholder Sandels fikk imidlertid et eksemplar og kunne spre informasjonen til sentrale personer. Uansett ble Karl Johans rasling med sablene raskt stilt til skue for allmennheten i hovedstaden. I løpet av juni organiserte kongen en militærøvelse på Etterstad under Ekebergskrenten. «Lystleiren», som den ble kalt, besto av 3000 svenske og like mange norske tropper.⁵²³ De svenske soldatene hadde blitt utstyrt med skarpe skudd før de krysset Svinesund.⁵²⁴ I tillegg lå det svenske forsterkninger langs grensen. De svenske troppene var lojale mot Karl Johan, men også blant de norske militære var det utbredt misnøye med både pressens skriverier og den liberale forfatningen i sin helhet. Den liberale arméministeren Peter Motzfeldt, så derimot med uro på Karl Johans fremferd, og uttrykte det tydelig, i det minste i dagboken sin. Han var en av mange som overhodet ikke anså dette som en normal øvelse.⁵²⁵ Målet var å få Stortinget til å føye seg etter kongens linje.

I oppgjørssaken vant kongen en nesten uforbeholden seier i løpet av juli.⁵²⁶ I adelssaken ble derimot Stortingets vedtak om opphevelse stående, mens de erkjente erstatningsplikten.⁵²⁷ Dersom kongen ønsket retten til oppnevne ny adel, måtte dette fremmes som grunnlovsforslag. Nye bestemmelser om adelen ble derfor inkludert i de omfattende endringene til Grunnloven Karl Johan la frem på Stortinget kort tid etter han gjorde sin inntreden i Christiania 29. juli. Det var nettopp kun gjennom grunnlovsforslag rettet til Stortinget kongen til slutt søkte å gjøre endringer. Til tross for «lystleiren» og sirkulærnotens svært truende innhold, handlet kongen til slutt helt i henhold til de

⁵²¹ Steen 1954: 184.

⁵²² Steen 1954: 180.

⁵²³ Steen 1954: 171–172, 192, 198.

⁵²⁴ Steen 1954: 213, 217.

⁵²⁵ Steen 1954: 198.

⁵²⁶ Steen 1954: 212.

⁵²⁷ Mestad 2008: 39; Steen 1954: 212–213, 254–255.

formelle, konstitusjonelle prosedyrene. Det ble aldri noe kupp, selv ikke med kongen til stede i hovedstaden. Stormaktene hadde da også, med Russland i spissen, formidlet tydelig til Karl Johan at dette var helt uaktuelt. De norske statsrådene må, med Sverre Steens ord, ha «trukket et lettelsens sukk da de erfarte at fjellet hadde født en mus».⁵²⁸ Også stortingsmennene kunne senke skuldrene. Grunnlovsforslagene som ble lagt frem inneholdt mye som ville økt kongens makt på bekostning av Stortinget dramatisk: Viktigst blant punktene var et absolutt kongelig veto, at Stortinget skulle samles hvert femte i stedet for hvert tredje år og at Stortinget primært skulle behandle saker som var fremlagt av kongen. Men siden det nettopp var et grunnlovsforslag, skulle det ikke voteres over før neste Storting. I 1824 kunne det godt hende at de politiske realitetene var helt annerledes.

5.3.2 Avslag og etterspill

Da juryloven skulle behandles 17. august, var med andre ord den mest kritiske fasen i konflikten mellom Karl Johan og Stortinget over. Samtidig var trykkefrihetssaken svært viktig for kongen, og ifølge han selv en av tre hovedsaker (adelssaken og oppgjørssaken var de to andre) under Stortinget i 1821.⁵²⁹ Dette uttrykte han også tydelig til stattholder Sandels i to brev i juli, begge sendt mens kongen var på vei til Christiania. Kongen krevde ikke at lovforslaget hans skulle gå gjennom uendret, men han var tydelig på at Stortinget som et minimum måtte velge enten juryordningen eller en formalisering av 1799-forordningen som gjeldende lov.⁵³⁰

Til tross for kongens anmodninger til Sandels, som helt sikkert ble videreformidlet til sentrale tingmenn, avsto Stortinget kongens forslag på ny.⁵³¹ Begrunnelsen var igjen at en jury passet dårlig med den etablerte prosessformen i Norge. I tillegg argumenterte Konstitusjonskomiteen, som var satt til å behandle saken og til å forfatte et nytt svar til kongen, for at en jury med ufaglærte ga dårligere rettsikkerhet enn å bli dømt av dommere med juridisk kompetanse. Igjen ble det også argumentert for at det eksisterende lovverket var tilstrekkelig for å få bukt med de som misbrukte

⁵²⁸ Steen 1954: 217. Det virker usannsynlig at Karl Johan så på et statskupp som en reelt alternativ.

⁵²⁹ Steen 1953: 124, 226.

⁵³⁰ Brev fra Karl Johan til Johan August Sandels, 20.7.1821 og 28.7.1821. Trykt i Adelsköld 1955: hhv. 159–160, 163–164.

⁵³¹ St.forh. 1821, 5. del, Stortinget, 17.8: 252–275.

trykkefriheten. Men den embetsmannsdominerte Konstitusjonskomiteen var nå tydelig preget av enten sommerens hissige skrivelser i pressen eller Karl Johans sabelrasling, eller begge deler.⁵³² Komiteen tok derfor sterkere avstand fra pressens oppførsel enn de hadde gjort på våren.⁵³³ I tillegg ga de kongen helt rett i at 1799-forordningen måtte være gjeldende lov: «næsten enhver tænkende Jurist maa ansee det udenfor al Tvivl». ⁵³⁴ Dette gjaldt imidlertid kun så lenge den ikke var i konflikt med Grunnlovens paragraf 100, uten at det ble nærmere spesifisert hva det innebar. Karl Johan fikk dermed på sett og vis viljen sin ved at Stortinget nå aktivt kommenterte at 1799-forordningen var mulig å bruke. Men ettersom Stortinget ikke spesifiserte forholdet mellom lovene noe videre, ble det hele, som vi allerede har sett, opp til Høyesterett å avgjøre.

Selv om Karl Johan var svært misfornøyd med den utstrakte trykkefriheten og måten opposisjonspressen forvaltet denne på, ble trykkefriheten den av hovedsakene mellom 1818 og 1821 med lavest prioritet.⁵³⁵ Det var også trykkefriheten han la minst vekt på da han på ulike måter la press på Stortinget for å vedta hans politikk. Som i adelssaken og oppgjørssaken argumenterte han for at utenlandske stater ville reagere negativt på måten den norske trykkefriheten ble misbrukt på. Men, igjen som i adelssaken, var det nok få som trodde dette var reelt. Kongens svake press var en medvirkende årsak til at Stortinget våget å avvise kongens forslag om juryordning i 1821.

Protokollkomiteen ved Stortinget i 1824 stilte seg svært kritisk til kongens og regjeringens opptreden sommeren 1821.⁵³⁶ Særlig Stockholmsavdelingen av regjeringen, bestående av statsminister Peder Anker og statsrådene Jonas Collett og Thomas Fasting, fikk refs. Karl Johans befaling om å distribuere 1799-forordningen til landets juridiske myndigheter, var et klart brudd på den utøvende makts kompetanse, ifølge komiteen.

⁵³² St.forh. 1821, 5. del, Stortinget, 17.8: 271–274. Lederen av Konstitusjonskomiteen var for øvrig høyesterettsassessor Andreas Arntzen. For øvrig besto komiteen av fire embetsmenn og en kjøpmann). Arntzen var en av dommerne som voterte til fordel for Jonas Anton Hielm under Høyesterettssaken mot Hielm i 1825, jf. Langeland 2005: 210.

⁵³³ Den mest kritiske passusen om pressen ble imidlertid vedtatt endret av Stortinget. Ifølge komiteen var det en kjensgjerning «At enkelte Personer, der have usurperet Titelen af Nationens Organer, paa den skammeligste Maade have misbrugt Trykkefriheden». Denne dårlig maskerte kritikken av *Nationalbladet*, ble endret til en anmodning til tålmodighet fra kongen. Karl Johan ble minnet på at Norge hadde gjennomgått en plutselig overgang fra enevelde til ett fritt og konstitusjonelt styre. Stortinget mente at en del villfarelser i den forbindelse var bare å forvente, noe det også var tydelig at kongen hadde innsett, ettersom han hadde utvist slik overbærenhet med pressen i lang tid. Se St.forh. 1821, 5. del, Stortinget, 17.8: 272, 274–275.

⁵³⁴ St.forh. 1821, 5. del, Stortinget, 17.8: 269.

⁵³⁵ Stattholder Sandels rapporter fra mai, juni og juli tyder på det samme. Oppgjørssaken og adelssaken nevnes oftere enn jursaken og pressens misbruk av trykkefriheten, jf. BFA, Karl XIV Johans arkiv, Norvège: brev och rapporter från och om Norge, boks 204. Johan August Sandels brev og rapporter til Karl Johan, mai–juli 1821.

⁵³⁶ St.eft. 1821: 459–461.

Statsrådene hadde gått med på Karl Johans linje uten å protestere i protokollen. Det kvalifiserte til riksrettstiltale, mente komiteen. Lederen av protokollkomiteen var sorenskriver Ingelbrecht Knudssøn, en moderat embetsmann som skulle bli en av de fremste forsvarerne av Grunnloven og parlamentets makt mot kongens fremstøt under Stortinget i 1824. Knudssøn og den moderate embetsmannsopposisjonen vant flere politiske saker i 1824, men ikke denne. Odelstinget, som skulle behandle protokollkomiteen innstilling om riksrettstiltale, stilte seg også kritisk til regjeringens opptreden, men ønsket ikke å foreta seg mer i saken.

Etter nederlaget i 1821 la kongen fra seg ambisjonene om å få gjennom nye lover som regulerte trykkefriheten. Det var det flere årsaker til. For det første må han ha registrert hvordan Høyesterett fortolket Grunnlovens trykkefrihetsparagraf i årene som fulgte. Ut fra det forsto han nok at nye innskrenkninger ble svært vanskelig juridisk. For det andre hadde han igjen viktigere saker å konsentrere seg om: i 1824 skulle Stortinget behandle kongens nye forslag til endringer i Grunnloven. For det tredje fant kongen i 1821 en ny måte å sanksjonere bladene på gjennom postvesenet, som gjorde at den offentlige samtalen ble langt mindre kritisk. Denne portomoderasjonsordningen vil bli omtalt i kapittel syv.

5.4 Avslutning

I dette kapittelet har vi sett på noen av utfordringene den nye trykkefrihetsparagrafen i Grunnloven medførte. Paragraf 100 var av en tvetydig natur og åpnet opp for et betydelig fortolkningsrom. Den viktigste lovteksten som regulerte ytringer i Norge etter 1814 utenom trykkefrihetsparagrafen, var trykkefrihetsforordningen av 1799. Det var en lov som fastsatte strenge straffer for en rekke ytringer, som innførte et slags forhåndssensurregime, og som forbød anonymitet. Jeg har argumentert for det fantes tre rådende fortolkninger av relasjonen mellom 1799-forordningen og trykkefrihetsparagrafen. Ifølge den konservative fortolkningen var alle delene av 1799-forordningen, foruten paragrafene om forhåndssensur, gjeldende lov. Den venstreliberale fortolkningen fastslo at 1799-forordningen var opphevet i sin helhet av paragraf 100. Det var imidlertid den pragmatiske, moderate fortolkningen som etter hvert ble stående som gjeldende rett. Ifølge den var 1799-forordningen gjeldende lov, men den kunne i hovedsak kun anvendes ved brudd på paragraf 100.

På samme tid som disse diskusjonene foregikk, arbeidet Karl Johan hardt for å stramme inn trykkefriheten. Alle forsøkene feilet. Stortinget nektet han å forby fornærmelser mellom broderfolkene og innføre juryer i trykkefrihetssaker. Høyesterett hadde etter ti år gjort nok avklaringer i liberal retning til at vesentlige deler av 1799-forordningen var moderert eller opphevet. Men fortsatt kunne man straffes for ytringer vi i dag ville ansett som legitim kritikk av statsmaktene, religionen eller enkeltpersoner med makt.

6 Forbrytelse og forfølgelse

Selv om Karl Johans forsøk på å innskrenke trykkefriheten ikke vant frem, og til tross for at Høyesteretts liberale fortolkning av Grunnlovens paragraf 100 satte de strengeste delene av trykkefrihetsforordningen av 1799 ut av spill, var det ikke dermed sagt at ordet var fritt. En rekke ytringer var straffbare, og særlig når det gjaldt ytringer om statsstyrelsen og de konstitusjonelle maktene, kunne det være vanskelig å vite hvor grensene gikk. For redaktørene kunne det også være vanskelig å forutse hva som ville få styresmaktene til handle mot dem. I årene før Høyesterett og Stortinget hadde avvist Karl Johans fremstøt, var denne usikkerheten desto større.

Dette kapitlet skal dreie seg om rettsprosessene som kongen og regjeringen tok initiativ til, og hva slags konsekvenser disse sakene fikk for bladene som ble forfulgt. Samtidig skal vi se nærmere på hva som skulle til for at noen opposisjonsblader ble forsøkt sanksjonert, mens andre fikk gå fri. Gjennom å se på den utøvende makts vurderinger, prioriteringer og motiver både når de valgte å gå til sak og når de avsto fra det, vil det komme frem hvor tett knyttet opp til den større politikken behandlingen av pressen var.

Som de to forrige kapitlene har antydnet, skjønte Karl Johan etter hvert at rettslig forfølgelse av opposisjonsblader kunne være risikofylt, ettersom det kunne føre til mer oppmerksomhet rundt de ytringene han ønsket å kneble. I tillegg hadde han et begrenset politisk handlingsrom, og stadig forfølgelse av pressen kunne fort bli upopulært, særlig etter hvert som grunnlovskonservatismen og –kultusen økte. Min hypotese er at kongen og regjeringen stort sett ventet til to forutsetninger var på plass før de beordret at tiltale skulle tas ut mot et blad, en redaktør eller en skribent. Den første var at bladet hadde gjort seg upopulært også utenfor hoffet, spesielt ved bruk av grenseoverskridende formspråk eller innhold som brøt med etablerte normer. Den andre var at bladet bidro til å høyne konfliktnivået i situasjoner som nærmet seg politiske kriser.

Vi kan derfor knytte mye av kongens og regjeringens aktive forfølgelse av blader gjennom rettssystemet til tre sentrale politiske konflikter eller kriser: den økonomiske og politiske krisen etter 1814, som kulminerte under Stortinget i 1821, 17. mai-konflikten på siste halvdel av 1820-tallet, og den økte bondeopposisjonen på 1830-tallet. Fellestrekket ved disse konfliktene var at konge- og regjeringsmakten ble utfordret. I tillegg ble den

politiske situasjonen mer ustabil, og mistroen mellom statsmaktene økte. Antallet saker ble imidlertid gradvis færre i takt med den økte motstanden kongens sensurforsøk møtte. Den overordnede politiske situasjonen ble også gradvis mer stabil, selv om den periodevis kunne bli mer konfliktfylt. Derfor var det langt flere saker i den første perioden enn den siste.

I den følgende undersøkelsen av den utøvende makts vurderinger, avveininger og strategier rundt å bruke rettssystemet mot blader, vil jeg altså konsentrere meg om de nevnte tre konfliktfylte periodene. Dette valget har også sammenheng med kildesituasjonen, som ble diskutert i innledningskapitlet. Begrensingene i kildematerialet gjør at det blir vanskelig å si noe helt sikkert om hvor mye rettssystemet ble brukt mot bladene på Karl Johans ordre. Åsmund Forfang, som har studert trykkefrihetssakene i mer detalj enn jeg har kunnet gjort, har funnet 17 saker som ble tatt ut på initiativ fra den utøvende makt mellom 1814 og 1842.⁵³⁷ Dette er det klart beste anslaget noen har kommet med til nå, og det kan godt hende det ikke finnes flere saker. Jeg kommer ikke til å omtale alle disse sakene i detalj i dette kapitlet, men heller konsentrere meg om et utvalg som vil gi et godt innblikk i hvordan kongen og regjeringen gikk frem i perioden, hvilke strategier de valgte, og hva slags refleksjoner de gjorde seg.

6.1 Trykkefrihet og sensur i rettshistorisk og historisk perspektiv

Det må understrekes at jussen i seg selv ikke er dette kapitlets hovedanliggende. Det er nemlig noen vesentlige forskjeller mellom å studere trykkefriheten rettshistorisk og det å studere et sensurregime, som er denne avhandlingens mål. En rettshistoriker vil, foruten å studere lovene i seg selv, utarbeidelsen av dem og juridiske debatter i samtiden, ofte konsentrere seg om de dommene som kan si noe om gjeldende rett og rettslig utvikling. I praksis vil dette si høyesterettsdommene på denne tiden.⁵³⁸ Høyesterett kom med flere avklaringer av trykkefrihetsjussen, men det tok tid, og selv om dommene ble offentliggjort, var vurderingene og voteringene helt unntatt offentlighet frem til 1863.⁵³⁹

⁵³⁷ Forfang [2020].

⁵³⁸ Se Bjørne 2018: 100–108 for en slik gjennomgang av rettspraksis.

⁵³⁹ Bjørne 2018: 104. Et forslag om offentliggjøring av voteringene i Høyesterett ble fremmet av Christian Magnus Falsen allerede på Stortinget i 1821. Nye forslag dukket opp på 1830- og 40-tallet, primært av

Rettspraksis kunne derfor variere en del i de lavere rettsinstansene, særlig tidlig i perioden.

Dersom man studerer hvordan lovverket og rettssystemet virket for å sensurere pressen og i praksis innskrenke graden av trykkefrihet for de enkelte aktørene, vil imidlertid ofte dommene i de lavere rettsinstansene være vel så interessante som høyesterettsdommene. Det er det flere grunner til. For det første ble mange av sakene aldri anket videre i rettssystemet. En del saker ble anket fra underretten til overretten, men færre havnet i Høyesterett.⁵⁴⁰ Etersom rettsprosessene var svært dyre, innebar det å anke en sak stor økonomisk risiko. Økonomien i opposisjonsbladene var ofte svak, og flere forfattere og redaktører var studenter eller kom fra lavere samfunnslag. Disse kunne imidlertid få hjelp av opposisjonelle jurister som var villige til å føre sakene videre *pro bono*, som det eksempelvis kan se ut som Jonas Anton Hielm gjorde ved noen tilfeller.⁵⁴¹ Men likevel var risikoen tilstede for at en ankesak ville medføre at man ble pålagt å betale enda mer av motpartens saksomkostninger, da man stort sett ble idømt disse i tillegg til bøtestraffene. Saksomkostningene kunne ha svært kort betalingsfrist, for eksempel 15 dager.⁵⁴² Hvis dommen ikke ble anket, måtte naturligvis også den eventuelle boten betales. I tillegg kunne en ankesak ta svært lang tid å få på plass.⁵⁴³ De sosiale konsekvensene av å bli stemplet som en løgner og ærekrenker kunne derfor virke i flere år før dommen eventuelt ble opphevet. En annen, mer selvforskyldt grunn til at rettsakene ble økonomisk belastende, var enkelte redaktørers innbitte insistering på å beskytte artikkelforfatternes anonymitet. For at ikke innsendernes, medarbeidernes eller deres

opposisjonelle bønder, men ingen ble grundig behandlet. Se Hommerstad 2019 for en gjennomgang av arbeidet i Stortinget som ledet frem til det nye reglementet i 1863.

⁵⁴⁰ Lars Bjørne har funnet omtrent 25 saker om trykkefrihet som kom opp til Høyesterett mellom 1814 og 1852, jf. Bjørne 2018: 100. Nøyaktige tall på trykkefrihetssaker i de lavere rettsinstansene finnes ikke, men for eksempel ble bladet *Statsborgeren* domfelt ni ganger i Christiania byting, hvorav noen av sakene ble anket til overretten, mens ingen havnet i Høyesterett, jf. Nymark 2014: 100–101.

⁵⁴¹ Jonas Anton Hielm var Peder Soelvolds forsvarer i overretten i 1837 og 1840, da Soelvold allerede var ruinert, jf. Høverstad 1930: 233, 240.

⁵⁴² Dette var tilfellet da Peter Flor ble dømt til å betale 40 spesidaler i saksomkostninger etter en fornærmende artikkel om amtmann Johan Collett, se [Flor] 1820. I de sakene jeg har sett på, har det ikke vært noen spesifisert frist for bøter. Det er uklart hva praksis var der. Men praksisen med korte tidsfrister på innbetaling av saksomkostninger ble stående gjennom perioden: På 1830-tallet fikk privatlæreren Hans Martin Reynertsen samme behandling som Flor. Se SAO/A-11543/F/Fd/L0010. Christiania byfogd, domsprotokoll, 22.11.1831- 8.3.1836. Sak nr. 205/1832, 26.7.1832: Oberstløytnant Peder Bernhard Anker mot Hans Martin Reynertsen; Sak nr. 37/1833, 1.8.1833: Byfogd Andreas Olsen mot Reynertsen.

⁵⁴³ Peder Soelvold, redaktør av bladet *Statsborgeren*, ble dømt som æreløs (mer om betydningen av det senere) i to saker i Christiania byting i oktober 1835. I overretten ble imidlertid æreløsheten frafalt. Problemet for Soelvold var at disse sakene ikke kom opp i overretten før i 1837 og 1840. Da var han for lengst ruinert og sosialt utstøtt. Redaktørposten måtte han forlate kort tid etter domfellelsene. Se Høverstad 1930: 233.

egen identitet skulle avsløres, betalte redaktørene i en del tilfeller folk til å ta på seg ansvaret for forfatterskapet av de grenseoverskridende artiklene. Anonymiteten skulle beskyttes for enhver pris, men redaktørene kunne ikke, eller ville ikke, ta straffen selv. Til sammen kunne dommene i lavere rettsinstanser føre til personlig ruin for redaktørene og til bladnedleggelse. På den måten kunne de på kort sikt få større betydning enn høyesterettsdommene.

6.2 Et spørsmål om ære

Som vi skal se i løpet av dette kapittelet, skulle det litt til før et blad ble offer for uønsket oppmerksomhet fra kongen og regjeringen. I tillegg tok ikke den utøvende makt ansvaret for å forfølge alle former for potensielle brudd på trykkefrihetslovgivningen.

Ifølge Grunnlovens trykkefrihetsparagraf kunne man straffes dersom man hadde «fremført falske og ærekrenkende Beskyldninger mod nogen». Det er ikke gjort noen undersøkelser som har kartlagt omfanget av injuriersaker i Norge i de første tiårene etter 1814, men det er liten tvil om at det var mange av dem og at de fikk store konsekvenser for forfattere og bladredaktører.⁵⁴⁴ Det er godt mulig injurielovgivningen og den medfølgende rettspraksisen var den største enkeltrusselen mot trykkefriheten i perioden.

Straffen for ærekrenkelser etter 1799-forordningen var tukthusarbeid i alt fra to måneder til to år, samt pengebøter.⁵⁴⁵ I tillegg henviste forordningen til relevante paragrafer i kapittelet om æressaker i Christian Vs lov.⁵⁴⁶ To av disse paragrafene bestemte at en som hadde fremsatt ærekrenkende påstander som ikke kunne bevises å være sanne, måtte «bøde sine tre Mark».⁵⁴⁷ En slik «tremarksmann» var en bevist løgner, en «mindre Mand», og ble regnet som æreløs.⁵⁴⁸ Det fikk flere alvorlige praktiske konsekvenser for den dømte.⁵⁴⁹ Han kunne ikke få byborgerskap, mistet muligheten til å

⁵⁴⁴ Ærekrenkelsessaker mot pressefolk nevnes sporadisk i en rekke arbeider. Særlig blir sakene mot *Nationalbladet* for injuriene mot Christian Magnus Falsen i 1821 og de mange sakene mot *Statsborgeren* og Peder Soelvold ofte trukket frem. Se for eksempel Storsveen 2010: 230–232. De mest omfattende rettshistoriske og juridiske arbeidene om ærekrenkelser er Skeie 1910 og Mæland 1986. De gir solide innblikk i gjeldende rett og forståelsen av ære og ærekrenkelser til ulike tider, men de gir lite innsikt i omfanget av injuriersaker mot pressen.

⁵⁴⁵ Trykkefrihetsforordningen av 1799, paragraf 12.

⁵⁴⁶ Christian Vs Norske Lov, 1687, 6-21-2, 6-21-3 og 6-21-7.

⁵⁴⁷ Christian Vs Norske Lov, 1687, 6-21-2 og 6-21-7.

⁵⁴⁸ Christian Vs Norske Lov, 1687, 1-22-15.

⁵⁴⁹ Jeg har ikke sett noen eksempler på kvinner som ble dømt som tremarksmenn, men kvinner kunne i alle fall dømmes som æreløse gjennom å bli stemplet som «ond kvinde», jf. Christian Vs Norske Lov, 1687, 6-

møte i retten og kunne ikke lenger være formynder eller fadder.⁵⁵⁰ En æreløs kunne heller ikke inneha embete eller drive næring.⁵⁵¹ Ettersom en slik dom var juridisk bevis for at den dømtes ord var usant, fikk nok dommen en del ikke-lovregulerte konsekvenser i tillegg. For hva slags verdi kunne ens ord eller signatur ha når man var dømt som uærlig? En tremarksmannsdømme stilte altså den dømte utenfor samfunnet på mange måter. Å fortsette som redaktør eller bladutgiver etter en slik dom ble svært vanskelig.

Til tross for omfanget og de betydelige konsekvensene av ærekrenkelsessakene, vil de ikke bli omtalt mer i detalj her. Grunnen til det er ganske enkelt at det ikke var kongen eller regjeringen som initierte søksmål eller beordret at tiltale skulle tas ut i disse sakene. Det hadde rent praktiske årsaker: Kongen og regjeringen hadde ingen forutsetninger for å vite om påstander om enkeltmennesker var feilaktige eller ikke, og usannhet skulle i utgangspunktet være en forutsetning for å bli dømt for ærekrenkelser.⁵⁵²

Justisdepartementet tok ansvar for å ta ut tiltale mot ytringer som angrep de konstitusjonelle makter, sentrale forhold ved statsstyrelsen eller større grupper. Det kunne være majestetsfornærmelser, oppfordring til ulydighet mot lovene, kritikk av militærvesenet eller negative ytringer rettet mot utenlandske stater eller statsoverhoder. I Sverige hadde hoffkansleren en lignende funksjon, men der var ansvaret for å overvåke offentligheten mer generelt og for å påtale trykkefrihetsbrudd mer omfattende. Justisdepartementet inntok en mer aktiv rolle mot ytterliggående stemmer i pressen under de mest turbulente periodene, men hadde verken kapasitet eller noe ønske om å følge med på alt som skjedde i offentligheten til enhver tid. Med noen unntak helt i starten av perioden, tok de heller ikke ansvar for å påtale ærekrenkelser av vanlige embetsmenn.

Dette skillet mellom injuriersaker og større saker der staten ble rammet, ble understreket av regjeringen flere ganger. I regjeringens innstillinger til kongen angående

21-5; Skeie 1937: 148. Å være æreløs fikk imidlertid andre konsekvenser for kvinner enn menn, ettersom de hadde ulike rettigheter i utgangspunktet.

⁵⁵⁰ Fladby, Imsen og Winge 1981: 373.

⁵⁵¹ Gulbransen og Hoffmann 1984: 128.

⁵⁵² Denne forutsetningen ble imidlertid ikke alltid oppfylt, ettersom hele bevisbyrden ved ærekrenkelsessaker lå på den som hadde fremsatt påstanden. Slik er det i dag og, men det er en del vesentlige forskjeller på da og nå. En del påstander kunne på den tiden være svært vanskelige å bevise. Mangel på innsyn i offentlig forvaltning gjorde det for eksempel håpløst for journalistene å bevise påstander om regnskapsrot eller underslag hos embetsmenn, såkalte kasse mangler. Mislighold fra embetsmenn var antagelig utbredt, men systemet gjorde at påstander om svak embetsførsel var risikabelt. For det var faktisk ikke et krav om at saksøkte måtte være tilstede i rettssalen overhodet. Med andre ord kunne man bli dømt som løgner fordi man ikke hadde fremlagt bevis for påstandene sine, helt uten å delta i rettssaken. Se Nymark 2014: 68–80 for ett eksempel på hvordan en slik sak kunne forløpe, fra presseomtale til domfellelse.

tiltalen mot *Nationalbladet* etter artiklene i 1821 som angrep Christian Magnus Falsen, kom dette tydelig frem.⁵⁵³ Regjeringen innstilte at det burde tas ut tiltale mot *Nationalbladet* fordi artiklene «bære Præget af den Hensigt, at nedbryde den Agtelse, som skyldes Kongens ophøiede Person, og at omstyrte Tilliden imellem de forenede Broderfolk.»⁵⁵⁴ Falsen var imidlertid selv ansvarlig for å få lagt påstandene mot seg døde. Ifølge 1799-forordningens paragraf 10 og 11 var embetsmenn pliktige til å rettslig forfølge usanne, fornærmende påstander om både deres embetsførsel og saker av privat karakter. Kongens menn måtte ha et plettfritt rykte, ellers ville kongen stilles i et dårlig lys.

Den utøvende makt forholdt seg likevel ikke helt passiv til ærekrenkelsene. Embetsmenn som følte seg forulempet kunne søke om fri sakførsel av Justisdepartementet, et såkalt *beneficium processus gratuiti*.⁵⁵⁵ Dette var en betydelig støtte som gjorde terskelen lavere for embetsmennene når det gjaldt å saksøke redaktørene eller forfatterne. Tilskuddet ser også ut til å ha blitt innvilget i de fleste tilfellene, inkludert i Falsens. Det var helt klart i statens interesse å få prøvd alvorlige påstander om sine embetsmenn i retten. I beste fall ville det renvaske statens tjenere og gi en skarp korreks til for frimodige redaktører. I verste fall ville det avsløre mislighold og svak embetsførsel. Men kongen og regjeringen gikk bortsett fra dette ikke aktivt inn for å bruke ærekrenkelsessakene som et sensurmiddel.

6.3 De første provokasjonene 1815–1821

De to kritiske sakene om Christian Magnus Falsen som *Nationalbladet* trykket i mai 1821 skulle vise seg å bli skjebnesvangre for det lille Christiania-bladet.⁵⁵⁶ Men artiklene var kun den utløsende årsaken til at opposisjonens hovedorgan ble så effektivt forfulgt av myndighetene at den i løpet av det samme året måtte gå inn. Det er nødvendig å se på den politiske konteksten på kort sikt og på *Nationalbladets* oppførsel og dets resepsjon på litt lengre sikt for å forstå hvorfor bladet ble stanset.

⁵⁵³ RA/S-1003/D/Da/L0026. Statsrådsavdelingen i Stockholm. Regjeringsinnstillinger 26 (1821), sak 5173; RA/S-1003/D/Da/L0026. Statsrådsavdelingen i Stockholm. Regjeringsinnstillinger 26 (1821), sak 5208.

⁵⁵⁴ RA/S-1003/D/Da/L0026. Statsrådsavdelingen i Stockholm. Regjeringsinnstillinger 26 (1821), sak 5173.

⁵⁵⁵ Eksemplene på slike søknader og innvilgelsen av dem er det svært mange av i Justisdepartementets referatprotokoller og i protokollene for regjeringens innstillinger.

⁵⁵⁶ «Prophetier af C.M. Falsen», *Det Norske Nationalblad*, 10.5.1821: 273–284; «Complimenter ved Christian Magnus Falsen», *Det Norske Nationalblad*, 31.5.1821: 1–13.

Det Norske Nationalblad ble etablert sommeren 1815 av brødrene Hans Abel Hielm og Jonas Anton Hielm. Bokhandler H.A. Hielm sto etter kort tid frem som ansvarlig utgiver, mens juristen J.A. Hielm var blant bladets flittigste skribenter.⁵⁵⁷ Både i samtiden og i ettertiden har man regnet J.A. Hielm som den egentlige redaktøren, selv om han som oftest forholdt seg anonym. Samtidig med *Nationalbladet* kom det ut en rekke blader med en uttalt kritisk brodd og tydelig opposisjonell profil – blader som ville benytte seg av den nye trykkefriheten og teste dens grenser.⁵⁵⁸ Av denne første generasjonen opposisjonsblader var det *Nationalbladet* som skulle bli det klart mest betydningsfulle og det mest omstridte.

Konfliktlinjene mellom regjeringen og *Nationalbladet* ble trukket opp nærmest umiddelbart. Allerede under tittelen «Bladets Plan» i sitt første nummer uttrykte redaksjonen sine intensjoner og sin politiske posisjon. Bladets ambisjon var å leve opp til sine forbilder fra «Det herlige England».⁵⁵⁹ Det innebar nødvendigvis kritikk og overvåkning av regjeringen:

Man kalder saadanne Blade Oppositionsblade, fordi de i en vis Maade staae i Modsætning mod den executive Magt, – skjøndt denne Modsætning kun er tilsyneladende, da hver god og liberal Regjering gjerne lader sig underrette om Folkets Ønsker, gjerne seer sine Foranstaltninger anstændigen bedømte fra forskjellige Synspuncter, for derved enten desto nøiere at overbevise sig om sine Foranstaltningers Gavnlighed, ved at lære alle Modgrunde at kjende, og veie dem, eller for at rette Manglerne.⁵⁶⁰

Helt fra første stund stilte bladet seg i generell opposisjon til den utøvende makt.

Det var klart at et slikt blad kunne skaffe de involverte problemer. Frykten for represalier gjorde at Christopher Grøndahl, boktrykkeren som hadde fått oppdraget med å trykke *Nationalbladet*, ba Hans Abel Hielm om en skriftlig erklæring om at Hielm sto inne for alt som sto i bladet. Denne erklæringen skulle også undertegnes av en kausjonist som ville gå god for Hielms ord. Antageligvis ville Grøndahl ha et slikt dokument i bakhånd for å fritas for ansvar i tilfelle rettslige skritt ble tatt mot bladet. For å presse Hielm til å gjøre som han ville, holdt også Grøndahl igjen trykkingen av den siste

⁵⁵⁷ At Hans Abel Hielm var tett tilknyttet bladet, kom frem allerede i første nummer, jf. *Det Norske Nationalblad*, 17.7.1815: 3. Men at han var redaktør eller utgiver ble først klart to måneder senere, jf. *Det Norske Nationalblad*, 28.9.1815: 72.

⁵⁵⁸ *Mimer* i Kristiansand, *Bjørgvin* i Bergen, *Drammens Tidende* i Drammen og *Den lille Trondhjemske Tilskuer* i Trondhjem var de andre.

⁵⁵⁹ *Det Norske Nationalblad*, 17.7.1815: 1.

⁵⁶⁰ *Det Norske Nationalblad*, 17.7.1815: 1.

utgaven.⁵⁶¹ Hielm nektet, og anklaget samtidig Grøndahl for å ha blitt presset av «Hadere af Lyset, som igjennem Dem søge at lægge Hindringer i Veien for Bladet».⁵⁶² Om Hielm hadde rett i at «en eller annen offentlig Autoritet» hadde blandet seg inn i trykkingen av bladet, vites ikke.⁵⁶³ Uansett ble videre samarbeid umulig etter de harde ordene som falt mellom bokhandleren og boktrykkeren. Redaksjonen måtte finne et nytt trykkeri, og praktiske utfordringer gjorde at bladet fikk et opphold i utgivelsen på en måned.

Det første nummeret etter trykkestansen førte til umiddelbare reaksjoner fra høyere hold. I september 1815 mottok stattholder Hans Henrik von Essen et brev fra en opprørt Karl Johan.⁵⁶⁴ Kronprinsen hadde fått i hende en oversettelse av en artikkel i *Nationalbladet*, der artikkelforfatteren undret seg over hvorfor kongen over alt i Norge ble omtalt som Karl XIII. «Er Norge en Provinds af Sverig, saa er dette rigtig», skrev forfatteren.⁵⁶⁵ Men siden det ikke var tilfelle, måtte kongens korrekte titulatur i Norge være «Carl den 1ste».⁵⁶⁶ Ifølge Karl Johan var denne ytringen i strid med både Paragraf 1 i Grunnloven og valgakten av 4. november, og det var naturlig å tro at forfatterens hensikt hadde vært å sette seg i opposisjon til både konstitusjonen og lovene. Stattholder Essen ble derfor bedt om å ta de nødvendige forholdsregler, og i samråd med statsrådet ta ut tiltale mot artikkelforfatteren.

Nationalbladet måtte aldri møte i rettsalen for disse ytringene – antagelig ble de vurdert som ikke straffbare – men kronprinsens misnøye med *Nationalbladet* må ha blitt videreformidlet til resten av regjeringen. For flere konflikter fulgte, og plutselig skulle det svært lite til før det ble tatt ut tiltale mot bladet. Senere samme måned trykket det en kritikk av justis- og politivesenet, som innsenderen mente hadde ligget i dvale den siste tiden og ennå slumret.⁵⁶⁷ Det hadde nemlig gått så langt at noen tolloppsynsmenn fikk drive handel fritt, «saa god Nat Orden!».⁵⁶⁸ Denne ytringen ble vurdert som kritisk nok til at politiminister Christian Adolph Diriks beordret politiet til å innkalle Hans Abel

⁵⁶¹ Trykkenekten ble omtalt først i *Det Norske Nationalblad*, 1.9.1815: 17–20. En videre omtale, samt korrespondansen mellom Grøndahl og Hielm sommeren 1815, sto på trykk i *Det Norske Nationalblad*, 20.10.1815: 105–112.

⁵⁶² *Det Norske Nationalblad*, 20.10.1815: 109.

⁵⁶³ *Det Norske Nationalblad*, 1.9.1815: 19.

⁵⁶⁴ Brev fra Karl Johan til Hans Henrik von Essen, 10.9.1814. Oversatt og trykt i Nielsen 1869: 219–220.

⁵⁶⁵ *Det Norske Nationalblad*, 1.9.1815: 27.

⁵⁶⁶ *Det Norske Nationalblad*, 1.9.1815: 27. Artikkelforfatteren overså at Karl Knutsson Bonde var norsk konge fra 1449 til 1450, og at kongens korrekte titulatur i Norge dermed burde vært (og har blitt i ettertidens kongerekke) Karl II.

⁵⁶⁷ *Det Norske Nationalblad*, 11.9.1815: 47–48.

⁵⁶⁸ *Det Norske Nationalblad*, 11.9.1815: 48.

Hielm til forhør og få han til å oppgi forfatteren av artikkelen. Der kom det frem at kjøpmann Christen Grønnerup hadde forfattet stykket.⁵⁶⁹ Politidepartementet tok ut tiltale for brudd på trykkefriheten.

Nationalbladet fortsatte å provosere, uvitende om hvor tett de ble fulgt etter at kronprinsen hadde uttalt sin misnøye med dem. Det tok bare et par uker før de hadde trykket en ny artikkel som ble vurdert som grenseoverskridende av politiminister Diriks. I en artikkel om et nytt reglement for Høyesterett som var på trappene, ble den eksisterende ordningen kritisert for å være høyst urettferdig for advokatene.⁵⁷⁰ Ifølge regjeringen var dette en fornærmende beskyldning mot kongen, fordi kritikken gikk mot en provisorisk anordning som var vedtatt av den utøvende makt.⁵⁷¹ *Nationalbladet* ble med andre ord stevnet for en saklig belysning av negative virkninger av kongens politikk, selv om kongens navn ikke ble nevnt på noe vis. Denne gangen nektet H.A. Hielm å oppgi forfatteren, ettersom han ikke kunne se at den aktuelle artikkelen inneholdt noe ulovlig.⁵⁷² Samtidig spilte det nok inn at det var hans bror, Jonas Anton Hielm, som var forfatteren av stykket. J.A. Hielm var naturligvis også brorens juridiske rådgiver. Igjen tok politidepartementet ut tiltale, denne gangen mot utgiveren selv.

Dette nærmest umiddelbare møtet med styresmaktene opprørte Hielm-brødrene. Tydeligst kom frustrasjonen ut i en tordentale signert J.A. Hielm. Han gikk hardt ut mot enkeltes nærtagenhet og tynne hud. Lettfornærmeligheten var en «Slags Sygdom, som er udbredt iblandt os, indtil det komiske.»⁵⁷³ Flere ganger hadde han opplevd

En Selvbevidsthed, som ikke taaler at røres ved, og altid avler Mistænkelighed, en smaalig Forfængelighed, der skal vise Vedkommendes Vigtighed, ved at gjøre dem saa juridisk hellige, at ingen maae tale om, hvad der endog nok saa fjernt staaer i Forbindelse med dem⁵⁷⁴

Dette var en uønsket etterlevning av eneveldet: «Den absolut monarkiske Form, hvorunder Forfængeligheden er Statslegements Sjel, nærede og pleiede Sygdommen», men J.A. Hielm håpet at utfallet av rettsakene mot *Nationalbladet* ville ha en helbredende effekt.

⁵⁶⁹ Forhøret ble gjengitt i *Nationalbladet*. Hans Abel Hielm erklærte der at løftet om å beskytte innsendernes anonymitet, som de tidligere hadde flagget høyt, kun gjaldt frem til det ble tatt ut tiltale eller forelå en dom. Jf. *Det Norske Nationalblad*, 28.9.1815: 71–73.

⁵⁷⁰ Artikkelen hadde tittelen «Revision af Sorenskriver Weidemanns Forslag til Anordning og Reglement for Høyesteret» og gikk over tre utgaver av *Nationalbladet*. Den påstått ulovlige ytringen sto i *Det Norske Nationalblad*, 28.9.1815: 79.

⁵⁷¹ *Det Norske Nationalblad*, 8.12.1815.

⁵⁷² Politiforhøret sto på trykk i *Det Norske Nationalblad*, 31.10.1815: 113–116.

⁵⁷³ *Det Norske Nationalblad*, 20.12.1815.

⁵⁷⁴ *Det Norske Nationalblad*, 20.12.1815.

På samme tid som regjeringen tok ut tiltale mot Grønnerup og Hans Abel Hielm, tok *Nationalbladet* til orde for en grundig dekning av rettergangen i alle trykkefrihetssaker.⁵⁷⁵ Ifølge bladet var det nødvendig å følge slike saker tett for å kunne vurdere om den grunnlovfestede trykkefriheten faktisk ble oppfylt. Regjeringens reaksjoner mot offentlige ytringer måtte pressen være særlig oppmerksom på: det var nemlig klart «at Folket frygter sin unge Frihed i Fare ved de Mænd, som svingede sig op til de høieste Embeder, og, efter hvad gammel Erfaring lærer – just derfor kan frygtes mindre ville vide at vogte sig for Overmod».⁵⁷⁶ Man kunne ikke stole på statsrådenes frihetssinn, ettersom makten de hadde tilegnet seg kunne føre til de «betragte sig mer som Lovens Herrer end som dens Tjenere».⁵⁷⁷ Offentlighet var løsningen.

Det er derfor mulig å følge disse rettsprosessene gjennom bladet og lese innsendernes og redaksjonens betraktninger rundt dem. 1816 skulle bli det første året av en langvaring kamp for å definere trykkefrihetens grenser. Sakene som ble reist mot Grønnerup og Hielm var ikke de eneste tiltalene politiministeren beordret disse første årene. Også Hans Chrystie og Ole Wernsen Klungseth opplevde å bli talt for brudd på trykkefriheten. Alle disse sakene vil diskuteres grundig i de kommende arbeidene til Åsmund Forfang og Bård Tusest, og de vil derfor ikke vies særlig plass her.⁵⁷⁸ Det holder å konstatere at de alle sammen ble frifunnet enten i overretten eller Høyesterett mellom 1816 og 1818.

Disse sakene, sammen med debattene de utløste, fikk av den grunn stor betydning for hvordan kongen, kronprinsen og regjeringen håndterte overtramp i årene som fulgte. For det første sluttet regjeringen å vurdere kritikk av embets handlinger som kritikk av hele departementet embetsmennene hørte innunder. Med andre ord ble slike ytringer ikke lenger vurdert som ringeakt mot de konstitusjonelle makter, men som ærekrenkende, dersom de var usanne. Ærekrenkende ytringer var det opp til hver enkelt embetsmann å forfølge, ikke departementet. Dette prinsippet hadde Jonas Anton Hielm argumentert overbevisende for i *Nationalbladet*.⁵⁷⁹ For det andre begynte regjeringen å anta at det nærmest var umulig å få noen dømt med det rådende lovverket. Det var stor tvil om 1799-forordningen faktisk kunne anvendes som straffelov, særlig siden domstolene hadde

⁵⁷⁵ *Det Norske Nationalblad*, 28.9.1815: 65–70.

⁵⁷⁶ *Det Norske Nationalblad*, 28.9.1815: 69.

⁵⁷⁷ *Det Norske Nationalblad*, 28.9.1815: 68.

⁵⁷⁸ Om saken mot Klungseth, se også Forfang 2019.

⁵⁷⁹ *Det Norske Nationalblad*, 8.1.1816: 10–11.

frikjent de titalte etter Grunnlovens paragraf 100. Dersom noen faktisk skulle bli dømt, ville det mest sannsynlig kun føre til bøter. For det tredje viste reaksjonene og debatten i særlig *Nationalbladet* at flere var villige til å kjempe hardt for å beskytte trykkefriheten. Regjeringens vurdering var dermed at bryet og oppstandelsen sakene førte til, veiet tyngre enn den eventuelle avskrekkende effekten ved bøtelegginger. Igjen er det tydelig at særlig Jonas Anton Hielms sterke røst i rettsapparatet og i *Nationalbladet* hadde en effekt. Totalt førte sakene mellom 1815 og 1817 at den utøvende makt ble langt mer tilbakeholden med å forfølge blader rettslig i de etterfølgende tre-fire årene.

6.3.1 Økende antisvenske holdninger

Etter de rettslige nederlagene i 1816 kom stattholderen og den norske regjeringen ved flere anledninger med anbefalinger til kongen om at saksanlegg mot pressen ville være uklokt. Denne nye linjen ble særlig tydelig etter at greve Carl Mörner ble stattholder på høsten 1816. Den nye stattholderen fulgte pressen og særlig *Nationalbladet* tett, og de opptok vesentlig plass i hans rapporter til Karl Johan, men stadig oftere ble de omtalte artiklene fulgt av formaninger om å la dem passere i stillhet.⁵⁸⁰ Dette skjedde på samme tid som *Nationalbladet* ble stadig mer uttalt antisvensk.

I et brev til Karl Johan i desember 1816 beklaget stattholderen at pressens misbruk av trykkefriheten fortsatte ufortrødent, ute av lovens og autoritetenes rekkevidde som den var.⁵⁸¹ Heldigvis ble de negative følgene av skriviene små, mente Mörner, ettersom grenseoverskridende innhold ble møtt med forakt fra ærlige menn, og fordi det fantes en utbredt oppfatning om at det beste var å la slike ytringer forbli ubesvart. I brevet forklarte Mörner at Nicolai Wergelands historiske pamflett *En sandfærdig Beretning om Danmarks politiske Forbrydelser imod Kongeriget Norge fra Aar 955 indtil 1814* hadde vakt stor forargelse i opinionen, men det var altså ikke tilrådelig å gå til rettslige skritt. Karl Johan presset heller ikke på for rettsak, hvilket ikke var så rart med tanke på at det var oldenburgernes styre av Danmark-Norge Wergeland hadde kritisert, ikke den nye

⁵⁸⁰ Allerede i løpet av hans første måned som stattholder måtte han beklage en artikkel i bladet overfor Karl Johan, jf. brev fra Carl Mörner til Karl Johan, 11.9.1816 og 25.9.1816. Trykt i Lindbæk og Omang 1938: 3–5, 9–10.

⁵⁸¹ Brev fra Carl Mörner til Karl Johan, 21.12.1816. Trykt i Lindbæk og Omang 1938: 47–48.

unionen. Wergelands «Synderegister» bidro imidlertid til å tilspisse konflikten mellom unionsvennlige krefter og den mer danskvennlige nasjonale opposisjonen.⁵⁸²

Omtrent et år senere, i desember 1817, ble regjeringens søkelys igjen rettet mot *Nationalbladet*. Årsaken var et anonymt innsendt bidrag, som i ettertid har blitt tilskrevet redaktørbrødrenes tremenning, Peter Pavels Hielm.⁵⁸³ Vi må se litt nærmere på foranledningen til dette innlegget for å forstå dets innhold. Tidligere samme år hadde presten Andreas Bonnevie gitt ut en pamflett som angrep det nyoppstartede tidsskriftet *Saga*.⁵⁸⁴ Den intenst svenskhatende Bonnevie gikk hardt ut mot bruken av noen få svenske ord i sagaoversettelser signert Johan Storm Munch og Jacob Aall.⁵⁸⁵ Munch og Aall hadde brukt disse svenske ordene fordi de mente de lå nærmere de opprinnelig norrøne formene, men Bonnevie så det som et første steg på veien mot en sammensmelting av norsk og svensk språk. For Bonnevie var dette ingen bagatell: Fra Stortingets talerstol i 1816 anklaget han tidsskriftredaksjonen for å ha begått «en Forbrydelse mod Nationen».⁵⁸⁶ Bonnevie møtte mye motbør, men Peter Pavels Hielm ga i sin artikkel i *Nationalbladet* sin helhjertede støtte til kritikken av *Saga* og dets svenskvennlige bakmenn.⁵⁸⁷

Didrik Arup Seip kalte Bonnevis pamflett og den etterfølgende debatten for «den første målstrid i Norge».⁵⁸⁸ Men som språkstider flest, handlet denne debatten ikke bare om utvikling av det norske skriftspråket isolert sett. Bruken av svenske ord i *Saga* hadde ikke fått den samme oppmerksomheten om ikke det fantes en utbredt frykt for svenske planer om amalgamasjon av de to rikene. Alt som kunne komme til å svekke Norges

⁵⁸² Nygaard 1960: 221–222.

⁵⁸³ «Til Hr. Pastor A. Bonnevie, som Forfatter af 'Nogle nødvendige Ord i Anledning af Tidsskriftet Saga'», *Det Norske Nationalblad*, 29.12.1818: 209–224.

⁵⁸⁴ Bonnevie 1817. Den mest omfattende omtalen av *Saga* og debatten som fulgte, finnes i Nygaard 1960: 168–234; og i Laache 1941. For en analyse av *Sagas* nasjonale prosjekt, se Hyvik 2002. *Saga*-striden er også omtalt i Seip 1913; Thorbjørnsen 1973: 83–89; Skjæveland 1996: 181–190.

⁵⁸⁵ Særlig var det bruken av ordet «Drotning» Bonnevie mislikte. Munch mente dette var bedre som norsk ord enn «Dronning», ettersom «Drotning» lå nærmere dróttinn, det norrøne ordet for herre eller fyrste, mens «Dronning» var dansk påvirket av tysk. Jf. Hyvik 2002: 72. Bonnevis hat mot Sverige kom tydeligst frem i hans dikt «Nora til Svea» fra 1813, som startet med linjen «Vanslægtet Søsterland! ufrie Dverges Hjem! / Jeg nævner dem med Gru, en Skjændsel for sin Stamme», jf. Nygaard 1960: 210.

⁵⁸⁶ Noe stortingsreferat som bekrefter dette, finnes ikke, men Jens Christian Berg rapporterte om dette i et brev til Johan Storm Munch i 1816. Berg var en av medarbeiderne i tidsskriftet. Brevet er sitert i Hyvik 2002: 55.

⁵⁸⁷ Det bør bemerkes at Bonnevis og Hielms kritikk var urettferdig, og den ble sett på som smålig av de angrepne. *Saga*-kretsen anså seg selv som patrioter, og målet med tidsskriftet hadde vært å løfte frem norsk og nordisk kultur og historie. Ifølge Jens Johan Hyvik kan kretsen rundt *Saga* karakteriseres som svenskvennlig, men de var ikke for en tettere sammensveiset union enn det Grunnloven la opp til, jf. Hyvik 2002: 78.

⁵⁸⁸ Seip 1913.

stilling i unionen, både politisk, økonomisk og kulturelt, reagerte opposisjonen kraftig på. Peter Pavels Hielm anklaget både *Saga*-redaksjonen og Nicolai Wergeland for å ville innynne seg hos de nye herskerne fra nabolandet. Oppførselen til disse «Hofsnoge», «Firebeenskrybere» og «Vendekaaber» var umandig og unorsk, i strid med den norske nasjonalkarakteren. Nordmannen skulle være kraftfull, modig, ærlig og preget av selvstendighetstrang.⁵⁸⁹ At svenskene, med deres sterke aristokrati og hoffkultur, representerte det motsatte av rotnorsk mandighet, nemlig servilitet og feighet, ble ikke sagt eksplisitt, men dette var kjente stereotypier som enhver leser kjente til.⁵⁹⁰

Hielm nøyte seg ikke med å kritisere svenskvennlige krefter i Norge. Han våget også å henvende seg direkte til kongen og kronprinsen. Hva ville kongen tenke om slike menn og «et Folk, der stedse, ligesom Hundene, logrer for sin nye Herre?»⁵⁹¹ En slik mann var i alle fall ikke Hielm, skal vi tro han selv; hvis han sto ansikt til ansikt med kronprinsen, ville han ikke ha noe problem med for eksempel å påpeke at det var et problem at Karl Johan ikke talte språket til folket han en dag skulle herske over.⁵⁹² Passasjen med mest sprengladning var imidlertid de følgende uærbødige linjene:

Vor nærværende Konge er jo ogsaa kun et Menneske – et Støvgran i Almagts Haand, der staaer og falder ved Vink af Forsynets Finger. – Ikke heller han har læst den Skjæbne, der for ham staaer skreven paa Tidens Tavle, og hvo er ham Borgen for, at enten han eller de, han bestemte til sine Eftermænd, stedse ville blive Norges Beherskere? Kan ikke en mægtigere Haand fravriste dem Samme [...] ⁵⁹³

Dette kunne for det første leses som et forsøk på å avsakralisere kongemakten og underminere kongens autoritet. For det andre ble det i de to siste setningene hintet om at noe, eller kanskje heller noen, kunne komme til å fjerne kongen eller hans etterkommere fra den norske tronen i fremtiden. Det var selvfølgelig en bevisst provokasjon mot Karl Johan.

I et brev til Karl Johan, sendt noen dager etter artikkelen sto på trykk i *Nationalbladet*, skrev stattholder Mörner at han hadde lest artikkelen med «den største indignasjon».⁵⁹⁴ Mörner forklarte at han allerede hadde undersøkt om lovverket åpnet for

⁵⁸⁹ *Det Norske Nationalblad*, 29.12.1817: 214–216. Odd Arvid Storsveen har vist hvordan eliten på slutten av 1700-tallet løftet frem slike trekk som en del av en norsk nasjonalkarakter. Se Storsveen 1997: 45–50.

⁵⁹⁰ Kai Østberg har drøftet utbredelsen av mandighetsidealer og disses politiske betydning før og etter 1814 i Østberg 2007. Se også Seip 1974: 92–93.

⁵⁹¹ *Det Norske Nationalblad*, 29.12.1817: 215.

⁵⁹² *Det Norske Nationalblad*, 29.12.1817: 217–218.

⁵⁹³ *Det Norske Nationalblad*, 29.12.1817: 215–216.

⁵⁹⁴ Brev fra Carl Mörner til Karl Johan, 3.1.1818. Trykt i Lindbæk og Omang 1938: 192–193. Min oversettelse.

straff for ytringene, men de juristene han hadde snakket med, hadde forsikret han om at det ville være nytteløst å gå til rettslige skritt. Det ville være bedre å møte skriveriene med den forakten de fortjente, fremfor å gi dem oppmerksomhet. Denne strategien hadde virket til nå, mente Mörner. På grunn av likegyldigheten myndighetene hadde møtt skriveriene med, og fordi publikum hadde begynt å gå lei de gjentatte overskridelsene, var *Nationalbladet* i ferd med å måtte gå inn på grunn av mangel av lesere. Skal vi tro Mörner, hadde redaksjonen kun trykket det skandaløse stykket for å forlenge levetiden til bladet. Nei, det beste ville være om kronprinsen ville se med «medynk på uforskammetheten til de villfarne barn».⁵⁹⁵

I sitt svar til Mörner uttrykte Karl Johan sin misnøye med artikkelen og pressens gjentatte frekkheter. Det var på høy tid at «den gode smak tar plassen til et trivielt og upassende språk, mer passende til en bande pirater enn medlemmer av en fri nasjon.»⁵⁹⁶ Kronprinsen håpet imidlertid at kongens faderlige toleranse og overbærenhet ville bli satt pris på, og at onskapsfulle og illojale røster av den grunn ville bli bragt til taushet. Men dersom svensker og nordmenns rettigheter fortsatte å bli krenket ved gjentatte angrep på konstitusjonen, og hvis bladene fortsatte å bebreide kongens avgjørelser, var kongen nødt til å «samvittighetsfullt, uten hensyn til enkeltpersoner, iverksette samfunnskontrakten».⁵⁹⁷ Han kom også med vage antydninger om at maktbruk kunne bli nødvendig. Noen konkrete tiltak krevde ikke Karl Johan, men dette var samtidig en tydelig beskjed til Mörner om at bristepunktet for hans tålmodighet nærmet seg.

Kun en uke senere, mot slutten av januar 1818, trykket *Nationalbladet* en kort fortelling med tittelen «Fragment af en Fabel».⁵⁹⁸ I fabelen kunne publikum lese om en bikube i en avsidesliggende fjellegn, bestående av hardtarbeidene bier som levde i fred og harmoni. Men i nærheten av bikuben lå en revehule, og revene angrep til stadighet bikuben, med mål om erobring. Revenes snute hadde gjentatte ganger blitt såret av bienes brodd, men til slutt fikk revene støtte av mektige allierte, blant annet en bjørn, og biene måtte bøye seg for overmakten. Ved å velte seg i ussel luksus og å dele ut gaver, klarte de nye overherrene, revekongen og hans råd, å lure til seg bikubens voks og honning. På grunn av de slue revene kunne man nå se bier med forgylte brodder og malte vinger i den

⁵⁹⁵ Brev fra Carl Mörner til Karl Johan, 3.1.1818. Trykt i Lindbæk og Omang 1938: 192–193. Min oversettelse.

⁵⁹⁶ Brev fra Karl Johan til Carl Mörner, 24.1.1818. Trykt i Lindbæk 1935: 119–121. Min oversettelse.

⁵⁹⁷ Brev fra Karl Johan til Carl Mörner, 24.1.1818. Trykt i Lindbæk 1935: 119–121. Min oversettelse.

⁵⁹⁸ *Det Norske Nationalblad*, 31.1.1818: 62–64.

utarmede bikuben. De mer patriotiske blant biene ventet tålmodig på en mulighet for endring. Den dukket opp da revkongen døde. Det ble strid om arverekkefølgen, og en hittil fraværende reveunge av kongelig byrd kom hjem for å gjøre krav på tronen. Omveltninger fulgte, men hva resultatet av disse var, fikk ikke leserne vite, for der sluttet fortellingen.

Biene i denne fabelen var naturligvis nordmennene, mens revene var svenskene og bjørnen Russland. Satiren traff hardt på flere måter. Fra 1814 hadde kongen og kronprinsen knyttet til seg fremstående norske menn ved å gi dem ridderordener og dele ut pengegaver. Denne luksusen sto ikke i stil til den kritiske økonomiske situasjonen landet befant seg i. At unionsvennlige nordmenn hadde sveket sitt fedreland for titler og rikdom, var en påstand som ofte kunne leses i *Nationalbladet*. Farligst var imidlertid slutten av fabelen, der det ble spådd at kongens død ville føre til at en kongelig reveunge ville returnere fra utlendighet. Dette kunne ikke være noen annen enn Gustav, prins av Vasa, den avsatte Gustav IV Adolfs sønn, som fortsatt hadde mange tilhengere i Sverige. På dette tidspunktet var det kjent at Karl XIII var syk, og man regnet med at han ikke hadde lang tid igjen. Faktisk tok det bare fem dager fra artikkelen sto på trykk, til kongen avgikk ved døden. Fabelforfatteren så for seg at kongens død ville føre til en arvestrid mellom Gustav og Karl Johan, og hintet til at den ustabile situasjonen atter kunne gjøre Norges selvstendighet mulig.

Til tross for at denne artikkelen antagelig var den mest unionshatende og kongekritiske teksten som sto på trykk de første årene etter 1814, fikk den ingen rettslige konsekvenser for forfatteren eller *Nationalbladet*.⁵⁹⁹ En viktig årsak til det, var vi innom i forrige kapittel: det virkelige meningsinnholdet i satiren var ikke åpenbart, hvilket Grunnlovens trykkefrihetsparagraf forutsatte for at man skulle kunne straffes. Men jussen er ikke hele forklaringen. Stattholderens og regjeringens holdninger og deres håndtering av saken bidro også til at det ikke ble tatt ut tiltale.

Et par dager etter fabelen kunne leses i *Nationalbladet*, skrev Mörner til Karl Johan og uttrykte igjen skuffelse over nordmennenes oppførsel. Nå hadde det gått så langt at Mörner ønsket seg vekk. Han ville ikke lenger å leve i et land hvor «alt som er kjært i

⁵⁹⁹ En fyldig omtale av reaksjonene på fabelen og den etterfølgende debatten finnes i Laache 1941: 366–388.

våre hjerter og storslått i vår i historie» visnet hen, og hvor lovene hindret enhver mulighet til å avsløre eller straffe æreløse bakvaskere.⁶⁰⁰

Mörner innkalte dagen etter til et ekstraordinært statsråd for å avgjøre hvordan saken skulle håndteres. I innstillingen til kongen fra møtet uttalte regjeringen at de hadde lest artikkelen «med Følelser af den oprigtigste Harme og dybeste Foragt», og mente å «finde deri et høist skammeligt Angreb paa Forhold af den helligste Natur.»⁶⁰¹ Statsrådene ville imidlertid ikke foreta seg noe før kongen hadde befalt dem til det, ettersom neste steg måtte innebære å gjengi fabelens relle meningsinnhold, og en slik ytring ville være straffbar for enhver undersått. Mörner sendte samme dag en egen rapport til kronprinsen, der fabelen var vedlagt i original og oversettelse.⁶⁰² I rapporten uttalte han at selv om artikkelen var et tydelig angrep på kongens hellighet og den svenske nasjons ære, gjorde de eksisterende lovene det vanskelig å få straffet forfatteren. Han ba derfor Karl Johan om å gi regjeringen råd om hvordan de skulle gå frem.

Karl Johan hadde imidlertid andre ting å tenke på enn noen bråkete nordmenns misbruk av trykkefriheten. Samme dag som det ekstraordinære statsrådet ble avholdt, døde kong Karl XIII. Dagen etter, 6. februar 1818, ble Karl Johan utropt til konge. Den nye kongen brukte derfor en måned på å bestemme seg for om det skulle tas ut tiltale mot *Nationalbladet* eller ikke. I mellomtiden hadde Mörner sendt Karl Johan to brev der han innstendig ba kongen om å ikke foreta seg noe.⁶⁰³ I det første brevet fortalte Mörner at det hadde kommet en adresse til Stortinget signert en rekke fremstående militære og sivile embetsmenn, der de tok avstand fra de siste tiders trykkefrihetsmisbruk og forlangte at Stortinget skulle gjøre det samme.⁶⁰⁴ I det andre brevet refererte Mörner til et innlegg i *Den Norske Rigstidende* som tok til motmæle mot *Nationalbladet*, og hvor innsenderen ba sine svenske brødre om å ikke dømme hans landsmenn ut fra «disse Smørerier».⁶⁰⁵ Mörner spekulerte på om grev Wedel kunne være forfatteren. Mörner uttalte også at han fryktet at en rettsak ville føre til at redaktør Hans Abel Hielms motstand ble mer innbitt.

⁶⁰⁰ Brev fra Carl Mörner til Karl Johan, 4.2.1818. Trykt i Lindbæk og Omang 1938: 203–204. Min oversettelse.

⁶⁰¹ RA/S-1003/D/Da/L00012. Statsrådsavdelingen i Stockholm. Regjeringsinnstillinger 12 (1818), sak 2660.

⁶⁰² Brev fra Carl Mörner til Karl Johan, 5.2.1818. Trykt i Lindbæk og Omang 1938: 205–206.

⁶⁰³ Brev fra Carl Mörner til Karl Johan, 26.2.1818 og 7.3.1818. Trykt i Lindbæk og Omang 1938: 213–215, 220–222

⁶⁰⁴ Brev fra Carl Mörner til Karl Johan, 26.2.1818. Trykt i Lindbæk og Omang 1938: 213–215.

⁶⁰⁵ Brev fra Carl Mörner til Karl Johan, 7.3.1818. Trykt i Lindbæk og Omang 1938: 220–222; *Den Norske Rigstidende*, 4.3.1818: 5.

Det ville også gi redaktørens bror, Jonas Anton Hielm, en arena for på nytt å spre sine sure fornærmelser og insinuasjoner.

Poenget for Mörner var å vise for Karl Johan og hoffet at misstemningen mot *Nationalbladet* blant hovedstadens ledende menn var så sterk at det ikke var noen grunn til å gå til rettslige skritt. Forakten for bladet var langt sterkere enn virkningen av en eventuell bot ville være, mente Mörner. Sett i lys av hva som skjedde etterpå, kan dette også tolkes som vennlige beskjeder om at regjeringen ikke hadde noen intensjoner om å foreta seg noe i saken.

Karl Johan lyttet ikke til sin stattholder, og beordret noen dager senere at det skulle tas ut tiltale mot *Nationalbladet*.⁶⁰⁶ Men statsrådene strittet imot. Regjeringen refererte til at Grunnloven krevde at en fornærmelse måtte være åpenbar for at den skulle være straffbar, og at forfatteren av den grunn mest sannsynlig ville bli frifunnet. De ba derfor kongen om å spesifisere hvor i lovverket han mente det fantes hjemmel for straff.⁶⁰⁷ Etter dette bøyde kongen av.

At kongen nærmest ble avkrevd sin tolkning av lovverket for at regjeringen skulle gjennomføre hans befaling, var spesielt. Normalt ville det vært opp til Justisdepartementet og regjeringsadvokaten å føre saken videre, inkludert å finne lovhjemmel, etter den første kongelige resolusjonen. Dette, sammen med Mörners mange brev til Karl Johan om saken, viser at det var svært viktig for regjeringen å unngå at det ble tatt ut tiltale. Hva var årsaken til det?

Regjeringen og stattholderen mente nok det de skrev til Karl Johan: At utfallet av en rettsak mest sannsynlig ville bli frifinnelse, og at rettsforfølgelse derfor bare ville gi unødvendig ekstra oppmerksomhet til de uønskede ytringene. Men det er ikke en fullgod forklaring på hvorfor stattholderen la så mye innsats i å få Karl Johan til ikke å beordre saksanlegg. Mörner løp en vesentlig risiko for å bli et offer for kongens vrede ved gjentatte ganger å be han om å ikke gjøre noe som helst med en nærmest kontinuerlig strøm av fornærmelser fra Norge mot Sverige. Grunnen til at han var villig til å løpe denne risikoen, hadde nok med hans rolleforståelse å gjøre. Mörner så – i likhet med sin forgjenger, Hans Henrik von Essen, men i motsetning til sin etterfølger Johan August Sandels – på stattholderrollen hovedsakelig som et diplomatisk ledd mellom regjeringen

⁶⁰⁶ Dette skjedde ved kongelig resolusjon av 12.3.1818, referert i RA/S-1003/D/Da/L00013. Statsrådsavdelingen i Stockholm. Regjeringsinnstillinger 13 (1818), sak 2781.

⁶⁰⁷ RA/S-1003/D/Da/L00013. Statsrådsavdelingen i Stockholm. Regjeringsinnstillinger 13 (1818), sak 2781.

og kongen.⁶⁰⁸ Den medgjørilige stattholderen formidlet regjeringens synspunkter til kongen, og motsatt vei, men overlot de fleste avgjørelser til til regjeringen selv. Det var først ved Sandels inntog i embetet i 1818 at stattholderen ble en reell regjeringsleder og forsøkte å virke som kongens forlengede arm i landet. Selv om Karl Johan i realiteten var regent også under Mörners tid som stattholder, virker det som at hans rolle som kronprins gjorde at mulighetene til å utøve innflytelse over embetet var mindre enn etter at Sandels ble utnevnt og han selv ble konge.⁶⁰⁹

Under sitt opphold i Christiania holdt Mörner ofte selskaper i sin residens, og han ble en godt likt mann i den norske hovedstaden.⁶¹⁰ Nærmest stattholderen var hans sekretær, August von Hartmansdorff. Under oppholdet i Norge så han med beundring på den norske regjeringens forståelse av hva det ville si å styre en stat med en konstitusjonell forfatning, og han anså et sterkt norsk selvstyre som en fordel for Sverige.⁶¹¹ Det norske folk hadde han mindre til overs for; ved flere anledninger uttrykte han forakt for nordmennes utseende og oppførsel.⁶¹² Enda viktigere var det nok at Mörner raskt knyttet et tett bånd med finansminister Herman Wedel Jarlsberg.⁶¹³ Grev Wedel hadde vært regjeringens ledende mann siden 1814, både i kraft av å lede det viktigste departementet, og gjennom den respekten han nøt hos de øvrige regjeringsmedlemmene og Karl Johan. Regjeringens politiske linje ble som oftest bestemt av Wedel.

Som en følge av dette, er det ikke urimelig å anta at det var like mye Wedels synspunkter som stattholderens egne, som ble lagt frem i brevene fra Mörner til Karl Johan. For Wedels del var det flere mulige motiver bak forsøkene på å hindre saksanlegg. For det første ville han unngå å piske opp stemningen mellom de opposisjonelle på den ene siden og kongen, regjeringen og svenskene på den andre. Ved flere saksanlegg ville også regjeringen blitt den fremste syndebukken, ettersom kritikk av regjeringen var mindre farlig enn klager rettet mot kongen. For det andre er det mulig at Wedel faktisk ønsket å forsvare trykkefriheten mot ytterligere angrep. Det tidligere nevnte innlegget i *Rigstidenden*, som muligens var forfattet av Wedel, antyder det. Der forsøkte han å overbevise svenskene om «at Normanden ei er uværdig til den Frihed, som Enkelte

⁶⁰⁸ Nielsen 1873: 21–23; Nielsen 1902: 175–176.

⁶⁰⁹ Nielsen 1902: 174.

⁶¹⁰ Corin 1989.

⁶¹¹ Wichman 1971.

⁶¹² Laache 1941: 38–39.

⁶¹³ Nielsen 1902: 175–177.

misbruge.»⁶¹⁴ Det var imidlertid ikke kun et plutselig frihetssinn som drev regjeringsmedlemmene til å fraråde rettslige skritt ved de overnevnte tilfellene. Den tynne huden forsvant ikke; Den «Sygdommen» som Jonas Anton Hielm omtalte i 1815, var ikke helbredet. Tvert imot uttrykte stattholderen og regjeringen forferdelse over ytringenes innhold og en frustrasjon over mangelen på sanksjonsmuligheter. Uansett må denne uoverenstemmelsen mellom regjeringen og kongen ses som en del av den større maktkampen og kompetansestriden som foregikk innad i den utøvende makt.⁶¹⁵ Regjeringen forsøkte å beholde kontroll og beslutningsmyndighet, og ønsket derfor å unngå at kongen engasjerte seg for mye.

For øvrig kan det nevnes at kongen lot saken ligge, og ikke presset på for at tiltale skulle tas ut. Antagelig var det fordi det var nok av andre saker som krevde hans oppmerksomhet. Stortingssesjonen i 1818 var turbulent, med en sterk gruppering i opposisjon mot kongen og regjeringen. I bygdene på Østlandet samlet misfornøyde bønder seg og begynte å marsjere mot hovedstaden og Stortinget. I tillegg hadde kongen en kroningsreise å planlegge. Karl Johan ønsket uansett en mer permanent løsning enn det rettsystemet kunne tilby han på det daværende tidspunktet. Til Stortinget i 1818 foreslo han derfor det tidligere omtalte tillegget til Riksakten, som inneholdt et forbud mot fornærmelser mellom nordmenn og svensker, og der innføringen av en juryordning særlig skulle gjøre det enklere å straffe ytringer innkleddt i allegorier.

6.3.2 Nye fremstøt under Stortinget i 1821

Nationalbladet fikk fortsette uforstyrret, til tross for mye misnøye med deres oppførsel før og under stortingssesjonen i 1818. Stattholder Sandels videreførte sine forgjengeres praksis med å rapportere om pressens skriverier til Karl Johan. I mangel på andre kontrollmekanismer, iverksatte kongen og stattholderen en ny strategi i årene som fulgte mellom de to stortingene: De begynte med offentlig imøtegåelse og kritikk av ytringer som ble oppfattet som grenseoverskridende eller feilaktige.⁶¹⁶ Sandels og Karl Johan diskuterte også å opprette et nytt blad, der formålet skulle være å virke som en motvekt mot den antisvenske pressen, men de kom frem til at det var mer formålstjenlig å innføre

⁶¹⁴ *Den Norske Rigstidende*, 4.3.1818: 5.

⁶¹⁵ Se særlig kapittel fire og kapittel syv for mer om motsetningene mellom kongen og regjeringen.

⁶¹⁶ Slike saker ble omtalt i brev fra Karl Johan til Johan August Sandels, 14.10.1819, 31.10.1819, 4.5.1820, og 8.1.1821. Trykt i Adelsköld 1955: hhv. 29–30, 30–32, 44–46, 66–67.

imøtegåelsene i *Rigstidenden*.⁶¹⁷ *Nationalbladet* fikk provosere så godt som uhindret, til stor frustrasjon i noen kretser.⁶¹⁸

Kongen krevde likevel ikke noen direkte handling mot pressen før Stortinget i 1821 nærmet seg. I løpet av høsten 1820 hadde Karl Johan fått rapporter fra Sandels om flere bekymringsverdige forhold. Resultatene fra stortingsvalget hadde kommet inn, og Sandels kunne informere om at flere menn med opposisjonelle tendenser hadde blitt valgt inn på Stortinget.⁶¹⁹ Flere av mennene Sandels omtalte skulle bli sentrale skikkelser i den steile fronten mot kongen som dannet seg den etterfølgende sommeren. Marcus Pløen, en av de nyvalgte representantene fra Christiania, hadde allerede skapt skandale. Den 4. november skulle unionens inngåelse markeres med en fest på klubben Enigheden. Pløen hadde blitt utpekt som forsanger på en sang om det nye vennskapelige forholdet mellom Sverige og Norge, men han nektet å synge på det tredje verset, som hyllet Karl Johans bidrag til freden.⁶²⁰ Det utløste slagsmål mellom festdeltagerne. Hendelsen ble referert i en av Sandels rapporter til kongen.⁶²¹ Det ble også den nylig avsluttede rettsaken mot Peter Flor, en annen av mennene som snart skulle møte på Stortinget. Flor ble dømt for en artikkel i *Drammens Tidende* som inneholdt injurier mot amtmannen i Buskerud og politimesteren i Drammen.⁶²²

I januar 1821 var Karl Johans tålmodighet med opposisjonelle krefter i Norge i ferd med å bli tynnslitt. Han skrev derfor til Sandels at dersom pressens trykkefrihetsmisbruk fikk fortsette uten rettslige konsekvenser, ville disse journalistene sette landet i fare.⁶²³ Kongen forsikret Sandels om at stormaktene fulgte nøye med på hva som foregikk i Norge og Sverige, og at den typen misbruk som den norske pressen bedrev,

⁶¹⁷ Brev fra Karl Johan til Johan August Sandels, 14.10.1819 og 31.10.1819. Trykt i Adelsköld 1955: hhv. 29–30, 30–32.

⁶¹⁸ For eksempel kunne en svært krass kritikk av *Nationalbladet* leses i bladet selv i 1820, jf. *Det Norske Nationalblad*, 6.1.1820: 126–135.

⁶¹⁹ BFA, Karl XIV Johans arkiv, Norvège: brev och rapporter från och om Norge, boks 202–203. Rapport fra Johan August Sandels til Karl Johan, 23.11.1820. Sandels trakk spesielt frem de gjenvälte representantene Flor, Hoel, Bull, Nansen og Sebbelow, samt de nye representantene Young og Pløen.

⁶²⁰ Verset som Pløen nektet å synge lød som følger: Helten skred / Frem ad sin seirvante Bane; / Bød os Fred / Med Venskabs hvide Fane. / Nordmænd rakte høire Haand til Pagten, / Deres Tragten / Er: at Pagten / Trofast holdes skal.

⁶²¹ BFA, Karl XIV Johans arkiv, Norvège: brev och rapporter från och om Norge, boks 202–203. Rapport fra Johan August Sandels til Karl Johan, 11.11.1820. En trykt utgave av sangen var vedlagt rapporten. Se også omtale i Bolstad 2015: 20–22.

⁶²² BFA, Karl XIV Johans arkiv, Norvège: brev och rapporter från och om Norge, boks 202–203. Rapport fra Johan August Sandels til Karl Johan, 6.12.1820. Se [Flor] 1820 for Flors forsvarsskrift i forbindelse med rettsaken.

⁶²³ Brev fra Karl Johan til Johan August Sandels, 8.1.1821, 22.1.1821. Trykt i Adelsköld 1955: hhv. 68–69, 73–75.

var uønsket. Hvis ikke noe ble gjort med pressens skriverier, så kongen seg nødt til å iverksette strenge tiltak.

Den påståtte frykten for stormaktene var i all hovedsak et vikarierende motiv, brukt for å presse gjennom Karl Johans egen agenda. Åpningen av Stortinget var bare en drøy måned unna, og mye sto på spill for kongen, som vi så i forrige kapittel. *Nationalbladets* artikler kunne spre misnøye med kongen og sørge for at hans politikk ble motarbeidet. At Karl Johan gjennom hele 1821 brukte utenrikspolitiske hensyn først og fremst som brekkstang for å nå innenrikspolitiske mål, har kommet frem i ettertid. Men for Sandels var det for så vidt mindre viktig om trusselen fra kontinentet var reell eller ikke – beskjeden var kongen var ikke til å ta feil av: Den forsiktigheten som hadde preget behandlingen av pressen de seneste årene, måtte ta slutt.

Stattholder Sandels og Karl Johan var også av den oppfatning at stortingsopposisjonen var svært tett knyttet til *Nationalbladet*. I en av sine rapporter til Karl Johan omtalte stattholder Johan August Sandels *Nationalbladet* som den mest ytterliggående opposisjonens organ, og beskyldte bladet for å «korrumpere folkeopinionen» og vende den mot Sverige, regjeringen og dens medlemmer.⁶²⁴ Det gjorde de ved å «hulle freksheten til de overmodige og skremme de engstelige.»⁶²⁵

Mye sto på spill også for opposisjonskretsen på Stortinget og kretsen rundt *Nationalbladet*. Stortingets makt og pressens frihet ble utfordret av kongen. Grunnloven sto i fare for å bli kraftig revidert, og Norge lå an å måtte ta på seg en tung finansiell bær. *Nationalbladet* økte derfor utgivelsesfrekvensen, fra én gang i uka til tre. Stortingets forhandlinger ble fulgt tett. Retorikken ble hardere.

På grunn av den ansente politiske situasjonen ble 1821 det året med klart flest trykkefrihetsaksjoner under Karl Johans regjeringstid. Totalt seks artikler som sto på trykk i *Det Norske Nationalblad* i mai, juni og juli dette året, førte til saksanlegg.⁶²⁶ Alle

⁶²⁴ BFA, Karl XIV Johans arkiv, Norvège: brev och rapporter från och om Norge, boks 204. Brev fra Johan August Sandels til Karl Johan, 17.5.1821. Min oversettelse.

⁶²⁵ BFA, Karl XIV Johans arkiv, Norvège: brev och rapporter från och om Norge, boks 204. Brev fra Johan August Sandels til Karl Johan, 17.5.1821. Min oversettelse. I originalen: «La feuille nationale, qui a été longtemps à la disposition de Mr. Pløen et de quelques autres, est l'organe dont on se sert, pour corrompre l'opinion publique, en calomniant la Suède, le gouvernement et ses adhérens, en célébrant l'audace des présomptueux et en intimidant les craintifs.»

⁶²⁶ Artikkene som ble rettsforfulgt var de følgende: «Prophetier af C.M Falsen», *Det Norske Nationalblad*, 10.5.1821: 273–283; «Non omnia possumus omnes», *Det Norske Nationalblad*, 26.5.1821: 449–452; [Notis uten tittel], *Det Norske Nationalblad*, 26.5.1821: 553; «Complimenter ved Christian Magnus Falsen», *Det Norske Nationalblad*, 31.5.1821: 1–15; «Til Deres portofrie Excellence Hr. von Nationalblad», *Det Norske Nationalblad*, 2.6.1821: 25–27; samt Matthias Conrad Petersons artikkel over

tiltalene ble tatt ut i den mest turbulente perioden på Stortinget, da de viktigste sakene skulle avgjøres, og på samme tid som Karl Johan innkalte til den såkalte «lystleiren» på Etterstad. Alle artiklene i *Nationalbladet* som førte til tiltale, omhandlet også kongens konflikt med Stortinget enten indirekte eller direkte. Litt senere på året opplevde også *Drammens Tidende* å bli tiltalt to ganger.⁶²⁷ Begge disse artiklene som ble rettsforfulgt omhandlet Karl Johans bestrebelser for å innskrenke trykkefriheten.

I syv av åtte tilfeller var det regjeringen som tok initiativ til å gå til rettslige skritt. Kun en av tiltalene ble tatt ut på kongens direkte befaling.⁶²⁸ Vi vet lite om disse saksanleggene førte til diskusjoner innad i regjeringen, men antagelig har de fleste statsrådene ansett det som nødvendig å markere overfor *Nationalbladet* at grensen var nådd, og samtidig vise overfor kongen at de tok problemet på alvor. Også arméminister Peter Motzfeldt uttrykte i sin dagbok at han støttet saksanlegg mot bladet allerede etter den første overtredelsen: «jeg tror den maa skee, hvor lidet jeg end forresten er for disse slags Aktioner».⁶²⁹ Regjeringen følte nok at de ikke hadde så mye valg. I brevene til stattholder Sandels, som ganske sikkert ble videreformidlet til statsrådene, hadde kongens raseri mot Stortinget og pressen blitt uttrykt tydelig: Han truet med gjeninnføre eneveldet dersom ikke opposisjonen bøyd av.⁶³⁰

En viktig grunn til at pressen kunne angripes med såpass trykk i 1821, var at finansminister Herman Wedel Jarlsbergs posisjon og innflytelse innad i regjeringen var betydelig svekket. Ifølge Jørgen Herman Vogt, ekspedisjonssekretær i Finandsepartementet fra 1814 til 1822 og Wedels nærmeste medarbeider, hadde Karl Johan behov for Wedels kunnskap og talenter i unionens kaotiske oppstartsperiode, men han så hele tiden med mistro på sin finansminister.⁶³¹ Særlig var Wedels egenrådighet og illojalitet under Napoleonskrigene grunn til å ikke stole på han. Etter at Karl Johan inntok

tre nummer: *Det Norske Nationalblad*, 28.6.1821: 193–208; *Det Norske Nationalblad*, 30.6.1821: 209–224; *Det Norske Nationalblad*, 2.7.1821: 230–232.

⁶²⁷ «(Innsendt.)», *Drammens Tidende*, 27.8.1821: 2–3; «Tro ikke altid Rygtet», *Drammens Tidende* 24.9.1821: 3–4.

⁶²⁸ Det var artikkelen med tittelen «Non omnia possumus omnes», *Det Norske Nationalblad*, 26.5.1821: 449–452. I en kongelig resolusjon av 5. juni uttalte kongen at han tok det for gitt at Justisdepartementet hadde gått til rettslige skritt mot den aktuelle utgaven av bladet, og dersom de ikke hadde gjort det, måtte det skje «uopholdeligen» (RA/S-1001/A/Ab/L0011, Statsrådssekretariatet. Kongelige resolusjoner 11 (1821), nr. 5610). Peter Motzfeldt skrev i sin dagbok at kongen refererte til artikkelen «Non omnia possumus omnes», jf. Motzfeldt 1888: 329. Regjeringen hadde allerede bestemt at en notis uten tittel fra samme utgave skulle rettsforfølges.

⁶²⁹ Motzfeldt 1888: 298. Se også Motzfeldt 1888: 319, 321.

⁶³⁰ Brev fra Karl Johan til Johan August Sandels, 10.5.1821, 11.5.1821. Trykt i Adelsköld 1955: 129–137.

⁶³¹ Vogt 1871: 59–60. Se også Nielsen 1902: 179–181. Resten av avsnittet bygger på disse.

tronen og styrket sin stilling, ble han mindre avhengig av enkeltrådgivere. Han satte også raskt inn en stattholder med et tydeligere mandat enn de foregående. Der Essen og Mörner måtte svare til både kongen og kronprinsen, rapporterte Sandels kun til den nye kongen og arbeidet for å presse gjennom hans politikk. Over tid mistet Wedel sin posisjon som regjeringens ledende skikkelse til Sandels. På samme tid ble Peder Anker, statsministeren i Stockholm, stadig svakere, og i 1821 evnet heller ikke han lenger å virke som en modererende røst.

Den første av artiklene i 1821 som virkelig vakte avsky hos regjeringen, var teksten «Prophetier af C. M. Falsen», som sto på trykk 10. mai (heretter omtalt som *profetiartikkelen*).⁶³² Det var et opptrykk av utvalgte deler av Falsens skrift *Et par Ord til mine Landsmænd*, som opprinnelig ble skrevet og utgitt på forsommeren i 1814.⁶³³ I skriftet hadde Falsen argumentert kraftfullt mot en forening av Norge og Sverige under den svenske kronen. En slik union ville kun føre til undertrykking av Norge og det norske folk, spådde Falsen. I *Nationalbladets* versjon var Falsens tekst kommentert med en rekke spydige og sarkastiske fotnoter. Innsenderen av artikkelen sa seg stort sett enig med Falsens meninger i 1814; poenget var å vise hvor mye Falsens oppfatninger hadde endret seg i løpet av de syv etterfølgende årene.

I løpet av måneden i forveien hadde Falsen blitt overbevist av Karl Johans påstander om at fremmede makter ville bli forarget dersom den norske adelen ble opphevet. Han ønsket derfor å utsette den betente saken til neste Storting.⁶³⁴ Det opprørte opposisjonen, som så på avskaffelsen av adelen som nødvendig for å hindre svensk innflytelse i Norge, for å hevde Stortingets makt på bekostning av kongens og for å sikre den likheten Grunnloven hadde lagt opp til. I det svært fyldige nummeret av *Nationalbladet* som ble gitt ut 10. mai, dagen etter at opphevelsen av adelen ble vedtatt av Lagtinget, var derfor svært mye av plassen viet til kritikk av Falsen.

Men ved å trykke opp en klart antiunionell artikkel skrevet i helt annen politisk kontekst, la ikke *Nationabladet* seg ut bare med Falsen. Dagen etter at profetiartikkelen sto på trykk, beordret regjeringen at Justisdepartementet skulle sette i stand en full undersøkelse av den siste månedens skrivelser i *Nationalbladet*.⁶³⁵ Justisdepartementet

⁶³² *Det Norske Nationalblad*, 10.5.1821: 273–283.

⁶³³ Falsen 1814. For en grundigere omtale av Falsens skrift og konteksten det ble skrevet i, se Hommerstad 2015a: 143–147. Konflikten mellom *Nationalbladet* og Falsen er omtalt flere steder tidligere, se særlig Østvedt 1945: 500–510.

⁶³⁴ Hommerstad 2015a: 209.

⁶³⁵ RA/S-1003/D/Da/L0026. Statsrådsavdelingen i Stockholm. Regjeringsinnstillinger 26 (1821), sak 5173.

uttalte i rapporten at *Nationalbladet* den siste tiden hadde inneholdt både flere krenkende påstander om embetsmenn og privatpersoner, samt «enkelte Stykker, hvis Tendents synes mer eller mindre at være den, at nedværdige Regjeringens Agtelse, at forstyrre den offentlige Rolighed, samt at svække Tillid og Enighed imellem de forskjellige Borgerclasser.»⁶³⁶ Verst blant artiklene i den siste kategorien var profetiartikkelen, mente Justisdepartementet. Samtlige av de kommenterende fotnotene «bære Præget af den Hensigt, at nedbryde den Agtelse, som skyldes Kongens ophøiede Person, og at omstyrte Tilliden imellem de forenede Broderfolk.» Gjennom de kommenterende notene hadde *Nationalbladet* ikke bare kritisert Falsen. Kritikken rammet også den avdøde Karl XIII og Karl Johan. Justisdepartementet anbefalte saksanlegg mot bladet for å markere at grensen var nådd. Det sa regjeringen seg enig i. Samtidig bestemte den seg, etter påtrykk fra stattholder Sandels, for å trekke tilbake *Nationalbladets* rett til å forsendes med posten til reduserte portosatser.⁶³⁷ Sandels forklarte til Karl Johan at dette var nødvendige tiltak for å hindre *Nationalbladets* «svært skadelige effekt på landet».⁶³⁸

Hans Abel Hielm fryktet for å miste levebrødet sitt, og forsøkte seg på en tilnærming til Sandels.⁶³⁹ Det førte ingen vei, og dermed eksalerte konflikten mellom regjeringen og bladet. Dette var på samme tid som oppgjørssaken skulle avgjøres i Stortinget. 29. mai vedtok representantene at Norge skulle påta seg sin andel av den dansk-norske statsgjelden. Karl Johans linje vant altså frem, med god støtte fra blant andre Christian Magnus Falsen, som argumenterte for sitt syn i over to timer i stortingssalen.⁶⁴⁰ To dager senere trykket *Nationalbladet* enda en artikkel med utdrag fra Falsens 1814-skrift.⁶⁴¹ I «Complimenter ved Christian Magnus Falsen» (heretter omtalt som *komplimentartikkelen*) dro bladet frem igjen passasjer som stemplet Karl XIII som

⁶³⁶ RA/S-1034/A/L0027 Justisdepartementet, Sekretariatet A. Referatprotokoll 27 (1821), sak 457. Blant artiklene som ble nevnt var en kort allegorisk fortelling som gikk hardt ut mot at en av Stortingets representanter hadde lekket informasjon om Stortingets vedtak i gjeldssaken til stattholderen. Se *Det Norske Nationalblad*, 9.4.1821: 465–466. Saken ble også omtalt i flere av Sandels rapporter til Karl Johan, jf. BFA, Karl XIV Johans arkiv, Norvège: brev och rapporter från och om Norge, boks 204. Brev og rapporter fra Johan August Sandels til Karl Johan, 21.4.1821, 26.4.1821, 5.5.1821. Saken ble ikke ført videre, ettersom man regnet med at ytringene ikke var straffbare. Se også omtale av denne saken i Bolstad 2015: 110–112.

⁶³⁷ Se kapittel syv.

⁶³⁸ BFA, Karl XIV Johans arkiv, Norvège: brev och rapporter från och om Norge, boks 204. Brev fra Johan August Sandels til Karl Johan, 8.6.1821. Min oversettelse.

⁶³⁹ Motzfeldt 1888: 317.

⁶⁴⁰ Hommerstad 2015a: 215–221.

⁶⁴¹ *Det Norske Nationalblad*, 31.5.1821: 1–15.

en løftebryter, og som påsto at Karl Johan hadde et ondt lune og utøvet «ægte Fransk Militair-Despotie». ⁶⁴² Fotnotene var enda syrligere enn i profetiartikkelen.

Igjen reagerte regjeringen sterkt. De mente at artikkelforfatteren

lastværdigen haver stræbt at fremstille Broderrigets Forhold med Norge fra en ligesaa foragtelig som vrang Synspunkt ligesom og at fremstille Norges ved Grundloven helligede Selvstændighed, som blot Chimære, ⁶⁴³ ei at tale om den ligesaa uværdige som skadelige Tendents det røber, i et offentlig Blad at lade indføre Extracter af et i Aaret 1814, før Foreningen, under langt andre Forhold end de nu bestaaende, udgivet Skrift. ⁶⁴⁴

Forfatteren hadde ikke bare latt en tekst skrevet i 1814, i et helt annet politisk klima, blitt trykket opp på ny, han hadde også sagt seg enig med dens spådommer. Det kunne føre til farlig splid og misnøye med unionen. Det ble derfor bestemt at tiltale måtte tas ut mot bladet. Regjeringen kunne også melde om at Falsen hadde søkt og fått innvilget fri saksførsel, ettersom han var «angrebet paa en Maade, der er aldeles uforenelig med den Agtelse han som Borger og Embedsmand kan gjøre Fordring paa.» ⁶⁴⁵

Var regjeringen bare kongens forlengede arm i Norge da de agerte mot pressen i 1821? Var målet kun å sørge for at kongens politikk ble gjennomført? Det er ikke sikkert. Regjeringens handlinger kan like gjerne ses på som forsøk på å unngå opptrapping av konflikten mellom kongen og hans allierte på den ene siden og opposisjonen på den andre. De visste godt at Karl Johan ofte ble rasende av opposisjonsbladenes skriverier, og situasjonen var såpass spent at de ønsket å unngå provokasjoner. Det ble nødvendig å hindre slikt som kunne gi kongen et påskudd til maktbruk, ettersom det igjen kunne true Grunnloven og selvstendigheten. Enkelte regjeringsmedlemmer håpet for eksempel i det lengste på at kongen skulle legge fra seg planene om militærøvelsen på Etterstad. ⁶⁴⁶

Man visste heller ikke hvordan de opposisjonelle ville reagere på en ytterligere eskalering fra kongens side. En hendelse litt senere på året kan illustrere hva regjeringen forsøkte å unngå, samtidig som den viser hvor sterke antipatiene mot Christian Magnus Falsen var i 1821. Morgenen 10. august hang det en lapp på en av kirkedørene i Christiania. Den var stilet «Til Publikum» og inneholdt følgende:

⁶⁴² *Det Norske Nationalblad*, 31.5.1821: 8; Falsen 1814: 11.

⁶⁴³ «Chimære» betyr i denne sammenhengen fantasifoster.

⁶⁴⁴ RA/S-1003/D/Da/L0026. Statsrådsavdelingen i Stockholm. Regjeringsinnstillinger 26 (1821), sak 5208.

⁶⁴⁵ RA/S-1003/D/Da/L0026. Statsrådsavdelingen i Stockholm. Regjeringsinnstillinger 26 (1821), sak 5208.

⁶⁴⁶ Peter Motzfeldt, som fikk mye av ansvaret med å planlegge leiren, uttrykte misnøye i sin dagbok. Pengebruken var den viktigste årsaken til at han var motstander, men han uttrykte også en frykt for hva kongens hensikt med leiren var: «Jeg kan derfor ei komme fra den Tanke, at der pønses paa at gjøre et Slag, et Greb i Konstitusjonen.» Jf. Motzfeldt 1888: 312, 320, 330.

Hvor længe skal Norges Indvaanere taale at blive behandlet som nu? – Stortinget kunde have reddet os alle, men Kjeltringen Falsen – Knutsøn – Hejdeman og disses nedrige Haandtlangere vilde ikke andet end alle vores Undergang. Hvad hjælper de 15-16 redelige Mænd i Thinget, naar alle de andre ere i mod. Lad os hjem søge disse Knegte førend de forlade Byen. Lad dem nyde den Løn de af os har fortient. Den 19de om Aftenen besøge vi dem.⁶⁴⁷

For regjeringen var det ikke bare viktig å hindre opposisjonen fra å kritisere kongen for mye – det ble også nødvendig å sørge for at opposisjonen ikke ble radikaliseret. I 1821 gikk den eneste veien til begge disse målene gjennom å stanse opposisjonens viktigste talerør.

6.3.3 Omtale av den russiske tsaren

Tre av sakene i *Nationalbladet* som førte til tiltale, omhandlet et særlig betent emne: Tsar Alexander I av Russland. Karl Johan var innstilt på å beholde et vennskapelig forhold til sin allierte nabo i øst, og gjennom diplomater hadde han fått tydelig beskjed om at tsaren mislikte negativ omtale av seg selv i utenlandsk presse.⁶⁴⁸ Omtale av Russland eller tsaren i svenske blader hadde ført til en inndragning i 1816 og en tiltale i 1820. I begge tilfeller grep myndighetene inn uten at det var forårsaket av protester fra den russiske diplomaten i Stockoholm, Jan Pieter van Suchtelen.⁶⁴⁹ Helt frem til slutten av 1830-tallet var negativ eller fornærmende omtale av Russland et emne hoffet i Stockholm automatisk slo ned på. Utfall mot Europas fyrster var imidlertid langt vanligere i den mer utadrettede svenske pressen enn i den norske. Karl Johan var i så måte heldig, ettersom slike ytringer var vesentlig mer krevende å straffe i Norge enn i Sverige. Trykkefrihetsforordningen av 1799 inneholdt et forbud mot å laste fremmede makter (paragraf 8), men det fantes ikke blant unntakene til trykkefriheten i Grunnloven, og det måtte derfor regnes som tillatt. Det var spesielt i en europeisk sammenheng. Et slikt forbud fantes også i Sverige.⁶⁵⁰

De første to sakene der tsaren ble nevnt, sto begge på trykk 26. mai. Det ene var en kort notis, her gjengitt i sin helhet:

⁶⁴⁷ Regjeringen fikk plakaten i hende, og originalen finnes i dag i daværende statssekretær Christian Holsts arkiv. Se RA/PA-0040/F/F/L0065/0011. Christian Holsts privatarkiv. «Curiosa, især fra 1821». Se også omtale i Motzfeldt 1888: 378. Falsen opplevde også å få trusler gjennom posten i mai 1821. Da mottok han en lapp der det feilaktig ble hevdet at gikten som plaget han skyldtes at han hadde blitt forgiftet i to måneder. Formålet var å skremme Falsen. Jf. Østvedt 1945: 502.

⁶⁴⁸ Mellom 1810 og 1812 hadde Karl Johan mottatt et par klager på svenske avisartikler fra russiske diplomater. Jf. Boberg 1989: 20–22, 134.

⁶⁴⁹ Boberg 1989: 76, 134–135

⁶⁵⁰ Se sammenligningen med Sverige senere i kapitlet.

Skulde Kongen og det Norske Folk ikke kunne blive enige om den rigtige Forstaaelse af Kieler-Traktatens 6te Artikel, og hvorvidt den efter det Passerede kan være forpligtende for det Norske Folk, er det da ikke bedst at følge Bayerns og Würtembergs Exempel, at voldgive Sagen til den humane russiske Keiser Alexander.⁶⁵¹

Den andre var en lengre artikkel med tittelen «Non omnia possumus omnes», som omhandlet kongens og Stortingets konflikt om gjelden til Danmark.⁶⁵² Blant annet ble de følgende setningene ble sett på som problematiske:

Enhver Nordmand har saa fordeelagtige Begreber om vor ophøjede Kongens Tænkemaade og den Svenske Nations faste Broderkjærlighed, at han anseer vor Constitution og Frihed ej udsatte for nogen Fare fra denne Side. Den trues ej heller af det uhyre Kejserrige i Øst, hvis ædelmodige Behersker, efter sin egen Erklæring, kun har draget sit Sværd mod revolutionsyge Prætorianer,⁶⁵³ og som bifalder de Fremskridt, mindre mægtige Stater, saasom Baden, Würtemberg m. m., gjøre i den borgerlige Frihed og Lighed. Europas mægtigste Stater ere de Svageres naturlige Beskyttere og formaae sandelig at tugte alle, der kaste Revolutionens Fakkell ind i vore nuværende Statsbygninger.⁶⁵⁴

Tilsynelatende så forfatterene av disse stykkene med beundring på den seneste utviklingen i de sør-tyske statene Baden, Bayern og Würtemberg, og ønsket at den russiske tsar Alexander skulle trekkes inn for å løse den fastlåste konflikten mellom Karl Johan og Stortinget i gjeldssaken.

Enkelte lesere antok at dette var forfatterens reelle mening.⁶⁵⁵ 29. mai, tre dager etter artiklene sto på trykk i *Nationalbladet*, skulle oppgjørssaken avgjøres i Stortinget. Underveis i debatten leverte den opposisjonelle representanten Peder Valentin Rosenkilde, som også var visekonsul til Russland, et skriftlig votum om at tvisten burde avgjøres av tsar Alexander.⁶⁵⁶ Allerede dagen etter trakk han forslaget, og innrømmet at han hadde handlet «i Overilelse».⁶⁵⁷ Rosenkildes opptreden, som ble oppfattet som nær forræderisk, førte til forargelse i regjeringen og hos Karl Johan, og de diskuterte grundig hva slags konsekvenser det skulle få for Rosenkilde.⁶⁵⁸

⁶⁵¹ *Det Norske Nationalblad*, 26.5.1821: 553

⁶⁵² *Det Norske Nationalblad*, 26.5.1821: 449–452. Tittelen kan oversettes til «Ikke alle kan gjøre alt», og er en linje fra Virgils *Eclogae*.

⁶⁵³ Pretorianergarden, den keiserlige livgarde i Romerriket, brukte ved flere anledninger sin makt og innflytelse til å avsette og innsette keisere.

⁶⁵⁴ *Det Norske Nationalblad*, 26.5.1821: 451–452.

⁶⁵⁵ Slottsprest Claus Pavels var heller ikke sikker på hva *Nationalbladet* egentlig mente. I sin dagbok 8. juni skrev han: «Enten det følgende Forslag, i Tilfælde, at Kongen og Stortinget ei enes om Opgjørelsessagen, at voldgive Sagen til Keiser Alexander, er Spøg eller Alvor, er det høist upassende» (Pavels 1904: 178).

⁶⁵⁶ Votumet finnes ikke i Stortingets forhandlinger, men er referert i Motzfeldt 1888: 319 og i flere av stattholder Sandels rapporter til Karl Johan, jf. BFA, Karl XIV Johans arkiv, Norvège: brev og rapporter fråan och om Norge, boks 204. Johan August Sandels brev og rapporter til Karl Johan, mai–juni 1821.

⁶⁵⁷ St.forh. 1821, 2. del, Stortinget 30.5: 412.

⁶⁵⁸ Slike diskusjoner dukker opp svært mange steder i Motzfeldts dagbøker og Karl Johans brev til stattholder Sandels på våren og sommeren 1821.

Også arméminister Peter Motzfeldt regnet med at innsenderne i *Nationalbladet* mente det de skrev:

Det synes saa medeet at være kommen saamegen Tendents til at ville have Keiser Alexander ind som Decisor i den omtvistede Sag, saa man fristes til at tro, at det stedse fule og stedse aktive russiske Kabinet kan have sine skjulte Agenter her i Landet.⁶⁵⁹

Motzfeldt mente det var viktig å sende et tydelig signal om at slike ytringer ikke kunne tolereres. Han antok at forfatteren kunne straffes, ettersom ytringen «virkelig ei blot fornærmer baade Kongens og Folkets Værdighed», men også var stridende mot Grunnlovens paragraf 1, som fastlo Norges status som et uavhengig rike.⁶⁶⁰ Regjeringen informerte derfor kongen om at de hadde tatt ut tiltale, i første rekke for den korte notisen.⁶⁶¹

Nationalbladets innsendere ønsket nok ikke egentlig at den russiske tsaren skulle gå inn med avgjørende myndighet i et så sentralt spørsmål for Norges fremtid. Men i Baden og Württemberg hadde faktisk tsaren bidratt til at liberale konstitusjoner kunne bli innført i henholdsvis 1818 og 1819.⁶⁶² Tsarens bidrag hadde vært å kreve overfor Østerrike og Preussen at de ikke skulle blande seg inn. Dermed sto de to sør-tyske statene bedre rustet mot de senere reaksjonære fremstøtene på å innføre et felles konsitusjonelt rammeverk for Det tyske forbundet i årene som fulgte. Prinsippet som ble fulgt av alle stormaktene, inkludert de mest reaksjonære, var at når en grunnlov først var gitt folket av en suveren monark, kunne den ikke trekkes tilbake uten folkets tilslutning.⁶⁶³ Da risikerte man revolusjon. Også den østerrikske utenriksministeren Metternich sto for dette prinsippet, men han forsøkte å omgå det, blant annet ved å presse gjennom det nevnte føderale konstitusjonelle rammeverket. De russiskstøttede grunnlovene gjorde blant annet at Württemberg først i 1824 innførte de føderale Karlsbad-dekretene, som innførte et strengt sensurregime i det tyske området i 1819.⁶⁶⁴ Det skjedde riktignok etter blant annet russisk press, men da hadde Alexander gått i mer konservativ retning i mellomtiden. I 1821 var det med andre ord ikke urimelig å se på Alexander som en forsvarer av liberale forfatninger.⁶⁶⁵ I lys av dette var oppfordringen til å be tsaren om å blande seg først og

⁶⁵⁹ Motzfeldt 1888: 319.

⁶⁶⁰ Motzfeldt 1888: 319.

⁶⁶¹ RA/S-1003/D/Da/L0026. Statsrådsavdelingen i Stockholm. Regjeringsinnstillinger 26 (1821), sak 5210.

⁶⁶² Ottosen 2015a: 323, 344–345.

⁶⁶³ Ottosen 2015a: 348–349.

⁶⁶⁴ Også Bayern strittet mot innføringen av Karlsbad-dekretene.

⁶⁶⁵ I realiteten skjedde dette kun så lenge det gavnet russiske interesser, som for eksempel en løs norsk-svensk union eller et fragmentert Tyskland.

fremst en grov fordekt fornærmelse mot Karl Johan og en kritikk av hans autoritære fremstøt mot Stortinget. Hvis Grunnloven bare kunne reddes ved å trekke inn Russland, som ikke akkurat hadde rykte på seg for å være et liberalt samfunn, da var det ikke mye igjen av Karl Johans frihetssinn. Avstanden mellom kongen og hans folk hadde virkelig blitt enorm når folket ba en fremmed makt om å tre inn på deres side.

Etter noen uker gikk det opp for Peter Motzfeldt og resten av regjeringen at *Nationalbladet* egentlig ikke ønsket russisk innblanding. I mellomtiden hadde en del viktige ting skjedd. For det første hadde ikke Karl Johan fått noe som helst støtte av stormaktene da han sendte ut sirkulærnoten av 1. juni.⁶⁶⁶ Det kunne tolkes som at tsaren indirekte hadde bedt Karl Johan om å la nordmennene være i fred. For det andre hadde *Nationalbladet* blitt fratatt sin portomoderasjon, særlig på grunn av de to Falsen-artiklene. *Nationalbladet* svarte på dette ved å trykke et fingert brev fra «Johan A. S.» til «Deres portofrie Excellence Hr. von Nationalblad».⁶⁶⁷ Avsendernavnet var en dårlig skjult henvisning til stattholder Johan August Sandels. I brevet oppfordret Sandels-imitasjonen redaktøren til

med største Tillid hendvende Dem til Keiser Alexander, Russernes ædelmodige Keiser, og anbefale Dem til hans portofrie Beskyttelse, da han er en meget veltænkende Mand, som udbreder Oplysning i sit Land, og foregaaer de øvrige europæiske Monarker med et følgeværdigt Exempel.⁶⁶⁸

I statsrådsmøtet ti dager etter dette sto på trykk, ble det bestemt at både dette og artikkelen med tittelen «Non omnia possumus omnes» fortjente å bli satt under tilale.⁶⁶⁹ En fremmed monark hadde blitt omtalt på en «saare upassende Maade», mente regjeringen. Det kunne ikke tolereres. Ifølge Peter Motzfeldt var påtalen av den sistnevnte artikkelen gjort «etter Kongens specielle Befaling».⁶⁷⁰ Det fingerte Sandels-brevet var gjennomført satirisk.⁶⁷¹ Det var derfor ikke rart at det gode skussmålet tsaren fikk, ble tolket av kongen og regjeringen som et sarkastisk utfall mot en fremmed makt. Men igjen var det nok egentlig ikke tsaren som var skyteskiven. Det var Sandels, og dermed kongen som ga han instruksjer, *Nationalbladet* forsøkte å ramme ved å antyde at tsaren i stattholderens øyne var en overmåte opplyst og følgeverdig hersker.

⁶⁶⁶ Koht 1950: 321–322; Kaartvedt 1995: 247; Höjer 1960: 189–190.

⁶⁶⁷ *Det Norske Nationalblad*, 2.6.1821: 25–27.

⁶⁶⁸ *Det Norske Nationalblad*, 2.6.1821: 26.

⁶⁶⁹ RA/S-1003/D/Da/L0026. Statsrådsavdelingen i Stockholm. Regjeringsinnstillinger 26 (1821), sak 5231.

⁶⁷⁰ Motzfeldt 1888: 329.

⁶⁷¹ Motzfeldt omtalte Sandels-brevet som «en Ironi» i sin dagbok, jf. Motzfeldt 1888: 329.

Hva mye kunnskap hadde *Nationalbladets* lesere om situasjonen i de sør-tyske statene og internasjonal politikk? Hva slags forutsetninger hadde de for å tolke slike ironitunge og flertydige artikler? Først og fremst hadde de god tilgang på utenlandske nyheter gjennom *Den Norske Rigstidende* og *Morgenbladet*. Tilgangen på litteratur fra utlandet var også god i en by som Christiania. De mest orienterte av *Nationalbladets* lesere kunne i tillegg abonnere på utenlandske aviser og tidsskrifter, særlig fra Danmark og Tyskland.

Det er en del som tyder på at kretsen rundt *Nationalbladet* fulgte den liberale bevegelsen i Europa tett, og at de følte at de var en del av et fellesskap som kjempet mot reaksjonære krefter. En konkret hendelse kan illustrere det. Da Karlsbad-dekretene ble presset gjennom av Østerrike og Preussen i 1819, skyldtes det et ønske om å ramme de liberale parlamentene særlig i Sør-Tyskland.⁶⁷² Siden forfatningene ikke kunne trekkes tilbake uten å risikere opprør og revolusjon, forsøkte de heller å ramme den offentligheten som disse institusjonene var avhengige av for å fungere godt. En av de utløsende årsakene som ga den østerrikske utenriksministern Metternich muligheten til å gjennomføre denne reaksjonære politikken, var drapet på den konservative dramatiker August von Kotzebue i Baden.⁶⁷³ Drapsmannen var studenten Karl Sand. Den konservative Kotzebue hadde blitt et hatobjekt hos tyske liberale, da han var en uttalt motstander av studentbevegelsens nasjonalisme. Kotzebue uttrykte også pro-russiske holdninger, og etter hvert hadde han blitt kjent som rapportør til den russiske tsaren.⁶⁷⁴ Karl Sand ble på sin side henrettet for drapet i 1820, og fikk etter det martyrstatus i liberale kretser i Tyskland – enkelte gikk så langt at de forsvarte hans handlinger.⁶⁷⁵ Generelt fikk saken betydelig oppmerksomhet i tysk offentlighet. Nyhetene nådde også Norge. Henrik Anker Bjerregaard skrev rundt 1820 hyllestidiktet «Frihedsmartyren» om Karl Sand, men det ble

⁶⁷² Ottosen 2015a: 349–351. Foranledningen til Karlsbad-dekretene drøftes i Levinger 2000: 137–146. For en diskusjon av sensurregimet som ble etablert med dekreten, se Bunn 2014: 90–135. Se Ottosen 2019 for en sammenligning av vilkår for parlamenters offentlighet i Norge og i de sør-tyske statene Bayern, Baden og Württemberg på første halvdel av 1800-tallet.

⁶⁷³ Årsakene til at August von Kotzebue ble så upopulær blant tyske nasjonalister at han til slutt ble myrdet, diskuteres i mer detalj i Williamson 2000.

⁶⁷⁴ Ifølge Williamson 2000: 915 fortjener Kotzebue verken stempelet som politisk agent eller spion, slik mange historikere har gitt han. Han hadde arbeidet for tsaren i flere år før han flyttet tilbake til Tyskland i 1817, men jobben han deretter utførte for det russiske regimet, besto for det meste å skrive kommenterte sammendrag av hva som ble skrevet om politikk, vitenskap, religion og juss i tysk offentlighet. Mye av den samme informasjonen ble publisert i Kotzebues eget tidsskrift. Ifølge Williamson var Kotzebues popularitet og de estetiske og moralske synspunktene han spredde, viktigere årsaker til at ble myrdet enn den russiske tilknytningen (jf. Williamson 2000: 942–943).

⁶⁷⁵ Williamson 2000: 939–941.

aldri trykt.⁶⁷⁶ Bjerregaards nære venn og dikterkollega Maurits Hansen uttrykte i et brev til Conrad Nicolai Schwach, i frustrasjon over å ha hørt «De afskyeligste Rygter om svenske Tropper, om Kongens Nederdrægtighed og om fremmede Gesanter løbe om iblandt os», at han ønsket å «finde en Carl Sand til at hilse paa Menederen».⁶⁷⁷ Om det var Karl Johan eller en annen som hadde svoret en falsk ed, vites ikke. Å uttrykke en slik støtte til politisk motivert mord kunne naturlig nok ikke skje offentlig, da det ville vært en straffbar oppfordring til brudd på lovene. Bjerregaard, Hansen og Schwach hørte til de mest ytterliggående blant de venstreliberale patriotene, de leste *Nationalbladet*, og de fulgte årvåkent med på stormaktenes restriktive politikk mot liberale krefter i Europa.⁶⁷⁸ Med andre ord hadde menn som disse forutsetningene på plass for å forstå *Nationalbladets* krevende innhold.

For øvrig utviklet særlig Bjerregaard etter hvert et nært vennskap med Jonas Anton Hielm, og engasjerte seg i rettsakene etter Falsen-artiklene. Hansen uttrykte også forargelse over sanksjonene mot *Nationalbladet* i 1821 i to øvrige brev til Schwach.⁶⁷⁹ De skal vi se nærmere på nå.

6.3.4 *Nationalbladet* i retten

Historien om rettssakene mot *Nationalbladets* skriverier i 1821 er lang og komplisert. Alle sakene, enten de endte med frifinnelse eller straff, ble anket videre i rettssystemet, en del av dem helt til Høyesterett. Det er imidlertid ikke rom for å gjennomgå dette i detalj her, men rettssakene vil bli grundig dekket i de tidligere nevnte pågående arbeidene til Tuseth og Forfang.⁶⁸⁰ Enkelte av sakene er også omtalt i forrige kapittel. Vi skal heller konsentrere oss om virkningen av dommene i de lavere rettsinstansene på kort sikt.

⁶⁷⁶ Nygaard 1966: 46–48, 167.

⁶⁷⁷ Brev fra Maurits Hansen til Conrad Nicolai Schwach, 23.5.1821. Trykt i Daae 1907: 374–376. En meneder er en person som har svoret en falsk ed. Se også omtale i Nygaard 1966: 132.

⁶⁷⁸ Bjerregaard skrev også et hyllestikt til den spanske generalen Rafael del Riego, som ledet et opprør mot Ferdinand VII eneveltige styre i 1820. Opprøret førte til en treårsperiode med liberal politikk ofte kalt *Trienio liberal*. I 1823 ble del Riego henrettet for forræderi. Se Bjerregaard 1829: 53–54.

⁶⁷⁹ Brev fra Maurits Hansen til Conrad Nicolai Schwach, 6.6.1821 og 23.9.1821. Trykt i Daae 1907: 376–378, 380. For øvrig var Hansen rasende på Karl Johans fremferd i mai 1821. Følgende tordnende linjer skrev han til Schwach 6. juni: «jeg er saa himmel-flyvende gal baade paa Hans Madsen [omskrivning av Hans Majestet, forf. anm.] og hele Skidtet, at jeg bruger Mund hvor jeg kan. Det er en net Karl; men saaledes er det at have en fransk Sansculot og siden Marskalk paa en nordisk Throne, allerhelst, naar han først er gjennemrøget af de svenske Dunster. Sverige er Norges naturlige og evige Fiende, og Hadet slukkes først med Norskhedens sidste Dødssuk.»

⁶⁸⁰ I mellomtiden, se Langeland 2005: 192–211.

Alle de ovennevnte sakene mot *Nationalbladet* kom opp i bytingsretten i Christiania to dager i august 1821.⁶⁸¹ Hans Abel Hielm nektet i de aller fleste tilfellene å oppgi forfatterne av stykkene, og han måtte derfor selv stå til ansvar i retten. Årsaken var at broren hadde forfattet flere av dem, men det kom ikke frem før litt over et år senere.

Den 2. august falt dommen i fire saker.⁶⁸² Hans Abel Hielm ble frikjent for notisen om tsar Alexander, men dømt til å betale saksomkostningene. Enten greide ikke aktor å finne en hjemmel for straff for fornærmelser av utenlandske makter – det var forbudt etter 1799-forordningen, men ikke etter Grunnloven – eller så ble teksten vurdert som ikke fornærmende mot tsaren. I de andre sakene gikk det verre for utgiveren, ettersom de dreide seg om mer åpenbare fornærmelser mot den norske kongen eller regjeringen. For harselasen med stattholder Sandels ble *Nationalbladets* utgiver dømt til fengsel på vann og brød i 8 dager, mens «Complimenter ved Christian Magnus Falsen» førte til tukthus i to måneder. I tillegg hadde H.A. Hielm saksøkt justissekretær Rasmus Hanson for en fornærmende artikkel i *Christiania Intelligenssedler*. Heller ikke der vant H.A. Hielm frem. Hanson ble frikjent.

Reaksjonene i *Nationalbladet* var sterke. Brødrene Hielm var svært kritiske til bytingsrettens konklusjoner og fortolkning av lovene. H.A. Hielm kalte dommene «høist fornærmelige», og han insisterte på at «om jeg skal være det første Offer for Trykkefrihedens Skyld, saa afgjør en højere Domstol dette».⁶⁸³ Byfogd Frederik Riis, som hadde vært dommer i sakene, ble skarpt kritisert, særlig fordi J.A. Hielm angivelig hadde blitt nektet å møte som forsvarer.⁶⁸⁴ Dette kalte Riis for «en aabenbar Usandhed» da han tok til motmæle i *Rigstidenden*.⁶⁸⁵ Riis varslet også om at han hadde planer om å gå til privat søksmål for å tilbakevise påstandene.

Den 18. august led brødrene Hielm nye nederlag i retten, og disse var de mest sviende.⁶⁸⁶ Den viktigste saken den dagen var profetiartikkelen. J.A. Hielm forsøkte å etablere et vanttett forsvar basert på at artikkelen i utgangspunktet ikke var ment fornærmende, at de påstått majestetfornærmende linjene rettet seg mot Karl XIII fremfor den nåværende kongen, at kritikk av majestetet måtte regnes som frimodige ytringer mot

⁶⁸¹ Saken som ble reist mot Matthias Conrad Peterson og som egentlig ikke angikk redaksjonen, kom i retten i Trondhjem i juli 1821. Den er diskutert i Tronvold 1955: 80–85. Se også kapittel fem.

⁶⁸² Dommene er referert i *Den Norske Rigstidende*, 6.8.1821: 4.

⁶⁸³ *Det Norske Nationalblad*, 6.8.1821: 368

⁶⁸⁴ *Det Norske Nationalblad*, 13.8.1821: 377–382.

⁶⁸⁵ *Den Norske Rigstidende*, 17.8.1821: 4.

⁶⁸⁶ Dommene er referert i *Den Norske Rigstidende*, 20.8.1821: 4.

statsstyrelsen, og at man uansett ikke kunne straffes etter trykkerfrihetsforordningen.⁶⁸⁷ Det hjalp ikke. Hans Abel Hielm ble dømt til landsforvisning for majestetsfornærmelser etter 1799-forordningens paragraf 2. Som vist i forrige kapittel, kom denne saken opp i Høyesterett i 1825, da med Jonas Anton Hielm som den tiltalte. Høyesterett avgjorde der at landsforvisningsstraffen var for streng til å anvendes, ettersom det ville gjøre det for risikabelt å benytte seg av trykkefriheten.

I en separat sak samme dag ble også Christian Magnus Falsens ærekrenkelsessøksmål mot Hans Abel Hielm behandlet. Beskyldningene mot Falsen ble lagt døde, og H.A. Hielm ble dømt til å måtte betale 100 spesidaler i mulkt til fattigkassen. I tillegg ble kompanikirurg Ole Christopher Holm dømt til to måneders tukthus for artikkelen «Non omnia possumus omnes».⁶⁸⁸ Grunnen til at Holm kunne straffes, mens H.A. Hielm ble frifunnet for notisen om tsar Alexander, var at Holms artikkel også inneholdt ytringer som ble vurdert som klart majestetsfornærmende mot Karl Johan. Særlig gjaldt nok det disse linjene:

At kuldkaſte en Constitution, fordi den har nogle Mangler, og maaskee med Sværdet i Næven at skræmme en Nationalforsamling, er den letteste ſag af Verden og ſlet ingen Heltedaaſ; men kuns den Frække, ſom ej erkjender en Eeds Forbindtlighed, kuns den Letsindige, der ej overvejer Følgerne af ſine Handlinger, kuns den Hovmodige, der ej bryder ſig om Medverdenens og foragter Efterverdenens Dom, ja kuns den, der ej finder ſin Belønning i Folkets Kjærlighed, mægter at handle ſaaledes.

Selv om kongen ikke ble eksplisitt nevnt, var det åpenbart at det var Karl Johan som her ble stemplet som frekk, lettsindig og hovmodig. Lignende karakteristikk fantes ikke i notisen om Alexander, og kritikken rammet der langt mer indirekte. Majestetsfornærmelsen var ikke åpenbar og derfor heller ikke straffbar.

Det gikk nok hardt for seg mellom brødrene Hielm, byfogd Riis og aktor David Vogt i byretten. Riis hadde allerede innledet en offentlig dispuTT med brødrene, mens aktor Vogt hadde kranglet med dem i brev form i slutten av juli.⁶⁸⁹ J.A. Hielm, som

⁶⁸⁷ Flere saksdokumenter i rettsaken mot profetiartikkelen ble trykket i *Nationalbladet*, deriblant korrespondanse mellom Justisdepartementet, aktor David Vogt og Hans Abel Hielm, samt en forsvarstale av den anonyme innsenderen (som det senere viste seg at var Jonas Anton Hielm). Deler av korrespondansen sto på trykk før saken var i retten, og deler ble trykket i etterkant. Se *Det Norske Nationalblad*, 23.6.1821: 321–326; *Det Norske Nationalblad*, 26.6.1821: 329–344; *Det Norske Nationalblad*, 6.9.1821: 441–456, 459–461; *Det Norske Nationalblad*, 12.9.1821: 465–471. Jonas Antons forsvarsinnlegg fra saksforberedelsene sto på trykk i de to sistnevnte.

⁶⁸⁸ Holm fikk beskjeden om at han ikke fikk videreført sitt engasjement i artilleribrigaden i slutten av juni 1821. Jf. Larsen 1996: 17. Om han mistet jobben på grunn av rykter om at han var artikkelforfatter, eller om han var villig til å ta på seg forfatterskapet mot betaling på grunn av sin problematiske stilling, vites ikke.

⁶⁸⁹ Denne korrespondansen ble trykket i *Nationalbladet* etter rettsaken, se ovenstående note.

denne gangen møtte som forsvarer sin bror, ble av den grunn dømt til å betale 10 spesidaler i mulkt for ubeskjedne og upassende uttrykk.

Dommene betydde slutten for *Nationalbladet*, og dets siste utgave kom ut 12. september 1821. I sitt avskjedsinnlegg slo Hans Abel Hielm fast at pengekassen var bunnskrapt: «Dette bladets sidste No. kunde ikke udkomme sidste Mandag, efter Ordenen, da det først senere blev muligt at afgjøre, om alle Midler til Nationalbladets Vedligeholdelse vare det berøvede.»⁶⁹⁰ Gjennom september hadde det blitt tydelig at bladet slet med økonomien, blant annet ved at enkelte utgaver ble forsinket eller ikke kom ut i det hele tatt. Det var heller ikke så rart. Til sammen måtte H.A. Hielm betale 256 spesidaler i saksomkostninger og mulkt for prosessene i august.⁶⁹¹ I tillegg hadde han i løpet av juli blitt dømt til å betale til sammen 100 spesidaler til fattigkassen for injurier.⁶⁹² Betalingsfristen på disse pengebeløpene var som oftest 15 dager, og det kan se ut til at dette måtte betales uavhengig om dommen var rettskraftig eller ikke.

Disse bøtene kom i tillegg til at økonomien allerede var svært presset på grunn av mangelen på portomoderasjon og nedgangen i abonnenter det må ha ført til. Et tegn på at bladets stilling gradvis ble forverret, var at det gjennom hele sommeren hadde vært mindre fyldig enn tidligere. H.A. Hielm skrev at han hele tiden hadde vært klar over risikoen han løp ved å drive et blad drevet etter samlerprinsippet, der de aller fleste ytringer slapp til. Frem til da hadde det gått greit å havne på feil kant av loven iblant, «men de væsentlige Hindringer, der i de senere Tider ere frembragte mod Nationalbladets Forsendelse og Distribution, have frembragt for mig et saa saare betydeligt Tab, at mine Evner ere for svage til længere at bære det.»⁶⁹³

I sitt avskjedsinnlegg uttykte også Hans Abel Hielm bitterhet over at noen hadde utnyttet hans åpne spalter. Blant sine «Banemænd», regnet han derfor «Mænd, der selv kunde nedlade sig til at skrive det meest Sordide, som Ondskab eller Kaadhed kan frembringe, Mænd, der ej engang undsaae sig ved paa Nationalbladets Sider at henslænge de uædleste Produkter».⁶⁹⁴ Dette kan ha vært rettet mot hans egen bror, som fortsatt nektet å ta på seg forfatterskapet. Det var antagelig uproblematisk for H.A. Hielm å ta straffen

⁶⁹⁰ *Det Norske Nationalblad*, 12.9.1821: 480.

⁶⁹¹ Fordelt på 156 spesidaler i saksomkostninger og 100 spesidaler i mulkt.

⁶⁹² Hans Abel Hielm ble først dømt til å betale 40 spesidaler for en injurierende artikkel mot Rasmus Hanson. Dommen falt 4. juli 1821 i Akershus stiftsrett, jf. *Den Norske Rigstidende*, 20.7.1821: 4. I Christiania bytingsrett ble han 26. juli dømt til å betale 60 spesiedaler til fattigkassen for en injurierende artikkel om baron Ferdinand Wedel-Jarlsberg, grev Wedels bror, jf. *Den Norske Rigstidende*, 3.8.1821: 4.

⁶⁹³ *Det Norske Nationalblad*, 12.9.1821: 478.

⁶⁹⁴ *Det Norske Nationalblad*, 12.9.1821: 478.

så lenge det dreide seg om bøter, men det stilte seg nok annerledes da han ble dømt til tukthus og landsforvisning.

På litt lengre sikt fikk rettsprosessene mot *Nationalbladet* betydelige konsekvenser også for Jonas Anton Hielm. I november 1822 suspenderte kongen han fra embetet som regjeringsadvokat.⁶⁹⁵ Årsaken var at han, i forbindelse med at komplimentartikkelen skulle opp i Høyesterett samme måned, hadde forsøkt å få sin bror ut av problemene ved å få en innsatt på slaveriet på Akershus festning til å ta på seg ansvaret for Falsen-artiklene. Det ser ikke ut til at Høyesterett registrerte det, men den tidligere tukthusstraffen ble uansett betydelig formildet til fengsel på vann og brød i 14 dager.⁶⁹⁶ Da dette kom frem, ble Karl Johan rasende. Kongen, som da befant seg i Christiania, mislikte både den milde straffen og at en innsatt på slaveriet ikke ble passet bedre på.⁶⁹⁷ Karl Johan ønsket også å få generalprokurøren til å ta en titt på dommen og gi sin betenkning. Nylig utnevnt som generalprokurør, med ansvar for å kontrollere den norske embetsstanden, var ingen andre enn Christian Magnus Falsen. I sin dagbok bemerket Peter Motzfeldt tørt: «Dette vilde være saameget mere kuriøst, som det Stykke, for hvilket Hjelm er dømt, er de saakaldte Komplimenter til C. M. Falsen. Vi haabe dog at faa Kongen fra denne Idee.»⁶⁹⁸ Justitiarius Johan Randulf Bull, Christian Krohg og Falsen møtte i statsrådet dagen etter og fikk beroliget kongen og overbevist han om at høyesterettsdommen var riktig.⁶⁹⁹ Noen dager etter ble J.A. Hielm suspendert og tiltalt for å ha forsøkt å lure rettssystemet.⁷⁰⁰

Etter flere finter og mye forvirring kom det frem at det var J.A. Hielm selv som var den egentlige forfatter av Falsen-artiklene.⁷⁰¹ Det skjedde delvis fordi H.A. Hielm til slutt valgte å oppgi broren.⁷⁰² Kort tid etter høyesterettsdommen for komplimentartikkelen sendte H.A. Hielm en søknad til regjeringen der han ba om at fengselsstraffen måtte bortfalle.⁷⁰³ Den ble ikke innvilget. Det kan ha gjort at H.A. Hielm ikke så noen annet utvei enn å avsløre den egentlige forfatteren. Profetiartikkelen skulle opp i Høyesterett i januar 1823, og han fryktet en endelig dom med streng frihetsstraff. I

⁶⁹⁵ [Anonym] 1823: 3.

⁶⁹⁶ Høyesteretts voteringsprotokoll, Hielm 1822.

⁶⁹⁷ Motzfeldt 1888: 442–443.

⁶⁹⁸ Motzfeldt 1888: 443.

⁶⁹⁹ Motzfeldt 1888: 444.

⁷⁰⁰ Motzfeldt 1888: 448.

⁷⁰¹ Langeland 2005: 208–211. Denne prosessen vil også dekkes grundig i Bård Tuseths avhandling.

⁷⁰² *Den Norske Rigestidende*, 7.2.123: 6.

⁷⁰³ RA/S-1003/D/Da/L0032. Statsrådsavdelingen i Stockholm. Regjeringsinnstillinger 32 (1822), sak 6319.

verste fall ville landsforvisningsdommen bli stående. På samme tid ble det også igangsatt en etterforskning, med blant annet avhør av en student som var huslærer hos J.A. Hielm og som ble oppgitt som innsender av profetiartikkelen. Der kom det frem en rekke beviser for at J.A. Hielm hadde skrevet stykkene. Dermed ble H.A. Hielm frikjent for profetiartikkelen i Høyesterett i 1823.⁷⁰⁴ Fængselsstraffen for komplimentartikkelen ble på omtrent samme tid redusert til noen dager i offisersarresten etter benådning fra Karl Johan.⁷⁰⁵

I 1825 sto J.A. Hielm tiltalt i Høyesterett for både profetiartikkelen og for å ha fått en innsatt på Akershus festning til å ta på seg forfatterskapet. Det ble imidlertid ingen landsforvisning, selv om halvparten av dommerne gikk inn for det. 500 spesidaler i bot var tilstrekkelig, mente justitiarius Johan Randulf Bull.⁷⁰⁶ J.A. Hielm slapp også så vidt det var unna å bli fradømt embetet som regjeringsadvokat, men det ble likevel fratatt han av Karl Johan et par dager senere. Det var et potensielt brudd på Grunnlovens paragraf 22, som krevde at embetsmenn bare skulle avsettes med dom. Med det mistet J.A. Hielm både mesteparten inntekten fra sitt embete og muligheten til å drive sin private praksis, som skal ha gitt han en inntekt på 4000 spesidaler i året.⁷⁰⁷ Etter hvert fikk han igjen muligheten til å praktisere og rett til å møte som høyesterettsadvokat, men det var mer krevende å skaffe klienter ettersom han hadde flyttet til Jeløya utenfor Moss. I 1827 søkte han derfor om erstatning for tapt inntekt fra Stortinget.⁷⁰⁸ Det ble innvilget, men kun den faste gasjen på 504 spesidaler.⁷⁰⁹ Stortinget unngikk også spørsmålet om avsettelsen hadde vært et brudd på Grunnloven.

6.3.5 Reaksjoner i *Drammens Tidende*

Aksjonene mot *Nationalbladet* i 1821 vakte reaksjoner noen mil vest for hovedstaden, i den opposisjonelle kretsen rundt *Drammens Tidende*. I en kort innsendt artikkel om dommene i august ble det antydnet at byfogd Riis, som riktignok ikke ble nevnt med navn, ikke hadde opptrådt redelig:

⁷⁰⁴ Dommen er referert i *Den Norske Rigtidende*, 7.2.123: 5–6.

⁷⁰⁵ Nielsen 1882: 515.

⁷⁰⁶ Høyesteretts voteringsprotokoll, Hielm og Müller 1825.

⁷⁰⁷ Nielsen 1873: 233.

⁷⁰⁸ For Jonas Antons Hielms forsvarsskrift til Stortinget, se Hielm 1827

⁷⁰⁹ Nielsen 1873: 234.

ligesom det jo lader sig tænke, at Ondskab og Partiskhed kan findes hos en Dommer, som hos ethvert andet Menneske, og at en saadan Mand, af andre Grunde, kan være fiendtlig sindet mod enten Forfatter eller Udgiver, saaledes lader det sig ogsaa tænke, at dette Forhold kunde have nogen Indflydelse paa Domsafsigelsen.⁷¹⁰

Det var imidlertid linjen artikkelen ble innledet med, «Da vor Trykkefrihed nu er gaaet fløiten», som skaffet utgiver Carl Ferdinand Rode problemer. Det var nemlig nok til at justisminister Diriks beordret at det skulle tas ut tiltale.⁷¹¹ Ifølge aktor i saken hadde *Drammens Tidende* lastet og forhånet konstitusjonen gjennom å påstå at trykkefriheten hadde opphørt.⁷¹² Straffen måtte derfor bli landsforvisning etter 1799-forordningens paragraf 2. Paradoksalt nok hadde innsenderen i *Drammens Tidende* nettopp påpekt at det var slike strenge straffer som truet trykkefriheten, og aktor Bang mente denne påstanden var skrevet for «at opvække Haan og Foragt mod denne vor Grundlovs Bestemmelse». ⁷¹³ I likhet med Hans Abel Hielm nektet utgiver Rode å oppgi innsenderen, og han måtte derfor stå til ansvar selv.

Omtrent en måned senere sto en ny artikkel om trykkefriheten på trykk i *Drammens Tidende*. Den anonyme innsenderen var klokker Hans Allum. Som mange andre hadde gjort, lurte han på hvordan det kunne ha seg at «den berygtede» 1799-forordningen igjen var regnet som gjeldende lov, og han antydte at det var regjeringen, ikke Stortinget som sto bak dette.⁷¹⁴ Deretter undret han seg over om det var spesielt lurt:

Skal Forordningen af 1799 strengt gjelde, saa maa vel §. 100 i Grundloven ophæves? Dersom vor Trykkefrihed bliver ophævet, saa vil Regjeringen om nogen Tid erfare, at Norge høiligen trænger til den. Vilde det ikke være daarligt at forbyde Ildens Brug, fordi den fortærer enkelte Huse og Byer? Vil man da forbyde Trykkefrihed, fordi den blotter enkelte Stormænd?⁷¹⁵

Igen beordret Diriks at tiltale måtte tas ut.⁷¹⁶ Ifølge aktor i saken var Allums tekst fornærmende både mot regjeringen, Stortinget og mot lovene. Særlig var stykket var preget av «Forfatterens onde Lyst til at udbrede Had og Misnøie mod Regjeringen.»⁷¹⁷ Allum måtte derfor dømmes til to år i tukthuset etter 1799-forordningens paragraf 6.

⁷¹⁰ *Drammens Tidende*, 27.8.1821: 2–3. Innlegget ble også trykket i *Det Norske Nationalblad*, 6.9.1821: 461–464; og i Rode 1822: 5–6.

⁷¹¹ Rode 1822: 6–10.

⁷¹² Rode 1822: 10.

⁷¹³ Rode 1822: 10.

⁷¹⁴ *Drammens Tidende* 24.9.1821: 3–4. Artikkelen ble også trykket i Allum 1823: 16.

⁷¹⁵ Allum 1823: 16.

⁷¹⁶ Allum 1823: 17; RA/S-1034/A/L0027 Justisdepartementet, Sekretariatet A. Referatprotokoll 27 (1821), sak 815.

⁷¹⁷ Allum 1823: 27.

Både Rode og Allum ble med andre ord tiltalt for å ha overskredet trykkefrihetens grenser gjennom artikler som omhandlet trykkefriheten.⁷¹⁸ Justisdepartementet kan ha vært motivert av et ønske om å legge lokk på debatten rundt trykkefriheten, samtidig som de nok ønsket å unngå at *Drammens Tidende* tok over *Nationalbladets* posisjon. I et brev til stattholder Sandels i mai 1821, sendt i forbindelse med arbeidet for å få Stortinget til å stramme inn trykkefrihetslovene, hadde Karl Johan trukket frem *Drammens Tidende* som spesielt ødeleggende sammen med *Nationalbladet*. Regjeringen var med andre ord informert om kongens syn på bladet.⁷¹⁹

At Karl Johan mislikte *Drammens Tidende* var ikke så rart. Boktrykker Rode førte i likhet med Hans Abel Hielm en svært liberal publiseringspraksis, der det aller meste av innsendt stoff fikk plass i bladet eller ble utgitt som særtrykk.⁷²⁰ Rundt bladet Rode ga ut samlet det seg en rekke venstreliberale menn fra byens småborgerskap som var unionskritiske og forkjempere for en vidstrakt personlig frihet. Fremst i denne opposisjonskretsen var Peter Flor. Han hadde i perioder virket som redaktør for *Drammens Tidende*, og han var en belest mann, godt orientert i nyere politisk filosofi. Blant annet oversatte han til norsk en av Jeremy Benthams tekster om hvordan folkeforsamlinger burde rådslå.⁷²¹ Oversettelsen ble gitt ut av Hans Abel Hielm. Det var som stortingsrepresentant Flor virkelig skulle bli beryktet. På Stortingene i 1818 og 1821 var han en av mest markante og kritiske røstene på den venstreliberale fløyen.⁷²² Grupperingen som sto steilest mot kongen i 1821 fikk derfor tilnavnet *det Flor-Hoelske parti*, etter Flor og storbonden Jacob Hoel fra Hedmark. Under sine opphold i hovedstaden utviklet Flor også et samarbeid med Jonas Anton Hielm, som blant annet besto i at Flor skrev i *Nationalbladet* og at Hielm hjalp Flor med taleskriving.⁷²³

Tiltalene mot Rode og Allum hadde også en lokal dimensjon som gjorde frontene hardere. Peter Flor hadde året før blitt saksøkt og dømt for injurier i *Nationalbladet* mot Johan Collett, amtmannen i Buskerud, og Drammens politimester Hans Paludan. Konflikten mellom byborgerne i *Drammens Tidende*-kretsen og embetsmannseliten i

⁷¹⁸ Også Matthias Conrad Peterson opplevde å bli tiltalt for trykkefrihetsbrudd for en artikkel om trykkefrihetens stilling. Denne artikkelen sto på trykk i *Nationalbladet* i juni og juli 1821. Se kapittel fem for en grundigere omtale av denne teksten og dens følger.

⁷¹⁹ Brev fra Karl Johan til Johan August Sandels, 17.5.1821. Trykt i Adelsköld 1955: 137–139.

⁷²⁰ Rodes publiseringspraksis ble omtalt av Jacob Hoel i et brev til sin kone Anne Marie, 13.10.1822. Brevet er trykt i Hoel 1927: 156–158.

⁷²¹ Bentham 1821.

⁷²² For en samling karakteristikker av Flor av samtidige, se Nygaard 1941: 61–67.

⁷²³ Nygaard 1941: 73.

Drammen ble deretter betydelig tilspisset, med bladfeider og bråk i forbindelse med stortingsvalget i 1820.⁷²⁴ I kraft av sine embeter sto også Collett og Paludan sentralt i å drive frem sakene mot Rode og Allum i 1821. *Drammens Tidende* ble også saksøkt av byfogden og en av hans kontomedarbeidere for injurier i 1821.⁷²⁵

Både Rode og Allum ble i laveste rettsinstans frikjent, men idømt saksomkostningene.⁷²⁶ Sakene kom ikke opp før i 1822, men da hadde allerede *Drammens Tidende*, i frykt for ytterligere represalier, lagt seg på en mer forsiktig og mindre kritisk linje.⁷²⁷ Både Rode og Allum opplevde imidlertid å bli dømt til fire dager på vann og brød da ankesakene kom opp i henholdsvis Akershus stiftoverrett og Jarlsberg grevskaps overbirkerett.⁷²⁸ Rodes sak ble ikke anket videre. Allum ble derimot frikjent i Høyesterett i 1823, men måtte betale saksomkostningene.⁷²⁹

Det er klart at både *Nationalbladet* og *Drammens Tidende* inntok en kraftfull opposisjonell posisjon i 1821. Men innholdet i særlig *Nationalbladets* tekster var ikke utpreget mer kritisk, uforsonlig og grenseoverskridende i 1821 enn de hadde vært tidligere. Trykkefrihetsaksjonene i 1821 må derfor forstås som et angrep med mål om å knekke eller skremme til taushet de to viktigste organene til kongens motstandere. Dette angrepet gjennom rettsystemet ble supplert med andre tiltak. Hans Abel Hielm ble bestukket med midler fra kongens egen kasse, og *Nationalbladet* ble fratatt sin portomoderasjon. Til sammen førte tiltakene til *Nationalbladets* undergang. Etter å ha bevitnet *Nationalbladets* skjebne, og fått to trykkefrihetsaksjoner mot seg selv, la *Drammens Tidende* seg på en mer forsiktig redaksjonell linje fra høsten 1821.⁷³⁰ Sannsynligvis førte det, sammen med avspenningen etter Stortingets oppløsning, til at de slapp unna videre tiltak.

Også andre ble umiddelbart mer forsiktige etter å ha sett hvordan det kunne gå med for frimodige røster. Peter Andreas Heiberg, som hadde blitt trykkefrihetsforordningens første offer ved å bli landsforvist fra Danmark-Norge i 1799, satt i Paris og fulgte med på situasjonen i Norge. Tidligere på året i 1821 hadde han fått

⁷²⁴ Thorson 1972: 390–391; [Flor] 1820.

⁷²⁵ Sakspapirene rundt søksmålene er trykt i Rode 1822: 45–155. Til sammen ble Rode dømt til 110 spesidaler i bøter og 60 spesidaler i saksomkostninger for disse injuriersakene, jf. Rode 1822: 161–173.

⁷²⁶ Dommen mot Rode i Drammens bytingsrett i 1822 er trykt i Rode 1822: 156–160. Dommen mot Allum i Sande tingrett samme år er trykt i Allum 1823: 74–83.

⁷²⁷ Thorson 1972: 392.

⁷²⁸ Dommen mot Rode er referert i *Den Norske Rigstidende*, 23.8.1822: 4. Dommen mot Allum er trykt i Allum 1823: 123–131.

⁷²⁹ Høyesteretts voteringsprotokoll, Allum 1823.

⁷³⁰ Thorson 1972: 392.

gitt ut et lite særtrykk om adelssaken hos boktrykker Christopher Grøndahl.⁷³¹ I november forsøkte han igjen å få trykket et manuskript hos Grøndahl, denne gangen en kritikk av Karl Johans forslag til grunnlovsendringer. Men selv om Grøndahl i sitt svarbrev til Heiberg uttalte at han hadde lest manuskriptet med fornøyelse og at han ønsket å se det offentliggjort, så våget han ikke selv å trykke det. Flere av Heibergs ytringer var så kritiske at Grøndahl var sikker på at skriftet ville bli konfiskert og deretter videre forfulgt i henhold til 1799-forordningen. Det ville «medføre Ubehageligheder, for hvilke jeg ikke ønsker at udsætte mig», skrev Grøndahl.⁷³²

Mellom 1815 og 1821 skulle det mindre til enn senere for at kongen og regjeringen valgte å forfølge kritiske ytringer. Årsakene til at det roet seg ned rundt 1821 er flere. Den politiske situasjonen mellom 1815 og 1821 var spesielt anspent, kaotisk og uavklart. Både den venstreliberale pressen og deres motstandere følte at svært mye sto på spill, og det bidro til en eskalering av flere konflikter. Med avspenningen etter 1821 ble det lettere å akseptere uenighet og debatt i offentligheten. På kort sikt gikk også antallet rettssaker ned fordi *Nationalbladet* måtte gå inn, nettopp på grunn av den utøvende makts handlinger. Ingen blader maktet, ønsket eller turde å ta over den posisjonen *Nationalbladet* hadde hatt, og i flere år manglet derfor et opposisjonsblad med nasjonal utbredelse.⁷³³ At kongen og regjeringen oppdaget at portomoderasjonen kunne brukes som et effektivt maktmiddel, gjorde også rettslig forfølgelse mindre attraktivt. En rettssak ville i de fleste tilfellene føre til en mindre bot eller et kort fengselsopphold, men på grunn av ankesakene tok det lang tid før dommene ble rettskraftige. Hans Abel Hielm ble dømt til landsforvisning i lavere rettsinstanser, men måtte aldri forlate landet, ettersom saken ble anket og dommen ble formildet. Fratagelse av portomoderasjonen førte på sin side til at distribusjon utover utgiverstedet ble umuliggjort, noe som gikk hardt utover inntektene til bladene som ble rammet. Det var dommene som til slutt knekte *Nationalbladet*, men økonomien var allerede på bristepunktet. I årene som fulgte økte også grunnlovsconservatismen, og vernet om trykkefriheten var ikke lenger noe kun de mest høylytte opposisjonsfolkene kjempet for. Det ble derfor mer og mer bråk og

⁷³¹ Heiberg 1821.

⁷³² Brev fra Christopher Grøndahl til Peter Andreas Heiberg, 20.11.1821. Trykt i Lindbæk 1934: 91. Heibergs manuskript ble ikke trykket før i 1825 i Paris, da på fransk.

⁷³³ For mer om hvordan kongen og regjeringens kvelte den offentlige samtale i perioden 1821–1826, se neste kapittel.

oppmerksomhet rundt trykkefrihetssakene.⁷³⁴ I tillegg gjorde Høyesterett det vanskeligere å få folk dømt for brudd på trykkefriheten i årene som fulgte etter 1821. Det hadde derfor ikke spesielt stor repressiv effekt at det i samme periode ble klart at 1799-forordningen kunne brukes i norske trykkefrihetssaker.

Et annet trekk som preget perioden mellom 1815 og 1821, var hvor vilkårlig og lite konsekvent kongen og regjeringen håndterte pressen. Det skyldes til dels den uavklarte stillingen trykkefriheten befant seg i, men vel så viktig var det at håndteringen var avhengig av politiske hensyn, taktikkeri og posisjonering. Den politiske konteksten var ofte vel så viktig som selve jussen. Samtidig spilte nok trykkefrihetsparagrafen en større rolle fra første stund enn det enkelte historikere har antatt. Kravet om at en ytring måtte være «forsetligen og aabenbar» i strid med trykkefrihetens straffbare unntak, sammen med formaningen om at «Frimodige Ytringer om Statsstyrelsen og hvilkensomhelst anden Gjenstand ere Enhver tilladte», gjorde at terskelen for å bli dømt var høy. Kongen og regjeringen ble av den grunn i lengre perioder avskrekket fra å ta ut tiltale. Politiske ytringer fikk dermed et bedre vern i trykkefrihetens første år enn den vilkårlige behandlingen skulle tilsi.

Etter 1821 ble kongens og regjeringens linje å unngå å ta ut tiltale i trykkefrihetssaker så langt det var mulig. De forsøkte å finne en balanse mellom å vise at visse ytringer var uakseptable og å ikke gi unødvendig oppmerksomhet til artikler som mest sannsynlig ikke ville få noen særlig alvorlige rettslige konsekvenser for forfatteren. At Karl Johan gikk med på denne skånsomme håndteringen, skyldes flere forhold. Viktigst var det nok at han fikk tilgang til et mer effektivt sanksjonsmiddel gjennom portomoderasjonen. Videre ble pressen vesentlig mindre kritisk for en periode, blant annet på grunn av de effektive sensurtiltakene. I tillegg roet den politiske situasjonen seg ned etter 1821. Også i 1824 skulle det bli kamp mellom kongen og Stortinget, særlig om kongens forslag til endringer av Grunnloven, men da ble striden langt mindre tilspisset enn tre år tidligere. Det skyldtes blant annet Karl Johans mer stabile stilling og at opposisjonsbladene hadde blitt kneblet i 1821 og årene som fulgte.

⁷³⁴ Flere omfattende utgivelser om trykkefrihetssakene i 1821 ble trykket i årene som fulgte. Se Flor 1822; Rode 1822; Allum 1823; [Anonym] 1823; Peterson 1823a, Steenbuch 1823.

6.4 17. mai-spørsmålet 1824–1829

Konflikten mellom kongen og Stortinget roet seg ned etter 1820-tallets turbulente start, og unionens stilling ble mer stabil. Siste halvdel av 1820-tallet var likevel ikke uten konflikter. Den nasjonale bevisstheten i Norge hadde blitt styrket i løpet av unionens første tiår, og i 1824 ble 17. mai markert med borgerfester i flere byer.⁷³⁵ Etter at Stortinget samme dag avviste kongens forslag til vidtgående endringer i Grunnloven, fikk datoen for Grunnlovens undertegnelse fornyet betydning.

Det irriterte Karl Johan, som anså 17. mai-feiringen som unionsfiendtlig. Kongen mente at 4. november var den rette grunnlovsdagen, noe han i utgangspunktet hadde rett i, ettersom novembergrunnloven var den gjeldende forfatningen for Norge etter 1814.⁷³⁶ For opposisjonelle patrioter som hadde bevitnet og reagert kraftig på kongens amalgamasjonsforsøk i løpet av unionens første tiår, virket derimot ikke datoen for unionens inngåelse som en dag som var verdt å feire. De ønsket å markere det frihetsverket som nordmennene, som et fritt og selvstendig folk, hadde drevet frem på Eidsvoll.

Karl Johan var overbevist om at markeringen av 17. mai en dårlig skjult hyllest til Christian Fredrik og valget av han som konge.⁷³⁷ Selv ut på 1820-tallet virket kongen preget av frykten for at nordmennene, med embetsmennene i spissen, atter skulle vende seg mot Danmark, der Christian Fredrik var først i arverekken. I tillegg ble han personlig fornærmet: «I 17. mai-feiringen så han en underkjenning av sin egen innsats for Norges frihet og fremgang, et utslag av norsk utakknemlighet», skriver Sverre Steen.⁷³⁸ I Karl Johans selvforståelse var selvstendigheten og friheten noe han selv hadde skjenket nordmennene i 1814; Grunnlovens fortsatte eksistens var et produkt av hans sjenerøsitet og gode vilje. Kieltraktaten hadde gitt han full suverenitet over Norge, men i sitt storsinn hadde han gått med på maktfordeling og borgerlige rettigheter. Naturlig nok nevnte Karl Johan aldri at realpolitiske hensyn hadde spilt en vel så stor rolle som hans påståtte

⁷³⁵ Årsakene til hvorfor feiringen virkelig tok til i 1824 diskuteres i Steen 1962: 44–45.

⁷³⁶ Karl Johan redegjorde for sitt syn blant annet i et brev til Johan August Sandels, 2.5.1826. Trykt i Adelskiöld 1955: 270–272.

⁷³⁷ Holst 1876: 175. Påstanden om at feiringen var ment som en markering av hengivenhet mot Danmark ble også kommunisert til kronprins Oscar allerede i 1824, muligens av stattholder Sandels, jf. Holst 1876: 161–164. Se også Steen 1962: 45–46, 49.

⁷³⁸ Steen 1962: 45.

idealisme, og at han sannsynligvis helt fra starten la planer om å presse gjennom endringer i Grunnloven som ville gi han mer makt.⁷³⁹

Det var på våren 1826 at kongens oppmerksomhet virkelig ble rettet mot feiringen. Karl Johan ble informert av stattholder Sandels at det i flere blader ble tatt til orde for at dagen burde markeres. Først mente han at bladenes skriverier ikke var noe å bry seg noe særlig om.⁷⁴⁰ Hvis det fantes noen som var misfornøyd med den lykke og ro som preget Norge, så var han overbevist at det dreide seg om et mindretall. Samtidig uttrykte han en tydelig forventning om at ingen embetsmenn skulle delta i feiringen. De som gjorde det, skulle miste muligheten til å forfremmes, og dersom de var avsettelige, skulle de fratras embetet umiddelbart. Han kom også med noen av sine sedvanlige, vagere trusler: dersom den rådende freden ble truet, ville han ikke nøle med å med å la lovens sverd falle over dem som fortjente det.

Kort tid etter sto en artikkel på trykk i *Morgenbladet*, der det lagt frem flere argumenter for at 17. mai var datoen for Norges selvstendighet, fremfor både 16. mai, dagen Grunnloven faktisk ble undertegnet, og 4. november.⁷⁴¹ Særlig ble nasjonalforsamlingens valg av Christian Frederik brukt som argument. Det bidro til å bygge opp under mistankene om at 17. mai-feiringen var like mye en hyllest til Christian Frederik og nostalgi til den gamle unionen, som en feiring av selve konstitusjonen. Av den grunn sendte Karl Johan et lengre skriv til Sandels, der han direkte imøtegikk påstandene i *Morgenbladet*.⁷⁴² Kongens standpunkt ble deretter videreformidlet til høyere embetsmenn rundt om i landet.⁷⁴³

I Christiania hadde Poul Christian Holst nylig overtatt for Diriks som justisminister.⁷⁴⁴ Han foretok seg ingenting mot feiringen i 1826 eller mot innlegget i *Morgenbladet*. Justisdepartementet tok derimot ut tiltale mot Tønnes A. Høeg, utgiveren av *Trondhjems borgerlige Realskoles alene privilegerede Adressecontours-Efterretninger* (heretter omtalt som *Adresseavisen*, etter dagens navn). Han hadde trykket et kort referat fra hendelsene på 17. mai i Kristiansund, der følgende setning sto: «Held for Norge! Gid dets Constitution stedse forblive ukrænket og ethvert Angreb paa Samme ligesaa kjækt

⁷³⁹ Dette diskuteres blant annet i Glenthøj og Ottosen 2014: 326–327.

⁷⁴⁰ Brev fra Karl Johan til Johan August Sandels, 24.4.1826. Trykt i Adelskiöld 1955: 269–270.

⁷⁴¹ *Morgenbladet* 18.4.1826: 1–2

⁷⁴² Brev fra Karl Johan til Johan August Sandels, 2.5.1826. Trykt i Adelskiöld 1955: 270–272.

⁷⁴³ Holst 1876: 175; Steen 1962: 46.

⁷⁴⁴ Holst hadde blitt informert av sin forgjenger om kongens syn på 17. mai-feiringen allerede i 1825, jf. Holst 1876: 174–175.

afværges, som det skede paa sidste Storthing!»⁷⁴⁵ Det var ikke urimelig å tolke det som en kritikk av kongens fremferd under Stortinget i 1824, noe som kunne regnes som en majestetsfornærmelse dersom retten kom frem til at kongen ble lastet. En like viktig årsak til reaksjonen fra myndighetene var nok passasjen som fulgte, der referenten spekulerte i om kongen og regjeringen hadde hindret embetsmennene fra å delta i feiringen. Disse setningene kunne imidlertid vanskelig straffes, da innholdet tross alt var sant, og innsenderen ikke kom med en eksplisitt kritikk. I referatet fra feiringen i Trondhjem hadde også bladet stilt spørsmålsteget ved hvorfor embetsmennene unnlot å delta på feiringen.⁷⁴⁶

Trykkefrihetssaken mot *Adresseavisen* skiller seg litt fra de andre i perioden. Det fantes ikke noe tydelig opposisjonelt miljø rundt bladet, og det hadde ikke en spesielt kritisk eller egentlig politisk profil. Det samme referatet fra feiringen i Kristiansund sto på trykk i *Morgenbladet*, men for dem fikk det ingen konsekvenser.⁷⁴⁷ Trondhjem var imidlertid et av stedene 17. mai hadde blitt feiret først og mest aktivt, og i 1826 hadde det for første gang blitt arrangert et borgertog med god deltagelse.⁷⁴⁸ Blant de fremste pådriverne for feiringen i byen var Matthias Conrad Peterson, som gjennom sin stilling som direktør for Norges Bank nøyte betydelig respekt. Karl Johan hadde vært tydelig på at det var grunn til bekymring dersom feiringen så ut til å spre seg blant opplyste menn og større deler av befolkningen.⁷⁴⁹ Aksjonen mot *Adresseavisen* kan ha vært justisminister Holst litt spede forsøk på å komme kongen i møte.

I Trondhjem ble tiltalen møtt med fullstendig ro. Peterson kommenterte saken ved å gjenta sin gamle påstand om at 1799-forordningen var ute av kraft.⁷⁵⁰ Utgiver Høeg var også så overbevist om at han ikke kunne straffes, at han tillot at setningene han sto tiltalt for, ble gjentatt to ganger da innsenderen fra Kristiansund kommenterte og kritiserte

⁷⁴⁵ *Trondhjems borgerlige Realskoles alene privilegerede Adressecontoirs-Efterretninger*, 30.5.1826: 1. For mer om 17.mai-festene i Kristiansund på 1820-tallet, se Johnsen 1962: 108–110.

⁷⁴⁶ *Trondhjems borgerlige Realskoles alene privilegerede Adressecontoirs-Efterretninger*, 19.5.1826: 2; Støren 1967: 81.

⁷⁴⁷ *Morgenbladet*, 7.6.1826: 1.

⁷⁴⁸ Mykland 1996: 123–124.

⁷⁴⁹ Brev fra Karl Johan til Johan August Sandels, 2.5.1826. Trykt i Adelskiöld 1955: 270–272.

⁷⁵⁰ *Trondhjems borgerlige Realskoles alene privilegerede Adressecontoirs-Efterretninger*, 14.11.1826: 4.

rettsprosessen.⁷⁵¹ Høeg fikk rett. Han ble frikjent i Trondhjem bytingrett i februar 1827, og dommen ble ikke anket videre i rettssystemet.⁷⁵²

I 1827 skrudde konflikten seg til. Til Karl Johans irritasjon ble dagen ble feiret i større skala og på flere steder, inkludert på Stortinget. 4. november 1827 satte Strømbergs teater i Christiania, som var drevet av en svenske, opp stykket «Foreningen eller Fredsfesten» som en del av en større festforestilling.⁷⁵³ Stykket ble møtt med pipekonsert, hvilket igjen førte til krav om konsekvenser for piperne fra en rasende Karl Johan og regjeringsvennlige svenske blader. En undersøkelseskommissjon ble nedsatt, men den bagatellmessige saken fislet ut, blant annet etter en nær samlet norsk opinion mot kongen.⁷⁵⁴

Tidlig i mai 1828 befant imidlertid Karl Johan seg i hovedstaden, og han benyttet sitt nærvær til å sørge for at dagen ikke ble markert offentlig. Gjennom en kongelig kunngjøring frarådet kongen på det sterkeste enhver form for høytideligholdelse. Stortinget fulgte opp Karl Johans kunngjøring ved å vedta det som også i praksis var et forbud mot offentlig feiring av dagen.⁷⁵⁵ I Trondhjem ble dermed den planlagte markeringen brått avbrutt, da en kurer kom til byen med den kongelige kunngjøringen kun tre dager før festdagen.⁷⁵⁶

Vinteren og våren 1829 ble hendelsene året før debattert heftig i *Adresseavisen* og det nye opposisjonsbladet *Folkevennen* i Trondhjem.⁷⁵⁷ *Folkevennen* var trykt hos Tønnes A. Høeg, men den anonyme redaktøren var Ola Hanssen, som hadde klare ambisjoner om å skape et kritisk opposisjonsblad. I *Folkevennen* spekulerte de rundt hva som var årsaken til at trønderne ikke hadde feiret dagen. Det skyldtes ikke den kongelige kunngjøringen der han ba om at dagen ikke skulle markeres, men snarere Stortingets henstilling om det samme.⁷⁵⁸ Den påstanden opprørte en innsender i *Adresseavisen*, som ba om en klargjøring av hva *Folkevennen* egentlig mente om saken: Hadde trønderne vært

⁷⁵¹ *Trondhjems borgerlige Realskoles alene privilegerede Adressecontours-Efterretninger*, 1.12.1826: 1–2. Samme artikkel ble trykket i *Drammens Tidende*, 14.12.1826: 2–3. Innsenderen markerte sitt liberale grunnsyn ved å sitere sir Richard Philips (1767–1840) og Michael Gottlieb Birckner i tekstens innledning.

⁷⁵² Det har ikke vært mulig å finne omtale av dommen i tidens blader. Åsmund Forfang har imidlertid lett frem dommen i protokollen for Trondhjems bytingrett og diskuterer den i sitt upubliserte manuskript (Forfang [2020]).

⁷⁵³ Resten av avsnittet bygger på Steen 1962: 92–100.

⁷⁵⁴ Undersøkelseskommissjonens forhandlinger er trykt i Christiania Byes Formænd 1828.

⁷⁵⁵ Steen 1962: 126–127.

⁷⁵⁶ Mykland 1996: 213.

⁷⁵⁷ Engelsåstrø 1999: 93–96.

⁷⁵⁸ *Folkevennen*, 11.2.1829: 66–67.

ulydige mot kongens bud?⁷⁵⁹ Hanssen kunne ikke forstå at noen kunne spørre om noe slikt, og svarte at det var «Pligt, saavel for Thrønderne som for hvilkensomhelst Nordmand» å adlyde kongens bud så lenge majestetens handlet i henhold til Grunnloven av 17. mai.⁷⁶⁰

Feiringen var naturligvis blitt et kontroversielt tema, men diskusjon om dagen var ikke ulovlig i utgangspunktet. Problemet var at det i disse tilsynelatende uskyldige setningene fantes en potensiell sprengladning av oppviglersk innhold. Det var nemlig mulig å tolke det dithen at *Folkevennen* implisitt oppfordret folket til å ignorere kongens bud så lenge kongen regjerte etter Grunnloven av 4. november, hvilket naturligvis var hva Karl Johan mente han gjorde. Justisdepartementet tok derfor initiativ til å ta ut tiltale mot Ola Hanssen, eller den han oppga som forfatter.⁷⁶¹

12. mai 1829 kom Hanssens sak opp i underretten i Trondhjem.⁷⁶² Hovedspørsmålene i rettsaken ble hvorvidt 17. mai kunne betraktes som Norges grunnlovsdato, og hvis ikke, om Hanssen hadde brutt noen lover ved å hevde det. Retten slo fast at 4. november var den riktige datoen for Grunnlovens undertegnelse, men mente samtidig at Hanssen ikke hadde opptrådt straffverdig ved å misforstå det juridiske rundt Grunnloven. Hanssens bemerkning kunne følgelig ikke regnes som en oppfordring til å trosse kongen. Både underretten og senere overretten i Trondhjem stift frikjente Hanssen.⁷⁶³ Rettsforfølgelsen ble likevel brukt som argument for å nekte *Folkevennen* portomoderasjon, og dets levetid ble dermed kort.⁷⁶⁴

Fem dager etter rettsaken mot Ola Hanssen sto det såkalte Torgslaget i Christiania, da militæret ble satt inn mot en fredelig ansamling av innbyggerne som nektet å fjerne seg fra Stortorget og gatene rundt.⁷⁶⁵ I europeisk skala var dette en lite alvorlig hendelse.⁷⁶⁶ Ingen geværskudd ble løsnet, ingen mistet livet. Men flere ble skadet av

⁷⁵⁹ *Trondhjems borgerlige Realskoles alene privilegerede Adressecontours-Efterretninger*, 17.2.1829: 1.

⁷⁶⁰ *Folkevennen*, 25.2.1829: 95.

⁷⁶¹ RA/S-1003/D/Da/L0058. Statsrådsavdelingen i Stockholm. Regjeringsinnstillinger 58 (1829), sak 996.

⁷⁶² Engelsåstrø 1999: 96–100

⁷⁶³ Kongen ble grundig underrettet av regjeringen om dommen, se RA/S-1003/D/Da/L0060. Statsrådsavdelingen i Stockholm. Regjeringsinnstillinger 60 (1829), sak 1383.

⁷⁶⁴ Se kapittel syv.

⁷⁶⁵ For en grundig nyere studie av Torgslaget, dets årsaker og følger, se Nilsson 2018. Nilsson kommer med en interessant nytolkning av hendelsene i Christiania 17. mai 1829. Fremfor å se innbyggernes opprørhet over hendelsene som et utslag av radikalisme eller patriotisme, fremhever han krenkelsen av deres rettigheter. Militæret ble satt inn mot en fredelig masse av medborgere, hvis eneste forbrytelse var å oppholde seg i byrommet (jf. Nilsson 2018: 23–31). For en gjennomgang av «slagets» hendelsesforløp og Henrik Wergelands rolle, se Storsveen 2004: 388–398.

⁷⁶⁶ Nilsson 2018: 12–13.

festningssoldatenes sabler, og i hovedstaden var forskrekkelsen stor over denne maktbruken mot sivilbefolkningen.

Allerede i 1826 hadde justisminister Poul Christian Holst uttalt til stattholder Sandels at det klokeste kongen kunne gjøre var å støtte oppunder feiringen.⁷⁶⁷ Ifølge Holst ville det føre til at interessen dalte raskt, mens motstand fra myndighetene kun ville forsterke folkets lyst til feiringen. Holst fikk mye rett i sin spådom. Torgslaget fikk raskt en mytisk status, blant annet gjennom den etterfølgende debatten og *Patrouillens* grundige dekning av undersøkelseskommissjonens arbeid, og det ble en så sentral del av den nasjonale fortellingen at feiringen av 17. mai deretter ble umulig å stanse.⁷⁶⁸ Stattholder Baltzar von Platen, som hadde tatt over for Sandels i 1827, ble etter Torgslaget så upopulær at stattholderembetet forble ubesatt frem til grev Wedel ble innsatt i 1836. Von Platen ble også den siste svenske adelsmann som virket som stattholder.

Etter Torgslaget ble konflikten tilspisset mellom de regjeringsvennlige og de venstreliberale. I et harmdirrende innlegg i *Morgenbladet* tok en anonym innsender et kraftig oppgjør med «en nyere politisk Faction i Norge» som han ga navnet «Rævbælgerne», eller revepelsene.⁷⁶⁹ En revepels var en listig person med lumske hensikter. Innsenderen refererte til den liberal-patriotiske opposisjonen som han mente hadde bragt splid mellom broderfolkene og misnøye med kongen gjennom sin misbruk av trykkefriheten. Disse «Demagogerne» utøvet «et forfærdeligt Aandstyrannie» ved å dominere den offentlige samtale. Trykkefriheten hadde derfor blitt «blot en Skygge, da, af Frygt for at blive miskjendt, Kongens og Folkets Venner, som dog ene vare istand til at udtrykke den sande Norske Nationalcharacter, ikke vovede paa at opløfte deres Stemme.»⁷⁷⁰ Mye av skylden for denne uheldige situasjonen ga innsenderen enkelte jurister, som hadde arbeidet for å utvide rommet for ytringer. Ingen navn ble nevnt, men følgende linjer var nok ment som et stikk til blant andre Jonas Anton Hielm:

En meget farlig Classe af Rævbælger ere hine juridiske Ordkløvere, der kan gjøre Sort til Hvidt, og Hvidt til Sort, og som, uden mindste Skaansel og Delicatesse, ublue i deres valgte Udtryk, dvæle ved Undersøgelser over Kongens og Regjeringens Foranstaltninger. Disse Mænd gjøre skammelig Misbrug af den ædle Trykkefrihed, i det de forstaae med mesterlig Kunst at holde sig stedse saa nær som mueligt, men dog *indenfor* den Vold, som Grundlovens § 100 drager, med de

⁷⁶⁷ Holst 1876: 175.

⁷⁶⁸ I tillegg til *Patrouillens* og de andre bladenes dekning, ble det gitt ut en mengde småtrykk som diskuterte Torgslaget, se for eksempel [Anonym] 1829a; [Anonym] 1829b; Møller 1829; Roosen 1829; Schiwe 1829.

⁷⁶⁹ «Om Rævbælgerne, en nyere politisk Faction i Norge», *Morgenbladet*, 29.7.1829: 5–7.

⁷⁷⁰ «Om Rævbælgerne, en nyere politisk Faction i Norge», *Morgenbladet*, 29.7.1829: 6.

Ord: *forsættligen* og *aabenbar*, for med desto større Virkning at afskyde forgiftede Pile imod det ædle Kongehjerte.⁷⁷¹

Artikkelen vakte harme, særlig i opposisjonskretser. En gruppe unge menn fra embetsstanden, Henrik Wergeland blant dem, tok med artikkelen til Galgeberg og «henrettet» den.⁷⁷² Også flere i regjeringen mislikte artikkelen fordi den skapte splid og uroligheter. I tillegg ser de ut til å ha fryktet at Karl Johan skulle tro på at det fantes et slikt «Rævbælger»-parti. Regjeringen sendte derfor en lang utgreiing til kongen, der de påpekte hvor urimelige påstandene i artikkelen var.⁷⁷³ Noen trykkefrihetssak ville de imidlertid ikke anbefale, ettersom artikkelforfatteren verken hadde fornærmet kongen eller noen navngitt privatperson.

Offentlighetens konfliktlinjer var imidlertid i rask endring. Rundt 1830 trådte en ny gruppe opposisjonelle for alvor inn i offentligheten, og deres hovedmotstander var ikke lenger kongen og regjeringen. En ny konfliktlinje oppsto: Bønder mot embetsmenn.

6.5 Bondepolitikken 1830–1837

Bøndene hadde deltatt i politikken på nasjonalt nivå helt fra 1814, men det var først rundt 1830 de ble mange nok, selvbevisste nok og samlede nok til å fremme sine standsinteresser på Stortinget.⁷⁷⁴ Den intensiverte bondeopposisjonen, med dens krav om lokalt selvstyre og en minimumsstat med lavest mulig skatter og minst mulig innblanding fra øvrigheten, fremsto som truende for de rådende elitene. De nye bladene som oppsto i samme periode, som var drevet for og delvis av bøndene, inntok en kraftfull opposisjon mot embetsmennenes dominans i lokalsamfunnene, deres påståtte maktmisbruk og pengesluket lønningene deres utgjorde.

Bøndenes ledende blad i perioden, Christiania-baserte *Statsborgeren*, lovet i sitt programskrift fra 1831 å «efterspore grundlovstridige og egenmægtige Foretagender» og rapportere om «Alt hvad der kan have skadelig Indflydelse, saavel paa enkelte Mennesker og Indretninger i Staten». Dette skulle gjøres med «Sandhedens og Frimodighedens

⁷⁷¹ «Om Rævbælgerne, en nyere politisk Faction i Norge», *Morgenbladet*, 29.7.1829: 6.

⁷⁷² Laache 1927: 125; Storsveen 2004: 398–399. Blant «bødlene» var også George Frederik von Krohg og Andreas Lind Broch, som begge var sentrale bidragsytere i *Statsborgeren* senere.

⁷⁷³ RA/S-1003/D/Da/L0060. Statsrådsavdelingen i Stockholm. Regjeringsinnstillinger 60 (1829), sak 1430.

⁷⁷⁴ Det mest omfattende arbeidet som er gjort på bondepolitikken de seneste år er Hommerstad 2012; Hommerstad 2014. Hommerstad har dokumentert hvordan lederskikkelser blant bøndene arbeidet for å etablere en konsensus blant bøndene helt fra 1814.

djærve Sprog» og *Statsborgerens* redaksjon ville «saaledes benytte Trykkefriheden i dens meest udstrakte Betydning». ⁷⁷⁵ Redaktør Peder Soelvold satte seg altså som mål å videreføre den samme svært liberale redaksjonelle linjen som Hielm-brødrene hadde fulgt, der det meste av det innsendte materialet fikk komme på trykk. I praksis hadde nok embetsmannskritisk stoff forrang, men Soelvold lot det aller meste av slik kritikk få spalteplass. I likhet med Hielm-brødrene skulle det etter hvert skaffe han vesentlige problemer.

Lignende blader ble på samme tid startet opp rundt om i landet: *Folkevennen* (1828–30), *Thrønderen* (1832–33) og *Flyvebladet* (1834–36) i Trondhjem, *Den Bergenske Kontrollør* (1832–35) i Bergen. I tillegg ble det gitt ut flere blader av og for opposisjonelle fra embets- og borgerstanden i Christiania. *Patrouillen*, 1820-tallets viktigste opposisjonsblad, ble fortsatt utgitt, men det slet i den nye konkurransesituasjonen, og redaktør Ludvig Mariboe ga opp driften i 1831. Blant de nye bladene var Peter Flors *Folkebladet* (1831–33) og boktrykker Jørgen Schiwes *Nyeste Skilderie af Christiania og Stockholm* (1828–33). Jonas Anton Hielm vendte tilbake til offentligheten som redaktør av *Almindeligt Norsk Maanedsskrift* (1830–32). I alle disse bladene fikk noen svært liberale unge menn fra embetsstanden, med Henrik Wergeland i spissen, slippe til. 1830-tallet var tiåret da eidsvollsgenerasjonens sønner ble toneangivende i offentligheten. Det gjaldt ikke bare på ytterste venstre fløy. I 1831 ble Adolf Bredo Stabell redaktør av *Morgenbladet*, og begynte langsomt å fylle det med mer meningsbærende stoff. Ved midten av tiåret sto *Morgenbladet* frem som det fremste organet til den moderate liberale opposisjonen. Som en motvekt til dominansen fra opposisjonelle stemmer i de meningsbærende bladene, ble *Vidar* (1832–34) startet av den moderat konservative kretsen rundt Johan Sebastian Welhaven. Utgivelsen av alle disse bladene ble muliggjort av en betydelig vekst i antallet boktrykkerier. ⁷⁷⁶

Parallelt med den intensiverte opposisjonen i Norge ble situasjonen i Europa mer urolig. I 15 år hadde stormaktene holdt Europa stabilt. Det hadde de gjort blant annet gjennom å utestenge radikale røster helt fra det politiske liv, og ved å føre en gradvis mer reaksjonær politikk utover 1820-tallet, som etter hvert også rammet de liberale. I 1830 brøt det ut opptøyer og revolusjoner i Frankrike, Belgia, Polen, Italia, Sveits og det tyske

⁷⁷⁵ Alle sitatene i dette avsnittet er fra den første artikkelen i *Statsborgerens* første utgave, *Statsborgeren* 3.7.1831: 1–2.

⁷⁷⁶ Jacobsen 1983: 133–141.

området. Det inspirerte norske opposisjonelle. *Almindeligt Norsk Maandesskrivt* trykket dikt av Wergeland og Bjerregaard som hyllet selvstendighetsbevegelsene rundt om i Europa.⁷⁷⁷ I *Statsborgeren* så Ludvig Wiese hendelsene i Europa i lys av den økte opposisjonen i forbindelse med stortingsvalgene i 1832.⁷⁷⁸ Han mente at «Ingen af disse fjerne Tildragelser ere uden Lære for oss». Omveltningene hadde ført til at «et forynget Liv er indtraadt i Nationen», og Wiese manet til fortsatt kamp for vern av Grunnloven og norsk selvstendighet.⁷⁷⁹ Også i Sverige skjedde det en liberal oppvåkning og en langt tydeligere opposisjon i pressen på 1830-tallet, anført av Lars Hiertas *Aftonbladet*.⁷⁸⁰ Det førte til en betydelig økning i antallet inndratte og rettslig forfulgte blader, i hovedsak drevet frem av en stadig mer konservativ og autoritær Karl Johan.⁷⁸¹ En slik intensivering fra kongen skjedde imidlertid ikke i Norge.

Bondepolitikken og bondebladene ble møtt med forferdelse og tidvis avsky fra deres meningsmotstandere, særlig etter at agitasjonen i bladene bidro til at majoriteten av representantene på Stortinget i 1833 enten var bønder eller tilhørte den liberale fløyen.⁷⁸² På samme tid så Karl Johan med bekymring på den ustabile situasjonen i Europa. Særlig fryktet han at Belgias vellykkede løsrivelse fra Nederland ville legitimere økt motstand mot unionen.⁷⁸³

Til tross for dette ble det kun ført to trykkefrihetssaker på kongens og regjeringens initiativ på 1830-tallet i Norge, hvorav kun én var mot *Statsborgeren* og kan knyttes til bondepolitikken. Den andre dreide seg om en fornærmelse av en utenlandsk makt i *Morgenbladet*, og den skal vi komme tilbake til senere. Det er flere årsaker til dette lave tallet. For det første hadde kongen og regjeringen innsett at det var svært vanskelig å straffe ytringer. Kampen for trykkefriheten som hadde blitt ført tiårene i forveien, kombinert med at bladutgiverne hadde blitt bedre i å manøvrere trykkefrihetens grenseland, sørget for det. For det andre, og det var antagelig viktigere, var de nye

⁷⁷⁷ Munch 1965: 9–10, 24–25. Blant diktene som sto på trykk var Wergelands oversettelse av «La Varsoviene» og «Den Pohlske Nationalsang», som begge hyllet polakkenes frihetskamp i 1830–31. En oversettelse av Victor Hugos dikt «Friheten i 1830» kunne også leses i bladet. Wergelands dikt «Nicolais», som sto på trykk i Studentersamfundets håndskrevne blad, hyllet også polakkenes frihetskamp, samtidig som det kom med et kraftig angrep på tsar Nikolaj. Se Nilsen 2014: 124.

⁷⁷⁸ *Statsborgeren*, 30.12.1832: 1–15.

⁷⁷⁹ *Statsborgeren*, 30.12.1832: 12. Wiese nevnte spesifikt «Juli-Revolusjonen, Hambadker-Fæsten, Birminghamer-Foreningen, Tildragelserne i Polen, Belgien, Bologna, Rom, München, Hanover».

⁷⁸⁰ Nordmark 2001: 18–55.

⁷⁸¹ Tabeller over inndratte og tiltalte svenske blader finnes i Boberg 1989: 209. Se også Nordmark 2001: 47–55; Höjer 1960: 304–354.

⁷⁸² Seip 1974: 149.

⁷⁸³ Höjer 1960: 234.

bladenes brodd rettet mer mot embetsmennene enn mot kongens politikk. Dermed ble det mindre viktig for Karl Johan å slå ned på dem. Embetsmennene som følte seg urettmessig krenket eller forulempet måtte føre saken i rettssystemet selv, noe de også gjorde i stor skala etter hvert. Det førte til at flere blader ble straffet med bøter, og både Ola Hanssen, Peder Soelvold og flere andre til slutt fikk den beryktede tremarksmannsstraffen. For det tredje kunne Karl Johan fremdeles bruke portomoderasjonen som sensurmiddel dersom han følte at det krevdes.

Saken mot *Statsborgeren* ble reist i 1834, etter at bladet hadde trykket to harselerende dikt om finansminister Jonas Collett.⁷⁸⁴ Bakgrunnen var at Collett hadde mottatt et gratiale på 3000 spesidaler av Stortinget i 1833. Påskjønnelsen kom for arbeidet han hadde gjort for å bedre landets finanser, for arbeidsbyrden han hadde tatt på seg ved å fungere som landets førsteminister i tillegg til finansministerposten, og for hans innsats for formannskapslovene.⁷⁸⁵ I utgangspunktet var Collett en populær mann, også blant de opposisjonelle: Forslaget om gratialet kom faktisk fra bonderepresentanten Teis Lundegaard og ble vedtatt mot kun to stemmer. Men fortsatt stilte noen i de mest antielitistiske, regjeringskritiske og ikke minst spareivrige bondekretsene seg helt uforstående til at en allerede bemidlet og vellønnet embetsmann skulle motta en ytterlige begunstigelse fra staten. I det andre smedediktets andre og femte strofe kom forbitrelsen over Collett tydeligst frem:

Thi Penge har han just behov
For sig og Slægten svare;
I Fillehuus han gjerne grov,
Naar Penge kun der vare
Med Statens Gods han laster sig,
I Gjerrighed han svirer;
Indbilder os vor Stat er rig,
Og viser frem Papirer.⁷⁸⁶

Som ved Bestikkelser og Kneb
Han fik paa sidste Thinget,
Da største Opponent beskeed
Sig ganske ubetinget.
Hvad Nytte har vel C--let gjort
For Staten i det Hele?
Mon andet ædelt Godt og Stort,
End egen Kage mælet.⁷⁸⁷

⁷⁸⁴ *Statsborgeren*, 12.1.1834: 89–92.

⁷⁸⁵ Steen 1962: 316–317.

⁷⁸⁶ *Statsborgeren*, 12.1.1834: 91.

⁷⁸⁷ *Statsborgeren*, 12.1.1834: 92.

Budskapet var ikke til å misforstå, godt hjulpet av den tilsiktet dårlige maskeringen av navnet hans: Collett var en overstadig grådig og uærlig mann som hadde gjort seg rik på den fattige norske statens bekostning. Diktene mot Collett var helt klart noe av det drøyeste som hadde stått på trykk i landet siden 1814.

Et par uker etter diktene traff offentligheten, sendte Collett en av sine regelmessige rapporter til Karl Johan. I brevet forsøkte Collett å vise at han hevet seg over slike anonyme angrep. Diktene hadde vakt en del oppsikt på grunn av den ondsinnede måten de var skrevet på, men det var ingen opplyste og fornuftige menn som lot seg overbevise av innholdet, mente han. Collett ville også vente med å foreta seg noe mot forfatteren til den lovede fortsettelsen av diktene var publisert.⁷⁸⁸

I svaret sitt skrev kongen at han hadde lest førsteministerens rapport «med indignasjon, men uten overraskelse».⁷⁸⁹ Samtidig uttrykte Karl Johan medfølelse med Collett. Kongen hadde imidlertid tiltro til at Collett, med hans sjelsenergi og karakterstyrke, var i besittelse av evnen til å heve seg over slike sjalusidrevne angrep og dermed gjøre dem kraftløse. Collett forsøkte altså å avdramatisere situasjonen, men Karl

⁷⁸⁸ BFA, Karl XIV Johans arkiv, Norvège: brev och rapporter från och om Norge, boks 214. Jonas Colletts rapport til Karl Johan, 24.1.1834. I rapporten sto det følgende om diktene i *Statsborgeren*: «Dans le Numéro de la gazette 'Statsborgeren' qui vient de paraître le 12 de ce mois, 2 articles sont insérés qui semblent dirigés contre ma personne, et qui ont fait quelque éclat à raison de la malignité visible avec laquelle ils sont écrits. Le bruit avait généralement dénoncé comme l'auteur le lieutenant Hadeln, qui, sollicitant le poste vacant du secrétaire d'Etat, s'était présenté chez moi, et, quand je n'avais pu sans dissimulation lui donner aucune espérance, vu la concurrence déjà existante avait dit à un de ses amis qu'il se sentait provoqué d'écrire dans les feuilles publiques. Mr. Hadeln vient cependant dans le Morgenblad du lundi dernier de démenter publiquement qu'il soit l'auteur de l'article dans le Statsborger. Les faits qu'on m'a imputé dans ses articles sont si dénués de toute vraisemblance et ont une apparence presque évidente d'être écrits d'un insensé, que je suis bien indéterminé, vu que mon nom n'est pas-clairement indiqué, si je dois faire quelque démarche à ce sujet; En attendant la continuation qui est promise, on pourrait peut-être mieux apprendre où aboutit l'auteur anonym. Tant que je suis honoré de la confiance de mon Roi aussi judicieux que juste et gracieux, ainsi que de celle de la partie éclairée de mes concitoyens, je ne dois sûrement pas être étonné de déplaire à quelque individu malveillant qui m'envie ce bonheur, ou de voir le dépit s'énoncer dans une feuille publique qui ne fait aucun choix de des articles. Votre Majesté daignerait se souvenir gracieusement, conformément à ce que j'ai eu l'honneur de mentionner auparavant que les 3000 Species, accordés à moi par le dernier Storthing ne sont touchés, et que la dite somme d'autant moins peut être mise dans aucune banque étrangère que je ne puis la regarder comme ma propriété incontestable ni comme placée à ma disposition. Heureusement j'ai toute raison de croire que ces articles ont excités l'indignation générale contre l'auteur anonyme et qu'ils n'ont pu m'abaisser du tout aux jeux des gens honnêtes et censés.»

⁷⁸⁹ NB, Ms.4° 2980: VII. Brev fra Karl Johan til Jonas Collett, 10.2.1834. Min oversettelse. I brevet sto det følgende om diktene i *Statsborgeren*: «J'ai appris avec indignation, mais sans étonnement, par Votre rapport du 24 Janvier, la sortie reprehensible qu'on s'est permise contre vous dans la Feuille du *Statsborgeren*. Une longue expérience m'a prouvée que c'est aux citoyens les plus recommandables que la calomnie s'attache de préférence, et je ne suis donc pas surpris que Vous n'avez pu échapper à son venin. Mais comme Vous le dites Vous-même, la confiance de Votre Roi et de la partie éclairée de Vos compatriotes doit Vous consoler de la malignité des envieux. Lorsque comme Vous, on possède l'énergie de l'ame et une aménité de caractère, si rare de nos jours, on peut être fort du témoignage de sa conscience et mépriser les efforts impuissants de la jalousie.»

Johan fyrte seg opp likevel. Antagelig var den trøsten kongen ga Collett drevet av hans egen lettforførmelighet og oppfarehet.

Naturlig nok var ikke kongens støttende ord nok, verken for kongen eller regjeringen. Finansministerens ære måtte beskyttes, og de kunne ikke tillate at det offentlige ordskiftet skulle bli en arena for hetsende personangrep mot landets høyeste embetsmenn. Det kom heller aldri noen fortsettelse på diktene. Regjeringen bestemte likevel at det måtte tas ut tiltale mot *Statsborgeren*.⁷⁹⁰ I tillegg vedtok Karl Johan at bladet skulle miste retten til portomoderasjon (se neste kapittel).

Etter kort tid begynte det å gå rykter i hovedstaden om at det var løytnant Jens Henrik von Hadeln som hadde skrevet diktene. Hadeln var raskt ute og avviste ryktene gjennom et innlegg i *Morgenbladet*.⁷⁹¹ Det samme gjorde han i *Statsborgeren*, der Soelvold også bekreftet at Hadeln ikke hadde noe med diktene å gjøre.⁷⁹² Men det var mye som pekte til at løytnanten var forfatteren. Han var etter sigende bitter på Collett etter blant annet å ha fått en søknad om å bli statssekretær avvist.⁷⁹³ Året før diktene sto på trykk, hadde Hadeln samlet underskrifter blant bønder i Valdres til en anmodning til kongen om å skifte ut sine rådgivere og særlig Collett. Det var ikke sømmelig oppførsel for en yrkesoffiser, og han ble fraktet til hovedstaden av kompaniet sitt. Der fortsatte han sine utfall mot regjeringen, blant annet ved å påstå at de hadde bestukket det foregående Stortinget med 400 000 spesidaler.⁷⁹⁴ Saken ble ekstra betent fordi Hadeln var

⁷⁹⁰ RA/S-1001/A/Ab/L0038. Statsrådssekretariatet. Kongelige resolusjoner 38 (1834), nr. 241. Om det var Justisdepartementet eller Finansdepartementet som gikk inn for dette, har det ikke vært mulig å finne ut av. Vedtaket har ikke vært mulig å spore opp i noen av de aktuelle protokollene. Jf. RA/S-1003/D/Da/L0090. Statsrådsavdelingen i Stockholm. Regjeringsinnstillinger 90 (1834); RA/S-1001/A/Ae/L0022. Statsrådssekretariatet. Den norske regjerings forhandlingsprotokoll for innstilte saker 22 (1833–1834); RA/S-1001/A/Ad/L0036. Statsrådssekretariatet. Den norske regjerings forhandlingsprotokoll for avgjorte saker 36 (1834).

⁷⁹¹ *Morgenbladet*, 21.1.1834: 3.

⁷⁹² *Statsborgeren*, 26.1.1834: 135–136.

⁷⁹³ Munthe 1907: 65. Det samme rapporterte Collett om til Karl Johan i januar, jf. BFA, Karl XIV Johans arkiv, Norvège: brev och rapporter från och om Norge, boks 214. Jonas Colletts rapport til Karl Johan, 24.1.1834.

⁷⁹⁴ *Morgenbladet*, 15.4.1834: 1.

yrkesoffiser. Hadelns oppførsel gjennom våren ble rapportert til Karl Johan av Collett.⁷⁹⁵

I svaret til Collett var kongen tydelig på at løytnanten måtte straffes.⁷⁹⁶

Saken fikk imidlertid en ny vending. Collett kunne også rapportere om at Soelvold i et forberedende rettsmøte igjen hadde nektet for at Hadeln var forfatter.⁷⁹⁷ Han sto dermed selv ansvarlig. Men under rettssaken i Christiania bytingrett oppga Soelvold som forfatter den 67 år gamle tidligere stortingsmannen Jens Johan Vangensteen.⁷⁹⁸ Collett hadde lite tro på at denne mannen, som «lenge har blitt regnet som imbesil av alder og sykdom», hadde forfattet stykkene.⁷⁹⁹ Skal vi tro Collett, var det en utbredt opfatning i hovedstaden at Soelvold hadde klart å overbevise Vangensteen om å ta på seg

⁷⁹⁵ BFA, Karl XIV Johans arkiv, Norvège: brev och rapporter från och om Norge, boks 214. Jonas Collets rapport til Karl Johan, 18.4.1834. I rapporten sto det følgende om Hadeln: «Je viens de lire une lettre, adressée au général Stabell de l'auditeur Thaulow, qui a été chargé par la brigade de faire tenir une interrogatoire dans l'affaire du lieutenant Hadeln, suivant laquelle il doit être prouvé que le dit lieutenant a débité dans ses harangues aux paysans de telles calomnies envers le gouvernement comme par exemple, que le Conseil était une bande des brigandes, qui avait pris de la caisse d'Etat une somme de 400'000 Species pour corrompre le dernier Storthing etc. etc. Ces expressions et d'autres semblables, qui paraissent témoigner plus d'une aliénation d'esprit que des intentions préméditées, ont causé l'arrestation du lieutenant Hadeln et son transport dans-la forteresse ici, où il doit être rétenu jusqu'à ce que des mesures ultérieures à son égard seront pris de la part de la brigade.»

⁷⁹⁶ NB, Ms.4° 2980: VII. Brev fra Karl Johan til Jonas Collett, 23.4.1834. I brevet sto det følgende om *Statsborgeren* og Hadeln: «À côté de tout ce que Vous m'annoncez de bien dans Vos rapports et qui ne peut que nous donner la plus vive satisfaction, il y a aussi deux objets désagréables, savoir: L'article inconvenant du *Statsborgeren* et la conduite extravagante du Lieutenant Hadeln. L'un et l'autre doivent nous faire de la peine, attendu qu'ils font naître de mauvaises impressions qui peuvent réjaillir sur la nation en général et sur l'armée en particulier. Il paraît donc nécessaire de faire terminer au plutôt ces affaires d'après les lois. Les nouvelles que j'ai reçu de la Norvège, m'annoncent que la conduite du Lieutenant Hadeln a excité une forte animadversion. Il ne pouvait pas en être autrement.» Også justisminister Holst sendte rapporter om *Statsborgeren* til Karl Johan, jf. RA/PA-0040/F/Fb/L0022/0002. Bruddstykker uten datum av rapporter, bl.a. om «*Statsborgeren*», sannsynligvis fra 1834.

⁷⁹⁷ BFA, Karl XIV Johans arkiv, Norvège: brev och rapporter från och om Norge, boks 214. Jonas Collets rapport til Karl Johan, 11.4.1834. I rapporten sto det følgende om *Statsborgeren*: «Après que quelque tems s'était passé par la protestation légale pour savoir si le redacteur de la gazette '*Statsborgeren*' voulût nommer le vrai auteur du produit, dont il sera jugé maintenant, à raison de ce que le dit redacteur Soelvold se trouvait toujours en voyage quand les récors se présentèrent chez lui, cet acte eût lieu enfin il-y-a quelques jours. Mais comme nul auteur n'a été nommé, le redacteur vient d'être cité devant la cour de cette ville, où l'avocat du gouvernement a demandé dans son plaidoyer, qu'il soit condamné à peine infamante d'amende de 3 marcs et d'être renfermé quelque tems dans la maison de correction, ainsiqu'à payer les frais et les dépens du procès. Le redacteur sollicita un ajournement de 6 semaines pour sa defense, mais le tribunal ne lui accorda que 14 jours. C'est la position où se trouve maintenant cette affaire.»

⁷⁹⁸ SAO/A-11543/F/Fd/L0010. Christiania byfogd, domsprotokoll, 22.11.1831– 8.3.1836. Sak nr. 62/1834, 9.4.1835: Regjeringsadvokaten mot Jens Johan Vangensteen.

⁷⁹⁹ BFA, Karl XIV Johans arkiv, Norvège: brev och rapporter från och om Norge, boks 214. Jonas Collets rapport til Karl Johan, 18.4.1834. Min oversettelse. I rapporten står det følgende om Vangensteen: «Le redacteur de la gazette "*Statsborgeren*" vient enfin de nommer l'auteur des vers injurieux dans son journal, dont il est mis maintenant en jugement. Un vieux litterateur Wangenstein, qui déjà longtems a été regardé comme imbecile d'âge et de maladie, est celui, que le redacteur a indiqué, mais on croit en général, qu'il n'est pas le vrai auteur de l'injure en question, mais qu'il a été persuadé du redacteur Soelvold de se charger de la responsabilité à cet égard.»

forfatterskapet og dermed det strafferettslige ansvaret. Ryktet om at han hadde blitt betalt av Soelvold dementerte Vangensteen i *Morgenbladet*.⁸⁰⁰

Vangensteen ble uansett dømt til å bøte sine tre mark og til seks måneder i tukthus. Det var en streng straff sammenlignet med andre ærekrenkelsesdommer fra samme domstol. Normalt ble den tiltalte enten dømt til vanlige bøter eller kun som tremarksmann, samt til å betale saksomkostningene.⁸⁰¹ Det er mulig tukthusstraffen kom i tillegg på grunn av Colletts status.

Dommen ble anket av Vangensteen, og i overretten i 1837 ble det slått fast at det faktisk hadde vært Hadeln som skrev diktene.⁸⁰² Da var imidlertid Vangensteen avgått ved døden, og Hadeln ble erklært som så sinnsforvirret at han ikke kunne være strafferettslig ansvarlig. Justisdepartementet vurderte også å gå til sak mot Soelvold for å ha oppgitt feil forfatter, men gikk bort fra det ettersom Soelvolds tremarksdommer i 1835 hadde ført til at han «for lengst er Gjenstand for almindelig Foragt.»⁸⁰³ De sosiale konsekvensene av en slik dom var betydelige, hvilket selvfølgelig var formålet med straffen.

Det var nettopp ved ærekrenkessaker og tremarksdommer Peder Soelvold virkelig ble rammet gjennom rettssystemet. Totalt ble han dømt fem ganger.⁸⁰⁴ Tre ganger ble straffen bøter, mens to ganger, begge i oktober 1835, ble han dømt til å bøte sine tre mark og ble dermed stemplet som en æreløs løgner. Da hadde allerede store deler av opposisjonen vendt han ryggen (mer om det i kapittel syv). Han maktet ikke å betale bøkene sine, og rømte hovedstaden kort tid etter. De to sakene fra oktober 1835 kom opp i overretten i 1837 og 1840, med Jonas Anton Hielm som Soelvolds forsvarer.⁸⁰⁵ Der ble tremarksstraffen ble opphevet, og Soelvold måtte kun betale saksomkostningene. Med alle bøkene som hang over han, og det sosiale stigmaet ved å bli dømt æreløs, ble det likevel umulig for han å gjeninnta en posisjon i det offentlige liv.

⁸⁰⁰ *Morgenbladet*, 3.5.1834: 2.

⁸⁰¹ For eksempel følgende saker endte med tremarksmannsstraff og krav om å betale saksomkostninger: SAO/A-11543/F/Fd/L0010. Christiania byfogd, domsprotokoll, 22.11.1831–8.3.1836. Sak nr. 37/1833, 1.8.1833: Byfogd Andreas Olsen mot Reynertsen; Sak nr. 134/1835, 15.10.1835: Veinspektør, løytnant C. C. Buchholtz mot Soelvold; Sak nr. 27/1835, 22.10.1835: Lensmann Peter Sjøbye mot Soelvold. Se Nymark 2014: 100–101 for en oversikt over dommene mot *Statsborgeren* i Christiania byting.

⁸⁰² *Den Norske Rigstidende*, 8.8.1837: 1. Se også Munthe 1907: 68.

⁸⁰³ *Den Norske Rigstidende*, 8.8.1837: 1.

⁸⁰⁴ Nymark 2014: 100.

⁸⁰⁵ Høverstad 1930: 233, 240.

6.5.1 Fornærmelser av fremmede makter

Den andre saken som ble rettsforfulgt av kongen og regjeringen på 1830-tallet var en artikkel i *Morgenbladet* i 1834.⁸⁰⁶ Den samme artikkelen ble trykket fem dager senere i *Aftonbladet*.⁸⁰⁷ I artikkelen ble de nyopprettede rådgivende provinsstenderforsamlingene i Danmark diskutert. Artikkelforfatteren rettet kritikk både mot trykkefrihetssituasjonen i Danmark og mot arveprins Christian Frederik og hans sønn Frederik Carl Christian (den senere Frederik VII). Det mest brennbare i artikkelen var imidlertid at forfatteren spekulerte i om ikke danskene ønsket en skandinavisk forening under det bernadotteske dynasti. Dersom Karl Johan lot en slik ytring passere, kunne det skaffe han diplomatiske utfordringer.

Regjeringen i Christiania skjønnte at dette var noe som ville opprøre Karl Johan, og de sendte derfor en redegjørelse til kongen. Justisdepartementet synes artikkelen var «usømmelig», men den inneholdt antagelig ikke noe ulovlig. Derfor ville saksanlegg, foruten å virke urettferdig, kun «tjene til at compromittere den executive Magt, og svække dens og Lovenes Anseelse.»⁸⁰⁸ Justisdepartementet frarådet derfor å ta ut tiltale. Det samme gjorde regjeringsadvokaten «fra ethveert Synspunkt paa det bestemteste».⁸⁰⁹

Regjeringen sa seg enig, men tilførte at de ikke så seg «istand til at bedømme hvorvidt politiske Hensyn maatte gjøre en Actions Anlæg nødvendig».⁸¹⁰ Noen slike politiske hensyn var det visst viktig å ta, for da regjeringen sendte fra seg sin innstilling var distribusjonen av utgaven av *Aftonbladet* allerede beordret stanset av Karl Johan, og den norske statsministeren i Stockholm, Severin Løvenskiold, hadde fått ordre fra kongen om at *Morgenbladet* måtte rettsforfølges.⁸¹¹ Det var imidlertid ikke noen danske diplomater i Stockholm som krevde rettslige skritt.⁸¹² Saksanlegget ser ut til å ha skjedd på Karl Johans eget initiativ, muligens for å markere tydelig at utenrikspolitiske spekulasjoner om Nordens fremtid ikke hadde noe i pressen å gjøre.

Da *Nationalbladet* ble rettsforfulgt for omtale av tsar Alexander i 1821, var det kun artikkelen som også inneholdt fornærmelser mot Karl Johan som Hans Abel Hielm ble dømt for. Denne rettspraksisen ble videreført da *Morgenbladets* utgiver Rasmus Hviid

⁸⁰⁶ «Damarks Provinsialstænder», *Morgenbladet*, 9.6.1834.

⁸⁰⁷ Boberg 1989: 77.

⁸⁰⁸ RA/S-1003/D/Da/L0093. Statsrådsavdelingen i Stockholm. Regjeringsinnstillinger 93 (1834), sak 4702.

⁸⁰⁹ RA/S-1003/D/Da/L0093. Statsrådsavdelingen i Stockholm. Regjeringsinnstillinger 93 (1834), sak 4702.

⁸¹⁰ RA/S-1003/D/Da/L0093. Statsrådsavdelingen i Stockholm. Regjeringsinnstillinger 93 (1834), sak 4702.

⁸¹¹ Boberg 1989: 77. Det innebar at 2164 eksemplarer av *Aftonbladet* ble holdt igjen.

⁸¹² Boberg 1989: 77.

sto for retten i 1835.⁸¹³ Hviid ble frikjent, og regjeringen anbefalte kongen å ikke insistere på en ankesak. I Sverige ble også *Aftonbladets* redaktør Lars Hierta ble frikjent for sin tilsvarende tiltale.⁸¹⁴

En lignende sak dukket opp i 1836, da *Søndagens Intelligents-Sedler* trykket et innlegg om Karl Johans tidlige oppløsning av Stortinget. Regjeringen uttalte til kongen at artikkelforfatteren også hadde kommet med «fornærmelige Yttringer mod forskjellige regierende Personer i Europa, hvilke alle ere i venskabelig forstaaelse med de under Deres Majestæts Scepter forenede Rige.»⁸¹⁵ Men igjen anbefalte de å ikke gå til sak, ettersom frifinnelse var mest sannsynlig. Regjeringen konkluderte derfor med at det fra «det Offentliges Side ingen Foranstaltning maa blive at træffe, med mindre nogen fremmed Magt maatte ytre Ønske om, eller andre politiske Hensyn» tilsa det.⁸¹⁶ Det ble ingen tiltale.

Høyesterettsadvokat Hans Christian Petersens mening ble også hentet inn. Petersen uttalte seg svært kritisk til artikkelforfatterens innbilskhet, overmot og frekkhet, men hans anbefaling var likevel å ikke gjøre noe. Det var bedre å ignorere slike ytringer enn å gi dem oppmerksomhet:

Det er almindelig bekiendt at Forfatteren til, den politiske Deel af det ovenmeldte lidet anseede og læste Blad er en ung Person, der heller burde anvende sin Tid til at samle nyttige Kundskaber, end som umydigt Barn at agere Dommer over Europas politiske Anliggender, og der er vistnok, at det omhandlende Stykke har vakt almindelig Misbilligelse. Langt hensigtsmæssigere synes det derfor, at overlade et saadant Product, efter at den offentlige Mening forud har vurderet det efter Fortieneste, til total Forglemmelse, end ved offentlig Foranstaltning at henlede Opmærksomheden paa samme, derved bringe den noksom opblæste Forfatter paa den Tanke, at han ansees for en vigtig og betydende Person, give ham og Ligesindede Anledning til at skribe over Pressens Forfølgelse, og saaledes maaske forskaffe ham Enkeltes Sympathier, der ellers ikke var bleven ham til Deel.⁸¹⁷

På sett og vis oppsummerte Petersen det som etter hvert hadde blitt en tydelig praksis hos kongen og regjeringen. De mislikte mye som ble skrevet i norsk offentlighet, men siden sjansen for frifinnelse var så høy, og på grunn av den negative oppmerksomheten trykkefrihetssakene fikk, var det som oftest bedre å la det forbigå i stillhet.

⁸¹³ Dommen 26. februar 1835 er referert i RA/S-1003/D/Da/L0098. Statsrådsavdelingen i Stockholm. Regjeringsinnstillinger 98 (1834), sak 5500.

⁸¹⁴ Boberg 1989: 77; Nordmark 2001: 51–52.

⁸¹⁵ RA/S-1003/D/Da/L00110. Statsrådsavdelingen i Stockholm. Regjeringsinnstillinger 110 (1836), sak 829b.

⁸¹⁶ RA/S-1003/D/Da/L00110. Statsrådsavdelingen i Stockholm. Regjeringsinnstillinger 110 (1836), sak 829b.

⁸¹⁷ RA/S-1003/D/Da/L00110. Statsrådsavdelingen i Stockholm. Regjeringsinnstillinger 110 (1836), sak 829b.

Lignende refleksjoner gjorde Karl Johan seg rundt situasjonen i Sverige, men trykkefrihetens stilling og kongens muligheter for maktbruk mot pressen var ikke lik i de to landene.

6.6 Sammenligning med Sverige

Karl Johans håndtering av pressen i Sverige var vesentlig hardere enn i hans andre kongerike. I årene fra 1812 til 1844 ble det tatt ut tiltale mot 76 trykksaker, hvorav 56 var periodiske skrifter og resten frittstående utgivelser.⁸¹⁸ Til sammenligning ble det tatt ut tiltale mot omtrent 17 blader av kongen og regjeringen i Norge i omtrent samme periode. På tross av det relativt høye antallet rettsforfulgte svenske blader, var Karl Johan også i Sverige tilbakeholden med å bruke rettslig tiltale som sensurmiddel. De endte ofte med frifinnelser, og svært mange av domfellelsene innebar kun bøter. I de tilfellene der det var mulig, foretrakk han å bruke den såkalte *inndragningsmakten*. Et inndratt blad mistet tillatelsen til å bli utgitt, samtidig som det aktuelle nummeret med den uønskede ytringen ble krevd innlevert til myndighetene. Inndragningsmakten ble brukt til sammen 63 ganger mot svenske blader i løpet av Karl Johans tid som kronprins og konge.⁸¹⁹

Hovedårsaken til at pressen i de to landene ble behandlet ulikt, var at kongen hadde flere og bedre maktmidler i Sverige enn i Norge. I 1814 godtok Karl Johan det meste av Eidsvollsgrunnloven uten større endringer for å unngå en forlenget konflikt med det norske folk. Som vi allerede har sett, var Grunnlovens paragraf 100 et veritabelt hinder for en konge med ambisjoner om kontroll av offentlige ytringer. I Sverige hadde derimot Karl Johan deltatt i utformingen av den svenske trykkefrihetsforordningen av 1812. Denne lovteksten hadde grunnlovsstatus, og var en vesentlig innstramming av en tilsvarende trykkefrihetsforordning som hadde blitt vedtatt bare to år tidligere, og som verken Karl Johan, regjeringen eller flertallet i Riksdagen var fornøyd med, ettersom den ga for lite kontroll over pressen i en særdeles turbulent tid.⁸²⁰ Innføringen av den nye forordningen i 1812 var imidlertid grunnlovsstridig. Behandlingen skjedde for raskt og konstitusjonskomiteen fikk ikke tilstrekkelig anledning til å uttale seg.⁸²¹ Den viktigste

⁸¹⁸ Boberg 1989: 73.

⁸¹⁹ Boberg 1989: 203–206.

⁸²⁰ Sverige hadde og har flere separate lover med grunnlovsstatus, mens i Norge var Grunnloven er en samlet tekst.

⁸²¹ Boberg 1989: 56. I likhet med i Norge foreskrev den svenske regjeringsformen av 1809 at en kongelig proposisjon først kunne voteres over på den etterfølgende Riksdagen.

endringen Karl Johan fikk gjennom i 1812 var innføringen av inndragningsmakten. I tillegg fjernet 1812-forordningen en del forsterkende uttrykk som «tydligt», «uppenbart» og «klart uttrykt».⁸²² Det skulle gjøre det enklere å straffe ytringer med tvetydig innhold eller pakket inn i allegorier. Her er det en klar parallell til den norske trykkefrihetsparagrafens formulering om at en ytrings innhold måtte være «forsetligen og aabenbar» for å kunne straffes, to ord som fremstår enda mer betydningsfulle i lys av den svenske utviklingen. En siste endring fra 1810 til 1812 var at forfattere og utgivere erstattet boktrykkerne som rettslig ansvarlig for ytringene i et blad.

Noen ytterligere faktorer bidro at Karl Johan forfulgte den svenske pressen mer intenst enn den norske. Svenske blader var mer utadrettede enn sine norske kolleger, og tillot seg i større grad å kommentere forhold utenriks. I motsetning til i Norge fantes det hjemmel i det svenske lovverket for å straffe fornærmelser mot utenlandske makter eller statsoverhoder. Karl Johan foretrakk imidlertid å bruke inndragningsmakten for å sanksjonere slike ytringer.⁸²³

I tillegg spilte kongens tilstedeværelse i Stockholm inn. Den gjorde at han enklere kunne følge med på hva som ble ytret offentlig, til tross for at han heller ikke der forsto språket. Nærheten til hoffkansleren, regjeringsmedlemmet med et spesielt ansvar for å håndtere trykkefrihetssaker, gjorde at overtramp i offentligheten kunne forfølges med mer fasthet. Den tettere, muntlige kommunikasjonen må ha gjort det enklere for Karl Johan å instruere sitt regjeringsmedlem. Hoffkanslerrollen var i seg selv en vesentlig forskjell på de to landene. Som nevnt i kapittel fire, hadde ikke Justisdepartementet i Norge det samme formaliserte ansvaret for å følge med på alle potensielt ulovlige ytringer. Til tross for at 1812-forordningen forbød hoffkansleren videre befatning med trykkefrihetssaker etter de var oversendt til justiskanslerens bord, fikk hoffkanslerne Schultzenheim og Hartmansdorff ved flere anledninger domstolene og påtalemyndighetene til å rette seg etter sine formaninger.⁸²⁴

I 1815 ble det etter initiativ fra Karl Johan vedtatt at juryer skulle dømme i alle trykkefrihetssaker i Sverige.⁸²⁵ Som vist i forrige kapittel, kjempet Karl Johan for en lignende ordning i Norge i 1818 og 1821, men det ble avvist av Stortinget. Juryordningen i Sverige virket mot sin hensikt. Mellom 1810 og 1814 endte kun 1 av 9 trykkefrihetssaker

⁸²² Boberg 1989: 52–53.

⁸²³ Boberg 1989: 75–76.

⁸²⁴ Nordmark 2001: 51; Boberg 1989: 109.

⁸²⁵ Dette avsnittet bygger på Boberg 1989: 95–103.

med frifinnelse. Etter innføringen av jury ble over halvparten av de tiltalte, 40 av 72, frifunnet. Dette skjedde til tross for at hoffkanslerne forsøkte å påvirke valg av jurymedlemmer.⁸²⁶ En årsak til de mange frifinnelsene var at stemmene til seks av de ni jurymedlemmene krevdes for at en tiltalt skulle bli dømt. Karl Johan angret etter hvert så mye på innføringen av juryer at han sannsynligvis var villig til å gi fra seg inndragningsmakten i bytte mot at juryene ble borte.⁸²⁷

Domstolene i Norge opptrådte i trykkefrihetssaker mer uavhengig enn de svenske. Særlig gjaldt det den norske Høyesterett, som inntok et langt fra selvsagt liberalt standpunkt i det viktige avklaringsarbeidet mellom 1799-forordningen og Grunnlovens paragraf 100. Grunnlovskonservatismen og patriotismen som på samme tid begynte å bre seg i landet spilte inn her. Den svenske trykkefrihetsforordningen av 1812 var både grunnlov og straffelov, og behovet for rettslige avklaringer var dermed mindre. Domstolene i Sverige ble imidlertid mer presset av hoffkansleren til å utføre den utøvende makts vilje i enkeltsaker. Nærheten til konge og regjering spilte med andre ord inn.

De mange frifinnelsene i de svenske trykkefrihetssakene, kombinert med at mange av domfellelsene kun endte med bøtestraff, førte til at Karl Johan ble mer og mer tilbakeholden med å bruke rettssystemet mot de svenske bladene. Rettslig tiltale måtte kun tas ut dersom lovbruddet var åpenbart og domfellelse var nærmest garantert.⁸²⁸ Ifølge Karl Johan ville en frifinnelse sette anklageren i et dårlig lys, og kunne i tillegg føre til offentlige diskusjoner som spredde de uønskede meningene ytterligere.⁸²⁹ Antallet tiltaler kunne dermed vært vesentlig høyere dersom systemet hadde fungert mer til kongens fordel. Kongen foretrakk som nevnt å bruke inndragningsmakten, og antallet inndragninger økte kraftig på 1830-tallet.⁸³⁰

En tydelig forskjell på Sverige og Norge var nettopp håndteringen av de nye opposisjonsbølgene på 1830-tallet. Den mer ustabile situasjonen i Europa etter julirevolusjonen forsterket Karl Johans allerede voksende konservatisme og autoritære tendenser.⁸³¹ I Sverige slo kongen hardt ned på den liberale opposisjonen og særlig dens

⁸²⁶ Boberg 1989: 109.

⁸²⁷ Hoffkansler Schultzenheim stilte seg bak forslag om å fjerne juryene og inndragningsmakten ved Riksdagen i både 1828–30 og 1834–35. Ifølge Stig Boberg er det vanskelig å se for seg at Karl Johan ikke støttet dette, jf. Boberg 1989: 96.

⁸²⁸ Boberg 1989: 95–96.

⁸²⁹ Boberg 1989: 134.

⁸³⁰ For en kortfattet oversikt over inndragningene, se Boberg 1989: 203–206, 209.

⁸³¹ Höjer 1960: 249–251.

ledende organ *Aftonbladet*. Men i Norge lot han bondeopposisjonen, som vi har sett, for det meste være i fred, med noen få unntak. Det skyldtes flere forhold.

Den liberale oppvåkningen i Sverige skjedde under det ustabile året 1830, særlig som en reaksjon på Karl Johans håndtering av tildragelsene i Polen i 1830–31.⁸³² Polakkenes frihetskamp mot sine russiske overherrer vant stor sympati blant liberale og nasjonalt orienterte svensker som næret et sterkt hat mot naboen i øst. Men Karl Johans russiskvennlige linje i utenrikspolitikken besto. De nye svenske liberale var altså fra starten både utadrettede og kritiske til kongen. Den norske bondeopposisjonen var på sin side primært opptatt av indre forhold og rettet sin brodd mot embetsmennene.

I Sverige var lederskikkelsene i opposisjonspressen velstående borgere som Lars Johan Hierta og Magnus Jacob Crusenstolpe, mens norske blader ble redigert av sosiale outsiders som Henrik Wergeland og Peder Soelvold. 1830-årenes svenske opposisjonspresse lignet egentlig mer på den første opposisjonsbølgen rett etter 1814 i Norge enn den samtidige norske bondeopposisjonen.

Opposisjonspressen i Sverige var med andre ord både en større politisk trussel og et mer betydelig diplomatisk problem for Karl Johan enn de norske bladene. Likevel var den viktigste årsaken til at Karl Johan ikke iverksatte hardere tiltak mot den norske pressen på 1830-tallet at han ganske enkelt ikke kunne det. Den motstanden kongen hadde møtt på trykkefrihetsfeltet i Norge i unionens første 10-15 år, var med andre ord helt avgjørende.

Forfatningsmessige forhold de to landene spilte også inn. Den norske Grunnloven ga Stortinget relativt mye makt på bekostning av kongen, både i europeisk perspektiv og sammenlignet med Sverige. Den nye *regjeringsformen* som ble vedtatt i Sverige etter at Gustav IV Adolf ble tvunget til å abdisere under statskuppet i 1809, var i stor grad utformet av de adelige opprørerne som kastet kongen. Denne grunnloven ble vedtatt før Karl Johan ble valgt som kronprins, og i likhet med den norske skulle den vise seg å være vanskelig for han å endre.⁸³³ For den svenske adelen sto maktbalanse helt sentralt. Både kongens og Riksdagens makt skulle begrenses. Embetsmennene som formet den norske Grunnloven la opp til et sterkere parlament. Det tydeligste utslaget av dette var at kongen

⁸³² Om den svenske pressens reaksjoner på Karl Johans prorussiske håndtering av opprøret i Polen i 1830–31, se Höjer 1960: 244–250.

⁸³³ Stråth 2005: 60–64.

hadde absolutt veto i lovsaker i Sverige, mens i Norge var kongens veto kun utsettende.⁸³⁴ I begge land sto parlamentet fritt til å avvise kongelige lovforslag. Riksdagen møttes kun hvert femte år, såfremt ikke kongen innkalte til en ekstra sesjon, mens Stortinget samlet seg hvert tredje. I Sverige hadde regjeringsmedlemmene både rett til å møte i Riksdagen og til å bli valgt inn som representanter.⁸³⁵ Ingen av delene var mulig i Norge.

Helt avgjørende var det også at Riksdagen forble en stenderforsamling. I Norge var det individene, borgerne, som utgjorde den bærende enheten i forfatningen.⁸³⁶ På den andre siden av grensen var det de fire stendene, adelen, prestestanden, borgerne og bøndene, som staten var organisert rundt. Selv om regjeringsformen av 1809 i stor grad var utformet av adelen og beholdt standsinndelingen som politisk organiseringsprinsipp, innebar forfatningsendringene likevel et makttap for standen totalt sett. Blant annet gjorde trykkefriheten og økt næringsfrihet at borgerskapet i større grad kunne få sin stemme hørt og lettere kunne akkumulere jordeiendom og annen kapital. Endringene i 1809 akselererte dermed den langvarige transformasjonen fra godseieradel til tjenesteadel som hadde foregått siden 1600-tallet. Adelsstanden i Sverige på 1800-tallet besto for det meste av embetsmenn på mellomnivå i forvaltningen. Disse var, som i Norge, avhengige av kongen og regjeringen for utnevnelser og forfremmelser. Selv om tilgangen til posisjoner i statsapparatet ikke var like eksklusiv som før, fortsatte adelsmenn å bli valgt til disse stillingene, både på grunn av deres økonomiske og sosiale stilling, og på grunn av Karl Johans nepotisme. Ettersom prestestanden som oftest stemte med adelen i Riksdagen, kunne kongen og regjeringen dominere Riksdagen gjennom sin innflytelse over adelen.

I alt gjorde dette at Stortinget var en vesentlig bedre arena for opposisjon enn Riksdagen. Det bidro igjen til at den trykte offentligheten fikk større betydning i Sverige enn i Norge. Misnøyen med regimet ble også sterkere og hissigere uttrykt i Sverige. De opposisjonelle bladene ble dermed viktigere å kontrollere. Dersom han hadde klart å pasifisere pressen, det siste betydelige hinderet, ville kongen stått langt friere til å gjennomføre sin politikk. Slik ble det imidlertid ikke.

⁸³⁴ En sammenligning av kompetanseforholdene mellom konge og parlament i de to landene finnes i Stråth 2005: 65.

⁸³⁵ Stråth 2005: 65, 77.

⁸³⁶ Dete avsnittet bygger på Stråth 2005: 70–74.

6.6.1 Liberalisering og avspenning rundt 1840

1830-tallets slutt markerte også slutten på den utøvende makts forfølgelse av offentlige ytringer i begge land. På 1840-tallet var det ytterst sjeldent at kongen og regjeringen sensurerte pressen for å bevare eller styrke sin egen makt. I verken Sverige eller Norge var dette drevet frem av en liberal vending i kongens holdninger. Utviklingen skyldtes snarere den sterke motstanden kongens og regjeringens sensurhandlinger møtte. Måten kongen og regjeringen ble tilsidesatt på, var imidlertid ulik.

I Norge skjedde det hovedsakelig gjennom at Stortinget vedtok en rekke lover som gjorde det vanskeligere å kontrollere offentlighetens innhold. En ny straffelov, kriminalloven, ble endelig, etter flere tiårs forsinkelse, vedtatt av Stortinget i 1842. Ifølge Hilde Sandvik satte kriminalloven «vernet om de konstitusjonelle maktenes autoritet høyere enn friheten til å protestere.»⁸³⁷ Men til tross for at kriminalloven bygget på trykkefrihetsforordningen av 1799, og selv om den konservative danske enevoldsjuristen Andreas Sandøe Ørsted bidro i utarbeidelsen, ble det vedtatt mildere straffer på mange områder, deriblant for majestetsfornærmelser.⁸³⁸ Det ble dermed tryggere å bevege seg i trykkefrihetens gråsoner.

På omtrent samme tid ble det vedtatt en rekke lover som var minst like viktige for å gjøre vilkårene for offentlig ytringer friere. En ny portolov ble vedtatt i 1837. Denne fjernet kongen og regjeringens mulighet til å bruke portomoderasjonen som et vilkårlig sensurinstrument.⁸³⁹ I 1839 kom en ny håndverkslov som blant annet opphevet trykkerprivilegiene.⁸⁴⁰ Det gjorde det enklere å starte opp trykkeri, selv om dette i praksis hadde blitt liberalisert allerede på 1830-tallet. Fra 1830 til 1840 ble det etablert 10 nye boktrykkerier utenfor de fire største byene, mens det ble etablert 14 nye i det påfølgende tiåret.⁸⁴¹ Disse lovene var en del av en større liberaliseringsbølge sammen med fjerningen av konventikkelplakaten i 1842 og opphevelsen av den såkalte jødeparagrafen i Grunnloven i 1851.

⁸³⁷ Sandvik 2017: 18.

⁸³⁸ Karl Johan ønsket at de norske og svenske lovkomisjonene skulle samarbeide om å utarbeide like straffelover i Norge og Sverige. Dette ble møtt med protester fra norske jurister som fryktet amalgamasjon. Et slikt samarbeid ble etablert i 1830, men det ble kortvarig og aldri formalisert, og landene vedtok til slutt separate lover. Jf. Sandvik 2017: 16–17.

⁸³⁹ For mer fyldig omtale av denne loven, se kapittel syv.

⁸⁴⁰ Bastiansen og Dahl 2008: 113.

⁸⁴¹ Eide 2010: 277.

I Sverige kom det ingen vesentlige lovendringer på trykkefrihetsfeltet i løpet av de siste årene av Karl Johans regjeringstid. Den endrede praksisen i håndteringen av pressen skyldtes der at kongen og regjeringen erfarte at undertrykking av det frie ord skapte mer problemer enn det løste.

Et avgjørende vendepunkt var Crusenstolpe-feiden i 1838.⁸⁴² I et innlegg i månedsbladet *Ställningar och förhållanden*, kritiserte Magnus Jacob Crusenstolpe regjeringens utnevning av en offiser. Blant annet hevdet han at de hadde brutt helligdagsfreden ettersom utnevnelsen hadde skjedd på en søndag. Crusenstolpe hadde også tidligere vært utpreget konge- og regjeringsskrittisk, og hans siste artikkel fikk Karl Johan til å bli rasende. Til stor forargelse blant de liberale ble det tatt ut tiltale for majestetsfornærmelse. Å kritisere regjeringens handlinger var ensbetydende med å kritisere kongen personlig, mente påtalemyndighetene. Både Crusenstolpe og hans kolleger i *Aftonbladet* reagerte skarpt på denne tolkningen, og hevdet at det ville umuliggjøre enhver kritisk granskning av regjeringen.

Rettsaken, som endte med at Crusenstolpe ble dømt til tre år fengsel, utløste en rekke demonstrasjoner og kamper i Stockholms gater. Militæret ble satt inn, og det endte med to dødsfall og et ukjent antall skadede. Mens domsprosessen og gateuroen pågikk, valgte hoffkansler Hartmansdorff å masseinn dra seks blader, deriblant *Aftonbladet*, *Dagligt Allehanda* og *Göteborg Handels- och Sjöfarts-Tidning*. Argumentet var at de hadde oppildnet folket mot myndighetene, at de var skyld i at en folkegruppe forsøkte å storme Stockholms rådhus, og at de dermed var en trussel mot allmenn sikkerhet. Som den rettslige tiltalen, virket inndragningene mot sin hensikt. Motstanden mot innskrenkninger av trykkefriheten hadde blitt så utbredt at inndragningsmakten ikke lenger var et tilgjengelig våpen for myndighetene. Crusenstolpe ble en martyr for frihetskampen, og myndighetene ble stilt i et svært dårlig lys.

Som et direkte resultat av håndteringen av situasjonen i 1838 forlot Hartmansdorff sin stilling kun måneder senere. Den korte perioden Hartmansdorff var hoffkansler, i årene 1836–38, økte antall inndragninger kraftig, men etter 1838 var det altså brått slutt. Antallet rettslige tiltaler falt også dramatisk etter 1838. Inndragningsmakten ble foreslått

⁸⁴² Dette avsnittet og de to neste bygger på Nordmark 2001: 53–55; Hammarlund 2017: 169–172, 177–185, 191–195.

opphevet av regjeringen under Riksdagen i 1840–41, og dette ble godkjent av stendene i 1844–45, etter Karl Johans død.⁸⁴³

Crusenstolpe-feiden i 1838 var forberedt av pressens og opposisjonens vekst på 1830-tallet. Opptøyene var kulminasjonen av den gradvis tiltagende konflikten mellom de opposisjonelle liberale på den ene siden og kongen, regjeringen og deres støttespillere på den andre. Lars Johan Hiertas *Aftonbladet* spilte her en sentral rolle. *Aftonbladet* var med sin frittalenhet og store leserskare en torn i siden på Karl Johan. Både rettslig tiltale og inndragninger ble brukt for å få bladet til å moderere seg, men det skulle vise seg at Hiertas blad var så godt som umulig å stanse. Bladet hadde såpass god økonomi at bøtene de ble idømt var uproblematisk å betale.⁸⁴⁴ Hierta utnyttet seg også av et par smutthull i lovgivningen, og ble etter hvert så dyktig på å manøvrere disse at han klarte å starte opp igjen avisdrift med et nytt navn svært kort tid etter en inndragning hadde skjedd.⁸⁴⁵ Ble *Aftonbladet* inndratt, startet de opp *Det Nya Aftonbladet*, og mistet det tillatelse til å bli utgitt, trykket de opp *Det andre Aftonbladet*. Slik fortsatte det med *Det tredje Aftonbladet*, *Det fjerde Aftonbladet* og så videre. Slik holdt også konkurrenten *Argus* på, ved å starte opp *Nya Argus*, *Nya Argus den Andre*, *Nya Argus den Tredje* og så videre. Til slutt benyttet de fleste opposisjonsbladene seg av samme strategi. Inndragningsmakten ble med andre ord vesentlig svekket, og inndragningene møtte samtidig sterk motstand i opinionen. Årsakene til at bruken av inndragningsmakten etter hvert ble såpass ineffektiv, vil bli grundigere redegjort for i neste kapittel, der den skal sammenlignes med den norske portomoderasjonsordningen.

En følge av Crusenstolpe-feidene og striden om inndragningsmakten var at regjeringens stilling ble svekket.⁸⁴⁶ Liberale lederskikkelser som Hierta og Carl Henrik Anckarsvärd sto klare til å bruke misnøyen til å samle opposisjonen under Riksdagen i 1840–41. De ønsket endelig å få gjennomført en av sine fanesaker: en representasjonsreform med betydelig demokratisering av Riksdagen og valgene.⁸⁴⁷ Det skulle innføres et tokammersystem og intervaller på tre år fremfor fem år mellom hver sesjon. I tillegg ønsket de videre stemmerettsbestemmelser og samkjørte valg fremfor

⁸⁴³ Nordmark 2001: 55.

⁸⁴⁴ Enkelte mindre blader hadde større problemer med å få betalt bøtene de ble idømt. Da redaktøren av *Wadstena Weckoblad* ble dømt til å betale 60 riksdaler i bøter, noe han ikke hadde råd til, satte Hierta i gang en innsamlingsaksjon. Jf. Nordmark 2001: 53.

⁸⁴⁵ Nordmark 2001: 47–50.

⁸⁴⁶ Nordberg 2020: 114.

⁸⁴⁷ Nordberg 2020: 93.

standsinnndeling. Et lovforslag ble vedtatt sendt til neste Riksdag, der det endelig ble innført.⁸⁴⁸ Riksdagen i 1840–41 regnes derfor ofte som de liberales virkelige gjennombrudd i den formelle politikken.⁸⁴⁹

Det ser ut til at myndighetene gradvis kom til en erkjennelse etter torgslaget, julirevolusjonen, den liberale oppvåkningen, bondestortingene, Crusenstolpe-feiden og det påfølgende liberale gjennombruddet: For streng undertrykking av det frie ord og borgerrettigheter kunne føre til misnøye, uro og i verste fall voldelige konfrontasjoner mellom borgerne og statens representanter. Et resultat av undertrykkingen kunne bli en sterkere, mer samlet motstand. Dersom styresmaktene ønsket å bevare eller konsolidere egen makt og samtidig sikre stabilitet, fantes det smartere strategier enn å forfølge uønskede ytringer. Pressens utvikling og stadig viktigere plass i offentligheten, politikken og i folks bevissthet bidro sterkt til at myndighetene konkluderte på denne måten.

6.7 Avslutning

I dette kapittelet har vi sett nærmere på en del av tiltalene som ble tatt ut etter initiativ fra kongen og regjeringen. Både kongen og regjeringen erkjente at rettslig tiltale innebar noen risikoer. Det kunne føre til mer oppmerksomhet til de uønskede ytringene, og det kunne føre til en del misnøye. Som oftest tok de derfor kun ut tiltale mot blader som hadde gjort seg upopulært blant større deler av den lesende befolkningen ved bryte etablerte normer, og som bidro til å piske opp stemningen i perioder med høyt politisk konfliktnivå. Kongen og regjeringen trengte med andre ord både en god grunn og en slags støtte i befolkningen for å ta et blad til retten. De aller fleste av rettsakene mot opposisjonsbladene kan derfor knyttes til tre av periodens sentrale politiske konflikter eller krisesituasjoner. Den økonomiske og politiske krisen etter 1814 førte til klart flest tiltaler, noe som har sammenheng med at trykkefriheten da var på sitt mest uavklarte. Rettsakene var langt fra like hyppige under 17-mai-konflikten på andre halvdel av 1820-tallet og den økte bondeopposisjonen på 1830-tallet. Det skyldtes flere forhold. Konfliktnivået var langt lavere enn i den første krisen – den politiske situasjonen ble mer gradvis mer stabil og kongens posisjon ble tryggere. Samtidig førte de mange

⁸⁴⁸ Nordberg 2020: 115.

⁸⁴⁹ Se for eksempel Carlsson 1968: 198–202.

avklaringene på trykkefrihetsfeltet som Høyesterett gjorde i årene mellom 1821 og 1825 til at de juridiske rammene for ytringer klarere og videre.

I Sverige ble langt flere tiltaler ble tatt ut enn i Norge. Det var fordi trykkefrihetslovverket i Sverige i større grad var tilpasset Karl Johans ønsker. Men også i Sverige forble rettslig tiltale et ineffektivt virkemiddel. Juryene, som Karl Johan hadde insistert at skulle dømme i trykkefrihetssaker, frifant de flertallet av de tiltalte. De som endte opp med å bli dømt, måtte som oftest kun betale bøter. På grunn av rettssystemets utilstrekkelighet, foretrakk Karl Johan andre virkemidler mot pressen. I Sverige hadde han en lovfestet inndragningsmakt, men noe slikt fantes ikke i Norge. Der måtte den utøvende makt være kreative. En løsning ble å bruke en tilsynelatende lite viktig ordning i postvesenet: portomoderasjonen.

7 Sensur gjennom postvesenet

I utgangspunktet hadde kongemakten i Norge etter 1814 ingen lovfestede måter å aksjonere mot pressen på, foruten å gå gjennom rettssystemet. Som alle andre måtte kongen og regjeringen følge den lange veien gjennom søksmål eller tiltale, rettsak, dom og eventuelle ankesaker for å få straffet plagsomme redaktører og forfattere. Det var noe ganske nytt for et samfunn som var vant til streng kongestyrte kontroll over det offentlige ordskiftet. Eneveldet var også en rettstat, men det var først etter 1790 at straffbare ytringer fikk en rettferdig behandling gjennom rettssystemet.⁸⁵⁰ Samtidig var lovene, forordningene og reskriptene bestemt av kongen selv, og han kunne etter eget forgodtbefinnende når som helst endre dem. Rettssystemet etter 1814 egnet seg ikke spesielt godt til å stanse plagsomme blader for godt. Straffene var for milde, og Høyesteretts fortolkning av Grunnlovens § 100 var for liberal. Karl Johans forsøk på å innskrenke trykkefriheten juridisk var også nytteløse. Den sterke motstanden i Stortinget og opinionen mot strengere rammer for offentlige ytringer sørget for det. I tillegg ble kongen motarbeidet av regjeringen ved flere anledninger. Karl Johan forsøkte derfor å finne andre måter å kontrollere uønskede elementer i norsk presse og demme opp for trusselen de representerte.

Dette kapittelet skal dreie seg om den mest kontroversielle måten pressen ble forsøkt kontrollert av kongen og regjeringen etter 1814. Det skjedde gjennom en tilsynelatende ubetydelig ordning i postvesenet: portomoderasjonen. Vi skal se at denne vilkårlige og uformelle formen for sensur kunne være mer betydningsfull enn den kontrollen som foregikk gjennom rettssystemet. Dermed er portomoderasjonen helt sentral for å forstå hvordan kongen og regjeringen gikk frem for å hindre uønskede ytringer.

Et periodisk skrift kjennetegnes blant annet ved at det utkommer med jevne mellomrom, og at deler av innholdet er interessant for leseren hovedsakelig på grunn av dets aktualitet.⁸⁵¹ Trykte aviser og tidsskrifter er på grunn av dette avhengig av en

⁸⁵⁰ Før 1770 ble de fleste potensielle lovbrudd luket ut gjennom forhåndssensuren. Mellom 1773 og 1790 hadde politimesteren i København myndighet til å utskrive både bøter og fengelsstraff for en rekke ytringer, helt uten at sakene ble prøvd for retten, jf. Mchangama og Stjernfeldt 2016: 176–177, 199.

⁸⁵¹ Hva som anses som aktuelt endres naturligvis i tråd med endrede teknologiske forutsetninger.

regelmessig og pålitelig distribusjon. Dette gjelder særlig hvis bladet søker et publikum som strekker seg utover utgivelsesstedet. Bøker, som i mindre grad består av nyheter eller løpende debatter, kan nå ut til leseren og spre sitt budskap uten denne regelmessigheten i forsendelsen.

Norges utfordrende geografi og landets mangelfulle infrastruktur bød dermed på problemer for bladene på 1700- og starten av 1800-tallet. Regelmessig dampskiptrafikk startet ikke opp før i 1827, og seilskipene var utsatt for forsinkelser og forlis, særlig om vinteren.⁸⁵² Mesteparten av innenriksposten ble av den grunn fraktet over land, og var begrenset av hva som kunne bæres på hesteryggen. Pakkepost fantes, men den var sporadisk og dekket bare enkelte ruter.⁸⁵³ Den eneste måten blader kunne spres ut til befolkningen på, var derfor gjennom den alminnelige brevposten. Veinettet og postvesenet var godt utbygd, men forsendelse med brevposten var dyrt. Løsningen ble en ordning der bladene kunne søke om nedsatt porto, en såkalt portomoderasjon. Denne pressestøtten ble imidlertid brukt mot sin uttalte hensikt flere ganger. Portomoderasjonen ble kanskje det mest effektive virkemiddelet mot pressen i perioden, og bruken av ordningen var høyst kontroversiell.

Samtidig har portomoderasjonen om ikke blitt undervurdert av historikerne – den blir faktisk nevnt ganske hyppig – så i alle fall blitt underutforsket. Det har vært svært mye usikkerhet rundt omfanget, hvem som sto bak maktbruken, hvem som kjempet imot, og hva slags effekt bruken hadde. Mest sannsynlig skyldes dette det omfattende kildearbeidet som har vært nødvendig for å få klarhet i tematikken. De ubesvarte spørsmålene er mange. Hvordan ble denne ordningen brukt for å kontrollere pressen? Hvem var drivkreftene for bruken og hvem kjempet imot? Hva slags vurderinger lå til grunn for å nekte noen opposisjonsblader portomoderasjon, mens andre fikk det innvilget? Hva slags reaksjoner vakte dette i pressen? Og ikke minst: Hva slags betydning hadde bruken for graden av ytringsfrihet? Disse spørsmålene skal bli forsøkt besvart gjennom en kronologisk gjennomgang av tilfellene der ordningen ble brukt og forsøkt brukt mot opposisjonsblader.

⁸⁵² I desember 1826 kom «Constitutionen» til Norge og ble landets første dampskip. Fra april 1827 gikk «Constitutionen» og «Prinds Carl» i rute med post- og passasjertrafikk. «Constitutionen» gikk fra Christiania til Christiansand, mens «Prins Carl» gikk fra Fredriksvern (dagens Stavern) til København, via Gøteborg. Skipene korresponderte. Se Johannessen 1997: 159–165.

⁸⁵³ Johannessen 1997: 107–109, 160–161; Kristiansen 1926: 244–245. Alminnelig pakkepost ble ikke innført før i 1870, da jernbanen og dampskipnettverket var tilstrekkelig utbygd. Først da kunne pakker (med vekt under 1,5 kg) sendes med brevposten. Jf. Johannessen 1997: 265.

7.1 Portomoderasjon før og etter 1814

I løpet av 1700-tallet ble den dansk-norske staten gradvis mer bevisst på fordelene ved informasjons- og idéspredningen gjennom periodika. Utfordringene med forsendelsen og de høye prisene ble blant annet foreslått løst gjennom å gi bladene lavere portosatser. Distribusjonen av blader, selv med redusert porto, ble i tillegg vurdert som en inntektskilde for postvesenet. Prisene måtte imidlertid ikke bli for lave; da kunne postmesterne bli pålagt en for stor arbeidsbyrde.⁸⁵⁴ I første omgang var slike begunstigelser reservert for import av utenlandske blader. Fra tidlig på 1700-tallet kunne de enkelte postmestere kreve portofri forsendelse av en gitt mengde aviser og tidsskrifter fra postkontoret i Hamburg.⁸⁵⁵ Noen danske aviser, de fleste tilknyttet boktrykkerenken Inger Wielandt (deriblant Berlingske Tidende), ble også sendt til Norge i samarbeid med postvesenet.⁸⁵⁶ I 1796 ble ordningen utvidet, og det ble fastslått ulike modererte portosatser for en rekke aviser og tidsskrifter fra kontinentet, ut fra en vurdering av deres nytteverdi.⁸⁵⁷ Det skulle gjøre det lettere for private abonnenter å holde bladene. Lave portosatser på utenlandske blader ble videreført etter 1814, og allerede i januar 1815 bestemte kongen at svenske blader skulle forsendes portofritt i Norge.⁸⁵⁸ Året etter ble det bestemt at andre utenlandske blader måtte betale omtrent 20 prosent av abonnementsprisen i porto.

Fra og med 1812 fikk også alle norske blader som søkte Generalpostamtet innvilget moderert porto.⁸⁵⁹ Noen enkeltblader hadde fått portomoderasjon før dette også, deriblant *Christiania Intelligenssedler* i 1805 og Sivert Aarflots *Norsk Landboeblad*, som startet opp i 1810. Men hvordan distribusjonen av norske blader inneriks skulle prises, var det verken lover eller etablerte praksiser rundt.

Etter at Grunnlovens paragraf 100 trådte i kraft, ble det enda viktigere å sikre pålitelig distribusjon av aviser og tidsskrifter. Det ble imidlertid ikke vedtatt noen vesentlige endringer i ordningen fra dansketiden umiddelbart etter 1814. Det forble i siste instans opp til kongen å vurdere hvorvidt et blad fortjente portomoderasjon eller ikke. Det

⁸⁵⁴ Denne avveiningen mellom inntekter og arbeidsmengde ble diskutert i et sirkulær fra Generalpostamtet til postmesterne, datert 25. juni 1796, se Wessel-Berg 1843: 801.

⁸⁵⁵ Wessel-Berg 1843: 801; Johannessen 1997: 111.

⁸⁵⁶ Johannessen 1997: 112.

⁸⁵⁷ Sirkulæret der Generalpostamtet informerte postmesterne om den kongelige befalingen er for eksempel trykt i Wessel-Berg 1843: 801–805.

⁸⁵⁸ Kristiansen 1926: 245–246; St.forh. 1836/1837, 3. del, Odelstinget 14.12: 687–688.

⁸⁵⁹ Johannessen 1997: 113–114.

skulle få konsekvenser som gjorde at portomoderasjonen i sin samtid ikke bare ble sett på med positivt fortegn.

For å få innvilget moderert porto måtte utgiveren eller redaktøren av et blad sende en søknad til regjeringen.⁸⁶⁰ Fra 1814 til 1818 var det 3. departement for politisaker som styrte postvesenet, men etter omorganiseringen i 1819 falt postsakene under Finansdepartementet.⁸⁶¹ Regjeringen sendte så en innstilling til kongen basert på departementets uttalelse, som kongen kunne vedta uendret, endre, utsette eller avslå. Som oftest skjedde det første, men noen unntak finnes. I en del tilfeller var det også uenighet mellom Finansdepartementet og den samlede regjeringen. For å forstå de mest konfliktfylte tilfellene fullt ut, må man derfor undersøke både Finansdepartementets protokoll, protokollen for regjeringsinnstillinger og protokollen for de kongelige resolusjonene. Tidvis foregikk det en stille konflikt i protokollene, og man kan observere vesentlige diskrepanser mellom disse. Men kongen hadde altså siste ord, og han satt også på myndigheten til å trekke tilbake en innvilget rett til portomoderasjon. Dette kunne gjøres på oppfordring fra regjeringen eller på eget initiativ.

Normalt ble en moderert portosats fastsatt til en tredjedel av bladets årlige abonnementspris, som varierte fra blad til blad. Men kongen og regjeringen hadde også muligheten til å begunstige blader som ble vurdert som særlig samfunnsnyttige med en enda lavere portosats. De bladene som mottok reduserte portosatser kan grupperes inn i tre hovedkategorier: «offisielle» aviser, vitenskapelige tidsskrift og folkelige opplysningsblader.⁸⁶² *Den Norske Rigtidende* og *Departementstidende*, blader som blant annet offentliggjorde myndighetenes kunngjøringer og bestemmelser, er eksempler fra den første kategorien. Fra siste halvdel av 1820-tallet, og særlig etter at norsk bladflora

⁸⁶⁰ Dette og det neste avsnittet baserer seg på generelle funn fra en gjennomgang av alle de aktuelle protokollene til 3. departement, Finansdepartementet og Avdelingen for det indre i Finansdepartementet.

⁸⁶¹ Ved første øyekast virker det kanskje merkelig at det var departementet for politisaker som behandlet portomoderasjonssakene, men dette var simpelthen fordi postvesenet (og veivesenet) var plassert under dette departementet.

⁸⁶² I tillegg til periodiske skrifter ble det også innvilget unntaksvis portofri forsendelse av noen trykksaker og småskrift. Dette gjaldt Stortingsforhandlingene og småskrifter om riksrettssakene mot Wedel-Jarlsberg og Collett, som ble regnet som deler av førstnevnte. Et *Almueskrift Om den Indiske eller ondartede Cholera* og et *Repertorium for Oplysninger og Undersøgelser vedkommende vigtige Gjenstande for ottende ordentlige Storthings Virksomhed* fikk også full portofrihet i opplysningsøyemed uten å være periodiske skrifter. Se henholdsvis RA/S-3445/A/Aa/L0033. Finansdepartementet. Referatprotokoll 33 (1821), sak 527; RA/S-3445/A/Aa/L0029b. Finansdepartementet. Referatprotokoll 29b (1821), sak 555; RA/S-3445/A/Aa/L0060. Finansdepartementet. Referatprotokoll 60 (1827), sak 558; RA/S-3445/A/Ac/L0136. Finansdepartementet, Avdelingen for det indre. Referatprotokoll 136 (1832), sak 55; RA/S-3445/A/Ac/L0149. Finansdepartementet, Avdelingen for det indre. Referatprotokoll 149 (1835), sak 195.

ekspanderte voldsomt rundt 1830, økte antallet blader i de to siste kategoriene som fikk lavere portosats enn standard.

Portomoderasjonen var i utgangspunktet en ordning som skulle sikre spredningen av trykksaker og skape bedre forutsetninger for et nasjonalt offentlig ordskifte. Bladene som ønsket distribusjon utover utgivelsesbyen var som nevnt helt avhengige av ordningen for å overleve økonomisk. Uten en moderasjonsordning ville portokostnadene bli flere ganger større selve abonnementsprisen.⁸⁶³ Men på grunn av bladenes økonomiske avhengighet, kongens kontroll over tildelingsprosessen, og hans mulighet til å trekke tilbake en innvilget moderasjon, ble også ordningen et potensielt maktmiddel for kongen og regjeringen. Dette innebar store prinsipielle problemer i en rettstat med maktfordeling. Trykkefriheten var grunnlovsfestet, og eventuelle brudd på dens unntak skulle det være opp til domstolene å behandle og dømme. Likevel ble portomoderasjonen brukt for å straffe blader som gikk ut over hva kongen og regjeringen mente var akseptable ytringer.

I alt ble seks blader direkte rammet av politisk-administrativ inngripen i portomoderasjonen mellom 1814 og 1837.⁸⁶⁴ Alle disse bladene hadde opposisjonell profil, men de var av ulik karakter. Måten portomoderasjonen ble brukt på av kongen og regjeringen, varierte også. To av bladene, *Det Norske Nationalblad* og *Statsborgeren*, fikk innvilget portomoderasjon, men opplevde senere å bli fratatt retten. Tilbaketrekningen kom i begge tilfellene etter vedvarende opposisjonell virksomhet i en uforsonlig tone, men med harselerende enkeltartikler som utløsende årsaker til sanksjonene. Begge var også blitt betydningsfulle politiske aktører og opplevdes som trusler mot kongen og regjeringen. De resterende fire bladene møtte problemer i søknadsprosessen. *Patrouillen* og *Den Bergenske Kontrollør* fikk i første omgang ikke innvilget sine ansøkninger, men fikk begge rett til portomoderasjon ved senere anledninger. Trondhjemsbladene *Folkevennen* og *Flyvebladet*, begge redigert av Ola Hanssen, fikk aldri nyte nedsatte portosatser. Både *Den Bergenske Kontrollør* og Ola Hanssens blader ble nektet moderasjon på grunn av rykter og uttalelser om redaktørens karakter og personlighet, som vi så i kapittel tre. Tilfellet *Patrouillen* skiller seg noe ut, og har den mest kompliserte forhistorien. Denne prosessen vil bli grundig gjennomgått i

⁸⁶³ Kristiansen 1926: 246.

⁸⁶⁴ I disse tallene er det ikke regnet med søknader som ikke ble innvilget på grunn av formelle feil. For eksempel var det en del tilfeller der utgiverne av bøker søkte om portomoderasjon, men ettersom portomoderasjonen var forbeholdt periodiske skrifter, ble disse søknadene naturlig nok ikke innvilget. Det er heller ikke medregnet de bladene som fikk avslag på søknader om lavere portosatser enn det som var standard. Disse to typene avslag er av en helt annen karakter enn det som rammet opposisjonsbladene.

dette kapittelet. Det samme vil skjebnen til de andre bladene som ble nektet portomoderasjon.⁸⁶⁵

Seks blader høres ikke ut som et voldsomt antall når man fordeler det på 23 år, men man må huske på at dette var en periode med en lite utviklet bladflora. Alle de tre mest toneangivende opposisjonsbladene fra perioden, *Nationalbladet*, *Patrouillen* og *Statsborgeren*, opplevde å bli rammet av ordningen. Mellom høsten 1821 og sommeren 1826 fantes ingen betydningsfulle opposisjonsblader med nasjonalt nedslagsfelt.⁸⁶⁶ Årsaken til dette må delvis tilskrives effektiv bruk av portomoderasjonen. For opposisjon fantes naturligvis, også i andre deler av offentligheten; den steile fronten mot kongemakten på Stortinget i 1824 viser tydelig dette. På høsten 1823 kom det også ut en mengde opposisjonelle skrifter i bokform.⁸⁶⁷ Opposisjonen fikk bare ikke komme virkelig til syne i pressen.

Til sammen ble portomoderasjonen brukt på tre måter for å forme offentligheten direkte: gjennom å nekte blader innvilgelse (herunder utsettelse), tilbaketrekning og ved å gi visse typer blader lavere satser enn andre. I tillegg har nok den overhengende trusselen om fratagelse av portomoderasjonen ført til en del selvsensur. Portomoderasjonen er derfor på flere måter sentral for å forstå vilkårene for offentlige ytringer etter 1814. På de neste sidene følger en kronologisk gjennomgang av hvordan portomoderasjonen ble brukt mot opposisjonelle blader. Det vil vise ordningens utvikling over tid, med nye praksiser og i møte med endrede utfordringer og forutsetninger. I tillegg var det ikke bare redaktørene av opposisjonsbladene som reagerte på måten ordningen var organisert på. Finansdepartementet protesterte ofte mot ordningen de var satt til å forvalte. Portomoderasjonens historie blir derfor også et bidrag til å forstå tidens kompetansestrid mellom kongen og den norske regjeringen.

⁸⁶⁵ Se senere omtale av de enkelte bladene for detaljerte referanser.

⁸⁶⁶ *Patrouillens* distribusjon ble hemmet av manglende portomoderasjon. *Den Norske Nationalven, Tilskueren* og *Patrioten* hevdet at de var opposisjonsblader, men de ble verken veldig store eller innflytelsesrike og var heller ikke spesielt opposisjonelle.

⁸⁶⁷ Blant andre Johan Jørgen Broch, Peter Flor, Matthias Conrad Petterson, Jacob Wulfsberg og danske Peter Andreas Heiberg gikk i bokform eller småskrifter ut med sterke innsigelser mot kongens forslag til endringer i Grunnloven, som skulle avgjøres på Stortinget i 1824. Christian Magnus Falsen var en av få som uttalte seg for. Jf. Steen 1954: 292–294. Også viktige bidrag til diskusjonen rundt de pågående rettsakene mot *Nationalbladet* foregikk utenfor pressen. Matthias Conrad Peterson ga ut et forsvarsskrift for seg selv i bokform i 1823, jf. Peterson 1823a. Dommen mot Jonas Anton Hielm i Christiania bytingsrett i 1823 ble offentliggjort i [Anonym] 1823, mens dommen ble kritisert av juristen Henrik Steenbuch i Steenbuch 1823.

7.2 Forbeholdet «indtil videre»

Fra 1814 til 1821 ble portomoderasjon innvilget til alle de periodiske skriftene som søkte om den. Fra regjeringens side ble moderasjonen gitt til en fast sats, stort sett uten forbehold, og uten at tildelingen ble videre diskutert i departementets protokoll eller regjeringens innstilling til kongen. Men i statsrådsmøtet med kongen ble en viktig endring utført: I de kongelige resolusjonene, og i informasjonen som ble utsendt til utgiverne av bladene, ble det opplyst om at majestetet hadde rett til å tilbakekalle denne begunstigelsen.

Dette var også tilfellet da den første generasjonen opposisjonsblader, *Det Norske Nationalblad*, *Bjørgvin*, *Mimer*, *Den lille Trondhjemske Tilskuer* og *Drammens Tidende*, søkte om portomoderasjon.⁸⁶⁸ I den kongelige resolusjonen vedrørende *Nationalbladets* portomoderasjon ble det gjort klart at «Hans Majestæt forbeholder sig at tilbagekalde den naadigst givne Tilladelse, naar det almindelige Vel maatte fordre det.»⁸⁶⁹ I behandlingen av søknadene til de øvrige opposisjonsbladene gikk regjeringen inn for å innvilge portomoderasjon på samme vilkår som *Nationalbladets*. Det er likevel et poeng at regjeringen i sine protokoller utelot å presisere at moderasjonen kunne tilbakekalles. Slike forbehold ble nemlig konsekvent en del av de endelige offisielle vedtakene. I lys av hva som hendte senere, kan dette forstås som et første tegn på at regjeringen ikke var helt komfortable med en slik ordning.

For i denne betingelsen lå selvfølgelig en trussel om at oppførsel som var uønsket fra kongens eller regjeringens side, kunne føre til at man ble fratatt muligheten til å få sin publikasjon sendt med posten til redusert pris. Tilbakekallelse av innvilget portomoderasjon skulle bare bli brukt to ganger i løpet av ordningens levetid, men

⁸⁶⁸ *Det Norske Nationalblad*: RA/S-3891/A/L0003. 3 departement for politisaker. Referatprotokoll 3 (1815–1816), sak 301; RA/S-1003/D/Da/L0004. Statsrådsavdelingen i Stockholm. Regjeringsinnstillinger 4 (1815), sak 965. *Bjørgvin*: RA/S-3891/A/L0003. 3 departement for politisaker. Referatprotokoll 3 (1815–1816), sak 36; RA/S-1003/D/Da/L0005. Statsrådsavdelingen i Stockholm. Regjeringsinnstillinger 5 (1816), sak 1098. *Mimer*: RA/S-3891/A/L0003. 3 departement for politisaker. Referatprotokoll 3 (1815–1816), sak 72; RA/S-1003/D/Da/L0005. Statsrådsavdelingen i Stockholm. Regjeringsinnstillinger 5 (1816), sak 1217. *Den lille Trondhjemske Tilskuer*: RA/S-3891/A/L0003. 3 departement for politisaker. Referatprotokoll 3 (1815–1816), sak 113; RA/S-1003/D/Da/L0006. Statsrådsavdelingen i Stockholm. Regjeringsinnstillinger 6 (1816), sak 1352. *Drammens Tidende*: RA/S-3891/A/L0004. 3 departement for politisaker. Referatprotokoll 4 (1816–1817), sak 216; RA/S-1003/D/Da/L0007. Statsrådsavdelingen i Stockholm. Regjeringsinnstillinger 7 (1816), sak 1796.

⁸⁶⁹ RA/S-1001/A/Ab/L0003. Statsrådssekretariatet. Kongelige resolusjoner 3 (1816), nr. 875; *Det Norske Nationalblad*, 5.3.1816: 160.

trusselen om å miste en sentral økonomisk forutsetning for videre drift påvirket alle tidens blader, særlig de opposisjonelle. Allerede i 1821 skjedde nettopp dette for første gang.

Som de forrige kapitlene viste, ledet *Det Norske Nationalblad* an i kampen mot kongens amalgamasjonsforsøk i 1821 og ble den venstreliberale opposisjonens organ. 11. mai 1821, allerede dagen etter *Nationalbladet* hadde trykket den første av de to krasse artiklene mot Christian Magnus Falsen,⁸⁷⁰ besluttet regjeringen at noe måtte gjøres med det frimodige opposisjonsbladet. Justisdepartementet ble tildelt oppgaven å gjennomgå de siste ukenes skriverier i bladet og vurdere hvorvidt trykkefrihetens grenser var overtrådt.⁸⁷¹

På bakgrunn av hva de fant, tok Justisdepartementet initiativ til å ta ut tiltale mot *Nationalbladet* for brudd på trykkefriheten.⁸⁷² I det påfølgende møtet i statsrådet ble Justisdepartementets forslag vedtatt.⁸⁷³ Men situasjonen i hovedstaden var særdeles anspent, og *Nationalbladet* bidro til å piske opp stemningen. Veien fra tiltale til rettsak var lang, og domfellelse var ikke garantert. Sannsynligheten for at *Nationalbladet* ville overleve en slik aksjon var også stor. Som et ytterligere tiltak for å sikre at *Nationalbladet* ble stanset (eller i det minste ble distribuert til færrest mulig), gikk regjeringen inn for å fjerne bladets portomoderasjon. For første gang i den nye norske staten forsøkte regjeringen på egen hånd å tvinge et blad til å legge ned. Domstolene skulle avgjøre hvorvidt utgiveren eller forfatteren av artikkelen skulle straffes, men rettssystemet ble ikke involvert i vurderingen om portomoderasjonen skulle trekkes tilbake. Ifølge regjeringen måtte dette grepet bli tatt «paa Grund af dette Blads vedvarende høyst uanstændige Tone og dets skadelige Indflydelse paa Folkets Tænkemaade».⁸⁷⁴

I innstillingen til kongen utdypet regjeringen «at Postvæsenet, som en offentlig Foranstaltning til Landets Gavn, ikke bør bidrage til Udbredelsen og Forsendelsen af et for Samfundet saa skadeligt Blad.»⁸⁷⁵ Ikke overraskende ble innstillingen støttet av

⁸⁷⁰ «Prophetier af C.M. Falsen», *Det Norske Nationalblad*, 10.5.1821: 273–284. Den andre artikkelen var «Complimenter ved Christian Magnus Falsen», *Det Norske Nationalblad*, 31.5.1821: 1–13.

⁸⁷¹ RA/S-1003/D/Da/L0026. Statsrådsavdelingen i Stockholm. Regjeringsinnstillinger 26 (1821), sak 5173.

⁸⁷² RA/S-1034/A/L0027 Justisdepartementet, Sekretariatet A. Referatprotokoll 27 (1821), sak 457.

⁸⁷³ RA/S-1001/A/Ad/L0011. Statsrådssekretariatet. Den norske regjerings forhandlingsprotokoll for avgjorte saker 11 (1821), Justisdepartementets foredrag av 15. mai 1821, nr. 8.

⁸⁷⁴ RA/S-1001/A/Ad/L0011. Statsrådssekretariatet. Den norske regjerings forhandlingsprotokoll for avgjorte saker 11 (1821), Justisdepartementets foredrag av 15. mai 1821, nr. 8.

⁸⁷⁵ RA/S-1003/D/Da/L0026. Statsrådsavdelingen i Stockholm. Regjeringsinnstillinger 26 (1821), sak 5173.

kongen, og ved kongelig resolusjon av 21. mai 1821 ble *Nationalbladet* fratatt retten til å bli sendt med posten for reduserte portosatser.⁸⁷⁶

Det var ikke først og fremst hensynet til befolkningen og samfunnet som var motivasjonen bak kongens og regjeringens handlinger mot *Nationalbladet*. Rene maktmotiver var viktigere. *Nationalbladet* hadde blitt et viktig organ for opposisjonen og en betydningsfull politisk aktør i seg selv. Karl Johan, som slet med å presse Stortinget til å gjennomføre hans politikk i adelsaken og oppgjørssaken, hadde fått en ekstra motstander han måtte forholde seg til i tillegg til de vrangre stortingsmennene. Regjeringen fryktet også at *Nationalbladets* kraftfulle retorikk mot de svenske amalgamasjonsforsøkene ville «omstyrte Tilliden mellem de forenede Broderfolk».⁸⁷⁷

Hvem sto egentlig bak vedtaket om å trekke tilbake *Nationalbladets* portomoderasjon? Det enkle svaret er at bruken av portomoderasjonsordningen som sanksjonsmiddel var stattholder Sandels idé, og at det var han som presset på for å gjennomføre tiltaket. Det bekreftes av dagboken til Peter Motzfeldt, leder av Armédepartementet.⁸⁷⁸

Det er vanskeligere å si noe definitivt om Sandels handlet på ordre fra høyere hold eller ikke. Det taler mot Karl Johans direkte innblanding at det første vedtaket om at noe måtte gjøres med bladet, ble fattet allerede dagen etter artikkelen om Falsen sto på trykk. Kongen befant seg på den tiden i Sverige. Samtidig hadde han ved flere anledninger gitt tydelige signaler om at det var regjeringens oppgave å kontrollere den norske pressen, dersom den gikk for langt.⁸⁷⁹ Gjennom våren 1821 uttrykte han også svarte ofte sterk misnøye med oppførselen til opposisjonen på Stortinget.⁸⁸⁰ Sandels var dermed, som de aller fleste, godt informert om kongens syn på stortingsopposisjonen, den venstreliberale opposisjonspressen og dens påståtte misbruk av trykkefriheten. Det aller meste av innholdet i Sandels rapporter fra vinteren og våren 1821 er informasjon om nettopp dette.⁸⁸¹

⁸⁷⁶ RA/S-1001/A/Ab/L0011. Statsrådssekretariatet. Kongelige resolusjoner 11 (1821), nr. 5570.

⁸⁷⁷ RA/S-1003/D/Da/L0026. Statsrådsavdelingen i Stockholm. Regjeringsinnstillinger 26 (1821), sak 5173.

⁸⁷⁸ Motzfeldt 1888: 317.

⁸⁷⁹ Se for eksempel brev fra Karl Johan til Johan August Sandels, 8.1.1821, 22.1.1821. Trykt i Adelsköld 1955: hhv. 68–69, 73–75.

⁸⁸⁰ Se så godt som alle brevene fra Karl Johan til Johan August Sandels fra mars til mai 1821. Trykt i Adelsköld 1955.

⁸⁸¹ BFA, Karl XIV Johans arkiv, Norvège: brev och rapporter från och om Norge, boks 204. Johan August Sandels brev og rapporter til Karl Johan, februar–mai 1821.

Nationalbladets artikkel om Falsen ble publisert akkurat da situasjonen virkelig var i ferd med å dra seg til. 9. mai hadde Stortinget vedtatt at adelen skulle oppheves, mot kongens tydelig uttrykte vilje. I oppgjørssaken hadde han også betydelig motstand fra opposisjonen gjennom hele april. Samme dag som *Nationalbladet* trykket profetiartikkelen sendte en rasende Karl Johan en rekke brev til Sandels.⁸⁸² Blant dem var en instruks der kongen ba stattholderen om å true med at kongen ville kreve den enevoldsmakten han mente han hadde rett til etter Kieltraktaten, dersom ikke Stortinget endret sin oppførsel. Instruksene var på svensk, i motsetning til all annen øvrig kommunikasjon mellom kongen og stattholderen. Årsaken må ha vært at kongen ønsket å gjøre stattholderen i stand til å overbevise også de som ikke forsto fransk om alvoret i situasjonen. Karl Johan fulgte opp med et brev dagen etter, der han informerte Sandels om sine intensjoner om å holde en militærøvelse i Norge i nær fremtid.⁸⁸³ Brevet ble fraktet til Norge av oberst Mauritz Clairfelt, som skulle gi Sandels ytterligere informasjon om hvordan situasjonen i Norge skulle håndteres. Det nøyaktige innholdet i instruksene til obersten vites ikke, ettersom Sandels i sitt svar til kongen ikke omtalte Clairfelt annet enn ved å bekrefte at han hadde mottatt instruksene.⁸⁸⁴ Sandels' rapport innholdt imidlertid en del som kan peke mot hva kongen ba om. For det første inneholdt den en «Liste des membres de l'opposition», der de opposisjonelle stortingsmennene ble listet opp og kategorisert etter hvor sentrale rolle de hadde og hvor ytterliggående de var.⁸⁸⁵ Og for det andre informerte Sandels kongen om hva regjeringen ville gjøre for å stanse *Nationalbladet*: Redaktøren skulle rettsforfølges, og bladet skulle miste sin rett til å bli sendt med reduserte portosatser. Sandels ba også kongen om en rask avklaring på saken.

De to brevene fra Karl Johan ankom Sandels i Christiania henholdsvis 13. og 15. mai. Regjeringen skrev også sin innstilling om hva som burde gjøres med *Nationalbladet* 15. mai. Det finnes altså ingen tegn til at Sandels i skriftlig form ble direkte instruert til å bruke alle tilgjengelige midler mot eventuelle overtramp fra pressens side, men kongens posisjon ble tydelig kommunisert til stattholderen. I tillegg kan strammere kontroll av pressen ha vært blant oberst Clairfeldts instruksjoner. Vi kan derfor anta at Sandels regnet

⁸⁸² Brev fra Karl Johan til Johan August Sandels, 10.5.1821. Trykt i Adelsköld 1955: 129–136.

⁸⁸³ Brev fra Karl Johan til Johan August Sandels, 11.5.1821. Trykt i Adelsköld 1955: 136–137.

⁸⁸⁴ BFA, Karl XIV Johans arkiv, Norvège: brev och rapporter från och om Norge, boks 204. Brev fra Johan August Sandels til Karl Johan, 17.5.1821.

⁸⁸⁵ BFA, Karl XIV Johans arkiv, Norvège: brev och rapporter från och om Norge, boks 204. Rapport fra Johan August Sandels til Karl Johan, 17.5.1821. Blant annet ble representantene Young, Pløen, Rosenkilde, Hoel, Flor og Deiboll kategorisert som «factieux et démagogues».

med at Karl Johan ville gripe inn dersom han ikke gjorde det selv da situasjonen tilspisset seg i mai 1821.

I *Nationalbladet* var de imidlertid ikke i tvil: Sandels sto bak. Det ble aldri skrevet eksplisitt, men det ble hintet så kraftig om og ironisert over på en måte som gjorde at all tvetydighet forsvant. Ifølge Peter Motzfeldt hadde Hans Abel Hielm været at hardere sanksjoner ventet for bladet hans, og han hadde derfor besøkt Sandels og «lovet Bod og Bedring». ⁸⁸⁶ Hielms fredstilbud fikk Sandels til å forsøke å utsette vedtaket om å trekke tilbake portomoderasjonen, men siden avgjørelsen allerede var kommunisert til postvesenet, ble vedtaket stående. Åpen ordkrig mellom bladet og stattholderen fulgte. 31. mai, da det hadde blitt helt klart at *Nationalbladet* kom til å miste portomoderasjonen, bemerket bladet syrlig at de hadde hørt at Sandels «læser de Norske Blade, og især med Velbehag *Nationalbladet*, hvis ivrige Ven og Beskytter han skal være». ⁸⁸⁷ To dager senere fulgte de opp med et fingert brev fra «Johan A. S.» til «Deres portofrie Excellence Hr. von Nationalblad», som stilte Sandels i et dårlig lys gjennom en harselering med blant annet adelens forfengelige trang til å smykke seg med titler og svenskens vennlige holdning til russerne. ⁸⁸⁸

Ikke alle regjeringsmedlemmene var enige at *Nationalbladets* portomoderasjon burde fjernes. Peter Motzfeldt skrev i sin dagbok 11. mai at han mente artikkelen om Falsen antageligvis overskred trykkefrihetens grenser, og han støttet et initiativ til en rettslig forfølgelse av bladet. Men portomoderasjonen ville han ikke frata bladet: «denne slags Measure kan jeg ei tilraade; der ligger et Slags daarlig Hævn deri, en Frygtagtighed og en Mistillid til Lovens Magt til at sikre for Fornærmelser, som ei er Regjeringen værdig.» ⁸⁸⁹ Motzfeldt mente, i tråd med rettsstatens og maktfordelingens prinsipper, at det skulle være opp til domstolene, ikke den utøvende makt, å vurdere hvorvidt noen hadde forbrutt seg på den grunnlovsfestede trykkefriheten. Dette grunnleggende problemet med portomoderasjonsordningen skulle bli en gjennomgangsmelodi i regjeringens senere behandling av lignende saker.

Selv om han hadde vært mot å trekke tilbake *Nationalbladets* portomoderasjon, mislikte Motzfeldt at Sandels ble harselert med og mente det var «en Vanære for Nationen

⁸⁸⁶ Motzfeldt 1888: 317.

⁸⁸⁷ *Det Norske Nationalblad*, 31.5.1821: 15.

⁸⁸⁸ *Det Norske Nationalblad*, 2.6.1821: 25–27. For fylligere omtale av denne teksten, se kapittel seks.

⁸⁸⁹ Motzfeldt 1888: 299.

at see ham sættes saaledes i Gabestokken.»⁸⁹⁰ Noen dager etter det fingerte brevet fra Sandels sto på trykk i *Nationalbladet*, sto en rekke fremstående offiserer frem med sin støtte til Sandels og mot «de Uartigheder, som der i Nationalbladet er sagt om ham».⁸⁹¹ I en skrivelse til Hans Abel Hielm kom offiserene med sterke formaninger om at bladet måtte endre sin tone.⁸⁹² Motzfeldt likte ikke *Nationalbladets* utspill mot Sandels, men han så med enda mer skrekk på denne utviklingen. Hvis ikke offiserene tok til fornuften, risikerte man ett av to like uønskede utfall: Enten gikk Hielm mot offiserenes anmodninger, noe som kunne føre til en «ren Revolution», der de militære stilte seg over loven, eller så ble Hielm kneblet, og man fikk en situasjon der det var militæret «som igrunden dirigerer Pressen, og dette er baade i Princip og i Gjærningen ilde.»⁸⁹³ Det hele roet seg ned, muligens fordi Karl Johans krav om innskjerping av trykkefriheten (se kapittel fem) kom inn til Stortinget bare et par dager senere.⁸⁹⁴

Som nevnt finnes det tegn til at visse regjeringsmedlemmer allerede fra starten var skeptiske til at den utøvende makt skulle sitte på en mulighet til å kontrollere pressen gjennom vilkårlig bruk av en administrativ ordning. Etter 1821 og aksjonen mot *Nationalbladet*, kom denne motstanden tydeligere frem. Fra og med dette året kom forbeholdet om at portomoderasjonen kun ble tildelt «indtil videre» systematisk inn i Finansdepartementets og regjeringens protokoller også, men ved tre tilfeller ble det tydelig opponert mot denne praksisen. Denne økte motstandskraften i Finansdepartementet begynte på omtrent samme tid som Jonas Collett overtok ministerposten i 1822. Det er likevel ikke så lett å knytte denne politikkendringen direkte til Colletts person. Collett blir beskrevet som egenrådlig og selvstendig, men det var først og fremst Stortinget Collett tidvis søkte å operere uavhengig av.⁸⁹⁵ I tillegg ble han etter hvert en av Karl Johans viktige fortrolige i kraft av å være regjeringens førsteminister. Denne posten hadde han frem til 1836, da stattholderembetet ble gjenopprettet med grev Wedel som innehaver. Under sin tid som regjeringens fremste mann skrev Collett regelmessige private rapporter til Karl Johan, der han informerte om norsk politikk og

⁸⁹⁰ Motzfeldt 1888: 321.

⁸⁹¹ Motzfeldt 1888: 322.

⁸⁹² Motzfeldt 1888: 323.

⁸⁹³ Motzfeldt 1888: 323.

⁸⁹⁴ Ifølge Motzfeldt kom Karl Johans krav om at trykkefrihetsforordningen av 1799 skulle være gjeldende lov inn til Stortinget 7. juni, jf. Motzfeldt 1888: 325. Militærets støtte til Sandels og trusler mot Hielm må ha skjedd mellom 4. og 6. juni.

⁸⁹⁵ I 1825 bestilte han to dampskip uten å forhøre seg med Stortinget, noe som førte til riksrettssak i 1827, og i 1832 nektet han å selge Kongsberg sølvverk, til tross for Stortingets vedtak om det. Jf. Storsveen 2009b; Koht 1929b.

hva som rørte seg i den politiske offentligheten, inkludert skriveriene i opposisjonsbladene og mottagelsen disse fikk.⁸⁹⁶ Mot slutten av hans tid i regjeringen kom det imidlertid frem at Collett var mer lojal overfor konstitusjonen enn kongen. Tydeligst ble det i 1836, da han ved flere tilfeller stilte seg på Stortingets side mot kongen.⁸⁹⁷ Alternativet til å protestere mot kongen kunne blitt å bli stilt for riksrett, slik Severin Løvenskiold opplevde, men å gå mot kongen hadde også betydelige konsekvenser: kort tid etter Stortinget i 1836 ble Collett avskjediget som statsråd. I lys av det ovenstående kan man se Finansdepartementets forsøk på en prinsippfast holdning i portomoderasjonssaken som et uttrykk for Colletts respekt for lovene og maktfordelingen, men det er altså vanskelig å slå fast sikkert.⁸⁹⁸

Det skulle ta over to år etter *Nationalbladets* fall før noen virkelige opposisjonelle blader igjen forsøkte seg på å søke portomoderasjon. Hans Abel Hielms *Den Norske Nationalven* fikk riktignok innvilget portomoderasjon høsten 1821, men til tross for at det var *Nationalbladets* direkte etterfølger, forble dette bladet tannløst, av grunner som vil bli omtalt senere i kapittelet. Den første søknaden om portomoderasjon for et blad med en uttalt kritisk og patriotisk profil som ble sendt inn etter dette, kom fra *Tilskueren* i november 1823.⁸⁹⁹ *Tilskueren* skulle omtale offentlige anliggender, rapportere fra Stortinget og skrive om saker av særlig interesse for fedrelandet, ifølge søknaden.⁹⁰⁰ Finansdepartementet hadde lagt merke til at den norske offentlige samtalen de siste to årene hadde manglet tydelige politiske og opposisjonelle blader. Det erkjente de at var et problem og skrev i sin behandling av saken at

et Blad, som det nærværende, [...] hvis Hensigt blant andet skal være at meddele Afhandlinger, Bemærkninger og Efterretninger vedkommende den offentlige Bestyrelse, fortjener Opmuntring paa en Tid, da altfor dyb Taushed synes at herske i Henseende til fædrelandske Anliggender, og da beskedne Menings-Yttringer ere saa ønskelige, skulde Departementet underdanigst formene, at den Porto-Moderation, som det meest begunstigede Blad hidtil har havt, passende kunde forundes Redacturen af Tilskueren, og det ubetinget, da Yttringsfriheden i en constitutionel Stat rettest indskrænkes ene ved Lovene, og de offentlige Blade ikke uden af Domstolene bør kunne fældes⁹⁰¹

⁸⁹⁶ NB, Ms.4° 2980: VII. Brev fra Karl Johan til Jonas Collett; BFA, Karl XIV Johans arkiv, Norvège: brev og rapporter från och om Norge, boks 209–218. Jonas Colletts rapporter til Karl Johan.

⁸⁹⁷ Steen 1962: 371–378, 388–416, 434–438.

⁸⁹⁸ Kildene gir heller ingen tydelig indikasjon på Colletts rolle. I motsetning til regjeringens protokoll, der alle ministrene underskrev innstillingen, er Finansdepartementets protokoll helt upersonlig.

⁸⁹⁹ Denne *Tilskueren* må ikke forveksles med *Lille Trondhjemske Tilskuer* eller *Norske Tilskuer*.

⁹⁰⁰ RA/S-3445/A/Aa/L0039. Finansdepartementet. Referatprotokoll 39 (1823), sak 664

⁹⁰¹ RA/S-3445/A/Aa/L0039. Finansdepartementet. Referatprotokoll 39 (1823), sak 664

På grunn av behovet for kritiske politiske blader, gikk Finansdepartementet inn for at *Tilskueren* burde få den laveste portosatsen tilgjengelig, hvilket tilsvarte hva *Den Norske Rigestidende* betalte. Det innebar en sats på under 1/10 av *Tilskuerens* årlige abonnementspris.⁹⁰² Ingen opposisjonsblader hadde før dette fått lavere sats enn 1/3. I tillegg gikk departementet inn for at tildelingen burde skje betingelsesløst og uten tillegget «indtil videre». Det var domstolene, ikke den utøvende makt, som skulle vurdere hvorvidt noen hadde forbrutt seg på trykkefrihetslovene. Departementet skrev videre:

Vel erkjender Departementet, at Misbrug af den lovmæssige Trykkefrihed lettere kan befrygtes at finde Sted i Aviser og periodiske Blade end i andre Skrifter, og at det i visse Maader kan synes at være gavnligt, at Regjeringen har det i sin Magt at hemme disse Misbrug, i Tilfælde, hvor Domstolene ikke kan ramme Forfatteren; men man troer derhos, at onskabsfuld eller ubillig Dadel af Regjeringens og Autoritetenes Handlinger sjelden vildleder den almindelige Mening derom, altsaa sjelden foraarsager nogen egentlig Skade, og at, om saadant kunde enkelte Gange være Tilfældet, denne Skade langt maa overveies af den store Nytte, som den kun ved Lovene og Domstolene indskrænkede Yttrings-Frihed stifter.⁹⁰³

Departementet erkjente altså at det kunne være nyttig med et ekstra maktmiddel mot blader som overskred trykkefrihetens grenser, men å bruke portomoderasjonen mot bladene var likevel noe de ikke ønsket. Ikke bare var det prinsipielt galt, det var også unødvendig. Ifølge departementet var ikke den trykte pressens potensial for å virke skadelig så stort som mange mente, og nytten av et fritt ordskifte var langt større enn trusselen opposisjonsbladene representerte. I tillegg til å være et forsvar for trykkefriheten, må dette resonnementet også leses som en tydelig kommentar til kongens og andre elites uttalte sterke frykt for pressen og dens påvirkningskraft.

Selv om det ikke ble nevnt eksplisitt, kan nok dette også leses i lys av den prekäre situasjonen trykkefriheten og retten til opposisjon befant seg i på samme tid i Europa. Opprørene i Sør-Europa var slått ned med hard hånd. Karlsbad-dekretene hadde kvalt offentligheten i det tyske området, etter hvert også i stater med liberale forfatninger. Det gjorde parlamentenes vilkår dårligere, mens det ga fyrstene mer makt. Karl Johans ambisjoner om å endre Grunnloven hadde kommet tydelig frem i 1821, og hans endringsforslag skulle behandles på Stortinget året etter *Tilskuerens* søknad. Uten en kritisk kommenterende presse kunne kongen nå sine mål lettere.

⁹⁰² Abonnementsprisen på *Tilskueren* var tenkt å være 6 spesidaler. *Rigestidenden* betalte 64 skilling per abonnement til postvesenet. 1 spesidaler besto av 120 skilling. 64 skilling av 6 spesidaler (720 skilling) utgjør da rett under 9 prosent. *Rigestidenden* betalte riktignok en lavere prosentvis sats enn *Tilskueren*, ettersom prisen på det bladet var 8 spesidaler i året (jf. Kristiansen 1926: 247).

⁹⁰³ RA/S-3445/A/Aa/L0039. Finansdepartementet. Referatprotokoll 39 (1823), sak 664

Ikke overraskende ble Finansdepartementets protester stanset i møtet mellom statsrådene. Ingenting av det siterte ovenfor ble videreformidlet til kongen gjennom regjeringens innstilling.⁹⁰⁴ Vi kan anta at Sandels visste at slike formuleringer bare ville provosere kongen. Regjeringen gikk derfor inn for at *Tilskuerens* portomoderasjon som vanlig skulle gis «indtil videre». Den svært lave portosatsen fikk imidlertid stå både i regjeringens innstilling og i kongens endelige vedtak.⁹⁰⁵

Tilskueren endte aldri opp som noe særlig spenstig opposisjonsblad. Faktisk ble det snart kritisert for å være det stikk motsatte. Da boktrykker Torkild Borg sendte inn søknad om portomoderasjon for et nytt blad kalt *Patrioten* helt på slutten av 1823, uttalte han at *Tilskueren* aldri kom til å bli et ekte opposisjonsblad, men at det heller «egentlig vil indeholde Motiver for Lovene og Regjeringens Foranstaltninger, og altsaa nærmest maa betragtes som et ministrielt Blad»⁹⁰⁶. Man kunne tenke seg at Borg her pekte på hovedgrunnen til at regjeringen gikk inn for å gi *Tilskueren* en så lav portosats. Å innvilge en slik begunstigelse til et tilsynelatende frittalende politisk blad, ville stilt regjeringen i et godt lys. Samtidig slapp de å måtte forholde seg til et potensielt brysomt element i offentligheten, ettersom bladet i realiteten var regjeringsvennlig og knyttet til regjeringen på flere måter. Ifølge Sverre Steen var Sandels en stor tilhenger av *Tilskueren*.⁹⁰⁷ Redaktøren av bladet var departementsfullmektig Peter Treschow Hansen, hvis onkel Niels Treschow var leder av Kirke- og undervisningsdepartementet. I bladets nære medarbeiderkrets var blant andre Christian Magnus Falsen, som etter 1821 ble regnet som kongens mann.

Det kan derfor godt hende Finansdepartementet og regjeringen hadde kjennskap til hva slags blad *Tilskueren* skulle ende opp som, men det er nok ikke bakgrunnen for den vennlige behandlingen bladet fikk. For *Patrioten*, som søkte kort tid etter, og som faktisk ble et opposisjonsblad (men ikke like hissig som *Nationalbladet*), fikk innvilget samme lave portosats som *Tilskueren*.⁹⁰⁸ I sin behandling av *Patriotens* søknad gjentok også Finansdepartementet sin protest mot praksisen med den betingede portomoderasjonen. Det gjorde det vel vitende om at protesten hadde blitt fullstendig oversett i regjeringens behandling av *Tilskuerens* søknad. Heller ikke *Patrioten* slapp

⁹⁰⁴ RA/S-1003/D/Da/L0036. Statsrådsavdelingen i Stockholm. Regjeringsinnstillinger 36 (1823), sak 1039.

⁹⁰⁵ RA/S-1001/A/Ab/L0018. Statsrådssekretariatet. Kongelige resolusjoner 18 (1824), nr. 1148.

⁹⁰⁶ RA/S-3445/A/Aa/L0040. Finansdepartementet. Referatprotokoll 40 (1824), sak 8.

⁹⁰⁷ Steen 1954: 254.

⁹⁰⁸ RA/S-3445/A/Aa/L0040. Finansdepartementet. Referatprotokoll 40 (1824), sak 8.

unna forbeholdet «indtil videre» etter at regjeringen hadde sett på saken, men den uvanlig lave portosatsen fikk lov å bli stående enda en gang.⁹⁰⁹ Regjeringen gikk med andre ord med på å behandle opposisjonsbladene bedre. Muligens ble det gjort som et kompromiss med Finansdepartementet, som ut fra egen argumentasjon virket mer og mer misfornøyd med ordningen de var satt til å administrere. Alternativt kan det hende at flertallet av statsrådene også så behovet for å gjenetablere en opposisjonell presse, men samtidig ikke ville forarge kongen ved å foreslå å fjerne hans tilbaketrekningens rett. Kongen hadde heller ikke denne gangen noen innsigelser mot regjeringens innstilling.⁹¹⁰ Vi vet ikke om han hadde noe imot de lave portosatsene, men det ville nok uansett blitt ansett som upassende for kongen å blande seg inn i regjeringens vurdering av en såpass liten sak.

Finansdepartementet sto uansett frem som en prinsippfast forsvarer av trykkefriheten i disse to tilfellene, og det forsøkte å etablere en ny praksis der portomoderasjonen ble gitt betingelsesløst. Men innen det neste opposisjonsbladet i rekken søkte om moderert porto, kun et par måneder senere, hadde noe endret seg.

7.3 Portomoderasjon som forhåndssensur

I mai 1824 skulle Finansdepartementet behandle søknaden om portomoderasjon til bladet *Patrouillen*.⁹¹¹ Ifølge søknaden skulle bladets formål være å «udbrede gavnlige Ideer i et frimodigt og beskedent Sprog», og utgiveren håpet at de første utgavene av bladet, som hadde kommet ut siden januar samme år, hadde bevist at de aktet å gjøre nettopp det.⁹¹² Fulle av håp om bedre tider for opposisjonsbladene søkte de om samme lave sats som *Tilskueren* og *Patrioten*.

Søknaden fikk fullstendig avslag allerede i Finansdepartementets behandling. For første gang ble et blad nektet portomoderasjon uten at styresmaktene hadde et konkret overtramp å vise til. *Patrouillen* hadde ikke levd opp til sitt uttalte formål, tvert imot hadde «flere Artikler indeholdt upassende Ytringer og Personaliteter, som aldeles ikke kunde virke gavnligt».⁹¹³ Følgelig kunne ikke departementet skjønne at «nogen Slags

⁹⁰⁹ RA/S-1003/D/Da/L0037. Statsrådsavdelingen i Stockholm. Regjeringsinnstillinger 37 (1824), sak 1143.

⁹¹⁰ RA/S-1001/A/Ab/L0018. Statsrådssekretariatet. Kongelige resolusjoner 18 (1824), nr. 1256.

⁹¹¹ Bladet gikk under navnet *Patrouillen* de første to årene. Ifølge en håndskrevet tekst på Nasjonalbibliotekets mikrofilmutgave av *Patrouillen*, 1.1.1824, var dette på grunn av en setterfeil. Bladets tiltenkte navn blir brukt konsekvent i denne avhandlingen, uansett når den ble utgitt.

⁹¹² RA/S-3445/A/Aa/L0042. Finansdepartementet. Referatprotokoll 42 (1824), sak 243.

⁹¹³ RA/S-3445/A/Aa/L0042. Finansdepartementet. Referatprotokoll 42 (1824), sak 243.

Favour» skulle gis *Patrouillen* på postvesenets regning på det tidspunktet. Skulle bladet utvikle seg, kunne de imidlertid søke på nytt senere.

Finansdepartementets innstilling til regjeringen er et merkverdig dokument, fullt av overstrekinger, endringer og selvmotsigelser, langt mer enn vanlig. Man ser rett og slett fysiske spor etter noens innblanding i hvordan teksten skulle se ut. Men til tross for endringene og konklusjonen – eller kanskje nettopp fordi konklusjonen ble tvunget frem – inneholdt innstillingen den mest innbitte protesten mot portomoderasjonsordningen hittil. Departementet minnet om at de flere ganger til ingen nytte hadde uttalt at en betinget portomoderasjon var både problematisk og unødvendig. Nå brukte de hardere skyts:

En saadan uvis Stilling for deslige Blade udsætter desuden baade Udgiver og Subskribenter for Pengetab, som de ikke have kundet beregne, og giver de facto en Indragnings-Ret, som Loven ikke hjemle, hvorved disse Blade underkastes en anden Domstoel end den almindelige, for hvem det dog synes som de med fuldkommen Sikkerhed for det offentlige kunde ene staae eller falde. Denne Departements Mening har imidlertid ikke vundet Bifald, og alle periodiske Blade heri Riget have saaledes kun en «indtil videre» tilstaaet Porto Moderation for at Hans Majestæt, naar Høystsamme anseer deres Udgivelse ikke at være gavnlig, kan søge den hemmet ved Fratagelse af Porto-Moderationen⁹¹⁴

Der departementet tidligere hadde på generell basis klaget over de prinsipielle utfordringene ved ordningen, kom de her med kritikk direkte mot kongen. Ordningen eksisterte i den formen den gjorde kun fordi kongen skulle sitte på et vilkårlig maktmiddel mot pressen. Dette maktmiddelet stred mot lovene, mente departementet. Til tross for at Karl Johan ikke hadde stått direkte bak tilbakekallelsen av *Nationalbladets* portomoderasjon, traff kritikken likevel. I likhet med deler av den svenske eliten, hadde Karl Johan vært svært misfornøyd med svenskenes liberale trykkefrihetsforordning av 1810.⁹¹⁵ Allerede i 1812 kom det derfor en ny forordning, der blant annet inndragningsretten ble skjerpet inn og gjort til en administrativ ordning, utenfor juristenes grep og offentlighetens øyne.⁹¹⁶ Karl Johans var en svært aktiv bruker av denne ordningen, som han så på som mer effektiv enn å ta ut tiltale mot bladene.⁹¹⁷ At kongen gjerne skulle hatt en slik ordning i Norge er utvilsomt, og følgelig var det på ingen måte i hans interesse å gi fra seg det nærmeste han kom inndragningsmakten i Norge.

Konklusjonen om å nekte *Patrouillen* billig postforsendelse var med andre ord ikke Finansdepartementets verk. Men i likhet med da *Nationalbladet* mistet sin

⁹¹⁴ RA/S-3445/A/Aa/L0042. Finansdepartementet. Referatprotokoll 42 (1824), sak 243.

⁹¹⁵ Boberg 1989: 35.

⁹¹⁶ Boberg 1989: 50–51.

⁹¹⁷ Boberg 1989: 80, 96.

portomoderasjon, sto ikke Karl Johan direkte bak vedtaket denne gangen heller. Hvordan skal man da forklare Finansdepartements plutselige kursendring? Svaret finnes i protokollen for regjeringens innstillinger til kongen, som ikke er signert av stattholder Sandels, men av kongens sønn, Oscar.⁹¹⁸ 11. april, omtrent en måned før behandlingen av *Patrouillens* søknad, hadde Sveriges og Norges kronprins, Oscar, kommet til Christiania og inntatt rollen som visekonge. Sandels ble dermed midlertidig tilsidesatt som stattholder. Oscars opphold som visekonge i Norge var ikke spesielt vellykket når det gjaldt å gjennomføre kongens politikk. Blant annet ble alle kongens forslag til endringer av Grunnloven avvist i Stortinget i 1824. Men gjennom å hindre *Patrouillens* distribusjon, fikk Oscar i alle fall til å kneble opposisjonelle stemmer i den nasjonale offentligheten. Det var imidlertid ikke nok; opposisjonen i Stortinget mot kongens politikk var sterk nok til å stå mot kongen på egen hånd.

En viktig årsak til at Oscar kunne presse gjennom noe slikt, var at regjeringens sammensetning hadde endret seg. At det skjedde utskiftninger og rokeringer i ministerpostene, var, som i dag, helt vanlig og forekom med ujevne mellomrom. Tilfeldigvis var derfor et par menn som antagelig ville stått mot Oscar ute av den norske regjeringen på dette tidspunktet. Den liberale Motzfeldt var tidligere samme måned forflyttet til statsrådsavdelingen i Stockholm.⁹¹⁹ Ifølge ryktene i Christiania var det for å hindre at Oscar kunne bli påvirket, men det finnes ingen bevis for at gatesnakket stemte.⁹²⁰ Grev Wedel hadde frivillig gått ut av regjeringen to år tidligere etter konflikter med både kongen og Stortinget om landets finanser. Både Wedel og Motzfeldt hadde vært sterke forkjempere for den norske regjeringens råderett i norske saker.⁹²¹ De mente at regjeringen skulle styre landet i kongens navn, med utgangspunkt i Stortingets vedtak og landets lover, mens kongens innblanding skulle være minimal. På grunn av dette synet havnet Wedel i flere konflikter med Karl Johan, som på sin side var forkjemper for en sterk konge, langt fra eneveldig, men med vesentlig rett og plikt til å blande seg inn på flere områder. Den typen innblanding fra kongehuset i særnorske småsaker som portomoderasjonen til *Patrouillen* var, må vi regne med at Wedel og Motzfeldt ville sett

⁹¹⁸ RA/S-1003/D/Da/L0038. Statsrådsavdelingen i Stockholm. Regjeringsinnstillinger 38 (1824), sak 1517.

⁹¹⁹ Statsministerens kontor 1996: 34.

⁹²⁰ Steen 1954: 315.

⁹²¹ Om motsetningene mellom Wedels og Karl Johans syn på maktfordelingen mellom kongen og regjeringen, se kapittel fire, samt Steen 1953: 291–293.

på som uakseptabel.⁹²² Nå klarte ikke disse to å forhindre at portomoderasjonen til *Nationalbladet* ble trukket tilbake i 1821, og de protesterte ikke offentlig mot det vedtaket heller, men det var under andre omstendigheter. For det første var situasjonen i hovedstaden og rundt Stortinget svært anspent i 1821, en stemning *Nationalbladet* bidro til å piske opp. Konfliktnivået var flere hakk lavere i 1824, hovedsakelig fordi de betente sakene om adelen og gjeldsoppgjøret var løst, og muligens også fordi Karl Johan anså sin egen posisjon som langt tryggere.⁹²³ At kongen sendte sønnen sin fremfor å dra til Norge selv, viser helt tydelig at kongen ikke var like desperat etter å tvinge gjennom sin vilje i 1824 som i 1821. For det andre hadde *Nationalbladet* faktisk skrevet noe konkret som mest sannsynlig var straffbart. *Patrouillen* hadde bare så vidt begynt å skrive noe som helst, og det som var publisert var ikke på langt nær like kontroversielt som *Nationalbladets* innhold.

Handlet Oscar på ordre fra sin far, kongen? Nei, ikke direkte. I starten av april 1824 mottok Oscar et langt brev fra Karl Johan med instruksjoner om hvordan han måtte te seg som visekonge.⁹²⁴ Brevet inneholdt ingen konkrete opplysninger om hva slags politikk kongen ønsket å føre. Det var snarere en generell, kort innføring i statsmannskunst og militærledelse. Oscar skulle lytte høflig til sine rådgivere, men stole på sine egne vurderinger; han skulle handle i tråd med ære, samvittighet og rettskaffenhet, men om nødvendig måtte han reagere strengt og hardt. Brevet inneholdt derfor heller ingen beskjeder om viktigheten av å kontrollere offentligheten. Men vi kan regne med at Oscar kjente godt til sin fars syn på pressen, og at han hadde fått med seg hvordan pressen ble håndtert under Stortinget i 1821. De vage instruksjonene i brevet fra Karl Johan var også typiske for kongen. Han regnet med at hans underordnede ville bruke alle tilgjengelige virkemidler for å oppfylle hans politiske ønsker.

⁹²² Motzfeldts syn på bruken av portomoderasjonen kom også tydelig frem i dagboken hans fra 1821. Hvordan Wedel stilte seg til denne konkrete saken blir mer derimot noe mer spekulativt, ettersom han brente det aller meste av sine papirer og korrespondanse.

⁹²³ Sverre Steen hevder at den påfallende forskjellen på Karl Johans fremferd i 1821 og 1824 hadde med flere forhold å gjøre. For det første hadde kongen kommet seg gjennom de ustabile krisetidene fra 1818 til 1821. Videre viste Oscars bryllup med prinsesse Josefine av Leuchtenberg i 1823 at Bernadottene var blitt akseptert blant Europas fyrster. I forbindelse med bryllupet kom også endelig dronning Desideria til Stockholm og slo seg permanent ned. Hun hadde ikke vært i Sverige siden en kort visitt i 1811. Det skal ha vært stabiliserende for fyrstehusets anseelse. Ifølge Steen hadde flere år med stabilitet senket sannsynligheten for at de europeiske statene skulle intervensjonere mot den svensk-norske kongen. Se Steen 1954: 301–302. Denne analysen overser imidlertid at Karl Johans stilling allerede var trygg, ettersom han var alliert med den russiske tsaren. Den viktigste grunnen til at Stortinget i 1824 ble mindre konfliktfylt var derfor at gjeldsoppgjøret og adelssaken var avgjort. Karl Johan hadde også fått klar beskjed fra tsaren om at å bruke makt for å omforme den norske forfatningen var helt uaktuelt.

⁹²⁴ BFA, Oscar I:s och Drottning Josefinas arkiv, boks 40. Brev fra Karl Johan til Oscar, 3.4.1824.

I Oscars rapport til Karl Johan ble portomoderasjonsnekten begrunnet med at *Patrouillens* tendens hadde gjort det klart at bladet overhodet ikke fortjente noen økonomisk oppmuntring.⁹²⁵ Men det er klart at de større politiske omstendighetene spilte inn på vedtaket. Fra den utøvende makts ståsted er det ikke overraskende at *Patrouillen* var et blad man ønsket å stanse. Stortingssesjonen i 1824 var ikke like dramatisk og konfliktfylt som i 1821, men en del avgjørende saker skulle stemmes over. Mest betent var kongens forslag til endringer i Grunnloven, og særlig hans ønske om å skaffe seg absolutt veto. Stortingets flertall og opinionen var mot kongen, og et nytt opposisjonsblad var ikke akkurat det kongen trengte i en presset situasjon.

Patrouillen hadde potensial til å bli et virkelig slagkraftig opposisjonsblad og til å bli en mulig arvtager til *Nationalbladet*. Redaktøren og hovedmannen bak var Ludvig Mariboe, men det var ikke kjent.⁹²⁶ Det var utgiveren av bladet, boktrykker Carl Ferdinand Rode i Drammen, som undertegnet søknaden om portomoderasjon. Alle med en viss kjennskap til offentligheten på den tiden hadde nok en tydelig formening om hva det betydde når Rode forsøkte å starte opp et nytt opposisjonsblad.⁹²⁷ Rode hadde vært utgiveren av *Drammens Tidende* fra starten i 1816, et blad som særlig under sogneprest Søren Tybring og krigsråd Peter Flors redaktørtid hadde en vært markant kritisk røst. Rode, Flor og Tybring, sammen med en rekke menn fra både byens småborgerskap og mindre bemidlede samfunnslag, gjorde Drammen til et opposisjonelt kraftsentrum.⁹²⁸ Særlig gjennom Peter Flor, som både var en av de mest ytterliggående røstene på Stortingene i 1818 og 1821 og en svært aktiv debattant i *Nationalbladet* i 1821, fikk denne fraksjonen av opposisjonen nasjonal oppmerksomhet og noe innflytelse. Etter at *Nationalbladet* måtte gå inn, og den samlede opposisjonen mistet sitt viktigste forum, ble

⁹²⁵ BFA, Oscar I:s och Drottning Josefinas arkiv, boks 1. Rapport fra Oscar til Karl Johan, 13.5.1824.

⁹²⁶ Sverre Steen skriver at «Patrouillen skilte seg fra Nationalbladet på to måter. Det var Mariboe selv som fylte bladets små sider, ikke innsendere. Og Mariboe holdt seg til sakene, mens personer fikk gå fri.» (Steen 1954: 299). Det siste virker som en presis beskrivelse. Men påstanden hans om at Mariboe drev *Patrouillen* helt alene er vanskeligere å tro på. At Peter Flor og de andre opposisjonelle i Drammen skulle holde seg helt unna et opposisjonsblad i deres egen by, virker usannsynlig. Før dette var Flor både skribent og redaktør i *Drammens Tidende*, der Rode også var utgiver, og på 1830-tallet var han redaktør av *Folkebladet* og skrev i *Statsborgeren*. I tillegg utga han opposisjonelle tekster i bokform (mest bemerkelsesverdig fra denne tiden er Flors lange tekst om grunnlovsforslagene til Karl Johan, se Flor 1823). Det er ingen grunn til å tro at han skulle ha holdt seg helt utenfor pressen gjennom 1820-tallet. Halvdan Koht hevder på sin side at Flor var «medarbeider» i *Patrouillen* fra 1824 (Koht 1929a: 181). Det er mulig Koht overvurderer Flors rolle, men det er sannsynlig at Flor i det minste hadde tekster på trykk i *Patrouillen*.

⁹²⁷ Det er skrevet noe om opposisjonspressen i Drammen de første årene etter 1814, men det meste er av eldre dato. Se særlig Raknerud 1911: 251–263; Alsvik 1952: 45–76; Ferstad 1956.

⁹²⁸ Andre sentrale menn i denne kretsen var kjøpmann og stortingsrepresentant Elling Holst, klokker Hans Allum og slakter Halvor Pay.

flere opposisjonelle småskrifter og bøker gitt ut og trykket i Rodes boktrykkeri.⁹²⁹ Flere av disse småskriftene omhandlet aktuelle trykkefrihetssaker. I tillegg fortsatte driften av *Drammens Tidende*, som opplevde å bli forfulgt for trykkefrihetsbrudd i 1821.⁹³⁰ Rode «trykker alt som komme kan», skrev stortingsbonden Jacob Hoel i et brev i 1822.⁹³¹ Fra Hoels side var nok det ment som et kompliment, men for Rode hadde det også ført med seg en del problemer i form av domfellelser for brudd på trykkefrihetslovgivningen.

At akkurat Drammen ble et slags opposisjonsreir, er for øvrig ikke så merkelig. Drammen var bygget på trelast, og trelasthandelens sterke nedgang etter Napoleonskrigene var et hardt slag for byen.⁹³² Omtrent samtidig ble byens borgere blant de hardest rammede av pengepolitikken fra 1816, som medførte tvungne innskudd i den nyetablerte Norges Bank.⁹³³ Med et etablert småborgerskap var også markedet for bladene på plass; kjøpmennene hadde utdanningen og de nødvendige midlene (til tross for nedgangstidene) for å kunne bli lesere og deltagere i offentligheten. I tillegg kunne sterke personligheter som Peter Flor og Carl Ferdinand Rode få betydelig innflytelse i et lite miljø som Drammen.

Det var ikke bare gjennom portomoderasjonen drammensopposisjonen ble kneblet i 1824. På grunn av uregelmessigheter under valget i Drammen i 1823 begjærte Stortinget omvalg.⁹³⁴ Da også omvalget var preget av brudd på reglene, blant annet gjennom at Peter Flor stemte på seg selv, besluttet Stortinget at Drammen bys representanter ikke fikk møte i det hele tatt i 1824. I *Patrouillen* reagerte de naturlig nok kraftig mot dette vedtaket, men til ingen nytte.

Det skulle gå to år før *Patrouillen* igjen søkte om moderert porto.⁹³⁵ I 1826 sto Ludvig Mariboe frem som redaktør, utgiverstedet ble flyttet til Christiania, og bladet kvittet seg med tilknytningen til Rode. Da ble det svært vanskelig for kongen og regjeringen å fortsette å nekte bladet moderasjon. For *Patrouillen* betydde det at de endelig kunne ta føringen som Norges fremste opposisjonsblad. Ifølge bladet selv hadde de, til tross for manglende portomoderasjon, hatt lesere så langt unna som i «det trofaste

⁹²⁹ Se for eksempel Flor 1822, Rode 1822, Allum 1823, Flor 1823, Peterson 1823a og Peterson 1823b.

⁹³⁰ Se kapittel seks.

⁹³¹ Brev fra Jacob Hoel til Anne Marie Hoel, 13.10.1822. Trykt i Hoel 1927: 156–158.

⁹³² Steen 1953: 161; Worm-Müller 1922: 139–143.

⁹³³ Steen 1953: 180. For en generell diskusjon om borgerskapet, særlig kjøpmennenes, stilling og rolle som politiske aktører etter 1814, se Frydenlund 2015.

⁹³⁴ Nielsen 1887: 20.

⁹³⁵ RA/S-3445/A/Aa/L0042. Finansdepartementet. Referatprotokoll 52 (1826), sak 443d.

Trønderlaug». ⁹³⁶ Den høye prisen må imidlertid ha skremt vekk mange potensielle kjøpere, og bladets marked, og dermed det potensielle politiske nedslagsfeltet, økte drastisk etter 1826. Det viser også abonnementstallene: Under tiden i Drammen lå antallet abonnenter på rundt 100, mens det steg til omtrent 300 etter *Patrouillen* flyttet til Christiania og fikk innvilget portomoderasjon. ⁹³⁷ 300 abonnenter var etter tidens målestokk et betydelig antall for et politisk blad.

7.4 Portomoderasjonen i møtet med intensivert opposisjon i pressen

Etter en del år med relativ stabilitet markerte revolusjonsåret 1830 overgangen til en mer spenningsfylt tid for monarkene rundt om i Europa. Også her hjemme følte nok Karl Johan at hans posisjon var blitt svekket. Under Torgslaget i 1829 hadde den nye generasjonen venstreliberale opposisjonelle vist vilje til å trosse kongens forbud mot feiring av 17. mai som grunnlovsdagen. Stattholder Baltzar von Platens forhastede og overdrevne maktbruk mot den feststemte folkeansamlingen hadde gjort folk enda mer negativt innstilt til svensk innblanding. ⁹³⁸ *Patrouillens* umiddelbare kritikk av myndighetene, bladets referater fra den etterfølgende undersøkelseskommissjonen, sammen med stortingsreferatene bladet begynte med i 1827, viste at den norske pressen begynte å gå styresmaktene mer etter i sømmene. Antagelig følte kongen at situasjonen virket mer utsatt enn den hadde gjort på lenge. På samme tid gjenopptok han forsøkene på å skaffe seg mer kontroll over pressen ved hjelp av ikke-lovregulerte midler.

Før 1830 hadde Karl Johans anmodninger til regjeringen om at de måtte sensurere pressen vært lite konkrete. Stort sett unngikk han direkte oppfordringer til å bruke portomoderasjonen som sensurmiddel. I 1830 kom imidlertid kongens ambisjoner om å bruke portomoderasjonen mer aktivt mot pressen virkelig til syne. Gjennom en kongelig resolusjon befalte han regjeringen å sende han en fullstendig liste over alle bladene som for tiden nøt portomoderasjon. ⁹³⁹ Dette var offentlig informasjon, og uproblematisk å oppgi for regjeringen. Men samtidig ba kongen om regjeringens vurdering av hvorvidt de

⁹³⁶ Sitert fra Nielsen 1887: 14.

⁹³⁷ Kristiansen 1926: 259.

⁹³⁸ En ny, grundig studie av Torgslaget er Nilsson 2018.

⁹³⁹ RA/S-1001/A/Ab/L0030. Statsrådssekretariatet. Kongelige resolusjoner 30 (1830), nr. 2473.

enkelte bladene det siste året hadde «i en, for et civiliseret Folk værdig Tone, virket til at udbrede sand Oplysning, Sædelighed og Humanitet, eller tjent til uskyldigt Tidsfordriv, og hvorvidt med Hensyn herpaa, en saadan Begunstigelse for ethvert især bør vedvare eller ikke.»⁹⁴⁰ Kongen ville med andre ord vite hvordan pressen hadde oppført seg og om de hadde gjort seg fortjent til å få fortsatt moderert porto. Formålet var sannsynligvis å få satt i gang en årlig rapportering av pressens oppførsel.

Denne videreutviklingen av Karl Johans linje mot opposisjonspressen kom som en følge av den mislykkede rettslige forfølgelsen av *Folkevennen* i 1829, som ble omtalt i forrige kapittel, og som vi skal komme tilbake til om litt. Det var med andre ord ikke omveltningene i Europa som var årsaken til kongens nyintensiverte forsøk på å skaffe seg mer pressekontroll. Den kongelige resolusjonen kom i januar, og revolusjonene hadde ennå ikke feid over Europa. John Neergaards *Ola-boka*, som skulle inspirere bøndene til politisk selvbevissthet og samlet handling, kom først ut senere samme året. Kongen ønsket altså mer kontroll allerede før 1830-tallets nye politiske virkelighet hadde slått over landet.

Kontoret for postvesenet i Finansdepartementet fikk i oppdrag å behandle ordren fra Karl Johan, men det ville ikke spille på lag med kongen. Forespørselen ble sendt videre, først til Kirkedepartementet, deretter til Justisdepartementet, som heller ikke ville uttale seg, foruten i helt generelle vendinger om sin egen rolle.⁹⁴¹ Finansdepartementets endelige innstilling i saken, der de andre departementenes synspunkter også ble referert, viser et samlet regjeringsapparat som gikk mot kongen. Karl Johans intensjoner med henvendelsen ble avkledd, og ønsket om å innta en mer aktiv rolle mot pressen ble avvist.

Kirkedepartementet innrømmet imidlertid at den norske pressen langt fra var perfekt i deres øyne. Bladene inneholdt tidvis «factiske Urigtigheder, skjæve Raisonnements og ubeføiede Angreb paa enkelte Borgerclasser eller Individier, som den retsindige Statsborger ikke kan andet end misbillige».⁹⁴² Sammenlignet med England og Frankrike, land med mer erfaring med trykkefriheten og sterkere vitenskapstradisjon, inneholdt de norske bladene «vrang Formaninger, skjæve Domme og bitre Sarcasmer i

⁹⁴⁰ RA/S-1001/A/Ab/L0030. Statsrådssekretariatet. Kongelige resolusjoner 30 (1830), nr. 2473.

⁹⁴¹ RA/S-1079/B/L0009. Finansdepartementet, Kontoret for postvesenet. Kopibok 9 (1830), nr. 102, 103, 291 og 586.

⁹⁴² RA/S-3445/A/Ac/L0129. Finansdepartementet, Avdelingen for det indre. Referatprotokoll 129 (1830), sak 313.

langt høiere Grad enn i hine». ⁹⁴³ Men samtidig ble slike ytringer i de fleste tilfeller motsagt eller rettet opp, ofte til og med i bladene der de først sto på trykk. Uansett veiet trykkefrihetens fordeler opp de store ulempene strengere bånd på den innebar:

Det hører til Trykkefrihedens Natur og Væsen, at den, ligesaavel som enhver for Menneskehedens velgjørende og gavnlige Indretning kan misbruges eller benyttes mindre hensigtsmæssigen end den oplyste og redelige Statens Ven maatte kunne ønske, men desuagtet blive dog den mindre skadelig end de Baand paa Tankens frie Meddelelse, som deres Ophævelse vilde medføre. ⁹⁴⁴

Kirkedepartementet kunne følgelig ikke skjønne at noen av overtrampene utført av norske blader skulle være så grove at de fortjente økonomiske sanksjoner mot seg.

Justisdepartementet avsto helt fra å uttale seg om de norske bladene. De skrev at de fulgte med på offentlige ytringer for eventuelt å beordre tiltale gjennom rettssystemet mot blader som brøt trykkefrihetens grenser, men noen mer systematisk overvåkning og vurdering av bladene kunne det ikke påta seg. Finansdepartementet sa seg enig med de andre departementene: Forfattere og utgivere som brøt loven, måtte forfølges gjennom domstolene, og feilaktige ytringer var det bedre å bestride i offentligheten. Finansdepartementet utelukket likevel ikke å bruke portomoderasjonen som sanksjonsmiddel, men en mer aktiv bruk av den enn det som hadde vært tilfellet opp til da, var uaktuelt. ⁹⁴⁵ Kanskje var den tidligere nevnte prinsipielle motstanden mot kongelig innblanding på bekostning av regjeringen like mye grunnen til regjeringens protester som forsvaret av trykkefriheten.

Hadde kongen fått med regjeringen på dette rapporteringsregimet, er det mulig at 1830-tallets norske offentlighet hadde sett annerledes ut. Rundt 1830 begynte det å dukke opp flere nye opposisjonelle blader, deriblant *Nyeste Skilderie af Christiania og Stockholm* (1828), *Folkevennen* (1828), *Folkebladet* (1831), *Statsborgeren* (1831), *Thrønderen* (1832) og *Den Bergenske Kontrollør* (1832). Flere av disse bladenes profiler sto lenger til venstre enn tidligere bladers, både politisk og gjennom en mer uforsonlig språkbruk. Det mest innflytelsesrike av dem, Peder Soelvolds *Statsborgeren*, sparket i alle retninger og sto for en embetsmannskritisk, regjeringskritisk og gjennomført hissig

⁹⁴³ RA/S-3445/A/Ac/L0129. Finansdepartementet, Avdelingen for det indre. Referatprotokoll 129 (1830), sak 313.

⁹⁴⁴ RA/S-3445/A/Ac/L0129. Finansdepartementet, Avdelingen for det indre. Referatprotokoll 129 (1830), sak 313.

⁹⁴⁵ RA/S-3445/A/Ac/L0129. Finansdepartementet, Avdelingen for det indre. Referatprotokoll 129 (1830), sak 313.

linje sammenlignet med tidligere blader.⁹⁴⁶ I tillegg hadde *Morgenbladet* gradvis begynt å innta en moderat opposisjonell rolle i løpet av siste halvdel av 1820-tallet. Dersom Karl Johan hadde mottatt faste oppdateringer med regjeringens vurderinger av disse bladenes innhold, kan det hende at kongen hadde krevd mer handling.

Som nevnt, var foranledningen til fremstøtet fra Karl Johan i 1830 en mislykket rettsprosess året før. I 1829 søkte Ola Hanssen i Trondhjem om reduserte portosatser til sitt nystartede blad *Folkevennen*.⁹⁴⁷ På samme tid var Hanssen under tiltale for brudd for trykkefriheten, og Finansdepartementet avsto dermed søknaden hans. Til tross for at rettsaken ikke var avholdt, og Hanssen ikke var dømt, mente Finansdepartementet at de hadde en slags hjemmel i lovverket for å avvise portomoderasjonssøknaden så lenge søkeren var under tiltale for brudd på trykkefriheten.⁹⁴⁸ Tidligere praksis hadde vist at departementet egentlig ikke trengte lovhjemmel for å nekte et blad portomoderasjon, men det ville fortsatt være legitimerende med en henvisning til lovverket, da det fjernet noe av det vilkårlige preget som de andre avgjørelsene hadde. Det var imidlertid ingen automatikk i at Hanssens søknad skulle bli avslått. Årsaken til avslaget var kombinasjonen av den betente saken Hanssen hadde uttalt seg om og graden av alvor i tiltalen. Hanssen hadde nemlig påstått at 17. mai var den rette grunnlovsdagen, og at befolkningen var pliktige til å adlyde kongen, såfremt han handlet i henhold til Grunnloven av 17. mai. Som vist i kapittel seks, ble dette tolket som en oppfordring til å ikke adlyde kongen, ettersom Karl Johan hadde uttalt at det var 4. november som var grunnlovsdag i Norge.

I en av sine regelmessige rapporter til kongen informerte finansminister Jonas Collett om innholdet i artikkelen.⁹⁴⁹ Han passet på å påpeke at *Folkevennen* ikke nøt portomoderasjon, og at det var et særdeles svakt redigert blad som ble møtt med forakt.

⁹⁴⁶ Det må understrekes at *Statsborgeren* også var et forum for rasjonell diskusjon i en mer avbalansert form. Men det er klart at dens mest ytterliggående innhold var det som ble lagt merke til i samtiden. Se Nymark 2014: 13–26 for en kritisk gjennomgang av tidligere litteratur om Soelvold og *Statsborgeren*.

⁹⁴⁷ RA/S-3445/A/Ac/L0124. Finansdepartementet, Avdelingen for det indre. Referatprotokoll 124 (1829), sak 130.

⁹⁴⁸ De refererte selv til «Forordningen af 3^{die} April 1771 § 2 in fine, cfr. Placaten af 30te September 1785 og Cancellie Circulaire af 2^{den} Mai 1800.» Jf. RA/S-3445/A/Ac/L0124. Finansdepartementet, Avdelingen for det indre. Referatprotokoll 124 (1829), sak 130.

⁹⁴⁹ BFA, Karl XIV Johans arkiv, Norvège: brev och rapporter från och om Norge, boks 209. Jonas Collets rapport til Karl Johan. 9.3.1829. I rapporten refererte Collett først hva som sto i artikkelen og deretter: «Bien qu'il soit à plaindre qu'une feuille si extrêmement mal rédigée, qui est méprisée et même blâmée par d'autres journaux, aura de la célébrité par suite d'un décret d'action, il paraît être indispensablement nécessaire, que le Département de la justice fasse le procès à l'auteur, qui de cette manière a dépassé les limites constitutionnelles de la liberté de la presse. Par le courier prochain nous prendrons la liberté d'en faire à Votre Majesté un treshumble rapport plus détaillé.»

Selv om bladet ikke fortjente oppmerksomheten en rettsak ville medføre, kunne Collett ikke se noen annen utvei enn å gå til rettslige skritt mot det. Ikke overraskende reagerte Karl Johan svært negativt på at noe slikt hadde stått på trykk i Norge, noe hans harmdirrende svar til Collett vitner om:

Og jeg ser mig imidlertid nødsaget til – hvis dette skrik ikke snart hører op – at ta min tilflugt til en energisk og bestemt forholdsregel. Det er min kongelige pligt ikke længer at taale disse stadig gjentagne ekstravagancer, heller ikke at tillate utvilsomt ildesindede skribenter at angribe den nationale værdighet og utsætte nordmændene for censur, for ikke at si latter og spot fra andre folk.⁹⁵⁰

Kongen fortsatte med å be Collett om å «utrykke Dem i denne retning, hvergang De ser anledning til det». I kongens brev lå et helt tydelig budskap om at Hanssens skriverier var så langt over grensen for det akseptable at Collett måtte regne med kongelig intervensjon dersom ikke Hanssen ble bragt til taushet. En slik direkte innblanding ville vært et nederlag for regjeringen. På dette tidspunktet hadde *Folkevennen* ennå ikke søkt om portomoderasjon.⁹⁵¹ Men da søknaden kom inn til Finansdepartementet, hadde departementets sjef lite annet valg enn å nekte innvilgelse. Det skjedde kun tre dager før rettsaken mot Hanssen. Som nevnt begrunnet Finansdepartementet avslaget med at Hanssen var under tiltale, men de var altså ikke villige til å vente i noen dager for å se an rettsakens utfall. Både underretten og senere overretten i Trondhjem stift frikjente senere Hanssen.⁹⁵²

Sett ut fra Karl Johans kraftige umiddelbare reaksjon, er det ikke umulig at det var nettopp denne artikkelen i *Folkevennen* og den påfølgende frifinnelsen av Hanssen som var de utløsende årsakene til at kongen året etter forsøkte å få gjennom det tidligere omtalte rapporteringsregimet og den mer intensiverte bruken av portomoderasjonen som sanksjonsmiddel mot norske blader.

Finansdepartementets oppgitte begrunnelse for å avslå *Folkevennens* portomoderasjon fungerte først og fremst som en god unnskyldning. Den reelle motivasjonen var snarere å unngå en konfrontasjon med kongen. For da regjeringen skulle behandle søknaden omtrent en måned senere, da nyhetene om Hanssens frifinnelse helt sikkert hadde nådd hovedstaden, forble konklusjonen den samme som hos

⁹⁵⁰ NB, Ms.4° 2980: VII. Brev fra Karl Johan til Jonas Collett, 19.3.1829. Brevet ble oversatt og trykt i *Tidens Tegn, Lørdagsavisen*, 19.6.1920.

⁹⁵¹ Brevet fra Karl Johan ble sendt i mars, *Folkevennens* søknad ble sendt til stiftamtmanden i Trondhjem i april (jf. Engelsåstrø 1999: 96) og ble behandlet av Finansdepartementet først i mai.

⁹⁵² Se kapittel seks.

Finansdepartementet.⁹⁵³ Saken nådde heller aldri kongens bord i Stockholm, noe som var uvanlig.⁹⁵⁴ Antagelig regnet regjeringen med at de handlet i samsvar med kongens ønsker og at saken derfor ikke måtte avgjøres ved kongelig resolusjon.

Vedtaket ble møtt med skuffelse i *Folkevennen*-redaksjonen, men Ola Hanssen ga ikke opp.⁹⁵⁵ Våren 1830, ett år senere, søkte han på nytt om portomoderasjon for bladet sitt. Selv om han da var frifunnet i begge rettsinstanser, ville verken Justis- eller Finansdepartementet gå inn for å innvilge *Folkevennen* portomoderasjon. Trondhjem stift ville heller ikke denne gang anbefale innvilgelsen på grunn av bladets «Usselhed». I denne søknadsrunden var nok ikke kongens rolle like viktig, selv om hans tydelige ord helt sikkert var friskt i minne hos Collett. Viktigere var det at Ola Hanssen i løpet av kort tid var blitt en kjent og mislikt skikkelse i Trondhjem. Han var glad i å ta seg en fest og oppførte seg etter tidens standarder uakseptabelt utagerende.⁹⁵⁶

Hanssens «mindre fordeelagtige Omdømme» ble bekreftet da han i 1834 for tredje gang søkte om portomoderasjon, denne gang for et ikke-navngitt blad, som sannsynligvis var det som senere ble hetende *Flyvebladet*.⁹⁵⁷ Trondhjem stift, som igjen ble bedt om å uttale seg, hadde ingen tro på at Hanssen evnet å drive et blad som ville bidra positivt til norsk offentlighet, ettersom innholdet i hans forrige blad *Folkevennen* «for det Meste aandede kun Ondskab».⁹⁵⁸ Det kunne komme «intet Godt af et Blad af den angivne

⁹⁵³ Regjeringen avgjorde saken 2. juni. Jf. RA/S-1001/A/Ad/L0011. Statsrådssekretariatet. Den norske regjerings forhandlingsprotokoll for avgjorte saker 25 (1828–1829), Finansdepartementets foredrag av 2. juni 1829, nr. 130.

⁹⁵⁴ Den finnes i alle fall ikke i noen av de aktuelle protokollene med kongelige resolusjoner.

⁹⁵⁵ Se *Folkevennen*, 6.6.1829: 176, der de uttrykte at de forventet å få innvilget portomoderasjon 6.6.1829: 176. Den påfølgende nektelsen ble kommentert i *Folkevennen*, 11.7.1829: 234–236.

⁹⁵⁶ Natt til 31. mars 1829, omtrent på samme tid som den første portomoderasjonssøknaden ble sendt inn, hadde Hanssen vært på fylla med sin svoger løytnant Drejer, en annen nokså obskur skikkelse i trønderpressen på den tiden. Sammen hadde de sunget i gatene, brutt seg inn hos en urmaker og ødelagt et trapperekkverk. Drejer ble dømt til bøter, mens Hanssen fikk 8 dagers fengsel for bråket, siden han var tidligere straffedømt. Se Engelsåstrø 1999: 23–24.

⁹⁵⁷ RA/S-3445/A/Ac/L0144. Finansdepartementet, Avdelingen for det indre. Referatprotokoll 144 (1834), sak 173. Ifølge Knut Mykland var boktrykkeren Thorkild Borg utgiveren av *Flyvebladet*, mens det er uvisst hvem som var bladets redaktør (Mykland 1996: 220–221). Det er imidlertid en del som taler for at det ikke-navngitte bladet Ola Hanssen søkte om portomoderasjon for i 1834 er det samme som bladet Borg utga, og at Hanssen derfor må ha hatt en helt sentral posisjon i *Flyvebladet*. For det første kom Hanssens søknad inn i samme år som *Flyvebladet* startet. Samtidig kom det aldri inn noen søknad fra *Flyvebladet* om portomoderasjon, selv om Mykland slår fast at bladet ikke fikk innvilget redusert porto. *Flyvebladets* embetsmannskritiske profil fulgte også i sporet til *Folkevennen* og *Thrønderen*, der Hanssen hadde vært henholdsvis redaktør og medarbeider. Til slutt er det heller ingen tvil om at Hanssen skrev i *Flyvebladet*, med artiklene mot sogneprest Peder Bjørnson som det mest fremtredende eksempelet. For injuriene mot Bjørnstjerne Bjørnsons far ble Hanssen dømt som tremarksmann. Se Hoem 2007: 78–80.

⁹⁵⁸ RA/S-3445/A/Ac/L0144. Finansdepartementet, Avdelingen for det indre. Referatprotokoll 144 (1834), sak 173.

Tendents fra en saadan Persons forvirrede Hjerne».⁹⁵⁹ Ikke bare var Hanssen en byrde for sine foreldre, «henfalden til Drik» og hadde vært flere ganger i klammeri med politiet, han hadde også drevet politisk agitasjon blant bøndene i Trøndelagsregionen.⁹⁶⁰ Det hadde «bidraget til hos Almuen og den mindre Oplyste at vække Misnøie med og Mistillid til Øvrigheden og Embedsmændene».⁹⁶¹ På grunn av dette dårlige skussmålet fra stiftet konkluderte Finansdepartementet med at Ola Hanssen heller ikke denne gangen burde forunnes støtte til å drive sitt blad.

Ikke overraskende overlevde ingen av Ola Hanssens blader særlig lenge. *Folkevennen* gikk inn i 1830, samme året som bladet fikk avslått søknad om portomoderasjon for andre gang. *Flyvebladet* holdt ut til 1836, men gikk ifølge bladet selv inn på grunn av det sviktende økonomiske grunnlaget.⁹⁶² Det er klart at det ble økonomisk lite gunstig å drive bladene uten portomoderasjon, men det spørs om de hadde levd så veldig mye lenger selv med reduserte satser. Det var ikke uvanlig at opposisjonsbladene var døgnfluer. Vi kan også regne med at Ola Hanssens konfronterende stil og lave anseelse selv i opposisjonskretser fikk en del til å sky bladet, selv om det ifølge han selv hadde «fundet en for Trondhjems Befolkning ualmindelig stærk Afsætning».⁹⁶³ Samtidig vet vi ikke hvor sterk innflytelse Hanssens blader ville fått dersom de hadde fått tatt steget opp og blitt en del av den nasjonale politiske offentligheten.

Det er flere forklaringer på hvorfor Ola Hanssen ble sensurert gang på gang. Karl Johans tydelige ord til Collett var en viktig årsak til det første avslaget, men det er ingen tegn til at kongen brydde seg noe nevneverdig om Hanssen senere. De to neste avslagene var det heller Finansdepartementet som sto bak. For det første var nok Finansdepartementet drevet av et ønske om å holde offentligheten fri for fordervende ytringer fremsatt fra en uverdige person, ytringer som hadde potensial til å skape mistillit og splid mellom ulike lag av befolkningen. Men gjennom suksessen til det samtidige bladet *Statsborgeren* hadde departementet også kunnet observere hvordan denne retorikken hadde bred appell. *Statsborgeren* hadde skaffet seg en solid leserbasis gjennom

⁹⁵⁹ RA/S-3445/A/Ac/L0144. Finansdepartementet, Avdelingen for det indre. Referatprotokoll 144 (1834), sak 173.

⁹⁶⁰ RA/S-3445/A/Ac/L0144. Finansdepartementet, Avdelingen for det indre. Referatprotokoll 144 (1834), sak 173.

⁹⁶¹ RA/S-3445/A/Ac/L0144. Finansdepartementet, Avdelingen for det indre. Referatprotokoll 144 (1834), sak 173.

⁹⁶² Mykland 1996: 220.

⁹⁶³ Sitert i Mykland 1996: 220.

sin embetsmannskritiske profil, og i samtiden ble de regnet som hovedårsaken til at Stortinget fikk bonde- og opposisjonsmajoritet etter valget i 1832. I tillegg var *Statsborgeren* gjennomført kritisk til regjeringen. Finansdepartementet hadde derfor også grunn til å frykte den politiske aktøren Ola Hanssen.

Statsborgeren opplevde også å bli sanksjonert gjennom portomoderasjonsordningen i 1834.⁹⁶⁴ Gjennom to harselerende dikt, begge med anonym eller pseudonym forfatter, gikk bladet hardt ut mot finansminister Collett.⁹⁶⁵ Som vi så i kapittel seks, førte smedeverdene til at regjeringen tok ut tiltale for brudd på trykkefriheten. Men i likhet med *Nationalbladet* i 1821, var ikke rettslig forfølgelse et tilstrekkelig sanksjonsmiddel mot et blad som *Statsborgeren*. I en rettsak kunne finansministerens gode navn og rykte beskyttes ved at retten erklærte påstandene i bladet som feilaktige. Men mest sannsynlig ville ikke en domfellelse i en ærekrenkelsessak gi særlig alvorlige konsekvenser for driften av bladet. En eventuell bot ville blitt en økonomisk byrde, men ikke så mye mer enn det. Det var forfatteren av den enkelte teksten som i første rekke var rettslig ansvarlig for innholdet. Dersom ingen meldte seg som forfatter, ble redaktøren eller utgiveren pålagt enten å navngi forfatteren eller ta ansvaret selv. Vernet av anonymiteten sto sterkt, og som oftest beskyttet redaktørene sine skribenter eller innsendere. Samtidig ville de ikke alltid løpe risikoen selv. Løsningen var å finne folk som var villige til å risikere for eksempel tukthusstraff eller en tremarksdom mot betaling.⁹⁶⁶ Sannsynligvis hadde *Statsborgeren* brukt denne strategien minst to ganger før diktet om Collett sto på trykk.⁹⁶⁷ Slik ble det også i Collett-saken, da Jens Johan Vangensteen tok på seg skylden for løytnant Jens Henrik von Hadeln, som egentlig hadde skrevet stykket (se kapittel seks).

Samtidig var *Statsborgeren* i ferd med å bli en trussel. Bladet hadde ikke bare lagt seg ut med hele landets elite ved å utlevere og anklage en mengde øvrighetspersoner for korrupsjon og dårlig embetsførsel, den hadde også blitt et samlingspunkt for den nye bondeopposisjonen som fikk sitt virkelige gjennombrudd ved Stortinget i 1833. Mange mente *Statsborgeren* var den viktigste drivkraften til valgresultatene i 1832, og var

⁹⁶⁴ For mer detaljerte gjennomganger av hvordan *Statsborgeren* mistet sin portomoderasjon og følgene det fikk for bladet, se Munthe 1907: 64–73 og Nymark 2014: 81–88.

⁹⁶⁵ *Statsborgeren*, 12.1.1834: 89–92.

⁹⁶⁶ Se forrige kapittel for en utdyping av begrepene tremarksmann og det å bli erklært æreløs.

⁹⁶⁷ Nymark 2014: 77–80, 100. Privatlæreren Hans Martin Reynertsen ble dømt i to injuriersaker i Christiania byting i 1832 og 1833 for artikler som hadde stått på trykk i *Statsborgeren*. I forbindelse med den siste saken finnes det en del tegn til at Soelvold betalte Reynertsen fra egen lomme for å ta støytten.

forferdet over at noen få enkeltpersoner skulle få utøve den slags innflytelse over valgene.⁹⁶⁸

I utgangspunktet var et direkte angrep på finansministeren definitivt ikke det mest taktiske med tanke på hvem som i første instans kontrollerte portopengesekken. Som avslagene til Ola Hanssen viste, var ikke Finansdepartementets prinsippfasthet alltid helt gjennomført, og en kritikk av finansministeren kunne fort ført til sanksjoner initiert av hans departement. Men det var faktisk ikke Finansdepartementet som sto bak beslutningen om å trekke tilbake *Statsborgerens* portomoderasjon. Med ett unntak,⁹⁶⁹ var dette eneste gang i løpet av portomoderasjonsordningens eksistens at kongen direkte gikk inn og sanksjonerte et blad.⁹⁷⁰ I tidligere tilfeller hadde han kun gitt mer eller mindre tydelige beskjeder om at han kom til å gripe inn dersom regjeringen ikke handlet selv. Denne gangen støttet han regjeringens innstilling om å ta ut tiltale, men bestemte samtidig på eget initiativ at portomoderasjonen skulle fratras bladet.

Statsminister Severin Løvenskiold signerte også protokollen, og tok dermed på seg det konstitusjonelle ansvaret. Den ultrakonservative Løvenskiold hadde nok ikke noe særlig i mot sensuren i utgangspunktet. At han selv hadde vært offer for *Statsborgerens* satire året i forveien gjorde han nok ikke mer vennligstilt overfor bladet. I forbindelse med at han hadde vært med å nekte formannskapslovene sanksjon på Stortinget i 1833, ble Løvenskiold latterliggjort og gitt tilnavnet «Sløvenkold» i en av *Statsborgerens* allegoriske fortellinger.⁹⁷¹

I midten av mars kom beskjeden om kongens og regjeringens tiltak mot *Statsborgeren* til Christiania.⁹⁷² Nyheten ble sluppet først i *Morgenbladet*, og de benyttet

⁹⁶⁸ I realiteten var det flere årsaker til valgresultatet, men i samtiden fikk *Statsborgeren* hovedansvaret. En drøfting av agitasjonen og resultatet finnes i Nymark 2014: 51–63.

⁹⁶⁹ Da Rasmus Hille søkte om portomoderasjon for bladet *Den Bergenske Kontrollør* i 1833, bestemte Karl Johan å utsette saken til flere opplysninger var blitt samlet inn. Årsaken var at Bergens magistrat hadde uttalt seg om noen rettsaker Hille hadde vært involvert i. I tillegg ga Bergen stift Hille og hans blad et svært dårlig skussmål. Saken ble tatt opp igjen etter 8 måneder. Igjen ble Hille fordømt av Bergen stift. De synes ikke det var «ønskelig at Personer uden Kundskaber og uden Dannelse, som intet synderligt have at tabe i Verden, skulle opmuntres til at søge Levebrød ved at udgive Døgnblade». Rettsakene Hille hadde vært involvert i var imidlertid ikke trykkefrihetssaker, og både Justis- og Finansdepartementet gikk derfor inn for at han burde tilståes portomoderasjon, til tross for at de mente han kanskje egentlig ikke fortjente det. Jf. henholdsvis RA/S-3445/A/Ac/L0139. Finansdepartementet, Avdelingen for det indre. Referatprotokoll 139 (1833), sak 2; og RA/S-3445/A/Ac/L0141. Finansdepartementet, Avdelingen for det indre. Referatprotokoll 141 (1833), sak 329. For en kort omtale av opposisjonspressen i Bergen og *Den Bergenske Kontrollør*, se Ertresvaag 1982: 282–287.

⁹⁷⁰ RA/S-1001/A/Ab/L0038. Satsrådssekretariatet. Kongelige resolusjoner 38 (1834), nr. 241.

⁹⁷¹ «Brudestykker af Egrons Historie (Af et ælgammelt Manuskript til en historisk Roman)», *Statsborgeren*, 15.9.1833: 217–219; *Statsborgeren*, 22.9.1833: 1–15.

⁹⁷² *Morgenbladet* 15.3.1834: 1; *Departements-Tidende*, 17.3.1834: 185–186; *Den Norske Rigstidende*, 20.3.1834: 1.

anledningen til å ta sterk avstand fra *Statsborgeren*, både for Collett-diktet og på generelt grunnlag.⁹⁷³ *Morgenbladet* hadde forståelse for at regjeringens tålmodighet med *Statsborgeren* var tynnslitt – det var også deres egen. Samtidig var de ikke overbevist om at rettslig forfølgelse var spesielt lurt, til tross for at vedtaket ikke sto «i Opposition imod den almindelige Mening, hvori Smædeversene modtages med bitter Uvillie.»⁹⁷⁴

De umiddelbare reaksjonene i *Statsborgeren* var kraftige. Først rykket Peder Soelvold selv ut, under fullt navn, og tok avstand fra både regjeringens handlinger og *Morgenbladets* kritikk.⁹⁷⁵ Soelvold kom ikke med noen innrømmelser og forsøkte å vise at kampviljen ennå var sterk. Ifølge han selv reflekterte bladet han redigerte kun det meningsmangfoldet som fantes i befolkningen, og han hadde ingen intensjoner om å begynne å nekte folket å få på trykk sine tekster, uansett hvor uenig han selv måtte være med dem (se mer om den passive redaktørrollen og samleridealet i kapittel tre). Soelvold ville ikke gi opp sine prinsipper og med sin sedvanlige patos slo han fast:

Jeg bliver mine Grundsætninger tro, og vil, saalænge jeg kan føre Pennen, arbejde for mit Fædreland paa den Maade, jeg har begyndt, og jeg har Mod til at oppoffre Livet for mine Grundsætninger, mine Ideer. Skjebnen har været mig ublid; med en lam Fod maa jeg gjennemvandre Livet; men aldrig smigrer eller kryber jeg for noget Magtmenneske, aldrig trygler jeg Vilkaarlighedens Venner om en Smule Brød, om jeg endog skulle lide Hunger. Jeg har fra min tidligste Ungdom lært at arbejde, lide, taale og undvære, men aldrig har jeg lært at fornægte min Overbeviisning.⁹⁷⁶

Protestene fortsatte i ukene som fulgte.⁹⁷⁷ Allerede i *Departements-Tidendes* første nyhetsmelding hadde det kommet frem at det var kongen som egenhendig sto bak avgjørelsen om å trekke tilbake *Statsborgerens* portomoderasjon.⁹⁷⁸ Dette ble også referert og kommentert i *Morgenbladet*.⁹⁷⁹ Likevel var det ikke kongen misnøyen i

⁹⁷³ Før dette hadde *Morgenbladet* ifølge seg selv hevet seg over alle angrep fra konkurrenten: «Redactionen har ikke villet berøre den ofte udkastede Hanske for ikke at besudles og besmittes», jf. *Morgenbladet* 15.3.1834: 1.

⁹⁷⁴ *Morgenbladet* 15.3.1834: 1. Ettersom *Morgenbladet* hadde hørt om innholdet i statsrådsprotokollen fra en muntlig kilde (det var derfor de var først ute med nyheten), hadde de ikke helt kontroll på innholdet. At *Statsborgeren* i tillegg skulle fratras portomoderasjonen, anså de derfor som «maaskee et af de almindelige overdrevne Rygter.» Som vi skal se senere, er det mulig *Morgenbladet* ikke hadde gått så hardt ut mot *Statsborgeren* dersom redaksjonen var klar over bruken av portomoderasjonen som maktmiddel.

⁹⁷⁵ *Statsborgeren*, 6.4.1834: 69–72.

⁹⁷⁶ *Statsborgeren*, 6.4.1834: 71–72.

⁹⁷⁷ *Statsborgeren*, 20.4.1834: 100–102; *Statsborgeren*, 27.4.1834: 116–120 (her ble handlingene mot *Statsborgeren* satt i sammenheng med saken mot Anders Lindeberg, som i Sverige ble dømt til døden for majestetstornærmselser); *Statsborgeren*, 4.5.1834: 126–127 (en av Andreas Lind Brochs «Blandede Anmærkninger»). I *Morgenbladet*, 16.5.1834: 3 gikk Peder Soelvold ut og avkreftet ryktene om at han hadde forlatt landet. Samtidig benyttet han anledningen til å klage over sin prekære pengemangel.

⁹⁷⁸ *Departements-Tidende*, 17.3.1834: 185–186.

⁹⁷⁹ *Morgenbladet*, 18.3.1834: 1. I *Morgenbladet*. 9.6.1834: 3 kommenterte en innsender at «den norske Regjering i Christiania formeentlig ikke har været hørt over Spørgsmaalet om at berøve ‘Statsborgeren’ Portomoderation, som man derimod nok af egen Magtfuldkommenhed har aldeles afgjort i Stockholm»

Statsborgeren rettet seg mot. En årsak til det var naturligvis bestemmelsene i Grunnlovens § 5 som slo fast at kongen ikke kunne lastes. Derfor ble all kritikk rettet mot regjeringen. I tillegg var regjeringens medlemmer de øverste representantene for det embetsmannsregimet som *Statsborgeren* kjempet mot, og bladet var dermed mer tilbøyelige til å kritisere dem.

Blant de nye stemmene som dukket opp etter 1814 var det få som var mer kontroversielle enn Ola Hanssen og Peder Soelvold. De var begge med på å utfordre folks holdninger til hva som var akseptabelt å si i offentligheten, og de gikk mot etablerte normer rundt språkbruk, form og innhold. De mange nye opposisjonsbladene som dukket opp rundt 1830 fikk mye oppmerksomhet, både i form av popularitet og motstandere, og gjennom intensiv agitasjon fikk de tidvis politisk gjennomslag. I tillegg publiserte en del av disse bladene artikler med innhold som gikk på æren løs for elitepersoner. Fornærmelsene ble mer utholdelige på grunn av Hanssens og Soelvolds bakgrunn fra lavere samfunnslag og status som sosiale utskudd. Alle disse perspektivene må med for å fullt ut forstå sensuren av Hanssens og Soelvolds blader og den generelle fordømmelsen de møtte som redaktører.

7.5 Bondeproblemet⁹⁸⁰

Tapet av portomoderasjonen var langt fra den eneste årsaken til at Peder Soelvold året etter måtte trekke seg som redaktør av *Statsborgeren*, men det var i alle fall starten på slutten.⁹⁸¹ Det ble vanskeligere å drive bladet med økonomisk overskudd, og ikke minst ble det umulig for Soelvold å fortsette praksisen med å kompensere folk for å ta på seg skylden for injurierende artikler. Følgelig ble det redaktøren selv som måtte møte opp i rettsalen. Før vedtaket om å tilbakekalle portomoderasjonen hadde Soelvold helt unngått å møte i retten, men etter vedtaket ble han tiltalt og dømt totalt fem ganger.⁹⁸² Antallet saker ble også såpass høyt fordi embetsmennene begynte å bruke rettsvesenet mer aktivt

⁹⁸⁰ Denne delen er en omskrevet versjon av stoff som tidligere har blitt publisert i Nymark 2018.

⁹⁸¹ Se Nymark 2014: 81–113 for den lange og sammensatte prosessen som førte til at Soelvold måtte trekke seg som redaktør av *Statsborgeren*.

⁹⁸² SAO/A-11543/F/Fd/L0010. Christiania byfogd, domsprotokoll, 22.11.1831–8.3.1836. Sak nr. 170/1833, 23.9.1834: Lensmann Johan Christian Pind mot Peder Soelvold; Sak nr. 5/1834, 15.1.1835: Sorenskriver Paul Frederik Michael Heltzen mot Soelvold; Sak nr. 111/1835, 20.8.1835: Prost Johan Christian Vibe mot Soelvold; Sak nr. 134/1835, 15.10.1835: Veiinspektør, løytnant C. C. Buchholtz mot Soelvold; Sak nr. 27/1835, 22.10.1835: Lensmann Peter Søbeye mot Soelvold.

for å forsvare sin ære. I oktober 1835 ble Soelvold dømt æreløs to ganger med kun noen dagers mellomrom, og senere samme måned trakk han seg som redaktør. Da hadde han i praksis allerede tapt, blant annet på grunn av sterk motstand fra andre i bondeopposisjonen, men rettsakene ble den utløsende årsaken til at Soelvold forsvant fra offentligheten.

En tydelig tendens under Karl Johans regjeringstid var at antallet aksjoner fra kongen og regjeringen mot pressen ble færre og færre. Motstanden kongen møtte fra Stortinget, regjeringen, domstolene og pressen, er selvfølgelig en viktig årsak til det. Men *Statsborgerens* og Peder Soelvolds skjebne gir oss også en ytterligere forklaringsfaktor: Embetsmennene tok over reguleringen av ytterliggående røster i offentligheten. Det gjorde de på to måter: ved å saksøke bladene for ærekrenkelses og ved å reagere kraftig offentlig på bladenes innhold. På de neste sidene skal vi se på den sistnevnte strategien.

Ved å se nærmere på hvilke reaksjoner som møtte *Statsborgeren* fra embetsmannseliten, får vi også noen viktige svar på noen overordnede spørsmål. Hva skjedde da deltagermassen i offentligheten gikk fra å være homogen til mer pluralistisk? Hva skjedde med embetsmennesenes yringskultur i møtet med bøndernes inntreden i offentligheten?

Peder Soelvold var blitt en særdeles upopulær mann på høsten 1835. Skal vi tro innsenderne hos konkurrenten *Morgenbladet*, var Soelvold ganske enkelt et dårlig menneske. Han var en «falsk Profet»⁹⁸³ og en «Klapper-Slange som smyge sig mellem os».⁹⁸⁴ Den gjennomført bedrageriske Soelvold hadde ifølge ryktene en gang stjålet 50 spesidaler fra sin egen far, og det ble til og med antydnet at presten i Aker kunne fortelle en «smuk Historie» om Soelvold og en «Confirmantinde».⁹⁸⁵

Hva var bakgrunnen for dette raseriet mot Soelvold og hans meningsfeller, de «statsborgerlige Skrighalse»?⁹⁸⁶ Den vanlige forklaringen på reaksjonene mot Soelvold har vært at han drev sitt blad på reneste pøbelmaner. Han oppfordret leserne sine til å utlevere sine lokale embetsmenn, og han hadde få betenkeligheter med å trykke innlegg som helt åpenlyst var basert på rykter. I *Norsk presses historie* omtales Soelvold som en «ryktesmed» og en «skandalejeger», og i *Norsk mediehistorie* tegnes et bilde av en redaktør som helt bevisst fylte opp bladet sitt med fabrikasjoner og løgn, særlig etter tapet

⁹⁸³ *Morgenbladet*, 14.10.1835: 3.

⁹⁸⁴ *Morgenbladet*, 30.10.1835: 2.

⁹⁸⁵ *Morgenbladet*, 14.10.1835: 3.

⁹⁸⁶ *Morgenbladet*, 30.10.1835: 2.

av portomoderasjonen.⁹⁸⁷ En slik fremstilling av utgivervirksomheten til Soelvold blir imidlertid for lite nyansert, da bladet hans inneholdt langt mer enn bare skandalestoff, og det finnes få, om noen, bevis for rene fabrikasjoner.

Dessuten var det ikke skriveriene om embetsmenn innsenderne i *Morgenbladet* først og fremst var opptatt av høsten 1835, selv om *Statsborgerens* utlevering av statens tjenere hadde irritert mange i årene siden bladet startet opp. Det de særlig reagerte på, var at Soelvold i *Statsborgeren* hadde drevet valgagitasjon som hadde bidratt til at Stortingets benker hadde blitt fylt opp med «Bønder og mindre insigtsfulde Mænd» i 1833.⁹⁸⁸ Denne agitasjonen fulgte Soelvold opp før valget i 1835, til stor forargelse. Valgkampene ble ført i en grunnleggende uforsonlig og konfliktorientert tone, der bøndene ble fremstilt som selve folket, mens embetsmennene ble sett på som representanter for «Despotiet» og «Aristokratiet».

Dette forklarer likevel ikke hvordan innsenderne i *Morgenbladet*, som hovedsakelig var medlemmer av embetsstanden eller borgerskapet, kunne tillate seg å omtale sine meningsmotstandere på denne måten uten at det vakte reaksjoner. Bandt ikke embetsmennenes normer dem til å opptre dannet, rasjonelt og saksorientert? Var det ikke nettopp disse idealene *Statsborgeren* ble anklaget for å ha brutt? Hvorfor var det plutselig greit for embetsmennene å omtale folk på denne måten?

Embetsmennene forutså neppe hva de satte i gang da de innførte trykkefriheten i Grunnlovens paragraf 100 i 1814, for det tok ikke lang tid før nye samfunnsgrupper og utfordrende politiske ideer dukket opp på bladsidene. Det var ikke bare de myndige, dannede elitene som fikk meningene sine på trykk, slik embetsmennene hadde sett for seg.⁹⁸⁹ Bøndenes inntreden i politikken og offentligheten satte to sentrale problemer i tidens ytringskultur og forståelsen av folkeviljen på spissen: Hvem skulle utgjøre dette folket, og hvem skulle avgjøre hva folkets vilje *egentlig* var?

Tidligere har historikere datert bondepolitikkenes fødsel til 1830-årene, men Marthe Hommerstad har vist hvordan bøndene umiddelbart etter 1814 sto frem som politiske aktører. Enkelte kom raskt i gang med et strategisk arbeid med mål om å skape en konsensus rundt bondesaker.⁹⁹⁰ Bøndene grep mulighetene de fikk, og gikk raskt vekk fra sin tradisjonelle måte å kommunisere med staten og dens representanter på gjennom

⁹⁸⁷ Eide 2010: 229; Bastiansen og Dahl 2008: 119–125

⁹⁸⁸ *Morgenbladet*, 30.10.1835: 2.

⁹⁸⁹ Storsveen 2010: 226.

⁹⁹⁰ Hommerstad 2012; Hommerstad 2014.

supplikker og opprør. I stedet ble de gradvis mer aktive deltagere både i den politiske offentligheten og på Stortinget, særlig etter de feilslåtte bondetogene i 1818.⁹⁹¹

Bøndenes krav om medbestemmelse, særlig enkeltes krav om at embetsmennene skulle underordnes de skatteytende stender, skapte raseri i embetsstanden. Allerede vinteren 1815 klagde slottsprest Claus Pavels over at Grunnloven ga bøndene for mye innflytelse på politikken gjennom Stortinget.⁹⁹² I et brev fra Jacob Neumann til Pavels fra 1821 kom han med følgende tirade: «Jeg har nys talt med En, som kom fra Hedemarken. Der gaaer Talen saa, sagde han: ‘Den Tid er snart forhaanden, da vi skal see Embedsmændene bag vore Stole.’ Saaledes taler et forvorpent Pak af Bønder», mente Neumann. «Og disse Bondetølpere skulle regjere Landet? Og vi skulle være deres Tjenere, vi som stue dem og maae stue dem i Aanden langt over?»⁹⁹³ I Neumanns selvforståelse sørget embetsmennene for at bøndene levde i et velfungerende samfunn. Bøndenes krav om å sitte i førersetet politisk var et hån mot den jobben og det ansvaret embetsmennene påtok seg.

Det var likevel først på 1830-tallet at bøndene ble en større politisk kraft. Med husmannssønnen Peder Soelvolds inntog i offentligheten ble en mann fra de lavere samfunnslagene for første gang bladredaktør.⁹⁹⁴ *Statsborgeren* fulgte på en del måter opp *Nationalbladets* opposisjonelle prosjekt. De var begge regjeringskritiske, frontet nasjonal selvhevdelse og var delvis knyttet til samme opposisjonelle miljø. Men der *Nationalbladet* primært var et organ for liberale borgere og embetsmenn, var *Statsborgeren* først og fremst bondeopposisjonens blad. Med sin utpregede antibyråkratisme skilte *Statsborgerens* profil seg fra tidligere redaksjonelle linjer i opposisjonsbladene.

Embetsmennenes vanskøtsel av sine stillinger ble også brukt som et argument for det større politiske prosjektet i *Statsborgeren*: å etablere en egen bondepolitikk. Som nevnt arbeidet *Statsborgeren* åpenlyst for å få bønder inn på Stortinget. Det gjorde bladet generelt ved å så tvil om embetsmennenes evne og vilje til å fremme hele befolkningens beste fremfor å berike seg selv, både de enkelte embetsmennene lokalt og hele standen nasjonalt. Soelvold var særlig inspirert av stortingsbonden John Neergaard fra Nordmøre

⁹⁹¹ Dørum 2016: 126, 129; Steen 1953: 299.

⁹⁹² Hommerstad 2015b: 74.

⁹⁹³ Brev fra Jacob Neumann til Claus Pavels, 27.7.1821. Trykt i Pavels 1904: 475–480.

⁹⁹⁴ Sivert Aarflot hadde riktignok startet opp *Norsk Landboeblad* i Volda i 1810. Aarflot var av bondeslekt, men han var landeier, og på gården Ekset virket han som både poståpner og lensmann. Med andre ord ble han en del av den lokale eliten. Se Fet 2009.

og hans politiske katekisme *Ola-boka*, der Neergaard tok til orde for at bøndene ikke kunne regne med at embetsmennene ville føre en bondevennlig politikk.⁹⁹⁵ Ifølge Neergaard måtte bøndene måtte stemme på sine standsfeller ved stortingsvalg fordi embetsmennene ikke var reellt uavhengige. Bøndene måtte opplyses om sine konstitusjonelle rettigheter, og de skulle mobiliseres gjennom å forstå embetsmenneses utilstrekkelighet.

Soelvold gjorde rede for sine standpunkt i det anonyme særtrykket *Nogle Ord om Storthingsvalg, for Legmanden*.⁹⁹⁶ Oppfordringen fra Soelvold til bøndene var tydelig:

vælg blot retskafne, uafhængige, Frihed og Fædreland elskende Mænd til Stortinget, da skulle Lovene blive simple og efter Folkets Tarv, Skattene blive saa smaa, som Statsforvaltningen nogenlunde taaler det, og Regjeringens Medlemmer bleve dragne til Ansvar når de ei have opfyldt deres Pligter.⁹⁹⁷

Før stortingsvalgene i 1832 og 1835 publiserte *Statsborgeren* lister med anbefalinger om hvem bøndene i de ulike amtene burde stemme på.⁹⁹⁸ Listene inneholdt bedømmelser over hvordan representantene hadde oppført seg ved det foregående Stortinget, og i de tilfellene representanten hadde oppført seg kritikkverdig, kom *Statsborgeren* med et forslag til en annen bøndene burde stemme på. Generelt fikk bondekandidatene positiv omtale og embetsmennene negativ, men det fantes også bønder som ble regnet som for udugelige og embetsmenn som ble hyllet for sin liberalitet og fedrelandssinn.⁹⁹⁹

Som vi så i kapittel tre, var en slik inndeling av politikken i partier og åpenbare forsøk på å påvirke de stemmeberettigedes valg, klare brudd på embetsmenneses normsystem. Det var uvanlig. Stort sett fulgte de nye deltagerne i offentligheten hovedprinsippene i elitens system og styringsideologi, og prøvde heller seg heller på forsiktige tillempinger av normene. De to artikkelseriene om valgene i *Statsborgeren* vakte derfor sterke reaksjoner. Det hadde også redaksjonen i *Statsborgeren* sett for seg. I innledningen til listen fra 1832 lagde derfor de anonyme forfatterne en slags sarkastisk karikatur av hvordan de så for seg at meningsmotstanderne kom til å motta innlegget:

Hvilket Misbrug af den liberale Præsse, at inklade sig paa en Recension over den lovgivende Forsamlings Personer, Karakterer og Duelighed! Sandeligt, et saadant Skridt karakteriserer den

⁹⁹⁵ Neergaard 1830.

⁹⁹⁶ Soelvold 1832.

⁹⁹⁷ Soelvold 1832: 26.

⁹⁹⁸ *Statsborgeren*, 1.7.1832: 185–201; *Statsborgeren*, 8.7.1832: 217–232; *Statsborgeren*, 15.7.1832: 1–15; *Statsborgeren*, 14.6.1835: 65–69; *Statsborgeren*, 21.6.1835: 81–85; *Statsborgeren*, 28.6.1835: 97–101; *Statsborgeren*, 5.7.1835: 113–116; *Statsborgeren*, 12.7.1835: 129–134; *Statsborgeren*, 19.7.1835: 137–145; *Statsborgeren*, 26.7.1835: 153–159.

⁹⁹⁹ Nymark 2014: 53–54.

exalterede Partieaand, der uskaansomt bedømmer Anderledestænkende, og blottet for Erfaring og Klogskab vil realisere endog det Umuelige! Nei mine Herrer! denne Recension er af et af disse konstitutionelle Brushoveder, der paa Grund af nogle overfladiske Kundskaber, han har samlet, troer sig at have fundet de Vises Steen og saaledes ogsaa at være berettiget til at kalde Alle, der ei ere af samme Mening som ham, Daarer, eller Kanaille. Nei, slige Produkter behøver man ei at tage sig ad notam; de kunde vinde Bifald hos den uvidende Pøbel, men siden ville de synke ned i den Glemsel, som de fortjene.¹⁰⁰⁰

Karikaturen var treffsikker. Forfatterne var klar over at de brøt noen helt sentrale politiske spilleregler, og innledningen var muligens ment som en slags avvæpning av meningsmotstanderne. Det fungerte imidlertid dårlig. Angrepene kom ikke bare fra motstanderne på motsatt fløy av politikken, de kom også fra den samme opposisjonen som Soelvold anså seg som en del av. Det er vanskelig å finne et sikrere tegn på at Soelvold hadde brutt noen normer som av de aller fleste ønsket å opprettholde.

Soelvolds kanskje fremste kritiker i 1835 var Sylvester Sivertson. Sivertson var ingen embetsmann – han var av bondeslekt og en del av den liberale opposisjonen. I 1832 og 1833 hadde han vært medarbeider i *Statsborgeren*, men han hadde røket uklar med Soelvold på grunn av en uoverensstemmelse om arbeidsforholdet. I en artikkelserie i *Morgenbladet* under tittelen «For Statsborgere mod ‘Statsborgeren’», som senere også ble utgitt som særtrykk, langet Sivertson anonymt ut mot sin tidligere arbeidsgiver.¹⁰⁰¹ *Statsborgeren* drev ikke opplysning slik Soelvold hevdet, bladet forsøkte å påvirke velgermassen til å velge bønder ut fra en partitankegang.¹⁰⁰² Det kunne bidra til at de stemmeberettigede hadde mindre mulighet til å følge sin egen overbevisning og fornuft – deres uavhengighet ble brutt – og på den måten kunne et enkelt blad eller artikkelforfatter få uforholdsmessig innflytelse over valget. De stemmeberettigede ble mindre uavhengige. Det hindret folkeviljen fra å manifestere seg slik den burde. I tillegg kunne det føre til at en svakere kandidat ble valgt fremfor den best kvalifiserte. Ifølge Sylvester Sivertson ville en mann med sann konstitusjonell ånd verken rope «Bønder paa Storthinget!» eller «Embedsmænd, Embedsmænd», han ville si: «Vælg efter Personer, ikke efter Stænder; [la] Ens Egenskaber ikke hans Stand bestemme dit Valg».¹⁰⁰³

Dette meritokratiske prinsippet var også Carl Fougstad, som tilhørte Intelligenskretsen og dermed sto på motsatt side av politikken, opptatt av da han skulle

¹⁰⁰⁰ *Statsborgeren*, 1.7.1832: 185–186.

¹⁰⁰¹ *Morgenbladet*, 24.9.1835; *Morgenbladet*, 25.9.1835; *Morgenbladet*, 2.10.1835; *Morgenbladet*, 3.10.1835; *Morgenbladet*, 9.10.1835; Sivertson 1835.

¹⁰⁰² Sivertson 1835: 17.

¹⁰⁰³ Sivertson 1835: 15.

oppsummere Stortinget i 1833 og valget i 1832.¹⁰⁰⁴ Ikke overraskende var han mer skeptisk til at stortingsbenkene skulle bli fylt opp av bønder uten embetsmennenes dannelse. Men også Fougstad var svært kritisk til at enkeltmenn forsøkte å påvirke allmuen:

For disse Blade ere uvidende, egennyttige og Nationens Udskud tilhørende Personer optraadte som Redactører, berygtede Individer uden Ære og uden Samvittighed, hvis fordervelige Virksomhed er grunnet paa Uvidenhed og Raahed, og derfor saare naturligen smigre Uvidenheden og Raaheden.¹⁰⁰⁵

Verst i klassen var *Statsborgeren*, «denne Cloak for Løgn og Uhumskhed».¹⁰⁰⁶

En annen hissig kritiker av *Statsborgeren* i 1835, var boktrykker Niels Matthias Aalholm, som antagelig var forfatteren av noen svært krasse innlegg i *Morgenbladet* mot Soelvold.¹⁰⁰⁷ I brevene fra presten Simon Olaus Wolff til Aalholm, begge Welhaven-tilhengere, kommer det tydelig frem at de begge var forarget over Soelvolds politiske agitasjon. «Nei, man kan ikke tie til disse Bondecabaler! nu har den fameuse og infame P. P. Soelvold igjen været ude»,¹⁰⁰⁸ skrev Wolff, og refererte til at Soelvold hadde samlet valgmennene i Akershus amt hjemme hos seg kort tid før valget. «Burde ikke denne P. P. S. hænges?» spurte Wolff. Så ille gikk det ikke for Soelvold, men i oktober 1835, samme måned som Aalholms artikkel sto på trykk i *Morgenbladet*, ble han dømt i to trykkefrihetssaker i Christiania byting.¹⁰⁰⁹

Verken Sivertson, Fougstad, Aalholm eller Wolff argumenterte først og fremst mot bøndenes inkompetanse og manglende dannelse, selv om det naturligvis ble nevnt. I tillegg til de uanstendige påvirkningsforsøkene, var det generelt den politiske agitasjonen ut fra standsskillelinjer både embetsmennene og den liberale opposisjonen ville få bukt med. I bunn lå hele tiden ideen om at det skapte en fragmentert og polarisert offentlig debatt der konsensus ble umulig å nå. Det ville til slutt korrumpere folkeviljen og ville være til hinder for god statsstyrelse. Likevel var det et fundamentalt skille mellom de moderat-liberale og moderat-konservative embetsmennene og de som hørte til den venstreliberale fraksjonen i politikken. Førstnevnte mente konfliktnivået best kunne tøyles ved at alle lot seg styre av dem selv, deres idealer og deres politiske betraktninger,

¹⁰⁰⁴ Fougstad 1834.

¹⁰⁰⁵ Fougstad 1834: 15.

¹⁰⁰⁶ Fougstad 1834: «Uhumskheder» betyr i denne konteksten ufine ytringer.

¹⁰⁰⁷ Det kommer frem i et brev fra Simon Olaus Wolff til Aalholm, 4.11.1835. Transkribert i Wolff 1935: 287.

¹⁰⁰⁸ Brev fra Wolff til Aalholm, 8.10.1835. Transkribert i Wolff 1935: 285.

¹⁰⁰⁹ Nymark 2014: 96–101.

siden de uansett visste hva som var de smarteste løsningene. De venstreliberale mente derimot det måtte være rom for å enes om et felles beste, selv om ulike grupperinger deltok i offentligheten og politikken.

Den hissige kritikken mot *Statsborgeren* fylte en viktig funksjon. Både for opposisjonen og eliten ble det nødvendig å vise helt tydelig at *Statsborgeren* var en illegitim aktør i offentligheten, og at det som kom på trykk der ikke kunne regnes som en del av folkeviljen.¹⁰¹⁰ Soelvolds personorienterte stil og omdreining rundt lokale forhold på bygdene hadde ingen plass i den rasjonelle samtalen som skulle lede frem til en konsensus. Det var derfor Peder Soelvold kunne omtales på en måte som tilsynelatende overskred normenes grenser uten at noen reagerte. For Soelvold førte den krasse omtalen, kombinert med domfellelsene i 1835, til at han flyktet fra hovedstaden. Han klarte aldri å vende tilbake som en offentlig skikkelse. At bladet hans mistet portomoderasjonen året i forveien var mindre viktig, selv om det markerte starten på slutten.

Det skal selvsagt ikke undervurderes at embetsmennene også følte at deres maktposisjon for alvor ble truet av 1830-årenes bondeopposisjon, særlig etter Stortinget for første gang fikk en tilnærmet bondemajoritet i 1833. At det var ubehagelig å se sine standsfeller bli utlevert og mistenkeliggjort, er også utvilsomt. Frykten for at en selv kunne bli den neste var nok sterk. Men embetsmennenes kraftige reaksjoner på agitasjonen i bladene var altså begrunnet i en slags idealisme i tillegg. Med andre ord var det langt fra bare de nye opposisjonsbladenes ubehøvelthet og ytterliggående politikk som var årsaken til de hissige og uforsonlige debattene som særlig dukket opp på 1830-tallet. Mye av problemene stammet fra den borgerlige kommunikasjonsmodellens rigide fundament i form av et strengt uavhengighetsideal, et ufravikelig konsensuskrav og den medfølgende svært lave toleransen for avvikende meninger og formspråk. Embetsmennene ble nødt til å diskreditere sine meningsmotstandere og plassere dem utenfor folkeviljen, ellers risikerte hele systemet og tankeverdenen deres å bryte sammen. Det førte til at stemmer som beveget seg for langt utenfor sentrum fikk dårlige vilkår i den norske offentligheten.

Det tok imidlertid ikke så lang tid før politisk aktivisme og interessepolitikk som lignet den Soelvold sto for ble mer akseptert, i det minste av venstreliberale opposisjonsmenn fra embets- og borgerstanden. Det lille satirebladet *Kometen* tok i 1842

¹⁰¹⁰ En lignende betraktning kommer Anders Johansen med i Johansen 2017: 143–145.

til orde for tydelige partiskiller i politikken.¹⁰¹¹ Utover 1840-tallet fikk *Morgenbladet* under redaktør Adolf Bredo Stabell en tydeligere opposisjonell profil med mer offentlig omtale av valgene, og de begynte å publisere lister over anbefalte valgmenn ved valget i Christiania i 1844.¹⁰¹² Fra 1840-årene begynte også store yrkesforeninger å holde prøvevalg.¹⁰¹³ Dette var valgbevegelsesens spede start. Opphevingen av valglovens forbud mot utdeling av stemmesedler i 1842, bidro til at slik aktivitet ikke lenger befant seg i et juridisk grenseland. Men denne endringen i lovverket var i seg selv også et tegn på at normene var i ferd med å endres. Det har nok sammenheng med utvidelsen av den offentlige sfære som fant sted på samme tid. Liberale reformer som den nye portoloven i 1837, etableringen av formannskapene samme år samt opphevelsen av trykkerprivilegiene og konventikkelplakaten i 1842, bidro til en mer mangfoldig offentlighet med flere både skriftlige og muntlige diskusjonsarenaer. I tråd med denne utvidelsen ble avvikende meninger vanskeligere å undertrykke, og virket antagelig mindre truende fordi de utgjorde en relativt sett mindre del av den offentlige samtalen.

Peder Soelvold var på dette feltet forut for sin tid. Han var en sentral del av den politiske bevegelsen som klarte å mobilisere bøndene før valgene i 1832 og 1835 og som oppnådde vesentlige resultater ved de etterfølgende bondestortingene. Til tross for hans pariastatus, kan derfor Soelvolds praksis ha virket som en inspirasjon for de som etterfulgte han. Likevel er det langt fra sikkert at en mann med hans bakgrunn, ytterliggående meninger og personorienterte, uforsonlige stil ville blitt møtt med et skuldertrekk om han hadde startet et tiår senere. Den røffe behandlingen Marcus Thrane og hans arbeiderbevegelse ble møtt med av politi- og domsmyndighetene rundt 1850, viser at embetsmannseliten ikke umiddelbart oppga sin kommunikasjonsmodell, sitt normsystem og sine maktambisjoner.

7.6 Kampen for en ny portolov på Stortinget og i pressen

Ikke overraskende var det pressefolk som hadde kjent sensuren på kroppen som sto frem som de mest innbitte motstanderne av måten portomoderasjonen ble brukt på. Høylytte, patosfylte protester mot sanksjonene ble publisert i pressen, og i 1827 nådde saken

¹⁰¹¹ Østberg 2018: 344.

¹⁰¹² Myhrvold 1949: 28; Hauge 1963: 133; Nymark 2014: 110.

¹⁰¹³ Seip 1974: 119.

Stortinget. *Patrouillens* redaktør Ludvig Mariboe fikk gjennom representanten prost Niels Dahl¹⁰¹⁴ fremmet et forslag om at Stortinget skulle fastsette gjeldende portosatser i den inneværende stortingsperioden samtidig som skattenivået ble bestemt.¹⁰¹⁵ Forslaget ble tilsynelatende forkastet av Komiteen for justis- og politivesenet som ble satt til å behandle det. Tre år senere, da som innvalgt representant for Christiania, fremmet Mariboe igjen omtrent det samme forslaget.¹⁰¹⁶ Her var intensjonen enda tydeligere formulert: Mariboe ville at Stortinget skulle bestemme hva slags betaling som skulle være standard for brev, periodika og pakker som ble sendt med posten og statens dampskip de neste tre årene. Det ville sikre likebehandling av bladene og fjerne portomoderasjonen fra kongens og regjeringens myndighetsområde. Forslaget ble sendt til behandling i Valgkomiteen, som sendte det videre til Konstitusjonskomiteen. Der ser det ikke ut til å ha blitt fulgt opp.

Kun et par uker ut i den neste stortingsssesjonen i 1833 la Mariboe frem nøyaktig det samme forslaget igjen.¹⁰¹⁷ Heller ikke denne gang vant Mariboets fremlegg bifall, men Bondestortinget ville ikke la portosaken ligge. En måned senere foreslo Ingebrigt Sæter i Odelstinget at alle periodiske skrifter skulle kunne sendes enten portofritt eller med en fast lav portosats på en skilling per to ark.¹⁰¹⁸ Sæter var en nær alliert av Peder Soelvold og en av de mest tydelig venstreliberale representantene fra bondestanden. En tredje proposisjon ble deretter presentert av byfogd Halvor Olaus Christensen fra Stavanger.¹⁰¹⁹ Christensen foreslo en fast sats på 1/8 av abonnementsprisen, en pris som var en del lavere enn standardsatsen til da, men samtidig høyere enn hva enkeltblader hadde blitt begunstiget med. Denne satsen skulle kun gjelde på eksisterende postruter, mens kongen skulle beholde sin bestemmelsesrett dersom nye ruter og distribusjonsformer ble opprettet.

Det var Christensens forslag som kom opp til votering i Stortinget. Antageligvis skjedde det fordi hans forslag var mer konkret enn Mariboets, og sammenlignet med Sæters forslag var det mest i tråd med eksisterende praksis i Finansdepartementet, der portosatsen ble bestemt ut fra abonnementsprisen, ikke publikasjonens omfang. Etter hvert kom det også til overflaten en uenighet om hvorvidt portosatsene falt innenfor

¹⁰¹⁴ Den samme som Henrik Wergeland hyllet i diktet «Eivindvig» fra 1833.

¹⁰¹⁵ St.forh. 1827, 1. del, Stortinget 29.3: 214 (den aktuelle siden er feilpaginert som «241»).

¹⁰¹⁶ St.forh. 1830, 1. del, Stortinget 15.3: 37–38.

¹⁰¹⁷ St.forh. 1833, 1. del, Stortinget 19.2: 126.

¹⁰¹⁸ St.forh. 1833, 1. del, Odelstinget 30.3: 534.

¹⁰¹⁹ St.forh. 1833, 6. del, Stortinget 17.8: 299.

Stortingets myndighet til å pålegge skatter og avgifter for de neste tre årene, eller om det trengtes en egen lov for å regulere betaling for posttjenester. Mariboos og Christensens forslag var i tråd med det første standpunktet, mens Sæter foreslo en ny portolov. Deler av opposisjonen ble svært opptatt av å definere portoene som en avgift, ettersom Stortinget da kunne bestemme satsene for neste treårsperiode uten kongelig sanksjon. Hvis en ny portolov skulle utarbeides, ble Stortinget mye mer avhengig av regjeringen og kongen.

Under voteringen i Stortinget i august ble det først fastslått at portosatsene skulle behandles som en del av Stortingets skatte- og avgiftsbestemmelser og dermed falt innenfor deres myndighet, men at ansvaret for fastsettingen av portoene ble delegert til kongen.¹⁰²⁰ På den måten ble Sæters forslag indirekte avvist.¹⁰²¹ Deretter ble Christensens forslag nedstemt med minste margin, 44 mot 43 stemmer. I stedet ble det bestemt at regjeringen skulle anmodes om å utarbeide et forslag til nytt portoregulativ til det neste Stortinget. Denne fremgangsmåten ble antageligvis valgt for å forankre et fremtidig vedtak hos Finansdepartementet, som styrte postvesenet og dermed hadde best innsikt i kostnader og eventuelle kapasitetsutfordringer. Lavere satser ville sannsynligvis føre til økt postmengde. I en tid hvor landposten ble fraktet på hesteryggen, skulle det ikke så mye til før kapasiteten ble sprengt.

Peder Soelvold og *Statsborgeren* reagerte naturligvis på resultatet av voteringen på Christensens forslag. Reaksjonen var imidlertid forsinket; den kom først etter *Statsborgeren* ble fratatt portomoderasjonen i 1834 og først med full styrke høsten 1835. Før den tid var det faktisk i *Morgenbladet*, *Statsborgerens* store kritiker, debatten om en ny portolov var mest fremtredende. I en kort artikkel fra sommeren 1834 skrev en innsender i *Morgenbladet* at han aldri hadde vært en tilhenger av måten *Statsborgeren* ble redigert på, men at han likevel anså fjerningen av bladets portomoderasjon som uklok og «aldeles uforsvarlig». ¹⁰²² Innsenderen håpte likevel at det kunne komme noe godt ut av hendelsene ved at det neste Stortinget nå så seg nødt til å komme med frem til en løsning på portosaken. Til tross for splittelsen og konfliktene mellom de to bladene kan

¹⁰²⁰ Stortinget vedtok 17. august at «Afgift for Benyttelsen af Statens Postindretninger, der erlægges saaledes, som af Hans Majestæt Kongen er eller vorder paabuden.», jf. St.forh. 1833, 6. del, Stortinget 17.8: 299. Ifølge både Finansdepartementet og budsjettkomiteen på det overordentlige Stortinget i 1836/7 måtte dette tolkes dithen at det forrige Stortinget mente portosatsene var en del av Stortingets skattleggingsmyndighet som den er definert i Grunnlovens paragraf 75, punkt a. Myndigheten til å fastsette portosatsene ble dermed med dette delegert fra Stortinget til kongen. Jf. St.forh. 1836/7, 3. del, Odelstinget 14.12: 681–683, 702–704.

¹⁰²¹ St.forh. 1833, 7. del, Odelstinget 19.8: 455–456.

¹⁰²² *Morgenbladet*, 9.6.1834: 3. En lignende støtte til *Statsborgeren* sto på trykk i *Morgenbladet* 10.9.1834:

vi altså spore en slags kollegial solidaritet. Portomoderasjonen var en trussel mot alle norske bladutgivere.

Senere på høsten dukket portosaken opp i en debatt som i utgangspunktet dreide seg om en tale stortingsrepresentanten og bonden Ole Haagenstad hadde holdt på 17. mai samme år i Vågå i Gudbrandsdalen. Talen nådde den bredere offentligheten ved at den senere sto på trykk i *Statsborgeren*.¹⁰²³ Haagenstad hadde hevdet at ingen nordmenn i årene før 1814 hadde ønsket å bryte foreningen mellom Norge og Danmark, og han uttrykte at han tenkte med glede tilbake på enevoldsstyret, som var så liberalt «at vi aldrig følte Frihedens Tab, og vi kunde regne os for den lykkeligste Nation i Europa». ¹⁰²⁴ I de første harde årene av unionen hadde slik eneveldenostalgi antagelig ikke vært uvanlig blant Østlandets bønder, men etter hvert som de økonomiske forholdene hadde blitt bedret og grunnlovskultusen hadde utviklet seg utover 1820-tallet, hadde denne fortidsromantiseringen så godt som forsvunnet. ¹⁰²⁵ Ikke overraskende møtte derfor Haagenstad en del reaksjoner, og hans fedrelandssinn ble utfordret. ¹⁰²⁶ For å eksemplifisere Haagenstads manglende nasjonalfølelse, trakk en av hans kritikere forarget frem at Haagenstad hadde gått ut av Stortingssalen rett etter debattene om portosaken i 1833. ¹⁰²⁷ På den måten hadde han suspendert sin egen stemme i voteringen «i en [for] Nationen uendelig vigtig Stund og Sag.» ¹⁰²⁸ Mikkel Grendahl, en annen bonderepresentant, ble i samme artikkel hengt ut for å ha stemt nei til Christensens forslag. Til sammen var disse to helt avgjørende for utfallet i den jevne voteringen, mente innsenderen i *Morgenbladet*. Begge hadde vært regnet som deler av bondeopposisjonen, og kritikeren la ingen bånd på sin skuffelse: «Mørket seirede. Et Tab overgik Fædrelandet og Civilisationen – et sedligt Tab, hvormed intet materielt lader sig ligne.» ¹⁰²⁹

Deler av opposisjonen fant Grendahls og Haagenstads oppførsel under voteringen svært provoserende. En annen innsender mente han hadde mange med seg da han tok til orde for en offentliggjøring av stemmegivningen ved Christensens forslag. «Muligens

¹⁰²³ *Statsborgeren*, 29.6.1834: 19–28.

¹⁰²⁴ *Statsborgeren*, 29.6.1834: 20; sitatet ble delvis referert i *Morgenbladet*, 30.8.1834: 2.

¹⁰²⁵ I etterkant av bondetogene i 1818 ble det fra flere hold hevdet at enkelte bønder hadde ønsket å oppløse Stortinget og gi Karl Johan enevoldsmakten. Bøndenes misnøye med Stortinget og påståtte krav om å gjeninnføre eneveldet blir diskutert i Johansson 2009: 124–128. Johansson påpeker at det er svært usikkert hvor utbredt misnøyen var blant bøndene.

¹⁰²⁶ Den første kritikken ble trykket i *Morgenbladet*, 30.8.1834: 2. En artikkel som støttet Haagenstad ble trykket i *Morgenbladet*, 12.9.1834: 1–2.

¹⁰²⁷ *Morgenbladet*, 11.10.1834: 5–6.

¹⁰²⁸ *Morgenbladet*, 11.10.1834: 6.

¹⁰²⁹ *Morgenbladet*, 11.10.1834: 6.

kunde saadan Offentliggjørelse lede til at træffe det bedste Ræpresentant-Valg til næste Storthing», hevdet innsenderen.¹⁰³⁰ Med andre ord anså han saken som så viktig at voteringen kunne si noe om representantenes egnethet til jobben. Denne tanken møtte en del motbør. Men denne kritikken kom ikke fordi kritikerne ønsket å bevare portomoderasjonsordningen; de var som de fleste andre i *Morgenbladet* imot ordningen og mente også at tilbakekallelsen av *Statsborgerens* moderasjon var et eksempel på uønsket vilkårlig maktbruk.¹⁰³¹ At forfatteren av smedediktene mot Collett ble straffet gjennom rettssystemet var greit og ønskelig, men sanksjoner fra konge- og regjeringshold var prinsipielt galt. Grunnen til at kritikerne mente at voteringen i Christensens forslag ikke ga noen indikasjon på representantenes liberalitet, var at forslaget ikke var omfattende nok. En mer helhetlig regulering av postporto utarbeidet med innspill fra Finansdepartementet, slik Stortinget la opp til, var å foretrekke fremfor et forslag som kun dreide seg om periodiske skrifter. Det var altså ikke et ønske om å bevare et konge- og regjeringskontrollert sanksjonsmiddel mot pressen som var motivasjonen bak opposisjonsmennene som stemte mot forslaget, mente kritikerne.

Høsten 1835 skulle igjen avholdes stortingsvalg. Inspirert av suksessen i 1832 gjenopptok Peder Soelvold og *Statsborgeren* den direkte agitasjonen som hadde bidratt til det store antallet bonderepresentanter ved Stortinget i 1833. Den viktigste enkeltteksten i *Statsborgeren* hadde den gang vært en liste over det foregående Stortingets representanter med en kort vurdering av deres evner, politiske standpunkt og votering i viktige saker.¹⁰³² De fleste bøndene, samt liberale embetsmenn og borgere fikk gjennomgående positive omtaler, mens øvrige embetsmenn ble stort sett vurdert negativt. I tillegg foreslo bladet en del alternative kandidater de mente var mer verdige enn de svakeste representantene. Da denne formen for kritisk kommentarjournalistikk ble gjenopptatt av Soelvold sommeren 1835 var det – hvis vi ser bort fra vurderingen av representantenes åndsevner og hvorvidt representantene hadde utvist sparevilje eller ikke – særlig voteringen i fire enkeltsaker som dannet fundamentet for bedømmelsen av representantene fra bondestanden.¹⁰³³ Ingen av disse fire sakene gikk gjennom, enten

¹⁰³⁰ *Morgenbladet*, 21.10.1834: 2.

¹⁰³¹ Kritikken ble fremmet i *Morgenbladet*, 16.11.1834: 6–8; *Morgenbladet*, 7.1.1835: 2–3.

¹⁰³² *Statsborgeren*, 1.7.1832: 185–201; *Statsborgeren*, 8.7.1832: 217–232; *Statsborgeren*, 15.7.1832: 1–15. En annen viktig tekst i 1832 var Soelvolds politiske katekisme *Nogle Ord om Storthingsvalg, for Lægmanden*. For mer om agitasjonen og dens resultater, se Nymark 2014: 51–63.

¹⁰³³ *Statsborgeren*, 14.6.1835: 65–69; *Statsborgeren*, 21.6.1835: 81–85; *Statsborgeren*, 28.6.1835: 97–101; *Statsborgeren*, 5.7.1835: 113–116; *Statsborgeren*, 12.7.1835: 129–134; *Statsborgeren*, 19.7.1835: 137–145; *Statsborgeren*, 26.7.1835: 153–159.

fordi de ble nedstemt eller fordi de ble nektet sanksjon, og de representerte på mange måter bondepolitikkenes fiasko på det første Bondestortinget. Tre av sakene dreide seg alle om sterkere lokalt selvstyre på bygdene, med mer makt til bøndene på bekostning av embetsmennesenes dominans som hovedmålet.¹⁰³⁴ Den fjerde av sakene som ble vektlagt, var Christensens forslag om portosatser. Pressefriheten var ikke bare viktig prinsipiell sak for det liberale borgerskapet; Soelvold og flere med han regnet det også som en sentral bondesak. Opplysning var en forutsetning for utviklingen av politisk bevissthet og dannelse på bygdene.

Grendahl, Haagenstad og et par andre velansette stortingsbønder fikk derfor overraskende hard medfart i bladet som skulle være hele bondeopposisjonens organ. Ole Haagenstad ble igjen kritisert fordi han «piltede på Døren» da Christensens forslag skulle behandles.¹⁰³⁵ Haagenstad hadde et sjeldent skarpsinn, men han hadde alltid «ved sin Stemmegivning hældet til det aristokratiske Partie», noe *Statsborgeren* mente ble bekreftet da han stemte mot formannskapslovene.¹⁰³⁶ Mikkel Grendahl ble karakterisert som en av tingets «dygtigste og sparsommerligste Bønder», men fikk kritikk for å ha stemt imot Christensens forslag.¹⁰³⁷ Av samme grunn ble Engebret Olsen Moe hengt ut som «en erklæret Magtens Tilhænger»,¹⁰³⁸ mens Petter Johnsen Ertzgaard, som møtte på Eidsvoll i 1814 og var en venn av John Neergaard, ble kalt en «gammel sløv Mand».¹⁰³⁹ Gjennom denne vektleggingen av portomoderasjonssaken i vurderingen av representantene, tok *Statsborgeren* på sett og vis til seg oppfordringen fra leseren i *Morgenbladet* som ville ha en offentliggjøring av voteringen. Som vi har sett, var det svært upopulært, både i og utenfor opposisjonen.

Som nevnt tidligere, ble regjeringen i 1833 anmodet av Stortinget om å komme med et forslag til nytt regulativ av postporto. Med sine antipatier mot regjeringen hadde

¹⁰³⁴ Den første saken var forslaget til en formannskapslov som ble fremmet av en rekke bonderepresentanter med John Neergaard og Ingebrigt Sæter i spissen. Sak nummer to var Ole Gabriel Uelands forslag om en lov om delings- og skyldsetningsforretninger som blant annet ville minsket bøndenes utgifter til sorenskriverne i forbindelse med eiendomsoverdragelser. Denne loven ble til slutt vedtatt, men ble nektet sanksjon, jf. St.forh. 1833, 7. del, Odelstinget 24.8: 652. Sanksjonsnekten ble kraftig kritisert i *Statsborgeren*, 17.11.1833: 161–181. Den tredje saken var et tillegg til forliksloven som ville gitt bøndene mulighet til å velge sine egne forliksdommere fremfor at amtmanden skulle velge for dem. For mer om behandlingen av disse tre sakene under Stortinget i 1833, se Bergsgård 1932a: 100–112.

¹⁰³⁵ *Statsborgeren*, 5.7.1835: 114.

¹⁰³⁶ *Statsborgeren*, 5.7.1835: 114.

¹⁰³⁷ *Statsborgeren*, 26.7.1835: 154.

¹⁰³⁸ *Statsborgeren*, 28.6.1835: 99. I bedømmelsen av Moe ble også viktigheten av portomoderasjonssaken utdypet i en fotnote. Engebret Moe var for øvrig faren til dikteren og eventyrsamleren Jørgen Moe.

¹⁰³⁹ *Statsborgeren*, 26.7.1835: 154.

nok den mest ytterliggående delen av opposisjonen liten tro på at Finansdepartementet skulle utarbeide et forslag som var såpass liberalt at det kunne brukes som et utgangspunkt. Finansdepartementet viste imidlertid gjennom behandlingen av portosaken at den misnøyen med ordningen de tidligere hadde uttrykt overfor kongen, var reell. Samtidig inneholdt departementets utkast en del aspekter som opposisjonen vurderte som problematiske, så på sett og vis speilet utkastet den dualismen som preget Finansdepartementets behandling av portomoderasjonen i hele perioden. Karl Johan var heller ikke helt tilfreds med forslaget. Det endelige resultatet etter Stortingets behandling må derfor i stor grad ses på som et kompromiss.

Finansdepartementet foreslo at portosatsene skulle reguleres ved lov, ikke som avgifter.¹⁰⁴⁰ Portosatsene skulle standardiseres, og skulle starte på en tredjedel av abonnementsprisen for de rimeligste bladene, med en fast, trinnvis reduksjon av satsen jo dyrere publikasjonen var.¹⁰⁴¹ Alle periodiske skrifter skulle bli tildelt disse faste satsene automatisk. Formålet var naturligvis å fjerne det elementet av vilkårlighet som hadde preget tildelingen av portomoderasjon tidligere. I Finansdepartementets innstilling til kongen, som også ble sendt til Stortinget,¹⁰⁴² gjentok det mye av den samme argumentasjonen det hadde kommet med i behandlingen av tidligere saker. En fri offentlig samtale hadde større nytteverdi enn skadepotensial, og det kunne «ikke ansees at stemme med vor Statsforfatning, at det ene skulde beroe paa Regjeringen, hvilke Meddelelser af dette Slags Statens Indvaanere maae erholde eller ikke.»¹⁰⁴³ Men samtidig ville Finansdepartementet beholde noen begrensninger og sanksjonsmuligheter. Kongen skulle ha myndighet til å begunstige blader med enda lavere porto dersom han fant dem verdige.¹⁰⁴⁴ Dersom en utgiver misbrukte trykkefriheten, kunne han ved dom frakjennes retten til å få nyte portomoderasjon i fremtiden. I tillegg ønsket regjeringen å forbeholde seg selv retten til å suspendere et blads portomoderasjon midlertidig dersom bladet åpenbart søkte å «sætte Statens Sikkerhed og Fred i Fare» gjennom å oppfordre til

¹⁰⁴⁰ Betaling for postforsendelse kunne ikke defineres som en avgift eller en annen offentlig byrde, ettersom avgifter og byrder måtte forstås som ytelser uten vederlag. Det var snarere snakk om frivillig bruk av en statlig drevet tjeneste, og som andre statlige tjenester måtte portosatsene reguleres ved lov. Jf. St.forh. 1836/7, 3. del, Odelstinget 14.12: 681–683.

¹⁰⁴¹ St.forh. 1836/7, 3. del, Odelstinget 14.12: 700.

¹⁰⁴² Finansdepartementets innstilling til regjeringen var identisk med regjeringens innstilling til kongen, jf. RA/S-3445/A/Ac/L0147. Finansdepartementet, Avdelingen for det indre. Referatprotokoll 147 (1835), sak 12; St.forh. 1836/7, 3. del, Odelstinget 14.12: 680–701.

¹⁰⁴³ St.forh. 1836/7, 3. del, Odelstinget 14.12: 690.

¹⁰⁴⁴ St.forh. 1836/7, 3. del, Odelstinget 14.12: 700.

ulydighet mot lovene eller motstand mot de konstitusjonelle maktene.¹⁰⁴⁵ Finansdepartementet erkjente de problematiske sidene ved å åpne for en slik rett. De forsikret imidlertid at formålet ikke var å bruke denne makten på noen av bladene som eksisterte på det tidspunktet, men snarere å beholde en sanksjonsmulighet i tilfelle «mere bevægede Tider kunde indtræde, i hvilke Statens Tarv kræver Tilværelsen af det omhandlede Retsmiddel».¹⁰⁴⁶

Til tross for departementets forsikringer kan vi være helt sikre på at opposisjonen på Stortinget ville reagert kraftig på en slik fortsatt åpning for vilkårlig styring av portomoderasjonen. Det fikk de imidlertid ikke mulighet til. For i kongens reviderte lovutkast ble verken domstolenes eller regjeringens rett til å tilbakekalle portomoderasjon videreført. I stedet var Karl Johan opptatt av å sikre seg selv retten til å trekke tilbake den ytterligere moderasjonen utover standardsatsene som Finansdepartementet la opp til at han skulle ha rett til å innvilge. På den måten kunne han i det minste bruke portomoderasjonen som en påskjønnelse og et insentiv til god oppførsel i pressen. Antagelig erkjente han at han helt sikkert ikke kom til å få beholde muligheten til å bruke portomoderasjonen som et sanksjonsmiddel som virkelig kunne knekke et blad, og da ville han heller ikke at regjeringen skulle ha den muligheten. Presset fra Stortinget og pressen for en ny politikk hadde blitt stort, og et mer illiberal forslag kunne gjort kongen svært upopulær. Interessant nok argumenterte kongen i sin innstilling for strengere pressekontroll, mens Finansdepartementet tok til orde for en liberalisering. Karl Johan erkjente at pressen kunne være en positiv kraft, men ønsket en mulighet til å «sætte en Skranke imod Pressens fordærvelige Indflydelse». Av erfaring kunne «Hans Majestæt ikke erkjende, at Domstolene afgive en tilstrækkelig Garantie mod Avispressens Misbrug».¹⁰⁴⁷ Men fordi han tok bort mulighetene til å tilbakekalle en portomoderasjon i sin helhet, og kun konsentrerte seg om retten til å trekke tilbake den ytterligere moderasjonen utover standardsatsene, endte faktisk kongens forslag opp som en god del mer liberalt enn Finansdepartementets. Med kongens forslag ville alle blader være garantert standardsatsene uansett omstendigheter, inkludert domfellelse. Dersom kontroll av pressen var målet hans, må Karl Johans prioriteringer i denne saken betegnes som et

¹⁰⁴⁵ St.forh. 1836/7, 3. del, Odelstinget 14.12: 701.

¹⁰⁴⁶ St.forh. 1836/7, 3. del, Odelstinget 14.12: 694.

¹⁰⁴⁷ St.forh. 1836/7, 3. del, Odelstinget 14.12: 674–675. Kongen mente selv at «det Maadehold, hvormed denne Magt hidindtil af Hans Majestæt har været afbenyttet» måtte tjene som bevis for hvordan den kom til å bli brukt i fremtiden, jf. St.forh. 1836/7, 3. del, Odelstinget 14.12: 675.

stykke slett politisk håndverk. Etter at Stortinget hadde behandlet den nye portoloven, satt nemlig kongen igjen med svært lite av den makten han ifølge egne ord ønsket seg.

Opposisjonen på Stortinget i 1836 var utålmodige med å få på plass nye portosatser for periodiske skrifter. Allerede i starten av april forelå det derfor tre nye forslag, deriblant ett fra byfogd Christensen.¹⁰⁴⁸ Alle tre forsøkte igjen å få portosatsene definert som en offentlig avgift fremfor gjennom en lov. Antagelig forsøkte opposisjonen å få plass portosaken så fort som mulig på grunn av frykten for at Karl Johan ville oppløse Stortinget prematurt. Å få definert portosatsene gjennom budsjettbehandlingen var fordelaktig både fordi det da ikke trengtes kongelig sanksjon, og fordi det tok kortere tid å behandle. Karl Johan oppløste imidlertid Stortinget tidlig i juli, før statsbudsjettet var ferdigbehandlet og vedtatt.¹⁰⁴⁹ Det var også før Stortinget hadde hatt mulighet til å behandle hans eget forslag om ny portolov, som kom til Stortinget i månedsskiftet mai-juni.

Et overordentlig Storting måtte nødvendigvis innkalles for å få ferdigstilt budsjettet og behandle de innkomne lovforslagene. Jobben med å vurdere kongens forslag til ny portolov tilfalt budsjettkomiteen høsten 1836. Budsjettkomiteen sa seg enige i Finansdepartementets begrunnelse for at portosatsene måtte reguleres ved lov. Det gjorde de nok både fordi det antageligvis var riktig og fordi de så i kongens proposisjon en mulighet til å få sikret stabilitet, forutsigbarhet og gode vilkår for avisene og tidsskriftene.

Kongens rett til å trekke tilbake den ytterligere moderasjonen utover standardsatsene kunne de ikke røre – innledningen i kongens lovforslag var en helt tydelig beskjed om at en lov uten denne retten ikke ville få sanksjon. Budsjettkomiteen sa seg naturligvis uenige med kongen om at det ville være en fordel med en større grad av kontroll med pressen. Men de mente det kunne være fordelaktig at den utøvende makt hadde mulighet til å begunstige blader med allmenntilgitt innhold, som fremmet vitenskapene eller virket til «Menigmands Oplysning».¹⁰⁵⁰ Dessuten var det greit at kongen beholdt retten til å trekke tilbake denne ytterlige moderasjonen, ettersom man kunne se for seg for eksempel at blader som trengte starthjelp etter hvert skulle vise seg

¹⁰⁴⁸ I februar foreslo bonden Teis Lundegaard med flere å fastsette porto til 1/20 av abonnementsprisen, jf. St.forh. 1836, 1. del, Odelstinget 29.2: 265. Sogneprest John Aas fremmet i mars et lignende forslag, men med uvisst sats, jf. St.forh. 1836, 1. del, Stortinget 11.3: 52. Byfogd Christensens forslag dreide seg utelukkende om å få definert portomoderasjonen som en offentlig avgift, jf. St.forh. 1836, 2. del, Stortinget 9.4: 37.

¹⁰⁴⁹ Steen 1962: 388–398.

¹⁰⁵⁰ St.forh. 1836/7, 3. del, Odelstinget 14.12: 726.

å bli så livskraftige at de ikke lenger trengte mer moderasjon enn standardsatsene.¹⁰⁵¹ Komiteen vurderte også om loven burde satt noen rammer for å hindre misbruk fra den utøvende makts side, men slo det fra seg, til tross for at de erkjente at risikoen absolutt var til stede. Begrunnelsen var at slike rammer kunne hindre blader som faktisk fortjente og behøvde en ytterligere moderasjon fra å få den.¹⁰⁵²

Budsjettkomiteens løsning på disse åpenbare problemene var finurlig. De argumenterte for at mange blader, både norske og utenlandske, betalte en god del lavere porto enn en tredjedel av abonnementsprisen. Standardsatsen måtte derfor være en femtedel, mens de lavere satsene for de dyrere publikasjonene også måtte bli betydelig reduserte.¹⁰⁵³ Med slike satser fikk de aller fleste bladene enten reduserte eller tilnærmet like portoutgifter som de hadde hatt før.¹⁰⁵⁴ En konsekvens av dette, som komiteen beleilig nok unnlot å opplyse om, var at makten som lå i kongens myndighet til å ytterligere redusere portosatsene ble minimert.

Da forslaget skulle opp til votering i Odelstinget og senere Lagtinget var det fortsatt enkelte representanter som var misfornøyde med loven. Men etter at Odelstinget ytterligere reduserte standardsatsen, til en sjettedel av abonnementsprisen, vant kritikerne lite bifall. Verken gårdbruker Ole Valstads eller byfogd Christensens insistering på at postportoene måtte behandles som en avgift gikk gjennom.¹⁰⁵⁵ Det gjorde heller ikke Christensens eller gårdbruker Hans Jacob Gasmanns forslag om å fjerne kongens rett å innvilge og tilbaketrekke portomoderasjon utover standardsatsene.¹⁰⁵⁶ Det store flertallet av Stortingets representanter var fornøyde med kompromissets utfall.

Om Karl Johan var like tilfreds, vites ikke, men loven ble i alle fall sanksjonert i slutten av januar 1837.¹⁰⁵⁷ På mange måter markerte den nye portoloven slutten for en utstrakt kongelig makt over det offentlige ordskiftet i Norge.

¹⁰⁵¹ St.forh. 1836/7, 3. del, Odelstinget 14.12: 728.

¹⁰⁵² St.forh. 1836/7, 3. del, Odelstinget 14.12: 729.

¹⁰⁵³ St.forh. 1836/7, 3. del, Odelstinget 14.12: 723–725. Etter Finansdepartementets og kongens forslag skulle bladene betale 1/3 for de første 5 spesidalene, 1/6 for de påfølgende 5, 1/12 for de neste 5 og til slutt 1/24 for det resterende, jf. St.forh. 1836/7, 3. del, Odelstinget 14.12: 679. Budsjettkomiteens foreslo satser på henholdsvis 1/5, 1/10, 1/15 og 1/20, jf. St.forh. 1836/7, 3. del, Odelstinget 14.12: 731. I Odelstinget ble det endelig vedtatt satser på henholdsvis 1/6, 1/12, 1/15 og 1/18, jf. St.forh. 1836/7, 3. del, Odelstinget 14.12: 731.

¹⁰⁵⁴ St.forh. 1836/7, 3. del, Odelstinget 14.12: 724–725

¹⁰⁵⁵ St.forh. 1836/7, 3. del, Odelstinget 14.12: 732–733; St.forh. 1836/7, 5. del, Lagtinget 4.1: 422–423. Valstad fikk i Odelstinget støtte fra Ole Gabriel Ueland, mens Christensen ble støttet av Jonas Anton Hielm i Lagtinget, uten at det hjalp, jf. Høverstad 1930: 328; Bergsgård 1932a: 181; Steen 1972: 262.

¹⁰⁵⁶ St.forh. 1836/7, 3. del, Odelstinget 15.12: 734; St.forh. 1836/7, 5. del, Lagtinget 4.1: 423.

¹⁰⁵⁷ St.forh. 1836/7, 5. del, Odelstinget 23.1: 412.

7.7 Portomoderasjonen – «de facto en Inndragnings-Ret»?

I behandlingen av *Patrouillens* søknad om lavere porto i 1824 hevdet Finansdepartementet at portomoderasjonen var utformet slik at kongen skulle sensurere pressen. Ordningen var «de facto en Inndragnings-Ret», påsto Finansdepartementet.¹⁰⁵⁸ Hva var denne inndragningsmakten Finansdepartementet henviste til? Og gir det mening å sammenligne disse to ordningene?

En av de viktigste endringene Karl Johan fikk presset gjennom i den reviderte svenske trykkefrihetsforordningen av 1812 var at alle som ønsket å utgi et blad trengte tillatelse til det.¹⁰⁵⁹ Hoffkansleren, det svenske regjeringsmedlemmet med særlig ansvar for å overvåke pressen og ta stilling eventuelle brudd på trykkefriheten, skulle kontinuerlig vurdere om bladene burde få fortsette eller om de skulle inndras. Denne inndragningsmakten besto både av muligheten til å kalle tilbake en utgivers rett til å utgi sitt blad og til å kreve alle eksemplarene av en gitt utgave konfiskert. Med andre ord var inndragningsmakten i likhet med portomoderasjonen en administrativ ordning, men i motsetning til portomoderasjonen var det ingen tvil om inndragningsmaktens hensikt og formål.

En sammenligning av disse to ordningene er nærliggende av flere grunner. Likhetene er slående: De eksisterte på omtrent samme tid i de to unionslandene, og begge ordningene var administrert av regjeringen og var dermed i siste instans under kongens kontroll. I tillegg fikk både portomoderasjonen og inndragningsmakten vesentlig innflytelse på det offentlige ordskiftet, de ble brukt mot like typer blader, og bruken møtte sterk motstand. Samtidig er forskjellene vesentlige. Ordningene skiller seg fra hverandre både når det gjelder formål, utforming, omfang og repressiv effekt.

I tillegg ble den svenske inndragningsmakten brukt som referansepunkt i Norge, som Finansdepartementets utsagn antyder. I 1829 skrev en innsender i *Morgenbladet* at regjeringens bruk av portomoderasjonen ikke kunne regnes som like ille som inndragningsmakten i Sverige, ettersom blader som ble rammet av sistnevnte faktisk måtte gå inn, mens blader som mistet portomoderasjonen kun ble fratatt retten til en offentlig støtteordning.¹⁰⁶⁰ Andre brukte sterkere ord. I kjølvannet av *Statsborgerens* fratatte portomoderasjon i 1834, skrev George Frederik von Krogh, en av bladets faste

¹⁰⁵⁸ RA/S-3445/A/Aa/L0042. Finansdepartementet. Referatprotokoll 42 (1824), sak 243.

¹⁰⁵⁹ Boberg 1989: 50–59.

¹⁰⁶⁰ *Morgenbladet*, 4.4.1829: 2–3.

medarbeidere, et flammende innlegg til forsvar for trykkefriheten. Ifølge von Krogh kunne regjeringen gjennom portomoderasjonsordningen «udøve et Herredømme over Pressen, der i Virkeligheden er langt frygteligere end Inddragningsmagten i Sverige».¹⁰⁶¹

For Karl Johan ble inndragninger etter hvert det klart foretrukne virkemiddelet mot pressen i Sverige.¹⁰⁶² Denne holdningen ble tydelig kommunisert til hoffkansleren. En domfellelse kunne være langt mer skadelig for en utgiver enn en inndragning, men en rettsprosess innebar en god del mer risiko for myndighetene. Faren for full frifinnelse var naturlig nok til stede, og samtidig innebar en rettsak nesten garantert mer oppmerksomhet rundt en uønsket ytring enn dersom den ble forbigått i stillhet. Kongen ønsket derfor at hoffkansleren skulle være så godt som sikker på seier i rettsaken dersom det skulle tas ut tiltale mot en utgiver eller forfatter. Det var også en annen årsak til at det ble mindre oppmerksomhet rundt inndragningene enn rettsakene. Når hoffkansleren la frem begjæring om inndragning av et blad til statsrådet, fulgte det med et skriv med motivasjonen bak.¹⁰⁶³ Der skulle det redegjøres for hvilke deler av 1812-forordningen bladet hadde overskredet. Denne begrunnelsen ble en del av statsrådsprotokollen, men den var hemlighetsstemplet. De eneste som hadde tilgang før protokollen ble offentlig etter 50 år var Riksdagens konstitusjonskomite. I praksis betydde det at bladene som ble inndratt verken visste hva de hadde skrevet som hadde trådt over grensen eller hvilke deler av 1812-forordningen de angivelig skulle ha brutt.

Til sammen ble inndragningsmakten brukt 63 ganger i årene mellom 1813 og 1838.¹⁰⁶⁴ Med andre ord ble ordningen brukt langt hyppigere enn portomoderasjonen, som ble brukt mot totalt seks blader. Samtidig ble inndragningsmakten brukt mange ganger mot det som i praksis var samme blad, ettersom bladene etter inndragninger startet opp igjen nesten umiddelbart med litt endret navn og ny person som ansvarlig utgiver. I tillegg skjedde nesten halvparten av inndragningene mellom 1836 og 1838.

Generelt var egentlig inndragningsmakten lite effektiv dersom man måler den ut fra dens hovedformål. Hele poenget med inndragningene var å kunne tvinge uønskede blader til å gå inn og eventuelt å avstenge den ansvarlige utgiveren fra fremtidig

¹⁰⁶¹ *Statsborgeren*, 5.10.1834: 9.

¹⁰⁶² Boberg 1989: 80.

¹⁰⁶³ Boberg 1989: 117.

¹⁰⁶⁴ Boberg 1989: 203–206. Inndragningsmakten var i kraft formelt frem til 1844, men de siste inndragningene ble gjort i forbindelse med trykkefrihetssaken mot Magnus Jacob Crusenstolpe i 1838 og optøyene den utløste, jf. Nordmark 2001: 53–55.

bladdrift.¹⁰⁶⁵ Over tid klarte inndragningsmakten verken å kneble opposisjonen eller enkelte opposisjonelle stemmer. Ikke bare ble bladene overraskende hurtig startet opp igjen med nytt navn; styresmaktene klarte heller ikke å stanse det aktuelle nummeret som ble beordret konfiskert, ettersom distribusjonen skjedde for fort og uoversiktlig til at myndighetene klarte å få kontroll over eksemplarene.¹⁰⁶⁶ Kun seks av de 63 inndragningene førte til at bladet måtte gå inn.¹⁰⁶⁷ Til sammenligning var portomoderasjonen den direkte årsaken til tre bladnedleggelse (*Nationalbladet*, *Folkevennen* og *Flyvebladet*) og bidro til at Peder Soelvold måtte trekke seg fra sin redaktørpost, hvilket i praksis gjorde *Statsborgeren* til et helt annet blad.

Det var flere årsaker til inndragningsmaktens ineffektivitet. For det første fant utgiverne raskt omveier og smutthull i 1812-forordningens bestemmelser. Den viktigste og mest brukte strategien for å unngå inndragningsmaktens effekter ble først brukt av utgiveren av *Anmärkaren*, Georg Scheutz, i 1819.¹⁰⁶⁸ I utgangspunktet ble alle søknader om å drive et periodisk skrift innvilget. Det var med andre ord snakk om søknad om en tillatelse, ikke et privilegium.¹⁰⁶⁹ En redaktør som hadde mistet sin utgiverrett kunne derfor skaffe en annen til å ta på seg utgiveransvaret for et blad med en liten navneendring. Problemet var at søknadsprosessen for disse tillatelsesbrevne tok omtrent to uker. En inndragning innebar derfor et opphold i utgivelsene, et medfølgende inntektstap og en potensiell nedgang i abonnenter. *Anmärkaren*-redaktørens nyvinning var å søke om et ekstra tillatelsesbrev i en annens navn før bladet hans hadde møtt noen sanksjoner. På den måten kunne bladet hans bli inndratt uten at det innebar opphold i utgivelsen. Styresmaktene kontret ved å legge inn en foreldelsesfrist på en måned på uutnyttede tillatelsesbrev, men siden denne ikke sa noe om utgivelsesfrekvens kunne redaktørene slippe unna ved å gi ut et enkelt prøvenummer. På den måten kunne de sitte med tillatelsesbrevne til de eventuelt måtte brukes. *Anmärkarens* oppfølger, *Argus*, videreutviklet denne strategien på 1820-tallet. På 1830-tallet perfektionerte Lars Johan Hierta disse praksisene, og bare i 1837 overlevde hans *Aftonbladet* seks inndragninger nærmest uten at det fikk konsekvenser for utgivelsesfrekvensen.¹⁰⁷⁰ Strategiens vellykkethet hadde også sammenheng med hvem 1812-forordningen holdt ansvarlig for

¹⁰⁶⁵ Boberg 1989: 154.

¹⁰⁶⁶ Boberg 1989: 159.

¹⁰⁶⁷ Boberg 1989: 159.

¹⁰⁶⁸ Boberg 1989: 154–155.

¹⁰⁶⁹ Boberg 1989: 50.

¹⁰⁷⁰ Boberg 1989: 156; Nordmark 2001: 50.

ytringer fremsatt i et periodisk skrift.¹⁰⁷¹ I stedet for boktrykkerne var det nå forfatterne eller de ansvarlige utgiverne som personlig måtte ta konsekvensene av sine ulovlige ytringer. Det betydde at bladene fortsatt kunne bli utgitt på samme sted. Samtidig kunne man beholde rollen som redaktør eller bladeier selv om man mistet utgiverretten for all fremtid.¹⁰⁷²

Den andre årsaken til at inndragningsmakten ikke fungerte slik styresmaktene så for seg var at flere av de liberale svenske bladene hadde en solid økonomi. *Aftonbladet*, som var det enkeltbladet som flest ganger ble inndratt og startet opp igjen med nye navnevariasjoner (helt opp til *Det tjugondesjette Aftonbladet*), hadde et opplag på nesten 5000 i 1834 og var drevet av den vellykkede og velstående forretningsmannen Hierta, som for øvrig også var adelig.¹⁰⁷³ *Argus* ble trykket opp i over 2000 eksemplarer på midten av 1820-tallet, da det var Sveriges fremste opposisjonsblad.¹⁰⁷⁴ Selv om *Argus* etterhvert ble redigert av den unge Johan Johansson, var han støttet av bladets oppstartsmann, den tidligere nevnte Georg Scheutz, som kom fra en solid borgerfamilie og tjente gode penger blant annet på sin trykkerivirksomhet. Til sammenligning var *Morgenbladets* opplag på midten av 1830-tallet omtrent 1400, mens *Statsborgeren* ble trykket opp i mellom 450 og 600 eksemplarer og var drevet av en fattig husmannssønn som jobbet som privatlærer på en gård.¹⁰⁷⁵ Det gode økonomiske fundamentet var nødvendig fordi inndragningene var kostbare.¹⁰⁷⁶ Å få utstedt nytt tillatelseskostet penger i seg selv. Enda dyrere var det å få noen til å ta på seg utgiveransvaret, ettersom det innebar en risiko for å bli tiltalt for brudd på trykkefriheten og dermed fengselsstraff.¹⁰⁷⁷ De som påtok seg et slikt ansvar fikk ofte fast lønn uten at de gjorde noe egentlig arbeid for bladet. Som en følge av alt dette var det bladene med svakere økonomi som virkelig ble rammet av inndragningsmakten.

Til tross for at portomoderasjonen hemmet norsk debatt vesentlig og inndragningsmakten ikke oppfylte sine intenderte virkninger, er det vanskelig å si seg enig i George Frederik von Kroghs påstand om at portomoderasjonen var verre for bladene enn inndragningsmakten. For juristen von Krogh, som skrev under pseudonymet

¹⁰⁷¹ Boberg 1989: 52.

¹⁰⁷² Boberg 1989: 157.

¹⁰⁷³ Kihlberg 1968: 56.

¹⁰⁷⁴ Waller 2001: 60; Torbacke 2000: 257.

¹⁰⁷⁵ Munthe 1907: 101.

¹⁰⁷⁶ Boberg 1989: 157.

¹⁰⁷⁷ Boberg 1989: 158.

«Ven af Lov og Ret», var det kanskje vilkårligheten i portomoderasjonen som var det verste med ordningen. Inndragningsmakten ble tross alt brukt i henhold til dens formål, som var nedfelt i lov. Von Krogh var nok likevel ikke fullt klar over at den manglende åpenheten i prosessene rundt inndragningene la til rette for en stor grad av vilkårlighet også der.

Det kan slås fast at Karl Johan på dette området hadde mer makt i Sverige enn i Norge. Årsakene var flere. Han hadde selv vært med å utforme den reviderte svenske trykkefrihetsloven av 1812 mens Grunnlovens § 100 og Stortingets makt hindret han fra å gjøre noe lignende i Norge. I tillegg var det vanskeligere for Karl Johan å blande seg inn i administrative saker i Norge på grunn av motstanden fra den norske regjeringen. Avstanden fra Stockholm til Christiania må også medregnes som faktor. Karl Johan kunne verken følge med på norsk offentlighet så nøye som han gjorde i Sverige eller utøve et uformelt, mer direkte press på den norske regjeringen.

7.8 Avslutning

I dette kapitlet har vi sett nærmere på det mest effektive og mest kontroversielle sensurvåpenet Karl Johan og regjeringen hadde til rådighet. Portomoderasjonsordningen skulle i utgangspunktet gi aviser og tidsskrifter bedre vilkår ved å gi dem muligheten til rimelig distribusjon utenfor utgiverstedet. Men siden den utøvende makt hadde full kontroll over tildelingsprosessen, og siden bladene ble svært avhengige av ordningen økonomisk, ble dette et vilkårlig maktmiddel for kongen og regjeringen. Portomoderasjon ble alltid tildelt «indtil videre», og kunne dermed trekkes tilbake uten varsel. Kongen og regjeringen kunne også nekte innvilgelse til blader som de mistenkte at ville bli plagsomme opposisjonsorgan.

I alt ble seks blader rammet av kongens og regjeringens bruk av portomoderasjonsordningen som sensurmiddel. Tre av disse gikk inn i løpet av kort tid. Kombinasjonen av portomoderasjonen og aktiv forfølgelse av enkelte blader i rettssystemet fantes ingen opposisjonsblader med nasjonal distribusjon mellom 1821 og 1826. Alle de tre mest toneangivende opposisjonsbladene i perioden, *Det Norske Nationalblad*, *Patrouillen* og *Statsborgeren* opplevde å bli sensurert gjennom ordningen. Vi kan derfor slå fast at bruken av portomoderasjonsordningen var kongen og regjeringens mest suksessfulle fremstøt mot pressen i løpet av Karl Johans regjeringstid.

Portomoderasjonen var imidlertid et mindre effektivt maktmiddel enn den svenske inndragningsmakten, som ble brukt svært hyppig i Karl Johans andre kongerike. Det var heller ikke alltid at en frarøvet portomoderasjon var det som førte til et blads eller en redaktørs undergang. Da Peder Soelvold til slutt måtte trekke seg fra sin post som redaktør av *Statsborgeren*, skyldtes det embetsmennesenes kamp for å få han fjernet snarere enn myndighetenes.

Motstanden mot denne sensuren ble etter hvert høylytt, naturlig nok særlig i pressen. Internt motsatte regjeringen seg ved flere anledninger kongens ønske om å bruke ordningen som sensurmiddel, men ved enkelte tilfeller benyttet regjeringen seg også av ordningen. Det ble lagt frem lovforslag som fjernet kongens og regjeringens kontroll over portosatsene ved hvert storting mellom 1827 og 1837, da ordningen endelig ble standardisert. I utarbeidelsen av den nye portoloven sto regjeringen i opposisjon til kongen, og resultatet ble en mer liberal portolov enn noen av partene hadde tenkt seg. Standardiseringen av portomoderasjonen illustrerer igjen at maktkampen mellom kongen og regjeringen svekket sensuren.

8 Konklusjon: Sensur på vikende front

I denne avhandlingen har jeg undersøkt på hvilke måter konge- og regjeringsmakten forsøkte å kontrollere det offentlige ordskiftet i Norge i de første tiårene etter 1814. Samtidig har jeg vist hvorfor kongen og regjeringen agerte som de gjorde, og hva som skulle til for at et blad ble forsøkt sensurert.

Kongens og regjeringens handlinger ble på den ene siden påvirket av realpolitiske faktorer, som maktkamper, innenrikspolitiske vurderinger og utenrikspolitiske hensyn. På den andre siden spilte også trekk ved den politiske kulturen inn, som ideologi, normer, holdninger og etablerte praksiser. Tilsynelatende spilte realpolitikken størst rolle, særlig ved at kongens ambisjoner om pressekontroll svingte i takt med hvor stabil hans egen stilling var, og gjennom at hans muligheter til å gripe inn mot pressen ble begrenset av de øvrige statsmaktene. Samtidig var motstanden mot kongen ofte ideologisk motivert og avspeilet at normene og holdningene til trykkefrihet var blitt mer liberale.

I det første tiåret etter 1814 var den utøvende makts kontroll over pressen betydelig. Kongen og regjeringen førte en aggressiv linje mot de mest innflytelsesrike opposisjonsbladene, særlig fordi kongens og unionens stilling ikke var stabilisert. Rettsvesenet og portomoderasjonsordningen ble brukt i kombinasjon med bestikkelse og gaver for å stanse uønskede ytringer og plagsomme blader. Denne sensuren sørget for at det ikke fantes noen opposisjonsblader med et nasjonalt nedslagsfelt mellom 1821 og 1826.

Fra og med midten av 1820 ble kongens kontroll over ordskiftet mindre. Rettsvesenet viste seg å være et lite effektivt verktøy mot uønskede ytringer. Bruk av portomoderasjonen kunne ha de ønskede virkningene, men slike inngrep var upopulære og ble av mange sett på som illegitime. I alt ble seks blader rammet av kongens og regjeringens bruk av portomoderasjonsordningen, og det førte direkte til tre bladnedleggelse. Sammenlignet med andre europeiske land på samme tid fremstår ikke dette tallet spesielt høyt. Men tatt i betraktning den begrensede pressefloraen som fantes i Norge, hadde dette en betydelig effekt på det offentlige ordskiftet. De fleste av de mest toneangivende opposisjonsbladene mellom 1814 og 1837 opplevde å bli rammet av ordningen. Til slutt ble motstanden mot denne sensuren så sterk at kongen måtte oppgi bruken av ordningen og godta en ny portolov.

Kongemakten hadde klare ambisjoner om kontroll over det offentlige ordskiftet, men gikk på stadige tap i møtet med de øvrige statsmaktene. En av de viktigste årsakene til at Stortinget, Høyesterett og enkelte medlemmer av regjeringen motarbeidet kongen, var en utbredt oppfatning av at en vid trykkefrihet var viktig å bevare og beskytte, både for statsstyrelsen, sivilsamfunnets og enkeltindividets skyld. Med andre ord utløste Karl Johans sensurpolitiske linje en uformell allianse, noe som ikke bare understreker hvor upopulær den var, men som også fratok den enhver sjanse til å lykkes.

Samtidig var de færreste interessert i en helt uinnskrenket trykkefrihet. Grenseoverskridende ytringer måtte få konsekvenser. Problemet for deltagerne i offentligheten var å vite nøyaktig hvor disse grensene gikk. Lovene og rettspraksis var ingen tydelig rettesnor. Langt flere redaktører og skribenter kunne blitt dømt enn det som var tilfelle, bare de hadde blitt rettsforfulgt – i alle fall i de lavere rettsinstansene, som ofte dømte strengere enn de høyere. Å bli økonomisk sanksjonert gjennom å miste portomoderasjonen, var noe som alltid kom som en overraskelse på bladene. Som denne avhandlingen har vist, hadde myndighetenes håndtering av opposisjonelle og kritiske ytringer i det hele tatt hadde et vilkårlig preg over seg. Kongens og regjeringens toleranse varierte etter de skiftende politiske forholdene, og etter hvem som satt i sentrale posisjoner.

8.1 Pressens betydning i det politiske liv

Trykkefriheten var en sak som opptok mange i tiden etter 1814, og ikke bare de mest ekstatisk liberale. Kontroll av tidens aviser og tidsskrifter var også svært viktig for Karl Johan. Den større betydningen av dette har vært ukjent tidligere. Flere historikere har pekt på at Karl Johan forsøkte å undertrykke pressen, men de har vært lite interesserte i å spørre hvorfor. Det har sammenheng med at flere har undervurdert offentlighetens plass i de fortidige aktørenes politiske idéverden og i den praktiske politikken. Norske historikere, særlig innenfor den såkalte venstretradisjonen, har hatt en sterk tendens til å vektlegge folkelig deltagelse i politikken, men akkurat trykkefriheten og offentligheten har blitt viet lite plass. Derfor har også sensuren av pressen fått uforholdsmessig lite oppmerksomhet.

Som tidens europeiske statsledere med autoritære ambisjoner forsto, kunne ikke en nasjonalforsamling fungere godt uten en tilsvarende velfungerende offentlighet. Uten gode kommunikasjonskanaler mellom folket og deres representanter ville parlamentets

vedtak fremstå mindre legitime, og forsamlingen kunne samtidig bli lettere å kontrollere for en makthungrig fyrste. Ved å kneble offentligheten fjernet fyrstene også en helt sentral arena for idéutveksling og politisk mobilisering. Karl Johan var fullstendig klar over dette – en utøylet presse var en trussel mot hans ambisjoner om mer personlig makt og en stabil union. Dette er grunnen til at en av Karl Johans viktigste saker de første årene som kronprins og konge ble å skaffe seg mer kontroll over offentlighetens innhold. Siden ingen tidligere har foretatt en samlet og systematisk gjennomgang av de relevante kildene etter konge, regjering, de øvrige statsmaktene og pressen, har tidligere historikere i liten grad kunnet forklare årsakene til at sensuren var så sentral for Karl Johans større politiske prosjekt i Norge.

Når man leser tidens blader nøye, forstår man etter hvert hva som sto på spill for de som fylte bladene med innhold. Den friheten de forsvarte så høystemt, fylte naturligvis en funksjon. Gjennom den fornuftige meningsbrytingen i offentligheten skulle folkets vilje komme til uttrykk. Forventningen var at både Stortinget, kongen og regjeringen skulle handle i tråd med folkeviljen. Etter 1814 var dette ikke lenger radikalt tankegods. Utbredelsen av slike ideer gjorde det både enda viktigere for Karl Johan å utøve autoritet over pressen og vanskeligere for han å lykkes. Denne spenningen mellom liberalismens fremvekst og Karl Johans autoritære konservatisme har svenske historikere sett tydelig, men den har blitt lite vektlagt av tidligere norske historikere.

Riktignok ble det nye liberale tankegodset vesentlig begrenset ved at de moderate liberale fremholdt at deltagelse i offentligheten var forbeholdt *de uavhengige*, de som besatt tilstrekkelig eiendom og dannelsesnivå til ikke å bli forledet av svakere argumenter eller til å forfølge egeninteressen. Folket som skulle utgjøre folkeviljen ble med andre ord forstått snevert: I praksis var det begrenset til embetsmennene og borgerskapet. Selv de fleste selveiende bønder, som hadde stemmerett, var dermed ikke verdige nok til å delta i den opplyste, rasjonelle offentlige samtalen, ifølge tidens moderate liberale. Men til tross for utbredelsen av slike sterke normer og idealer krevde det en betydelig innsats fra embetsmennene for å stenge skikkelser som Ola Hanssen og Peder Soelvold ute fra den offentlige samtalen. En viktig årsak til dette var at trykkefriheten var en rettighet som gjaldt alle. I tillegg var de toneangivende venstreliberale opposisjonsbladene langt mer åpne for at flere grupper og et større mangfold av stemmer skulle komme til orde.

Stemmerettsbestemelsene i Norge var vide i europeisk sammenheng, men likevel var det store flertallet ekskludert. I tillegg manglet et etablert organisasjonsliv. Potensialet

for medbestemmelse og bred folkelig deltagelse var dermed større i den trykte del av offentligheten enn i den formelle politikken. En stemmerettsløs husmann som ønsket å påvirke bygdens, byens eller landets retning hadde få andre muligheter enn å skrive i et blad. Selv om hans stemme var uønsket av mange, kunne ingen nekte han å ytre seg offentlig på bakgrunn av hans sosiale stilling. Men også for en bonde eller en embetsmann kunne potensialet for politisk gjennomslag være større ved å delta i debattspaltene enn gjennom å engasjere seg i stortingsvalgene. Antallet politiske blader var lavt, og det samme var utgivelsesfrekvensen. Det bidro til at det som ble skrevet i bladene kunne leses av store deler av det politiske Norge.

I offentligheten kunne så godt som alle saker diskuteres, helt uten de formelle begrensningene som debattene i parlamentet var underlagt. Et leserinnlegg i et blad trengte ikke knyttes til en bestemt lovutforming eller et budsjettspørsmål for å være legitimt. I bladene ble politiske idéer, juridiske betraktninger, moralske vurderinger og sosiale spørsmål blandet med fortellinger, poesi og viser.

De første opposisjonsbevegelsene etter 1814 utfordret en del forestillinger om politikk, deltagelse og medbestemmelse som hadde vunnet bred aksept på kort tid. De godtok verken de moderate liberales strenge kvalifikasjonskrav for deltagelse eller de strenge normene og kravene til tone, stil og form. På den måten ble opposisjonsbladene de første virkelige prøvelsene for en svært konsensusorientert offentlig samtale. Deres konstante testing av trykkefrihetens juridiske og sosiale grenser, deres vedvarende respektløshet overfor makteliten og deres urokkelige vilje til å ofre sin egen status og økonomi, var dermed viktige forløpere for det langt friere sivilsamfunnet som blomstret senere i århundret. Annerledestenkende fikk bedre vilkår fordi både folket og myndighetene var blitt mer vant til alternative tanker og maktkritikk. Både fremveksten av et sterkere organisasjonsliv, åpningen for mer formalisert politisk samarbeid og selvfølgelig den videre trykte offentligheten har dermed røtter tilbake til de små avisene på starten av 1800-tallet. Deres frihetskamp var helt avgjørende på veien fra enevelde til demokrati.

Denne utviklingen fra fyrstemakt til folkemakt var på ingen måte rettlinjert eller selvsagt. Opposisjonsbladene som dukket opp i Norge etter 1814 ville i de fleste andre land i Europa vært utenkelige, og de kritiserte et regime som andre europeiske liberale bare drømte om. Selv om Karl Johan i en kortere periode klarte å stanse noen av disse bladene og kneble presseopposisjonen, ble det etter hvert tydelig at det var nær sagt

umulig for han å tvinge gjennom en tilbaketrekking av de rettighetene nordmennene hadde blitt forunt i november 1814. Motstanden mot innskrenkninger fra de norske liberale var helt sentral for at dette ble utfallet. Dette inkluderte de moderate liberale, fra den menige embetsmann og helt opp til enkelte regjeringsmedlemmer, som i europeisk sammenheng sto for ideer som var progressive. De ønsket på ingen måte ønsket å oppgi sine borgerrettigheter, selv om det fantes enkelte som, i deres øyne, misbrukte friheten. Over hele Europa erfarte fyrster at det var særdeles kostbart politisk å tvinge gjennom endringer i forfatninger som hadde gitt befolkningen liberale rettigheter. Gjennom hele perioden fulgte revolusjonsspøkelset dem som en truende skygge. Friheten kunne ikke uten videre fratras borgerne, nettopp på grunn av borgernes innbitte motstand.

Tidligere historikere, inkludert de som kan sies å tilhøre venstretradisjonen i norsk historieskriving, har i liten grad gjort denne koblingen mellom kampen for trykkefriheten og demokratiseringen som skjedde utover 1800-tallet. Mange norske historikere, fra Ernst Sars, via Halvdan Koht og Arne Bergsgård, til Sverre Steen, har konsentrert seg om den politiske mobiliseringen nedenfra og den folkelige deltagelsen på Stortinget i samme periode. Det samme har en del nyere historikere, som for eksempel Marthe Hommerstad og Knut Dørum. Men det har manglet en empirisk studie med et bredt kildetilfang som har slått fast pressens sterke posisjon i aktørenes bevissthet og det politiske spillet. Den viktige rollen pressen spilte i politikken etter 1814 har med andre ord konsekvent blitt underdekket i tidligere politisk historie.

Også i mye av presse- og mediehistorien har pressens politiske betydning blitt undervurdert. Denne historieskrivingen har vært mer opptatt av indre forhold i mediene, som medieøkonomi, og ytre faktorerens påvirkning på mediene, som teknologisk utvikling, enn av mediens påvirkning på samfunnet rundt. Motivasjonen bak å starte en avis eller et tidsskrift var i de aller færreste tilfellene på 1800-tallet å tjene penger. Formålet var heller informasjonsspredning, idéutveksling og opplysning av både folk og statsstyrelse. Samfunnsengasjementet sto altså langt sterkere enn profittmotivet. Uten å ta den politiske funksjonen til bladene på alvor, er det umulig å forstå tidens presse. Politikken bør derfor vies større plass i nye pressehistoriske verk, på samme måte som pressen bør få en mer fremtrende rolle i ny politisk historieskriving.

8.2 Stabilitet, motstand og selvregulering

Denne avhandlingen har undersøkt i detalj hvordan Karl Johan gikk frem for å sensurere pressen. Som nevnt, har tidligere historikere erkjent bruken av sensur, men de har ikke undersøkt kongemaktens strategier og identifisert mønstre og tendenser i sensuren. Dermed har man ikke tidligere fullt ut forstått sensurens funksjon eller kjent til dens omfang.

I de første ti–femten årene av sin tid som konge arbeidet Karl Johan hardt for å skaffe seg kontroll over det offentlige ordskiftet. Dette var et ledd i det større målet om å konsolidere egen makt mer formelt. Fremstøtene mot pressen ble imidlertid gradvis sjeldnere og sjeldnere, og de siste årene ga ha helt opp forsøkene på å stanse offentlige ytringer. Det skyldtes hovedsakelig tre forhold.

For det første ble kontroll av pressen mindre viktig i takt med at Karl Johans egen stilling ble sikrere. Den utenrikspolitiske situasjonen ble mer stabil, og det fantes etter hvert få reelle ytre trusler mot hans plass på tronen. Den innadvendte norske pressen skrev generelt lite om utenlandske makter, og ble dermed ikke et diplomatisk problem for kongen. Innenriks dabbet misnøyen mot unionen av etter hvert som økonomien ble bedre, og det ble klart at Grunnloven fikk bestå i sin opprinnelige form, mot Karl Johans vilje. Det tok ikke så lang tid før Karl Johan var en elsket konge også i Norge, blant annet på grunn av hans rause utdeling av gaver og pensjoner. Parallellt med at Karl Johan ga opp å kontrollere pressen på midten av 1830-tallet i Norge, innledet han en periode med svært aggressiv trykkefrihetspolitikk i Sverige. Dette viser at hans tryggere politiske stilling ikke kan brukes som forklaringsfaktor alene.

For det andre møtte Karl Johans trykkefrihetspolitikk i Norge betydelig motstand fra en rekke hold. Stortinget hindret han fra å gjennomføre de innstrammingene i lovverket som han ønsket. Domstolene, særlig Høyesterett, fortolket det eksisterende lovverket i liberal retning. Utformingen av Grunnloven og paragraf 100 gjorde det mulig. Regjeringen sto ved flere anledninger mot kongens forsøk på å bruke portomoderasjonsordningen til å sanksjonere bladene, og de var delaktige i å få den fjernet fra den utøvende makts vilkårlige grep. Det var et betydelig rom for uenighet innad i den utøvende makt, og flere statsråder kjempet for en slags nasjonal selvråderett ved at regjeringen skulle ha avgjørende myndighet over en del norske saker. Regjeringens viktige rolle som en motvekt til kongen i en del trykkefrihetsaker har blitt oversett av tidligere historikere. Det er delvis fordi kildematerialet etter den utøvende makt er så

omfattende, og delvis fordi det generelt er Stortingets kompetansestrid med kongen som har blitt vektlagt. Samtidig gikk også regjeringen inn for å sanksjonere blader i en del tilfeller, særlig gjennom rettslige tiltaler. Noen ganger skyldtes det press fra kongen, stattholderen eller visekongen, andre ganger så regjeringen selv behovet for tiltak, mens i enkelte saker gjaldt begge deler. Motstanden fra de øvrige statsmaktene førte til at kongens maktmidler mot pressen ble få. I tillegg ble sanksjonene mot opposisjonsblader, særlig bruk av portomoderasjonsordningen, tidvis møtt med sterk motstand i offentligheten. På grunn av motstanden kongen møtte, ble sensuren politisk kostbar. Upopulære inngrep mot pressen kunne gi kongen mindre muligheter til gjennomslag på andre områder. Kongens fremstøt mot pressen var ikke dømt til å feile, men det var svært mye som virket mot han. I den nye tiden etter 1814 var det lite rom for en autoritær linje som den Karl Johan innimellom sto for. Oppsummert var motstanden mot kongen preget av *liberalisme*, *nasjonalisme* og en dertil nært tilknyttet *grunnlovskonservatisme*.

For det tredje ble pressen mer selvregulerende. De første opposisjonsbladene var embetsmannskontrollerte og hadde kongen og regjeringen som sine hovedmotstandere. Den neste generasjonen blader sognet til bondeopposisjonen, og hadde som sitt viktigste mål å bekjempe embetsmennenes politiske dominans. I møtet med den mer selvhevdende bondebevegelsen på 1830-tallet ble moderat liberale embetsmenn mer opptatte av å forsvare og konsolidere den maktposisjonen de hadde hatt siden 1814. Det skjedde både gjennom forsøk på sosial eksklusjon av normoverskridere og gjennom en rekke ærekrenkelsessøksmål.

Samtidig kan ikke embetsmennenes skarpe reaksjoner på bondeopposisjonen kun forstås som forsøk på maktkonservasjon. Idealene og de sosiale normene ble sett på som viktige å forsvare for at en velfungerende offentlig samtale skulle bestå. Opposisjonsbladenes partiskhet og konfliktfylte tone var i strid med det liberale idealet om en saksorientert offentlig samtale bygget på brytingen av enkeltindividers rasjonelle argumenter, der målet var å nå en konsensus. Det var gjennom slik debatt at folkeviljen best kunne komme til uttrykk. Embetsmennene kan også i ettertid fremstå som i overkant hårsåre i møtet med høyst berettiget kritikk, men dette var en tid da personlig ære var en langt viktigere verdi enn i dag. At kritikken ble lagt frem av personer som ikke var verdige deltakere i samtalen, gjorde den ikke enklere å godta. Snarere tvert i mot førte det til at embetsmennene ble overbevist om at kritikken var urettmessig, og til en forsterket følelse av at deres kritikere måtte ekskluderes. Det var med andre ord en spenning innad i tidens

moderate liberalisme. Embetsmennene som kan plasseres innenfor denne kategorien kjempet for en vid trykkefrihet med få juridiske innskrenkninger, men de ønsket ikke at alle skulle benytte seg av denne friheten. På dette punktet var det imidlertid en betydelig spennvidde innenfor tidens liberalisme mer generelt. De venstreliberale var langt mer komfortable med at flere grupper deltok i samtalen, og de var ikke like opptatt av at samtalen måtte føre frem til en konsensus.

Denne avhandlingen har vist at embetsmennes idealer og holdninger var en del av et større normsystem som skulle sørge for best mulig politisk styring, samtidig som at dette normsystemet hadde repressive effekter, understøttet embetsmennes hegemoniske stilling og ekskluderte andre samfunnsgrupper. Embetsmennes handlinger kan med andre ord ikke bare forstås i lys av deres maktmotiver, men vi kan heller ikke bare forstå dem som ansvarlige og apolitiske statsmenn som sørget for et best mulig samfunn for alle. Selv om de så på seg selv som de eneste kvalifiserte til å foreta uavhengige vurderinger til det beste for staten og det nasjonale felleskap, var de også, som alle andre, ofte motivert av egeninteresse. Avhandlingen har på denne måten forent aspekter ved Jens Arup Seips *maktperspektiv* og deler av Francis Sejersteds *interaksjonsperspektiv* gjennom et *politisk kultur-perspektiv*.

Uten et bredt kulturelt anlagt perspektiv i tillegg til det mer tradisjonelt politiske, og uten å ta innsiktene fra den nye sensurteorien på alvor, ville det vært vanskelig å få innsikt i hvordan pressen ble regulert både fra myndighetene og sosialt. På lignende vis kunne et perspektiv der sensuren utelukkende ble sett på som «produktiv» fort ført til at de helt reelle makt- og interessekampene i trykkefrihetspolitikken ble oversett. Et hovedpoeng i denne avhandlingen har vært at den politiske og sosiale reguleringen virket i samspill. Embetsstanden tok på mange måter over rollen som pressens formyndere da kongen gradvis trakk seg tilbake. Embetsmennene hadde sin egen politiske agenda og sitt normsystem å opprettholde, og dermed ble også pressens vilkår forsøkt formet for å passe deres verdenssyn etter kongemaktens tilbaketog. Helt fritt til å gjøre dette sto de imidlertid ikke, ettersom det fantes en rekke motstemmer som tok til orde mot embetsmennes hegemoniske stilling.

8.3 Kriterier for sensur

Kongen og regjeringens håndtering av pressen hadde et gjennomgående vilkårlig preg. Det var i stor grad de politiske omstendighetene kombinert med en trusselvurdering som avgjorde om et blad skulle sensureres eller ikke. Ut fra måten Karl Johan omtalte opposisjonsbladene, virker det kanskje underlig at han ikke gikk inn for en hardere linje mot dem. Slik fremferd ville imidlertid blitt for kostbar politisk på grunn av trykkefrihetens sterke stilling. Det var heller ikke alltid nødvendig, ettersom pressen gradvis ble mer selvregulerende. Kongen og regjeringen ventet derfor stort sett til et par sentrale kriterier var på plass før de valgte å sensurere et blad. Deres ulike strategier og fremgangsmåter har ikke vært studert av tidligere historikere.

Det første kriteriet var at den politiske situasjonen måtte være spesielt betent. De aller fleste av kongens og regjeringens handlinger mot pressen kan derfor knyttes til tre av de sentrale politiske konfliktene eller krisene på denne tiden. Først kom den politiske og økonomiske krisen i kjølvannet 1814, som nådde sitt høydepunkt på Stortinget i 1821, og som endte med kongens nederlag for Stortinget i 1824. Da ble *Det Norske Nationalblad*, *Drammens Tidende* og *Patrouillen* rammet. Unionens første ti år var den mest turbulente perioden under Karl Johans tid på tronen, hvilket gjenspeiles i at det også var perioden med klart flest aksjoner mot pressen. På siste halvdel av 1820-tallet var det 17. mai-feiringen som skapte splid. *Folkevennen* var bladet som i størst grad ble offer for Karl Johans raseri over markeringen av det han mente var feil grunnlovsdag. Den siste konflikten var den økte bondeopposisjonen på 1830-tallet, da særlig *Statsborgeren* fikk uønsket oppmerksomhet fra myndighetene. Fellestrekket ved disse konfliktene var at konge- og regjeringsmakten ble utfordret. I tillegg ble den politiske situasjonen mer ustabil, og mistroen mellom statsmaktene økte.

I tillegg måtte et av de to følgende kriteriene være på plass. Enten hadde bladet drevet en vedvarende opposisjonell virksomhet i et uforsonlig, normoverskridende språk. Alternativt var bladet nyoppstartet, men kom fra et kjent opposisjonelt miljø eller var startet av beryktede enkeltpersoner. Dersom bladet over tid hadde provosert og sjokkert, reagerte ikke publikum like sterkt på sanksjonene. Sensuren fikk et snev av legitimitet, eller ble sett på som beklagelig, men tvingende nødvendig. I tilfellene der reaksjonene ble rettet mot et nyoppstartet blad, kunne myndighetene kvele et forsøk på å skape et opposisjonelt forum før de fikk bygget opp en tilhengerskare som antagelig ville reagert på sensuren.

Flere av bladutgiverne som ble sanksjonert befant seg i ytterkanten av eller utenfor det borgerlige samfunn. Enkelte hadde tidligere havnet i klammeri med loven, noen var alkoholiserte, andre hadde en sosial bakgrunn som ikke var forenelig med politisk virksomhet i følge tidens normer. Deres stilling på siden av det etablerte og deres mangel på allierte gjorde det lettere for myndighetene å stanse dem. De ble gjerne sett på som menn med begrenset skrivetalent som forsøkte å leve av sin penn gjennom å sette på trykk skandalestoff og ytterligående meninger. Å tjene penger var ikke et verdig nok motiv for å starte opp et blad. Marginaliserte skikkelser som Ola Hanssen, George Frederik von Krogh, Hans Allum, Rasmus Hille og Peder Soelvold er det nærmeste vi kommer norske ekvivalenter til de engelske *Grub Street hacks*.¹⁰⁷⁸

8.4 Mindre statlig innblanding, friere vilkår for ytringer?

John Christian Laursen har hevdet at det fra midten av 1700-tallet til slutten av 1800-tallet skjedde en endring i statsmaktens håndtering av offentlige ytringer. Myndighetene bevegde seg fra et begrenset hensyn til egen maktposisjon og gjennomføring av politikk, til et videre utsyn, der formålet ble å hindre ytringer som kunne skade publikum som helhet eller enkeltindivider, som for eksempel æreskrenkelser, obskøniteter og sladder.¹⁰⁷⁹ Ifølge Laursen skyldtes denne overgangen til dels en holdningsendring – en del ideer som tidligere hadde vært radikale fikk gjennomslag også i maktapparatet – og til dels skyldtes det en erkjennelse at det var både nytteløst og potensielt farlig å forsøke å stanse en del ytringer.

At myndighetene etter hvert forsto hvor lite hensiktsmessig sensur kunne være, har vært et hovedpoeng i denne avhandlingen. Men gikk myndighetene og de styrende elitene i Norge gjennom en holdningsendring i løpet av Karl Johans år som norsk kronprins og konge? Ble den nye tidens tankegods akseptert også av styresmaktene? Noen generelle utviklingstrekk kunne understøttet en slik tolkning. I starten av Karl Johans regjeringstid i Norge gjorde han en rekke forsøk på å kontrollere offentligheten, mens fra og med midten av 1830-tallet var han mye mindre aktiv. I Sverige markerte 1830-tallet en opptrapping av kongens sensurforsøk, men etter 1838 var det brått slutt også der. Det

¹⁰⁷⁸ På 1700-tallet var Grub Street i London et sentrum for forfattere av folkelige, lavkulturelle publikasjoner, jf. Clarke 2004: 3–10. For den mest kjente studien av det tilsvarende miljøet i Frankrike, se Darnton 1982.

¹⁰⁷⁹ Laursen 2005: 100.

er imidlertid ingenting som tyder på at denne utviklingen skyldtes at kongen ble mildere til sinns eller mer positivt innstilt til opposisjon og kritikk. Årsakene til at han stanset med fremstøtene mot pressen var at han ikke lenger hadde mulighet til det og heller ikke så det som fordelaktig. Lovverket og rettssystemet i de to landene hadde gjort at kongens virkemidler forble ineffektive. Sensuren var samtidig så upopulær at den i verste fall kunne utløse opprør.

Regjeringen i Norge var helt fra 1814 satt sammen av både konservative og moderat liberale ministre. Den inntok ofte en mer liberal posisjon enn kongen og motsatte seg tidvis hans sensurforsøk. Det er imidlertid lite som tyder på en klar vending i mer liberal retning. Menn som Peter Motzfeldt og Herman Wedel-Jarlsberg fikk plass i regjeringen kort tid etter 1814, og var minst like liberale som senere ministre. Severin Løvenskiold, statsministeren i Stockholm, holdt på sitt erkekonservative grunnsyn gjennom hele sin lange tjeneste. At regjeringen motsatte seg kongens forsøk på å stramme inn, kunne i noen tilfeller like gjerne skyldes andre forhold enn deres liberale grunnsyn. Hensyn til egen maktposisjon og ønsket om å bevare norsk selvråderett spilte inn. Det samme gjorde deres mer inngående kjennskap til de politiske realitetene i Norge, særlig vissheten om at sensurforsøkene ofte førte til mer oppmerksomhet rundt ytringene de ønsket å kneble.

I Sverige var regjeringen i større grad under Karl Johans kontroll, særlig på grunn av den fysiske nærheten, men også fordi den ikke sto i noe nasjonalt motsetningforhold til kongen. Uansett er det lite som tyder på at den svenske regjeringen gikk gjennom en utpreget holdningsendring. Årene 1836–38 var den mest intensive perioden med aksjoner mot pressen i Sverige i løpet av hele Karl Johans regjeringstid. Opptrappingen sammenfalt med August von Hartmansdorffs inntreden i statsrådet som hoffkansler. Alle aksjonene mot pressen kan ikke tilskrives han – Karl Johan spilte også en rolle som pådriver – men Hartmansdorff bidro til intensivering.

Heller ikke de norske embetsmennene gikk kollektivt gjennom en tydelig holdningsendring, i hvert fall ikke i en mer inkluderende retning. I møtet med bondeopposisjonen i Norge på 1830-tallet ble embetsmennenes toleranse stilt på prøve. Sentralt i tidens liberale ideologi sto en rekke kvalifikasjonskrav som måtte oppfylles for at man var verdig til å utøve borgerlige friheter. Gjennom å stille krav til eiendom og dannelse kunne embetsmennene ekskludere mesteparten av befolkningen fra politikkutøvelse og deltagelse i offentlig debatt. Dannelsen som kvalifikasjonskrav ble

mer og mer vektlagt i møtet med de nye gruppene som lot sin røst bli hørt. Tilbake sto embetsmennene selv, ikke bare som den statsbærende stand, men også den meningsbærende.

Man kan ikke uten videre slutte at mindre kongelig innblanding betyr friere vilkår for offentlige ytringer. En utspilt monark kan like gjerne blitt erstattet av en annen gruppe som sørger for å undertykke det frie ord til fordel for seg selv. Slik ble det imidlertid ikke i Norge, selv om embetsmennene tok over og enkelte var klare til å befeste sin gruppes hegemoni. Bortfallet av en sterk vilje og betydelig makt som Karl Johans gjorde utvilsomt at det ble lettere å være opposisjonell og kritisk til staten i Norge og Sverige. Gradvis ble rommet for akseptable ytringer videt ut, både i juridisk forstand og med hensyn til hva som var sosialt akseptabelt.

Det er ikke dermed sagt at ytringsklimaet etter 1840 bør betegnes som helt fritt. I revolusjonsåret 1848 sto det norske embetsmannsregimet i senit, men gikk samtidig i kraftig selvforsvar. Drevet av en revolusjonsfrykt som var helt typisk for både tidens liberale og konservative, slo embetsmannsstaten bestemt ned den radikale thranebevegelsen. Man beordret massearrestasjon av bevegelsens ledere. Domsprosessen mot Marcus Thrane, inkludert Høyesteretts dom, har blitt omtalt som et justismord.¹⁰⁸⁰ Samtidig hadde ikke Thranes mobilisering vært så effektiv uten pressen og uten de friere vilkårene for offentlig debatt som de foregående generasjonene opposisjonelle hadde kjempet gjennom. Mye hadde også endret seg på de ti årene siden bondestortinget i 1836-37. Pressen var i en rivende utvikling, med lavere trykkekostnader, flere utgiversteder og flere lesere. Den mer gjennomførte politiske organiseringen og mer omfattende mobiliseringen på slutten av 1840-tallet kom også som en følge av at deler av det gamle normsystemet hadde vært i oppløsning siden slutten av 1830-tallet. Idealet om meningsbrytningen mellom uavhengige enkeltindivider og deres personlige overbevisning ble stadig mer utfordret gjennom valgkamp i pressen og den forsiktige fremveksten av organisasjonslivet.

8.5 Ytringsfrihet og sensur i et historisk perspektiv

Hva kan vi lære av å studere vilkårene for ytringsfrihet og sensur i et fortidig samfunn, foruten de rent historiske innsiktene? Man skal være forsiktig med å trekke konklusjoner

¹⁰⁸⁰ Ringvej 2014b.

om vår egen tid ut fra en fortidig utvikling der helt andre forutsetninger spilte inn. Men drakampene i 1800-tallets offentlighet kan bidra med noen perspektiver.

Ytringsfrihetens historie kan skrives som en kamp mellom undertrykkende autoriteter og et frihetselskende folk, som en langsom fremadskriden mot dagens demokratiske styresett. I en slik fortelling vil de statlige og religiøse myndighetene få rollen som bakstreverske krefter som virket imot det store målet, mens befolkningen vil bli presentert som forkjemperne for det gode. En slik fremstilling er altfor enkel. Et regime med ambisjoner om kontroll over offentligheten, kan ikke gjennomføre sensuren uten en viss grad av støtte i befolkningen. Gjennom historien har deltagere i offentlighetens gang på gang fremmet krav om at staten må gripe inn mot enkelte ytringer, enten det var fordi de truet stabiliteten, enigheten, den allmenne moral eller enkeltpersoners følelser. I visse tilfeller er slike inngrep i friheten et nødvendig onde for å unngå at enkeltpersoner eller grupper blir utestengt fra den offentlige samtalen som ytringsfriheten skal muliggjøre. Når vi i dag forbyr trusler om vold og hatefulle ytringer om noens etnisitet, religion, seksuelle legning eller funksjonshemming, er det blant annet for å hindre en marginalisering som vil gjøre det vanskelig eller umulig for de angrepne aktørene å utøve sin frihet og delta i politikken. Slike hensyn til mindretallet er begrunnet på en helt annen måte enn tidligere tiders forsøk på å hindre ytringer, som i større grad ble gjennomført for å verne om makten til en fyrste eller en elitegruppering.

Ønsket om kontroll eller dominans har preget de aktørene som tok over rollen som offentlighetens forvaltere etter at statlige autoriteter gradvis trakk seg tilbake. Den offentlige samtale på 1800-tallets første halvdel var en eksklusiv sosial sfære, dominert av et mindretall som krevde å bli hørt, og som forventet at de var de eneste som skulle bli hørt. En rekke sosiale og økonomiske strukturer bidro til dette hegemoniet, som befolkningens leseferdigheter og den for mange uoverkommelig høye prisen på trykksaker. Men det lesende publikummet og den aktive deltagermassen ble også gjort mindre av en liten elitegrupperings kvalifikasjonskrav og ønske om å holde samtalen eksklusiv. De strenge normene, deriblant konsensusstankegangen, sammen med en selvsensur vi bare kan anta at var utbredt, sørget for at offentligheten også innholdsmessig var begrenset.

Ved å identifisere slike eksklusjonsstrategier og –mekanismer, og få innsikt i hvordan de fungerer, kan man kaste et nytt lys på hvordan maktpersoner og andre med hegemonisk definisjonsmakt opptrer i vår samtid. Det kan gi oss mer sympati med

marginaliserte grupper som prøver å få sine hjertesaker på dagsorden, men som blir avfeid med at de bedriver identitetspolitikk. Det kan gjøre det lettere å forstå hva som skjer når diskusjon og kritikk blir møtt med fraser som «Jeg ville ikke sagt det på akkurat den måten» eller «Det er ikke tiden for å snakke om dette nå» fremfor argumenter. Det kan bidra til at vi skjønner at ytringsfrihetsorganisasjoner som Fritt ord og PEN har en viktig rolle å spille også i land med tilsynelatende gode rammevilkår for offentlige ytringer.

En historisk innsikt i statlige autoriteters og elitegrupperingers innbitte innsats for å beholde kontrollen over ordskiftet, kan hjelpe oss til å se det alltid vil finnes krefter som ønsker å begrense andres mulighet til å ytre seg fritt. Kampen for ytringsfriheten er ikke vunnet selv om statens innblanding i offentligheten er minimert.

Litteratur og kilder

Utrykte kilder

Postene er på overordnet nivå i arkivet. For mer detaljerte referanser, se de enkelte fotnotene.

Bernadotteska familjarkiv, Stockholm

BFA, Karl XIV Johans arkiv, Norvège: brev och rapporter från och om Norge, boks 202–204. Rapporter og brev fra Johan August Sandels til Karl Johan.

BFA, Karl XIV Johans arkiv, Norvège: brev och rapporter från och om Norge, boks 209–218. Rapporter og brev fra Jonas Collett til Karl Johan.

BFA, Oscar I:s och Drottning Josefinas arkiv, boks 1. Brev fra Oscar til Karl Johan.

BFA, Oscar I:s och Drottning Josefinas arkiv, boks 40. Brev fra Karl Johan til Oscar.

Nasjonalbiblioteket, avdeling for privatarkiv

Nasjonalbiblioteket, Ms.4° 2980: VII. Brev fra Karl Johan til Jonas Collett.

Riksarkivet

RA/PA-0040/F/Ff/L0065/0011. Christian Holsts privatarkiv, «Curiosa, især fra 1821». Plakat med trusler mot Christian Magnus Falsen.

RA/S-1001/A/Ab. Statsrådssekretariatet. Kongelige resolusjoner.

RA/S-1001/A/Ad. Statsrådssekretariatet. Den norske regjerings forhandlingsprotokoll for avgjorte saker.

RA/S-1001/A/Ae. Statsrådssekretariatet. Den norske regjerings forhandlingsprotokoll for innstilte saker.

RA/S-1003/C/Ca. Statsrådsavdelingen i Stockholm. Det norske Statsraads Journal- og Hovedprotokollregister.

RA/S-1003/D/Da. Statsrådsavdelingen i Stockholm. Regjeringsinnstillinger.

RA/S-1003/D/Db. Statsrådsavdelingen i Stockholm. Regjeringsrapporter.

RA/S-1034/A. Justisdepartementet, Sekretariatet A. Referatprotokoller.

RA/S-1079/B. Finansdepartementet, Kontoret for postvesenet. Kopibøker.

RA/S-3445/A/Aa. Finansdepartementet. Referatprotokoller.

RA/S-3445/A/Ac. Finansdepartementet, Avdelingen for det indre. Referatprotokoller.

RA/S-3891/A. 3. departement for politisaker. Referatprotokoller.

Statsarkivet i Oslo

SAO/A-11543/F/Fd/L0010. Christiania byfogd, domsprotokoll, 22.11.1831–8.3.1836.

Trykte kilder og kildesamlinger

(Eventuelle fotnoteforkortelser i parentes)

Aall, Jacob 1859. *Erindringer som Bidrag til Norges Historie fra 1800 til 1815*. 2. utg. Christiania: Cappelen.

Adelsköld, Elise 1955. *Karl XIV Johans brev till riksståthållaren J. A. Sandels 1818–1827*. Stockholm: Norstedts.

- Allum, Hans 1823. *Et Lidet Offer paa Skrivefrihedens Alter, eller Den i sin Kreds bekjendte Trykkefrihedssag imod Klokkeren til Skouge, anlagt af den Norske Regjering den 5 October 1821 efter høieste Resolution: indeholdende Procedurer og Domme ved Underretten og Overbirkeretten m.v.* Drammen: C. F. Rode.
- [Anonym] 1823. *Dom, afsagt ved Christiania Bythingsret den 18de Januar 1823 i Justitssagen mod suspenderet Regjerings- og Høiesterets-Advocat Jonas Anthon Hielm.* Christiania: Chr. Grøndahl.
- [Anonym] 1829a. *Et ydmygt Forsvar for Hans Kongelige Majestæt Kongen af Sverrige og Norge, i Anledning af det falske Rygte om et Oprør i Christiania. Af det engelske Blad Cornwall gazette, Falmouth packet and Plymouth journal. No. 1375, 7de November 1829.* Christiania: J. Schiwe.
- [Anonym] 1829b. *Christiania Torv den 17de Mai 1829, eller Udtog af Mercurius's Rapport.* Trondhjem: T. A. Høeg.
- Bentham, Jeremy 1821. *Tactik eller Theorie, for raadslaaende Folkeforsamlings Forretninger.* Oversatt av Peter Flor. Christiania: H. A. Hielm.
- Bjerregaard, Henrik Anker 1929. *Blandede Digtninger. Første Deel.* Christiania: H. T. Winther.
- Bonnevie, Andreas 1817. *Nogle nødvendige Ord i Anledning af Tidsskriftet Saga.* Drammen: C. F. Rode.
- Christiania Byes Formænd 1828. *Undersøgelses-Commissionens Forhandlinger i Anledning det Forefaldne i Christiania offentlige Skuespilhuus den 4de November 1827.* Christiania: Chr. Grøndahl og H. Gundersen.
- Daae, Ludvig 1907. «Af Maurits Hansens Breve til C. N. Schwach 1820–1842». *Historiske Samlinger* 2: 355–469.
- Falsen, Christian Magnus 1814. *Hvad har Norge at haabe, hvad har det at frygte af en Forbindelse med Sverrig, og under hvilken Betingelse kan denne Forening ene være ønskelig? Et Par Ord til mine Landsmænd.* Christiania: Chr. Grøndahl.
- [Flor, Peter] 1820. *Trykkefriheds-Action, eller beneficeret Sag, anlagt af Amtmand Collett imod Krigsraad Flor.* Drammen: C. F. Rode.
- Flor, Peter 1822. *Findes der Trykkefrihed i Norge? Et Brev til min Ven Supplicanten.* Drammen: [C. F. Rode].
- Flor, Peter 1823. *Bemærkninger over de paa det tredie ordentlige Storting 1821 fremsatte Constitutions-Forslag.* Drammen: C. F. Rode.
- Fougstad, Carl 1834. *Det Norske Storting i 1833.* Christiania: Johan Dahl.
- Heiberg, Peter Andreas 1817. *Nogle Betragtninger over National-Repræsentationen under en konstitutionel monarkisk Regjering. Fornemmelig med Hensyn til Kongeriget Norge.* Christiansand: O. P. Moe.
- Heiberg, Peter Andreas 1821. *Om Adel i Norge: foranlediget ved de foregaaende Storthings Beslutninger om denne Gjenstand.* Christiania: Chr. Grøndahl.
- Hielm, Jonas Anton 1827. *Til Stortinget angaaende min retlige Stilling som Regjeringsadvokat.* Christiania: Thorkild Borg.
- Hoel, Jacob 1927. *Fra den gamle bonde-opposisjon: Brev og innlegg fra stortingene 1818, 1821, 1822 og 1833.* Utgitt av Halvdan Koht. Oslo: Grøndahl.
- Holst, Poul Christian 1876. *Poul Christian Holsts efterladte Optegnelser om sit Liv og sin Samtid.* Christiania: Malling.
- Høyesterett, offentlighet og ytringsfrihet – de hemmelige voteringsprotokollene.* Transkribert for forskningsprosjektet «Offentlighet og ytringsfrihet i Norden, 1815–1900». (Høyesteretts voteringsprotokoll, [etternavn på tiltalte] [årstall]).

- Kant, Immanuel 2003. «Besvarelse av spørsmålet: Hva er opplysning», i Johan Georg Hamann, *Opplysning og Kors*. Oversatt av Øystein Skar. Oslo: Aschehoug.
- Lindbæk, Sofie Aubert 1935. *Karl Johans brev till riksståhållaren Mörner*. Stockholm: Norstedt.
- Lindbæk, Sofie Aubert og Reidar Omang 1938. *Stattholder Carl Mörners brev til Carl Johan 1816–1818*. Oslo: Jacob Dybwad.
- Motzfeldt, Peter 1888. *Breve og Optegnelser af Peter Motzfeldt*. Utgitt av Ketil Motzfeldt. København: Gyldendal.
- Møller, Hans 1829. *Hvilken af 17de Mai eller 4de November 1814 er Dagen hvorpaa Norges nugjeldende Grundlov blev given, og hvilken af disse bør vi, om enten af dem skal feires, at feire som Nationalfest i Landet? En historisk, juridisk Undersøgelse*. Christiania: Johan Krohn.
- Neergaard, John 1830. *En Odelsmands Tanker om Norges nærværende Forfatning tilligemed en Samtale indeholdende Veiledning for Bønder til en rigtigere Fremgangsmaade ved Udkaarelse af Valgmænd og Repræsentanter*. Christiania: Johan Krohn.
- Pavels, Claus 1867. *Claus Pavels's Dagbogs-Optegnelser 1815–1816*. Christiania: Cappelen
- Pavels, Claus 1904. *Claus Pavels's Dagbøger for Aarene 1817–1822*. Bd. 2. Christiania: Grøndahl.
- Peterson, Matthias Conrad 1823a. *Justitsaction mod Matthias Conrad Peterson i Trondhjem. Med Alt, hvad som i Sagen er passeret for Retterne*. Drammen: C. F. Rode.
- Peterson, Matthias Conrad 1823b. *Bemærkninger over adskillige, paa det ordentlige Storthing i Aaret 1821 fremsatte, Constitutions-Forslag, der ere udsatte til Afgjørelse paa det ordentlige Storthing som skal holdes i Aaret 1824*. Drammen: C. F. Rode.
- Rode, Carl Ferdinand 1822. *Procedure og Domme udi trende Processer eller Trykkefriheds-Actioner i Anledning af tvende Indrykkelser i Drammens Tidende No. 69 for 1821*. Drammen: C. F. Rode.
- Roosen, Carl Bonaparte 1829. *Betragtninger i Anledning af Normændenes Fokefest: Den 17de May*. Christiania: Jacob Lehmanns Enke.
- Rousseau, Jean-Jacques 2001. *Om samfunnspakten eller Statens grunnsetninger*. Oversatt av Haakon Hofgaard Halvorsen. Oslo: De norske Bokklubbene.
- Schiwe, Jørgen. *Konsten at drive Ræve ud af Huuse. Et Priisskrivt*. Christiania: J. Schiwe.
- Schlegel, Johan Frederik Vilhelm 1821. *Forsøg paa at bestemme Grændseskillet imellem Trykkefrihed og Trykkefrækhed: Helliget alle Frihedens sande Venner*. Christiania: Jacob Lehmann.
- Sivertson, Sylvester 1835. *For Statsborgere mod «Statsborgeren»*. Christiania: Johan Dahl.
- Soelvold, Peder Pedersen 1832. *Nogle Ord om Storthingsvalg, for Lægmanden*. Christiania: Det Lundhske Bogtrykkeri.
- Stang, Frederik 1833. *Systematisk Fremstilling af Kongeriget Norges constitutionelle eller grundlovsbestemte Ret*. Christiania: P. J. Hoppe.
- Steenbuch, Henrik 1815. *Bemærkninger over Norges Grundlov af 4de November 1814*. Trondhjem: A. Steen
- Steenbuch, Henrik 1823. *Kritiske Bemærkninger over Præmisserne til den ved Christiania Bythingsret under 18de Januar dette Aar afsagte Dom i Justitssagen*

mod Regjerings- og Høiesterets-Advokat Hielm. Christiania: Wulfbergske Bogtrykkerie.

Storthings-Efterretninger 1814–1833, udgivne efter offentlig Foranstaltning, bd. 2 (1821–1827), ved P. Birch-Reichenwald, J.H. Cappelen, Siegwart Petersen og J.A. Weisser. Christiania: 1878. (St.eft. [årstall]).

Stortingsforhandlinger, 1818–1837. (St.forh. [årstall og dato])

Wessel-Berg, Fr. Aug. 1843. *Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegial-Breve for Norge i Tidsrummet 1660–1813. Tredie Bind. 1781–1796.* Christiania: Cappelen.

Vogt, Jøgen Herman 1871. *Jørgen Herman Vogts Optegnelser om sit Liv og sin Embedsvirksomhed 1784–1846.* Christiania: P. T. Mallings.

Welhaven, Johan Sebastian 1991: *Samlede verker III: Prosa.* Oslo: Universitetsforlaget

Wolff, Joh. U. 1935. «Brevveksling mellem S. O. Wolff og N. M. Aalholm i årene 1832–59». *Edda. Nordisk tidsskrift for litteraturforskning*, bd. 35: 257–304, 379–432, 560–576.

Aviser og tidsskrifter

For de enkelte utgavene, se fotnotene.

Den Norske Retstidende, 1837

Den Norske Rigstidende, 1818–1837

Departements-tidende, 1834

Det Norske Nationalblad, 1815–1821

Drammens Tidende, 1821–1832

Folkevennen, 1829

Morgenbladet, 1826–1835

Patroullen/Patrouillen, 1824.

Statsborgeren, 1831–1835

Trondhjems borgerlige Realskoles alene privilegerede Adressecontours-Efterretninger, 1826–1829

Rettskilder

Forordning av 27. september 1799 (Trykkefrihedsforordningen).

Grunnloven av 4. november 1814.

Kong Christian Vs Norske Lov, 1687.

Valgloven av 24. juni 1828

Litteratur

Adamson, Rolf 2014. *Reformivriga tidningar och svårflörtad överhet:*

Stockholmspressen och den högre förvaltningen under 1820-talet. Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien

Almond, Gabriel og Sidney Verba 1963. *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations.* Princeton: Princeton University Press.

Alsvik, Otlu 1952. *Bokhandelen i Drammen gjennom tre hundre år.* Drammen: Lyche.

Althusser, Louis 1971. «Ideology and Ideological State Apparatuses (Notes towards an Investgation)», i *Lenin and Philosophy and Other Essays.* Oversatt av Ben Brewster. New York: Monthly Review Press.

- Austnes, Martin. *Kampen om banken: Et historisk perspektiv på utformingen av det nye Norges bank- og pengevesen ca. 1814–1816*. Oslo: Norges Bank.
- Baker, Keith Michael (red.) 1987. *The Political Culture of the Old Regime*, bd. 1 av *The French Revolution and the Creation of Modern Political Culture*. Oxford: Pergamon Press.
- Baker, Nicholas Scott 2013. *Fruit of Liberty: Political Culture in the Florentine Renaissance 1480–1550*. Cambridge/London: Harvard University Press.
- Barton, Sir Dunbar Plunket 1930. *The Amazing Career of Bernadotte, 1763–1844*. Boston/New York: Houghton Mifflin Company.
- Bastiansen, Henrik G. og Hans Fredrik Dahl 2008. *Norsk mediehistorie*. 2. utg. Oslo: Universitetsforlaget.
- Bergsgård, Arne 1932a. *Ole Gabriel Ueland og bondepolitikken. 1*. Oslo: Aschehoug.
- Bergsgård, Arne 1932b. *Ole Gabriel Ueland og bondepolitikken. 2*. Oslo: Aschehoug.
- Bergsgård, Arne 1933. «Venstre frå 80-åra til 1905», i Jacob S. Worm-Müller, Arne Bergsgård og Bernt A. Nissen, *Venstre i Norge*. Oslo: Norli.
- Bergsgård, Arne 1943. *Grunnlova*, bd. 1 av *Året 1814*. Oslo: Aschehoug.
- Bergsgård, Arne 1958. *Frå 17. mai til 9. april: Norsk historie 1814–1940*. Oslo: Samlaget.
- Bjerkås, Trond 2019. «En ensom radikaler: Hans Barliens visjon om folkestyre». *Historisk tidsskrift*, 98 (4): 323–339.
- Bjerkås, Trond og Knut Dørum 2017. *Eneveldet før undergangen: Politisk kultur i Norge 1660–1814*. Oslo: Scandivian Academic Press.
- Bjørne, Lars 2018. *Yttrandefriheten i Norden 1815–1914*. Oslo: Akademisk publisering.
- Blandhol, Sverre 2014. «Kritikkens forutsetning: Kampen om trykkefriheten 1797–1801», i Eivind Tjønneland (red.), *Kritikk før 1814: 1700-tallets politiske og litterære offentlighet*. Oslo: Dreyer.
- Boberg, Stig 1989. *Carl XIV Johan och tryckfriheten 1810–1844*. Göteborg: S. Boberg.
- Bolstad, Gunnar 2015. *Nordens napolitanere: Stortingets kamp med kongen i 1821*. Oslo: Munkedammen forlag.
- Bourdieu, Pierre 1991. «Censorship and the Imposition of Form», i Pierre Bourdieu og John B. Thompson (red.), *Language and Symbolic Power*. Oversatt av Gino Raymond og Matthew Adamson. Oxford: Polity Press.
- Broers, Michael 1996. *Europe after Napoleon: Revolution, reaction and romanticism, 1814–1848*. Manchester: Manchester University Press.
- Bruhns, Svend 1995. «Publiceringscensur eller censurens geninførelse i Danmark med Trykkefrihedsforordningen af 1799». *Historisk tidsskrift*, 74 (1): 57–64.
- Bunn, Matthew 2014. *Censors, Intellectuals, and German Civil Society, 1815–1848*. Avhandling for graden Ph.D., University of Texas.
- Bunn, Matthew 2015. «Reimagining Repression: New Censorship Theory and After». *History and Theory*, 54 (1): 25–44.
- Byrkjeland, Martin og Aage Engesæter (red.) 1989. *Kvar i sin dal...? Komparasjon som metode i lokalhistoriske studier*. Trondheim: Tapir.
- Carlsson, Sten 1968. «Liberalt genombrott», i Sten Carlsson og Jerker Rosén (red.), *Karl Johanstiden och den borgerliga liberalismen 1809–1865*, bd. 8 av *Den svenska historien*. Stockholm: Bonniers.
- Clarke, Bob 2004. *From Grub Street to Fleet Street: An Illustrated History of English Newspapers to 1899*. Aldershot: Ashgate.
- Corin, Carl-Fredrik 1989. «Carl Mörner», i *Svenskt biografisk lexikon*, hentet 20.8.2019 fra <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/8706>

- Dahl, Ottar 1990. *Norsk historieforskning i det 19. og 20. århundre*. 4. utg. Oslo: Universitetsforlaget.
- Davidson, Øyvind 1950. *Matthias Conrad Peterson: En forgrunnsskikkelse i konstitusjonskampen og i den norske presses historie*. Oslo: Cammermeyer.
- Darnton, Robert 1982. *The Literary Underground of the Old Regime*. Cambridge og London: Harvard University Press.
- Darnton, Robert 2014. *Censors at Work: How States Shaped Literature*. New York: W. W. Norton & Company.
- Donovan, James M. 2010. *Juries and the Transformation of Criminal Justice in France in the Nineteenth & Twentieth Centuries*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.
- Dørum, Knut 2013. «Et oppgjør med eneveldet og standssamfunnet - dannelsen av en folkelig offentlighet i norske bygder 1814–1850». *Historisk Tidsskrift*, 92 (1): 63-89.
- Dørum, Knut 2016. *Frå undersått til medborgar: Styreform og politisk kultur i Noreg 1660 til 1884*. Oslo: Samlaget.
- Eatwell, Roger 1997. «Introduction: The Importance of the Political Culture Approach», i Roger Eatwell (red.), *European Political Culture*. London: Routledge.
- Edgren, Henrik 2005. *Publicitet för medborgsmannavett: Det nationellt svenska i Stockholmsstidningar 1810–1831*. Avhandling for graden Ph.D. Uppsala Universitet, Uppsala
- Eide, Martin (red.) 2010. *En samfunnsmakt blir til 1660–1880*, bd. 1 i Hans Fredrik Dahl (red.), *Norsk presses historie: 1–4 (1660–2010)*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Ekedahl, Nils (red.) 2010. *En dynasti blir till: Medier, myter och makt kring Karl XIV Johan och familjen Bernadotte*. Stockholm: Norstedts
- Eley, Geoff 1992. «Nations, Publics, and Political Cultures: Placing Habermas in the Nineteenth Century», i Craig Calhoun (red.), *Habermas and the Public Sphere*. Cambridge, Massachusetts og London: The MIT press.
- Engelsåstrøm, Ingunn 1999. «... at virke til Udbredelse af Grundlovens Aand...»: *Folkevennen og Thrønderen – To opposisjonsaviser i Trondhjem rundt 1830*. Hovedoppgave i historie, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet.
- Ertresvaag, Egil 1982. *Et bysamfunn i utvikling*, bd. 3 av *Bergen bys historie*. Bergen: Universitetsforlaget.
- Evju, Håkon 2010. «Frihet som problem i dansk-norske tidsskrifter, 1784–1799», i Hilde Sandvik (red.), *Demokratisk teori og historisk praksis: Forutsetninger for folkestyre 1750–1850*. Oslo: Scandinavian Academic Press.
- Evju, Håkon 2013. «J.F.W. Schlegel og 1790-tallets debatt om eneveldets legitimitet», Ola Mestad (red.), *Frihetens forskole: Professor Schlegel og eidsvollsmennenes læretid i København*. Oslo: Pax.
- Evju, Håkon 2015. «En klassisk republikaner i det tidlige 1800-tallets Norge: Christian Magnus Falsen og ‘Norges Odelsret, med Hensyn paa Rigets Constitution’», i Odd Arvid Storsveen (red.), *Smak av frihet: 1814 Grunnloven. Historisk virkning og sosial forankring*. Oslo: Scandiavian Academic Press.
- Ferstad, Per Erik 1956. *Krigsråd Pierre Poumeau Flors politiske innsats inntil 1824*. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo.
- Fet, Jostein 1995. *Lesande bønder: Litterær kultur i norske allmugesamfunn før 1840*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Fet, Jostein 2003. *Skrivande bønder: Skriftkultur på Nord-Vestlandet 1600–1850*. Oslo: Samlaget.

- Fet, Jostein 2009: «Sivert Aarflot». *Norsk biografisk leksikon*. Hentet 10.5.2018 fra https://nbl.snl.no/Sivert_Aarflot
- Fladby, Rolf, Steinar Imsen og Harald Winge (red.) 1981. *Norsk historisk leksikon: Næringsliv, rettsvesen, administrasjon, mynt, mål og vekt, militære forhold, byggeskikk m. m.: 1500–1850*. 2. utg. Oslo: Cappelen.
- Forfang, Åsmund 2019. «Ein Nes-bonde æreskjeller ein generalmajor: Vilråa for trykkefridommen i dei første åra etter 1814». *Heimen* 56 (4): 249–263.
- Forfang, Åsmund [2020]. *Trykkefridommens første tiår 1814–1842*. Upublisert manuskript, planlagt utgitt på Universitetsforlaget.
- Formisano, Ronald P. 2001. «The Concept of Political Culture». *Journal of Interdisciplinary History*, 31 (3): 393–426.
- Forrest, Alan 2004. «Propaganda and the Legitimation of Power in Napoleonic France». *French History*, 18 (4): 426–445.
- Foucault, Michel 1990. *The History of Sexuality. Volume 1: An Introduction*. Oversatt av Robert Hurley. London: Penguin.
- Foucault, Michel 1991. *Discipline & Punish: The Birth of the Prison*. Oversatt av Alan Sheridan. London: Penguin.
- Freshwater, Helen 2004. «Towards a Redefinition of Censorship», i Beate Müller (red.), *Censorship & Cultural Regulation in the Modern Age*. New York: Rodopi.
- Frydenlund, Bård 2015. «Opposisjon eller samfunnsstøtte? Borgerskap og kjøpmannsstand som politiske aktører etter 1814», i Odd Arvid Storsveen, Amund Pedersen og Bård Frydenlund (red.), *Smak av frihet: 1814-grunnloven. Historisk virkning og sosial forankring*. Oslo: Scandinavian Academic Press.
- Frydenlund, Bård 2019. «Southern Influences on Nordic Political Culture: Bernadotte as King of Norway and Sweden», i Michael Broers og Ambrogio A. Caiani (red.), *A History of the European Restorations*. London: Bloomsbury.
- Gabriel, Elun T. 2014. *Assassins & Conspirators: Anarchism, Socialism and Political Culture in Imperial Germany*. DeKalb: Northern Illinois University Press.
- Geertz, Clifford 1973. «Thick Description: Toward an Interpretive Theory of Culture», i *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books.
- Gilje, Nils 2006. «Fenomenologi, konstruktivisme og kulturforskning. En vitenskapsteoretisk diskusjon». *Tidsskrift for kulturforskning*, 5 (1): 5–22.
- Giverholt, Helge 1984. *Norsk dagspresse i emning 1807–1815*. Fredrikstad: Institutt for journalistikk.
- Glenthøj, Rasmus 2012. *Skilsmissen. Dansk og norsk identitet før og etter 1814*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Glenthøj, Rasmus 2013. «Enevælde under afvikling: Schlegel og tidens skiftende opfattelse af kongemagt og konstitution», i Ola Mestad (red.), *Frihetens forskole: Professor Schlegel og eidsvollsmennenes læretid i København*. Oslo: Pax.
- Glenthøj, Rasmus og Morten Nordhagen Ottosen 2014. *1814: Krig, nederlag, frihet: Danmark-Norge under Napoleonskrigene*. Oslo: Spartacus.
- Gramsci, Antonio og David Forgacs (red.) 2000. *The Antonio Gramsci Reader: Selected Writings 1916–1935*. New York: New York University Press.
- Gulbransen, Olav og Johan Hoffmann 1984. *Juridisk leksikon*. 6. utg. Oslo: Kunnskapsforlaget.
- Habermas, Jürgen 1989. *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*. Oversatt av Thomas Burger. Cambridge: Polity.

- Hammarlund, Bo 2017. *Den aristokratiske rebellen: Magnus Jacob Crusenstolpe i 1800-talets offentlighet*. Stockholm: Dialogos.
- Hauge, Yngvar 1963. *Morgenbladets historie 1819–1854*. Oslo: Morgenbladets forlag.
- Hemstad, Ruth 2014. *Propagandakrig: Kampen om Norge i Norden og Europa 1812–1814*. Oslo: Novus.
- Hemstad, Ruth og Dag Michalsen (red.) 2019. *Frie ord i Norden? Offentlighet, ytringsfrihet og medborgerskap 1814–1914*. Oslo: Pax.
- Hoem, Edvard 2007. *Faderen: Peder Bjørnson forsvarer seg: eit mannsportrett frå det 19. hundreåret*. Oslo: Oktober.
- Holm, Edvard 1888/1975. *Den offentlige Mening og Statsmagten i den dansk-norske Stat i slutningen af det 18de Aarhundrede (1784–1799)*. København: Selskabet for udgivelse af kilder til dansk historie.
- Holmøyvik, Eirik 2013, «Maktfordeling under eineveldet – J.F.W. Schlegel og Eidsvollgrunnlova», i Ola Mestad (red.), *Frihetens forskole: Professor Schlegel og eidsvollsmennenes læretid i København*. Oslo: Pax.
- Holquist, Michael 1994. «Introduction: Corrupt Originals: The Paradox of Censorship». *PMLA*, 109 (1): 14–25.
- Hommerstad, Marthe 2012. *Politiske bønder: Bondepolitikk og Stortinget 1815–1837*. Avhandling for graden Ph.D. Det humanistiske fakultet, IAKH, Universitetet i Oslo.
- Hommerstad, Marthe 2013. «'Politisk kultur' og politiske omveltninger i tidlig nytid». Hentet 5.4.2016 fra <http://www.historieblogg.no/?p=928>.
- Hommerstad, Marthe 2014. *Politiske bønder: Bondestrategene og kampen for demokratiet 1814–1837*. Oslo: Scandinavian Academic Press.
- Hommerstad, Marthe 2015a. *Christian Magnus Falsen: Stridsmannen*. Oslo: Cappelen Damm.
- Hommerstad, Marthe 2015b. «Det Norske Nationalblad: Politisk debatt mellom den dannede elite og bøndene rundt 1814». *Pressehistorisk tidsskrift*, 23.
- Hommerstad, Marthe 2015c. «'de stridende Partier, [om] jeg maa bruge det Udtryk' – Politisk integrasjon og bøndenes partipolitikk etter 1814», i Odd Arvid Storsveen, Amund Pedersen og Bård Frydenlund (red.), *Smak av frihet: 1814-grunnloven. Historisk virkning og sosial forankring*. Oslo: Scandinavian Academic Press.
- Hommerstad, Marthe 2019. «Den dømmende offentlighet: Striden om offentlig votering i Høyesterett», i Ruth Hemstad og Dag Michalsen (red.), *Frie ord i Norden? Offentlighet, ytringsfrihet og medborgerskap 1814–1914*. Oslo: Pax.
- Horstbøll, Henrik 2010. «Anonymiteten, trykkefriheten og forfatterrollens forandring i 1700-tallets Danmark». *Lychnos: Årsbok för idé- og lærdomshistoria*, 2010: 147–161.
- Hostettler, John 2004. *Criminal Jury Old and New: Jury Power from Early Times to the Present Day*. Winchester: Waterside Press.
- Hundstad, Dag 2013. *Komparasjon i historieforskning – metodiske og teoretiske utfordringer*. Prøveforelesning for PhD-graden i historie, Universitet i Bergen.
- Hunt, Lynn 1984. *Politics, Culture, and Class in the French Revolution*. Los Angeles: University of California Press.
- Hyvik, Jens Johan 2002. «'...en Forbrydelse mod Nationen': Tidsskriftet *Saga* (1816–20), et nasjonalt dannelsesprosjekt som mislyktes. *Historisk tidsskrift* 81 (1): 55–81.
- Hyvik, Jens Johan 2016. *Tokulturlæra i norsk historie*. Oslo: Samlaget.

- Høeg, Tom Arbo 1973. *Norske aviser 1763–1969: En bibliografi*. Oslo: Universitetsbiblioteket i Oslo.
- Höjer, Torvald T:son 1943. *Kronprinstiden*, bd. 2 av *Karl XIV Johan*. Stockholm: P. A. Norstedt.
- Höjer, Torvald T:son 1960. *Konungatiden*, bd. 3 av *Karl XIV Johan*. Stockholm: P. A. Norstedt.
- Høverstad, Torstein 1930. *Frå einevelde til folkestyre 1814–1842*, bd. 2 av *Norsk skulesoga*. Oslo: Steenske forlag.
- Ihalainen, Pasi og Karin Sennfelt 2011. «General Introduction», i Pasi Ihalainen, et al. (red.), *Scandinavia in the Age of Revolution: Nordic Political Cultures, 1740–1820*. Farnham: Ashgate.
- Jacobsen, Gunnar 1983. *Norske boktrykkere og trykkerier gjennom fire århundrer 1640–1940*. Oslo: Den norske boktrykkerforening.
- Jakobsen, Jesper 2017. *Uanstændige, utilladelige og unyttige skrifter: En undersøgelse af censuren i praksis 1746–1773*. Avhandling for graden Ph.D. Københavns Universitet, København
- Jakobsen, Kjetil 2016. *Etter Charlie Hebdo: Ytringsfrihetens krise i historisk lys*. Oslo: Forlaget Press.
- Johannessen, Finn Erhard 1997. *Alltid underveis: postverkets historie gjennom 350 år: 1647–1920*, bd. 1 av *Alltid underveis: postverkets historie gjennom 350 år*. Oslo: Posten.
- Johansen, Anders 2017. «1814–1840: Landets beste menn», i Jostein Gripsrud (red.), *Allmenningen: Historien om norsk offentlighet*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Johansen, Anders 2019. *Komme til orde: Politisk kommunikasjon 1814–1913*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Johansson, Sonja Serina Finstad 2009. «til Christiania for at søge Forlindring i de store Tyngsler»: *Bondetogene på Østlandet og bøndernes motstand mot skattepolitikken i 1818*. Masteroppgave i historie, Universitetet i Oslo.
- Johnsen, Arne Odd 1962. *Den store veksttid 1814–ca. 1900*, bd. 4 av *Kristiansunds historie*. Kristiansund: Kristiansund kommune.
- Jørgensen, Harald 1944. *Trykkefrihedsspørgsmaalet i Danmark 1799–1848: Et bidrag til en karakteristik af den danske enevælde i Frederik VI's og Christian VIII's tid*. København: Ejnar Munksgaard.
- Kaartvedt, Alf 1967. «Grupperinger og politikk 1814–1869», i Leif Mjeldheim (red.), *Norsk historie 1814–1905: artikler og utdrag*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Kaartvedt, Alf 1995. «1814–1905. Unionen med Sverige», i Narve Bjørgo, Øystein Rian og Alf Kaartvedt, *Selvtendighet og union: Fra middelalderen til 1905*, bd 1. av *Norsk utenrikspolitikk historie*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Kihlberg, Leif 1968. *Lars Hierta i helfigur*. Stockholm: Bonniers.
- Kjeldstadli, Knut 1988. «Nytten av å sammenlikne». *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 29: 35–448.
- Koht, Halvdan 1914. «Frihetsgjerningen paa Eidsvold», i Carl W. Schmitler, Halvdan Koht, Harry Fett og Albert Lange, *Eidsvold 1814*. Kristiania: Cappelen.
- Koht, Halvdan 1929a. «Pierre Pomeau (Peter) Flor», i *Norsk biografisk leksikon*, bd. 4. Oslo: Aschehoug.
- Koht, Halvdan 1929b. «Jonas Collett», i *Norsk biografisk leksikon*, bd. 3. Oslo: Aschehoug.
- Koht, Halvdan 1940. «Peter Motzfeldt», i *Norsk biografisk leksikon*, bd. 9. Oslo: Aschehoug.
- Koht, Halvdan 1950. «Trugsålet mot Noreg i 1821». *Historisk tidsskrift*, 35: 274–352.

- Kolsrud, Ole 2001. *Maktens korridorer: Regjeringskontorene 1814–1940*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Krefting, Ellen, Aina Nøding og Mona Ringvej 2014. *En pokkers skrivesyge. 1700-tallets dansk-norske tidsskrifter mellom sensur og ytringsfrihet*. Oslo: Scandinavian Academic Press.
- Krefting, Ellen, Aina Nøding og Mona Ringvej (red.) 2015. *Eighteenth-Century Periodicals as Agents of Change: Perspectives on Northern Enlightenment*. Leiden: Brill.
- Kristiansen, Oskar 1926. *Samførsel i Norge: 1814–1830*. Oslo: Cammermeyer.
- Krogh, Thomas 2010. «Republikanerne». *Historisk tidsskrift*, 89 (02): 161–182.
- Kyle, Chris R. 2012. *Theater of State: Parliament and Political Culture in Early Stuart England*. Stanford: Stanford University Press.
- Laache, Rolv 1927. *Henrik Wergeland og hans strid med prokurator Praëm: Aktmessig fremstillet, for det meste efter utrykte documenter*, bd. 1. Oslo: Dybwad.
- Laache, Rolv 1941. *Nordmenn og svensker efter 1814: Spredte trekk som bidrag til unionens historie*. Oslo: Aschehoug.
- Langeland, Nils Rune 2005. *1814–1905*, bd. 1 av *Siste ord: Høgsterett i norsk historie 1814–1965*. Oslo: Cappelen.
- Larsen, Øyvind (red.) 1996. *Norges Leger*, bd. 3. Oslo: Den norske lægeforening.
- Laursen, John Christian 2005. «Censorship in the Nordic Countries, ca. 1750–1890: Transformations in Law, Theory, and Practice». *Journal of Modern European History*, 2005 (1): 100–117.
- Levinger, Matthew 2000. *Enlightened Nationalism: The Transformation of Prussian Political Culture, 1806–1848*. Oxford: Oxford University Press.
- Lindbæk, Sofie Aubert 1934. «P. A. Heiberg og Norge». *Edda. Nordisk tidsskrift for litteraturforskning*, bd. 34: 87–104.
- Maliks, Jakob Mattias 2011. *Vilkår for offentlighet: Sensur, økonomi og transformasjon av det offentlige rom i Danmark-Norge 1730–1770*. Avhandling for graden Ph.D., NTNU.
- Mchangama, Jacob og Frederik Stjernfelt 2016. *Men: Ytringsfrihedens historie i Danmark*. København: Gyldendal.
- McLaren, Anne. 1999. *Political Culture in the Reign of Elizabeth I: Queen and Commonwealth 1558–1585*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Melve, Leidulf 2009. «Komparativ historie: ei utfordring for historiefaget?». *Historisk Tidsskrift*, 88 (1): 61–80.
- Melton, James van Horn 2001. *The Rise of the Public in Enlightenment Europe*. New York: Cambridge University Press
- Mestad, Ola 2008. «Krig, politikk og veddemål på Stortinget». *Lov og rett*, 47 (1): 33–44.
- Mestad, Ola (red.) 2013. *Frihetens forskole: Professor Schlegel og eidsvollsmennenes læretid i København*. Oslo: Pax.
- Mestad, Ola 2014. «Suvereniteten tilbakegitt det norske folk ved Kieltraktaten. Det oversedde natur- og statsrettsgrunnlaget for norsk sjølvstende og grunnlov i 1814». *Historisk tidsskrift*, 93 (1): 35–65.
- Michalsen, Dag 2010. «‘Grændseskillet imellem Trykkefrihed og Trykkefrækhed’ – Johan Frederik Wilhelm Schlegel, *Astrea* og trykkefrihetens grenser», i Hilde Sandvik (red.), *Demokratisk teori og historisk praksis: Forutsetninger for folkestyre 1750–1850*. Oslo: Scandinavian Academic Press.

- Michalsen, Dag 2013. «J.F.W. Schlegel og samfunnets konstitusjonalisering, 1797–1799», i Ola Mestad (red.), *Frihetens forskole: Professor Schlegel og eidsvollsmennenes læretid i København*. Oslo: Pax.
- Michalsen, Dag 2014. «The Norwegian Constitution of 1814 between European Restoration and Liberal Nationalism», i Kelly L. Grotke og Markus J. Prutsch (red.), *Constitutionalism, Legitimacy, and Power: Nineteenth-Century Experiences*. Oxford: Oxford University Press.
- Müller, Beate 2004. «Censorship and Cultural Regulation: Mapping the Territory», i Beate Müller (red.) *Censorship & Cultural Regulation in the Modern Age*. New York: Rodopi.
- Müller, Frank Lorenz 2011. *Our Fritz: Emperor Frederick III and the Political Culture of Imperial Germany*. Cambridge/London: Harvard University Press.
- Munch, Johan Storm 1965. *Jonas Anton Hielm, redaktør med politiske interesser: Hielm som redaktør i «Almindeligt Norsk Maanedskrift», og forholdet mellom Sverige og Norge slik Hielm ser det i skriftet*. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo.
- Munthe, Wilhelm 1907. «Statsborgeren» og Peder Soelvold: et bidrag til den norske presses historie. Kristiania: Det Mallingske Bogtrykkeri.
- Myhrvold, Jul 1949. «Morgenbladet» og bondeopposisjonen 1838–1857. Oslo: Tanum.
- Mykland, Knut 1964. «Grunnlovens far og kongemaktens forsvarer». *Samtiden*, 73: 276–291.
- Mykland, Knut 1996. *Fra Søgaden til Strandgaten: 1807–1880*, bd. 3 av Jørn Sandnes (red.), *Trondheims historie 997–1997*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Mæland, Henry John 1986. *Ærekrenkelser*. Bergen: Universitetsforlaget.
- Neely, Mark E. 2005. *Boundaries of American Political Culture in the Civil War Era*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.
- Nielsen, Jens Petter (red.) 2014. *Russland kommer nærmere: Norge og Russland 1814–1917*. Oslo: Pax.
- Nielsen, Yngvar 1869. *Bidrag til Norges og Sveriges Historie 1812–1816*. Christiania: P. F. Steensballe.
- Nielsen, Yngvar 1873. *Grev Sandels's statholderskab 1818–1827*. Kristiania: Mallings.
- Nielsen, Yngvar 1882. *Norges Historie efter 1814: 1815–1822*, bd. 1 av *Norges Historie efter 1814*. Kristiania: Selskabet for Folkeopplysningens Fremme.
- Nielsen, Yngvar 1887. *Norges Historie efter 1814: 1823–1830*, bd. 2 av *Norges Historie efter 1814*. Kristiania: Selskabet for Folkeopplysningens Fremme.
- Nielsen, Yngvar 1902. *Lensgreve Johan Caspar Herman Wedel Jarlsberg 1815–1840*, bd. 3 av *Lensgreve Johan Caspar Herman Wedel Jarlsberg: Amtmand, Medlem af Rigsforsamlingen paa Eidsvold, Statsraad, Stortingsmand, Statholder og Prokansler ved Det Kgl. Fredriks Universitet: 1779–1840*. Christiania: W. C. Fabritius & Sønner.
- Nilsen, Håvard Friis 2014. «Den politiske frihetens glemte historie», i Håvard Friis Nilsen og Helge Jordheim (red.), *Politisk frihet*. Oslo: Res Publica.
- Nilsen, Håvard Friis 2019. «Republican Monarchy: The Neo-Roman Concept of Liberty and the Norwegian Constitution of 1814». *Modern Intellectual History* 16 (1): 29–56.
- Nilsson, Torbjörn 2018. *Torgslaget 1829: Myter och minnen om et norsk-svenskt drama*. Stockholm: Santérus Förlag.
- Nordberg, Johan 2020. *Den svenska liberalismens historia*. Stockholm: Timbro.
- Nordmark, Dag 2001. «Liberalernas segertåg (1830–1858)», i Dag Nordmark, Eric Johannesson og Birgit Petersson, *Åren då allting hände (1830–1897)*, bd. 2 av

- Karl Erik Gustafsson og Per Rydén (red.), *Den svenske pressens historia*. Stockholm: Ekerlids.
- NOU 1999: 27. «Ytringsfrihet bør finde Sted»: *Forslag til ny Grunnlov § 100*.
- Nygaard, Knut 1960. *Nordmenns syn på Danmark og danskene i 1814 og de første selvstendighetsår*. Oslo: Aschehoug.
- Nygaard, Knut 1966. *Henrik Anker Bjerregaard: Dikteren og hans tid*. Oslo: Gyldendal.
- Nymark, Kristian 2014. *Statsborgeren under Peder Soelvold 1831–1835*. Masteroppgave i historie, Universitetet i Oslo.
- Nymark, Kristian 2018. «Om Klapper-Slanger og statsborgerlige Skrihalse: Embetsmennene og den nye politiske offentligheten etter 1814». *Heimen* 55 (4): 328–342.
- Nymark, Kristian 2019. «Sensur i trykkefrihetens tid: Karl Johan og norsk presse 1814–1844», i Ruth Hemstad og Dag Michalsen (red.), *Frie ord i Norden? Offentlighet, ytringsfrihet og medborgerskap 1814–1914*. Oslo: Pax.
- Olesen, Brian Kjær 2013. «Frækhed er frihedens grænse. J.F.W. Schlegel og den republikanske utfordring», i Ola Mestad (red.), *Frihetens forskole: Professor Schlegel og eidsvollsmennenes læretid i København*. Oslo: Pax.
- Olick, Jeffrey og Tatiana Omeltchenko 2008. «Political Culture». *International Encyclopedia of the Social Sciences*. Hentet 31.3.2016 fra http://www.encyclopedia.com/topic/Political_culture.aspx#2.
- Ottosen, Morten Nordhagen 2014. «Nordisk krig og nordisk fred – Danmark, Norge og Sverige mellom krigslyst, fredsvilje og nøytralitet 1814–1914». *Militärhistorisk tidsskrift*, 33 (1): 167–214.
- Ottosen, Morten Nordhagen 2015a. «Konstitusjoner som politiske og nasjonale realiteter og symboler i Norge og Sør-Tyskland, ca. 1800–1848», i Odd Arvid Storsveen, Amund Pedersen og Bård Frydenlund (red.), *Smak av frihet: 1814-grunnloven. Historisk virkning og sosial forankring*. Oslo: Scandinavian Academic Press.
- Ottosen, Morten Nordhagen 2015b. «Slaget og freden: Betydningen av Waterloo og Wienerkongressen to hundre år etter». *Militärhistorisk tidsskrift*, 34 (1): 139–160.
- Ottosen, Morten Nordhagen 2019. «Vilkår for skandinaviske og sør-tyske parlaments offentlighet i første halvdel av 1800-tallet», i Ruth Hemstad og Dag Michalsen (red.), *Frie ord i Norden? Offentlighet, ytringsfrihet og medborgerskap 1814–1914*. Oslo: Pax.
- Ottosen, Rune 2004. «Peder Soelvold fra pedagog til presserebell». *Norsk medietidsskrift* 11 (4): 333–351
- Pocock, J.G.A. 1975. *The Machiavellian Moment: Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition*. Princeton: Princeton University Press.
- Popkin, Jeremy D. 1990. *Revolutionary News: The Press in France 1789–1799*. Durham og London: Duke University Press.
- Pryser, Tore 2009. «Severin Løvenskiold», i *Norsk biografisk leksikon*. Hentet 28.5.2019 fra https://nbl.snl.no/Severin_Løvenskiold
- Putnam, Robert D. 1993. *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- Raknerud, N. 1911. «Pressen», i Tord Pedersen (red.) *Drammen 1811–1911*. Drammen: Harald Lyche.
- Regjeringen u.å.a. «Det første Wedel-ministeriet». Hentet 22.5.2019 fra

- <https://www.regjeringen.no/no/om-regjeringa/tidligere-regjeringer-og-historie/sok-i-regjeringer-siden-1814/historiske-regjeringer/regjeringsliste1814-1905/det-forste-wedel-ministeriet/id506769/>
- Regjeringen u.å.b. «Det andre Wedel-ministeriet. Hentet 22.5.2019 fra <https://www.regjeringen.no/no/om-regjeringa/tidligere-regjeringer-og-historie/sok-i-regjeringer-siden-1814/historiske-regjeringer/regjeringsliste1814-1905/det-andre-wedelministeriet/id506786/>
- Rian, Øystein 2010. «Sensuren i Danmark-Norge 1536–1814», i Hilde Sandvik (red.), *Demokratisk teori og historisk praksis: Forutsetninger for folkestyre 1750–1850*. Oslo: Scandinavian Academic Press.
- Rian, Øystein 2014. *Sensuren i Danmark-Norge: Vilkårene for offentlige ytringer 1536–1814*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Ringvej, Mona R. 2008. «Trykkefrihetens grenser på sporet av en flerstemmig offentlighet i Danmark-Norge før 1814». *Arr – Idéhistorisk tidsskrift* 19 (4): 103–113.
- Ringvej, Mona R. 2014a. «Trykkefriheten i 1814 – det opplyste eneveldets demokratiske arv». *Historisk tidsskrift*, 93 (1): 67–93.
- Ringvej, Mona R. 2014b. *Marcus Thrane: Forbrytelse og straff*. Oslo: Pax.
- Rosenfeld, Sophia 2001. «Writing the History of Censorship in the Age of Enlightenment», i Daniel Gordon (red.), *Postmodernism and the Enlightenment: New Perspectives in Eighteenth-Century French Intellectual History*. New York: Routledge.
- Rosengren, Cecilia 1999. *Tidevarvets bättre genus: Föreställningar om offentlighet och publicitet i Karl Johanstidens Sverige*. Stockholm: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Rowe, Michael 2003. *From Reich to State: The Rhineland in the Revolutionary Age, 1780–1830*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rørvik, Thor Inge 2008. «Kant-resepsjonen i dansk-norske tidsskrifter», i Eivind Tjønneland (red.), *Opplysningens tidsskrifter: Norske og danske periodiske publikasjoner på 1700-tallet*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Sandvik, Hilde (red.) 2010. *Demokratisk teori og historisk praksis: Forutsetninger for folkestyre 1750–1850*. Oslo: Scandinavian Academic Press.
- Sandvik, Hilde (red.) 2017. *Anders Sandøe Ørsted og den norske straffeloven av 1842*. Oslo: Akademisk publisering.
- Sanness, John 1959. *Patrioter, intelligens og skandinaver: Norske reaksjoner på skandinavismen før 1848*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Sars, Johan Ernst 1904. *Norges politiske historie 1815–1885*. Kristiania: Oscar Andersens bogtrykkeri.
- Sars, Johan Ernst 1913. *Tidsrummet 1814–1884*, bd. 6 av *Norges historie fremstillet for det norske folk*. Oslo: Aschehoug.
- Schmidt, James 1996. «Introduction: What Is Enlightenment? A Question, Its Context, and Some Consequences», i James Schmidt (red.), *What Is Enlightenment? Eighteenth-Century Answers and Twentieth-Century Questions*. Berkely: University of California Press.
- Schnitler, Carl W. 1911. *Slegten fra 1814: Studier over norsk embedsmanskultur i klassicismens tidsalder 1814–1840*. Kristiania: Aschehoug.
- Schroeder, Paul W. 1994. *The Transformation of European Politics 1763–1848*. Oxford: Clarendon Press.
- Scott, James C. 1990. *Domination and the Arts of Resistance: Hidden Transcripts*. New Haven: Yale University Press.

- Seip, Didrik Arup 1913. «Storm Munchs ‘Saga’ og den første målstrid i Norge», i Olaf Broch m.fl., *Festskrift til professor Alf Torp paa hans 60 aars fødselsdag 27. september 1913*. Kristiania: Aschehoug.
- Seip, Jens Arup 1945. *Et regime foran undergangen: Frederik Stang – Ole Jacob Broch*. Oslo: Tanum.
- Seip, Jens Arup 1958. *Teorien om det opinionsstyrte enevelde*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Seip, Jens Arup 1974. *Utsikt over Norges historie: tidsrommet 1814–ca 1860*. Oslo: Gyldendal.
- Sejersted, Francis 1978. *Den vanskelige frihet: 1814–1851*, bd. 10 av Knut Mykland (red.), *Norges historie*. Oslo: Cappelen.
- Sejersted, Francis 1984. *Demokrati og rettsstat: Politisk-historiske essays*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Sejersted, Francis 2000. «Den gamle og den nye kommunikasjonsstat, i Francis Sejersted, *Norsk idyll?*. Oslo: Pax.
- Skeie, Jon 1910. *Om ærekrenkelser efter norsk ret*. Kristiania: Norli.
- Skeie, Jon 1937. *Den norske strafferett: Første bind: Den almindelige del*. Oslo: Norli.
- Skinner, Quentin 2009. *Vilkårlig makt: Essays om politisk frihet*. Oversatt av Hugo Østerberg. Oslo: Res Publica.
- Skjervheim, Hans 1992. *Filosofi og dømmekraft*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Skjæveland, Yngve 1996. *Nasjonal retorikk i Det Norske Nationalblad 1815–1821*. Oslo: Norges forskningsråd.
- Slettan, Dagfinn og Hans Try (red.) 1979. *Bondevenene: Jaabækrørsla 1865–1875*. Oslo: Samlaget.
- Statsministerens kontor 1996. *Det norske statsråd 1814–1945*. Oslo: Statsministerens kontor.
- Steen, Sverre 1953. *På fallittens rand*, bd. 2 av *Det frie Norge*. Oslo: Cappelen.
- Steen, Sverre 1954. *Krise og avspenning*, bd. 3 av *Det frie Norge*. Oslo: Cappelen.
- Steen, Sverre 1957. *Det gamle samfunn*, bd. 4 av *Det frie Norge*. Oslo: Cappelen.
- Steen, Sverre 1962. *Konge og Storting*, bd. 5 av *Det frie Norge*. Oslo: Cappelen.
- Steen, Sverre 1972. *Grev Wedels stattholdertid*, bd. 6 av *Det frie Norge*. Oslo: Cappelen.
- Storsveen, Odd Arvid 1997. «'Fornuftig Kierlighed til Fædrelandet'. En analyse av norsk patriotisme mellom 1784 og 1801», i Odd Arvid Storsveen m.fl., *Norsk patriotisme før 1814*. Oslo: Norges forskningsråd.
- Storsveen, Odd Arvid 2004. *En bedre vår: Henrik Wergeland og norsk nasjonalitet*, bd. 1. Avhandling for graden dr. art., UiO.
- Storsveen, Odd Arvid 2008. *Mig selv: En biografi om Henrik Wergeland*. Oslo: Cappelen Damm.
- Storsveen, Odd Arvid 2009a. «Christian Krohg – 1», i *Norsk biografisk leksikon*. Hentet 22.5.2019 fra https://nbl.snl.no/Christian_Krohg_-_1
- Storsveen, Odd Arvid 2009b. «Jonas Collett – 1», i *Norsk biografisk leksikon*. Hentet 24.2.2017 fra https://nbl.snl.no/Jonas_Collett_-_1
- Storsveen, Odd Arvid 2009c. «Poul Christian Holst», i *Norsk biografisk leksikon*. Hentet 28.5.2019 fra https://nbl.snl.no/Poul_Christian_Holst
- Storsveen, Odd Arvid 2010. «Ytringers frihet og ufrihet – et streiftog i norsk historisk praksis», i Hilde Sandvik (red.), *Demokratisk teori og historisk praksis: Forutsetninger for folkestyre 1750–1850*. Oslo: Scandinavian Academic Press.
- Stråth, Bo 2005. *Union och demokrati: De Förenade rikena Sverige-Norge 1814–1905*, bd. 1 av *Sverige och Norge under 200 år*. Stockholm: Bokförlaget Nya Doxa.

- Støren, Wilhelm K. 1967. *Adresseavisen to hundre år: Fra postrytternes til telesatelittens tidsalder*. Trondhiem: Adresseavisen.
- Teige, Ola 2014. «En seiglivet lov: Norsk offentlig kasse- og regnskapsvesen i tiden etter 1814», i Marthe Hommerstad og Morten Nordhagen Ottosen (red.), *Ideal og realitet: 1814 i politisk praksis for folk og elite*. Oslo: Akademika.
- Teige, Ola 2015. «Korrupsjon i det norske og danske embetsverket etter 1814», i Finn-Einar Eliassen, Bård Frydenlund, Erik Opsahl og Kai Østberg (red.), *Den rianske vending. Festskrift i anledning professor Øystein Rians 70-årsdag 23. februar 2015*. Oslo: Novus Forlag.
- Thorbjørnsen, Kristian 1973. *Peter Pavels Hielm: En glemt dikter*, bd. 1. Skien: Selskapet for Skien bys vel.
- Thorson, Odd W. 1972 *Drammen: En norsk østlandsbys utviklingshistorie*, bd. 3. Drammen: Drammen kommune.
- Thue, Fredrik W. 2016a. «Å bemektige seg fortiden: Jens Arup Seips metodologiske modernisme». *Historisk tidsskrift* 95 (1): 97–131.
- Thue, Fredrik W. 2016b. «En modernist krysser sine spor: Jens Arup Seips nittende århundre». *Historisk tidsskrift* 95 (2): 209–244.
- Thyness, Paul 2009. «Peter Motzfeldt», i *Norsk biografisk leksikon*. Hentet 22.5.2019 fra https://nbl.snl.no/Peter_Motzfeldt
- Tjønneland, Eivind (red.) 2008. *Opplysningens tidsskrifter: Norske og danske periodiske publikasjoner på 1700-tallet*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Tjønneland, Eivind (red.) 2014. *Kritikk før 1814: 1700-tallets politiske og litterære offentlighet*. Oslo: Dreyer.
- Torbacke, Jarl 2000. «Nu grundläggs den moderna utvecklingen (1809–1830)», i Claes-Göran Holmberg, Ingemar Oscarsson og Jarl Torbacke, *I begynnelsen (tiden före 1830)*, bd. 1 av Karl Erik Gustafsson og Per Rydén (red.), *Den svenske pressens historia*. Stockholm: Ekerlids.
- Tronvold, Knut 1955. *Matthias Conrad Peterson: Constitutionel norsk borger*. Trondheim: Sentrum bok- og aksidenstrykkeri.
- Tveterås, Harald L. 1950. *Den norske bokhandels historie 1: Forlag og bokhandel inn til 1850*. Oslo: Norsk bokhandler-medhjelper-forening.
- Vegeback, Thomas von 2001. *Smack för frihet: Opinionsbildningen i Sverige 1755–1830*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Vick, Brian E. 2014. *The Congress of Vienna: Power and Politics after Napoleon*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Waller, Sture M. 2001. *Den svenska pressens upplagor 1824–1872*. Gøteborg: Nordicom-Sverige.
- Welch, Stephen 2013. *The Theory of Political Culture*. Oxford: Oxford University Press.
- Wergeland, Henrik 1843. *Norges Konstitutions Historie. Tredie Hefte*. Kristiania: Johan Dahl.
- Worm-Müller, Jacob S. 1922. *Christiania og krisen efter Napoleonskrigene*. Kristiania: Grøndahl & Søn.
- Wichman, Knut 1971. «J August Hartmansdorff, von», i *Svenskt biografiskt lexikon*, hentet 22.8.2019 fra <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/12624>
- Wikipedia 2019. «Streisand effect». Hentet 26.2.2019 fra https://en.wikipedia.org/wiki/Streisand_effect
- Williamson, George S. 2000. «What Killed August von Kotzebue? The Temptations of Virtue and the Political Theology of German Nationalism, 1789–1819». *The Journal of Modern History* 76 (4): 890–943.

- Østberg, Kai 2007. «Kvinnelighet og mannlighet som dimensjoner i det politiske liv i Norge før og etter 1814», i Åsa Karlsson Sjögren (red.), *Kvinnor och politik i det tidigmoderna Norden: Rapport til 26:e Nordiska historikermötet i Reykjavík den 8–12 augusti 2007*. Reykjavík: Islands universitets förlag.
- Østberg, Kai 2010. «Bilder av folket, Frankrike 1789–1848», i Hilde Sandvik (red.), *Demokratisk teori og historisk praksis: Forutsetninger for folkestyre 1750–1850*. Oslo: Scandinavian Academic Press.
- Østberg, Kai 2018. «Satiren og demokratiet: *Kometen* og *Krydserens* spydstikk mot makten – og mot avmakten». *Heimen* 55 (4): 328–342.
- Østvedt, Einar 1945. *Christian Magnus Falsen: Linjen i hans politikk*. Oslo: Aschehoug.

Doktoravhandling nr. 78
2020

Kampen om trykkefriheten
Karl Johan og den norske presse 1814-1844
Doktorgradsavhandling

Kristian Nymark

ISBN: 978-82-7206-573-6 (trykt)
ISBN: 978-82-7206-574-3 (online)

usn.no

